

ACADEMIC SOCIAL RESOURCES Journal

Vol: 7, Issue:35
March 2022

Editor

Associate Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA

Disciplines

Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

Communication

<http://www.asrjournal.org>
asrjournal.editor@gmail.com

Sosyal bilimler alanında hakemli, indeksli bir dergi olarak 2016 yılında yayın hayatına başlamış olan JOURNAL OF ACADEMIC SOCIAL RESOURCES (ASRJournal) Dergisi, ilk sayısını Mayıs 2016 yılında çıkartmış uluslararası e-dergi niteliğinde bir dergidir.

ASRJournal dergisi adına ilk günden itibaren bizlere emek veren yönetim kurulu, danışmanlık kurulu yayın kurulunda yer alarak bizlere destek olan hocalarımıza, çalışmalarını kendi uzmanlık alanlarına göre değerlendirip hızlı bir şekilde bizlere dönüş yapan hakemlik kurulumuzdaki bilim adamlarına vermiş oldukları destek ve katkılardan dolayı teşekkür ederim.

ASRJournal dergisi dünyanın çeşitli ülkelerinde görev yapan akademisyenleri ve araştırmaları kendi bünyesinde bir arada görmekten dolayı mutluluk duyacaktır. Bu nedenle de siz değerli bilim insanlarını yaygın, danışma, hakem veya yazar olarak aramızda görmekten de mutluluk duyacağımızı ifade etmek isterim.

Akademik çalışmalarınızda kolaylıklar dileyerek, ASRJournal dergisi olarak vereceğiniz her türlü destekten dolayı teşekkür eder, saygılar sunarım.

Doç. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA

JOURNAL ADMINISTRATION / DERGİ YÖNETİMİ

Editör/ Editor	
Associate Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA	Rasulbekov Kyrgyz University of Economics / Kirghizistan
Disciplines Editor/Disiplin Editörleri	
Professor Mehdi TEHRANI	Psychiatry- Columbus State University
Professor Milind SATHYE	Finance- University of Canberra
Professor Ayslu B. SARSEKENOVA	Social Sciences- Orleu National Development Inst
Professor Mustafa TALAS	Sociology- Omer Halisdemir University
Prof.Dr. A.S. KİSTAUBAYEVA	Educational Sciences-AI - Farabi Kazak National University
Professor Fikret SOYER	Sport- Sakarya University
Professor Ali İhsan OZTURK	Chemistry-Korkutata University
Professor Dr. Fatos UKAJ	Econometrics- Prishtina University
Professor Hasan BERKANT	Educational Sciences-Yozgat University
Professor Unal OZDEMİR	Geography-Kastamonu University
Professor Anatoliy LOGİNOV	Ukraine Shevchenko Lugan National University
Professor Dr. Jean-Marc TROUILLE	Economics- Bradford University
Foreign Language Linguist/Yabancı Dil Uzmanı	
Dr. Gulsum VEZİR OĞUZ	İstanbul Gelişim University
Index Supervisor / İndeks Sorumlusu	
Natalia SEYJOWSKA	

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Abdulhamit ŞUAYB	El Ezher University
Prof. Dr. Abdimanap ZHOLDASBEKOV	M. Auezov South Kazakhstan State University
Prof.Dr. Afağ SADIKOVA	Baku State University
Prof. Dr. Altaiy ORAZBAYEVA	Kazakhstan Branch of the Moscow State University
Prof.Dr. A.S. KİSTAUBAYEVA	AI - Farabi Kazak National University
Prof.Dr. Abdikalık KUNIMJAN	Kazakh State Women's Teacher Training University
Prof.Dr. Alla A. TIMOFEVA	Vladivostok State University of Economics
Prof.Dr. Amanbay MOLDİBAEV	Taraz State Pedagogical University
Prof.Dr. Anatoliy LOGİNOV	Ukraine Shevchenko Lugan National University
Prof.Dr. A.S. KİDIRŞAYEV	Makhambet U. Batı kazakistan devlet üniversitesi
Prof.Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA	Orleu National Development Institute
Prof. Dr. Babak QURBANOV	Gaziantep University
Prof.Dr. Bahit KULBAEVA	S.Baybeşev Aktobe University
Prof.Dr. Bakıt OSPANOVA	H. Ahmet Yesevi International Kazakh-Turk University
Prof.Dr. Cynthia CORREA	Sao Paulo University
Prof. Dr. Daniyal KİDİRNIYAZOV	Dagestan Russian Academy of Sciency
Prof.Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA	Rasulbekov Kyrgyz University of Economics
Assoc. Prof. Dr. Erbay T.	Taraz State University
Assoc. Prof. Dr. Esin YAĞMUR ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Prof. Dr. Flera SAYFULİNA	Kazan (Privolzhsky) Federal University
Prof. Dr. Gulfira ABDULLİNA	Bashkir State University
Prof.Dr. Gulşat ŞUGAYEVA	Dosmukhamedov Atyrau State University
Prof.Dr. Jun NAGAYASU	Tohoku University
Prof. Dr. K. N. Zhailybay	Kazakh State Women's Teacher Training University
Prof.Dr. Latkin A. PAVLOVIC	Vladivostok Economic of State University
Prof.Dr. Mahabbat OSPANBAEVA	Taraz State Pedagogical University
Prof.Dr. Maha Hamdan ALANAZİ	King Abdulaziz Institute of Technology, Riyadh
Prof.Dr. Mahbub Ul ALAM	Bangladesh Islami University
Prof.Dr. Maira EŞİMBOLVA	Kazakhstan Narkhoz University
Prof.Dr. Maira MURZAHMEDOVA	AI - Farabi Kazak National University
Prof.Dr. Maryam ARPENTYEVA	Kaluga State University
Prof.Dr. Merina B. VLADİMIROVNA	Vladivostok State University of Economics
Prof.Dr. Mavlyanov ABDİGAPPAR	Kyrgyzstan Elaralık University
Prof. Dr. Maryash KADRALİNOVA	Kostanay College of Social Adaptation
Prof.Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ	University of Eurasia
Prof.Dr. Muhammad Ismaeel RAMAY	Bahria University
Prof. Dr. Muhabbat KURBANOVA	Tashkent State University
Assoc. Prof. Murat BİLGİN	International Travnik University
Prof. Dr. Mustafa BİLALOV	Dagestan State University
Prof.Dr. Nadejda HAN	E.A. Buketov Karaganda State University
Prof. Dr. Nazim HÜSEYİNLİ	Baku Avrasia University
Prof.Dr. Nigar GOZALOVA	Azerbaijan National Science Academy
Prof. Dr. Nikolay KOZHEVNIKOV	North-Eastern Federal University
Prof.Dr. Nobuaki TAKEDA	Sapparo City University
Prof.Dr. N.N. KERMANOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Assoc. Prof. Dr. Olga PAVLOVSKAYA	Kuban State Agrarian University
Prof.Dr. P.S. PANKOV	Kazakh State Women's Teacher Training University
Prof.Dr. Rövşen MEMMEDOV	Sumgayit State University
Prof.Dr. Ramazan KHALİFE	El Ezher University
Prof. Dr. Ramil VALEYEV	Kazak State University
Prof. Dr. Rinat GATAULLİN	Ufa State University
Prof.Dr. Rustem KOZBAGAROV	M. Tınışbayev Kazakh Vehicle and Communication Academy
Prof.Dr. Ryo YAMADA	Sapparo City University

Prof. Dr. Talgat DANIYAROV	Akhmed Yesevi University
Prof. Dr. Vera DANILOVA	North-Eastern Federal University
Prof.Dr. Yang ZITONG	Wuhan University
Assoc. Prof.Dr. Zaituna DUDAREVA	Bashkir State University
PUBLICATION BOARD / YAYIN KURULU	
Assoc.Prof.Dr. Ahmet KULAS	Al - Farabi Kazak National University
Assoc.Prof.Dr. Ahmed LID	El Ezher University
Prof. Dr. Abdimanap ZHOLDASBEKOV	M.Auezov South Kazakhstan State University
Prof.Dr. Alia R. MASALIMOVA	Al - Farabi Kazak National University
Prof. Dr. Altaiy ORAZBAYEVA	Kazakhstan Branch of the Moscow State University
Assoc. Prof. Dr. Akmarzhan AKYZHANOVA	International Information Technology University
Prof.Dr. Atif Muhammed El EKRET	El Ezher University
Assoc. Prof. Dr. Assem SAGATOVA	Karaganda State Technical University
Assoc.Prof.Dr. Bazarhan İMANGALIYEVA	K.Zhubanov Aktobe State Regional University
Assoc.Prof.Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV	Al - Farabi Kazak National University
Prof.Dr. Botagul TURGUNBAEVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Assoc.Prof.Dr. B.K. ZAYADAN	Al - Farabi Kazak National University
Prof.Dr. Dzhakipbek A. ALTAEV	Al - Farabi Kazak National University
Prof.Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA	Vladivostok State University of Economics
Prof.Dr. Fujimaki HARUYUKI	Tottori University
Prof.Dr. George RUDIC	Montreal Pedagogical Institute
Prof.Dr. G.I. ERNAZAROVA	Al - Farabi Kazak National University
Assist.Prof.Dr. Gülbahar ATASEVER	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof.Dr. Gulmira ABDİRASULOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Assoc. Prof. Dr. Güzeliye HAZIYEVA	G. İbrahimov Language, Literature and Art Institute
Assoc. Prof. Dr. G.BAİMUKHAMEDOVA	Kostanay Social-Technical University
Prof.Dr. Gulzar İBRAHİMOVA	Baku Eurasian University
Prof.Dr. Ghulam DASTGEER	Pakistan Air University
Prof.Dr. İsaevna URKİMBAEVA	Abilay Han International Relations University
Assoc. Prof. Dr. İlnur ZAKIYEV	Bashkir State University
Prof.Dr. K.A.TLEUBERGENOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Prof.Dr. Kalemkas KALİBAEVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Prof.Dr. Karligash BAYTANASOVA	Al - Farabi Kazak National University
Prof.Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY	Kazakh State Women's Teacher Training University
Assoc.Prof.Dr. Kenes JUSUPOV	M. Tınışbayev Kazakh Vehicle and Communication Academy
Prof.Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Prof.Dr. Kulaş MAMIROVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Assoc. Prof. Dr. Nagbdu KAMAROVA	Yessenov University
Assoc. Prof. Dr. Rasul İMAMKULOV	Termez State University
Assoc. Prof. Dr. Rozaliya BAYAZİTOVA	Bashkir State Pedagogical University
Assoc. Prof. Dr. Ruzikul MUSTAFAKULOV	Termez State University
Prof.Dr. Susin Haseneyn El-HUDHUDİ	El Ezher University
Prof.Dr. Shigeko KAMİSHİMA	Sapparo City University
Prof.Dr. Şara MAJİTAYEVA	E.A. Buketov Karaganda State University
Prof.Dr. Takashi HASUNI	Sapparo City University
Prof.Dr. Tsendiin BATTULGA	Moğolistan State University
Prof.Dr. T.O. ABİSEVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Prof.Dr. Tughral YAMIN	Pakistan National University Of Science
Prof.Dr. Ulbosın KIYAKBAEVA	Abay Kazak National Pedagogical University
Prof.Dr. Usam Faruk İMAM	El Ezher University
Prof.Dr. Vera ABRAMENKOVA	Institute of Family and Educational Studies in Russia
Prof.Dr. Vladimir VISLİVİY	National Technical University of Ukraine
Assoc.Prof.Dr. Yoshio KANAZAKI	Tohoku University
Prof.Dr. Wakako SADAHIRO	Sapparo City University
Prof.Dr. Wali RAHMAN	Sarhad University Of Science & Information
Assoc.Prof.Dr. A. Salih ABDULVEHHAB	El Ezher University
Assoc. Prof. Dr. Zhazira NURSULTANKYZY	Bolashak University
Assoc.Prof.Dr. Zia Ur REHMAN	A/P National Defence University
REFeree LIST / SAYI HAKEMLERİ	
Associate Prof.Dr. Adem BAYAR	Amasya University
Assistant Prof.Dr. Ceyhun AKYOL	Artvin Coruh University
Assistant Prof.Dr. Ersan SARIKAHYA	Bandırma Onyedı Eylöl University
Assistant Prof.Dr. Ersin DÜRMUŞ	Ankara Social Sciences University
Associate Prof.Dr. Fahrettin GEÇEN	Malatya İnonu University
Associate Prof.Dr Ferhat BERBER	Manisa Celal Bayar University
Assistant Prof.Dr Füsun ESENKAL ÇÖZELİ	Bandırma Onyedı Eylöl University
Assistant Prof.Dr Gökhan EKEN	Sivas Cumhuriyet University
Assistant Prof.Dr İbrahim BALIK	Pamukkale University
Assistant Prof.Dr İbrahim DALBUDAK	Isparta Applied Sciences University
Assistant Prof.Dr İbrahim YILMAZ	Bandırma Onyedı Eylöl University
Assistant Prof.Dr Orhan BALCI	Siirt University
Associate Prof.Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU	Kahramanmaraş Sutcu İmam University
Associate Prof.Dr. Sefa YILDIRIM	Ağrı İbrahim Çeçen University
Assistant Prof.Dr Şihmeht YİĞİT	Osmaniye Korkut Ata University
Assistant Prof.Dr Sadık HACI	Ankar University
INDEXED / İNDEKSLER	
ICI Journals Index Copernicus	
SOBİAD Atif Dizini	
Directory of Research Journals Indexing	

International Institute Of Organized Research (I2OR)
Citefactor indexing
Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)
Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD Index)
Root Society for Indexing and Impact Factor Service
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
Society of Economics and Development
International ResearchBible (Academic Resource Index)
General Impact Factor
Social Science Research Network (SSRN)
Active Search Results Engineer (ASR)
International Society for Research Activity (ISRA) Journal-Impact-Factor (JIF)
ISSUU Journal Listings
OCLC WorldCat

Aydın ÜNAL; Gizem ÖZGÜREL & Onur CELEN

The Use Of Visual Reality Applications In Destination Marketing: A Study On Museums
Destinasyon Pazarlamasında Görsel Gerçeklik Uygulamalarının Kullanımı: Müzeler Üzerine Bir Araştırma
244-261

Seda TÜRKER & Erdoğan BOZKURT

2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Ülkemizde Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi
Investigation of Postgraduate Theses on School Psychological Counseling Made in Our Country Between 2019-2021
262-272

Yasar BEDİRHAN & Naime SÜDER

İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Kullanılan Madenler Ve Maden İşletmeciliği
Mines Used In Turks In The Pre-Islamic Period And Mining Management
273-289

Emine YALUR & Refik YALUR

Ockham Usturası Felsefesi Üzerinden Mark Rothko'nun Sanat Kariyerinin İncelenmesi
An Analysis Of Mark Rothko's Art Career Through Ockham's Razor Philosophy
290-298

Didem BALKAYA; Filiz KUTLUAY TUTAR & Nur Funda TUTAR

Küresel Düşün Yerel Davran: Mikro Temelli Sürdürülebilir Yerel Kalkınma
Think Global Move Local: Micro Based Sustainable Local Development
299-309

Nazlı Can KEKEÇ & Ahmet ÜSTÜN

Mülteci Öğrencilerin Diğer Öğrencilerin Akademik Başarısı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri
Views Of Primary School Teachers About The Effects Of Refugee Students On The Academic Success Of Other Students
310-320

Talip ÇUKURLU

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 Numaralı Şiir Mecmuasının MESTAP'a Göre Tasnifi
Classification Of A Poetry Journal In Istanbul Millet Library Ali Emiri Collection 34 Ae Manzum 234 According To The MESTAP
321-342

Eyup ACAR & Mihri Barış KARAVELİOĞLU

Spor Lisesi Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi
Examining Smartphone Addiction Levels of Sports High School Students
343-348

Fazlı GÜNER; Mehmet ÖZTORUN; İlhan MERİC & Çetin ÖZCAN

Okul Müdürlerinin Karar Verme Stilllerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi
Examination Of The Decision-Making Styles Of School Heads According To Teacher's Opinions
349-361

Sevda KARASEYFİOĞLU PAÇALI

Frank Auerbach: Rembrandt'ın Hareket Halindeki Hayatının Mucizevi Ressamı
Frank Auerbach: Miraculous Painter Of Rembrandt's Life On The Move
362-368

Cansın İlayda ÇETİN

Mekanda Denge: Sanat Eserlerinin Yaşam Alanında Sunulması Örneği
Balance in Space: An Example of Presenting Artworks in Living Space
369-376

Gönül SEVİNÇ; Zeliha ŞAHİN & Mustafa hakkı AYDOĞDU

Türkiye'nin Küçükbaş Hayvan Varlığı ile Süt Üretimindeki Gelişmelerin Son Dönemlerindeki Trend Analizi
The Trend Analysis of the Developments of Ovine Presence and Its Milk Production in Turkey
377-384

The Use Of Visual Reality Applications In Destination Marketing: A Study On Museums ¹

Destinasyon Pazarlamasında Görsel Gerçeklik Uygulamalarının Kullanımı: Müzeler Üzerine Bir Araştırma

Aydın ÜNAL ¹ Gizem ÖZGÜREL ² Onur ÇELEN ³

¹ Associate Professor Dr. Sinop University, School of Tourism and Hotel Management, Sinop, Turkey (Corresponding Author)

² Associate Professor Dr. Balıkesir University, Burhaniye School of Applied Sciences, Balıkesir, Turkey

³ Lecturer Bursa Uludağ University, Harmançik Vocational High School, Bursa, Turkey

ABSTRACT

The rapid development of tourism and technology provides the parties that make up tourism with the opportunity of multi-directional communication and marketing. Thanks to the internet and internet-based technologies, tourists can access information instantly and technology-based systems contribute to the instant access of touristic countries, regions and businesses to tourists. Technological applications, which are also effective in obtaining a competitive advantage in the field of tourism, make it possible for tourists to choose among the places they will go. Thanks to visual reality applications, tourists can see destinations in advance and can also activate the curiosity component that enables them to travel. According to 2020 and 2021 data, it is extremely important to determine to what extent the six countries that host the most tourists in the world (France, Spain, America, China, Italy and Turkey) benefit from virtual applications. Museums, which are among the touristic components that affect the element of curiosity, are the areas that present and store the historical and cultural values of the countries. Therefore, virtual museum applications in the six countries that host the most tourists can provide preliminary information to the tourists. In the research, it is aimed to determine the level of virtual museum applications of the six countries. According to the findings obtained as a result of the research, it has been determined that the United States of America (254), Turkey (47), Italy (20), Spain (15), France (7) and China (4) have a total of 347 virtual museum applications. In addition, it has been concluded that countries other than Turkey do not provide virtual museum links on the website of official tourism institutions. Considering that the task of promotion and comprehensive information for tourists is one of the duties of the national tourism institutions of the countries, it is extremely important to make the necessary improvements. In addition, it is suggested that the number of virtual museums should be increased more.

Key words: Destination Marketing, Visual Reality, Virtual Museums.

ÖZET

Turizmin ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişme göstermesi, turizmi oluşturan taraflara çok yönlü iletişim ve pazarlama olanağını bir arada sunmaktadır. Turistlerin internet ve internet tabanlı teknolojiler sayesinde bilgiye anında ulaşabilmeleri ve yine teknoloji tabanlı sistemlerin turistik ülke, bölge ve işletmelerin turistlere anında ulaşmalarına katkı sağlamaktadır. Ülkelerin turizm alanında rekabet avantajı elde edebilmelerinde de etkili olan teknolojik uygulamalar, turistlerin gidecekleri yerler arasında seçim yapabilmelerini de mümkün kılmaktadır. Görsel gerçeklik uygulamaları sayesinde turistler destinasyonları önceden görebilmekte ve onların seyahat etmelerini sağlayan merak bileşenini de harekete geçirebilmektedir. 2020 ve 2021 yılı verilerine göre dünyada en çok turist ağırlayan altı ülkenin (Fransa, İspanya, Amerika, Çin, İtalya ve Türkiye) sanal uygulamalardan ne derece yararlandığının belirlenmesi son derece önemlidir. Merak unsurunu etkileyen turistik bileşenlerden müzeler, ülkelerin tarihi ve kültürel değerlerini sunan ve saklayan alanlardır. Dolayısıyla en çok turist ağırlayan altı ülkedeki sanal müze uygulamaları, turistlere önden bilgiler sunabilmektedir. Araştırmada ilgili altı ülkenin sanal müze uygulamalarının ne seviyede olduğunu belirlenmek amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre Amerika Birleşik Devletleri (254), Türkiye (47), İtalya (20), İspanya (15), Fransa (7) ve Çin (4) toplamda 347 sanal müze uygulamasına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye haricindeki ülkelerin resmî turizm kurumlarının internet sayfasında sanal müze bağlantılarını vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Turistlere yönelik tanıtım ve kapsamlı enformasyon görevinin ülkelerin ulusal turizm kurumlarının görevlerinden olduğu düşünüldüğünde, gerekli iyileştirmelerin yapılması son derece önemlidir. Ayrıca sanal müze sayılarının daha fazla artırılması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Destinasyon Pazarlaması, Görsel Gerçeklik, Sanal Müzeler.

1. INTRODUCTION

The century we live in is a period in which information is processed and digital transformation penetrates almost every aspect of human life. Experienced technological developments and applications that come to life appear as a reality that integrates people and cannot be distinguished from their lives. The dizzying development of the tourism industry and technology has been effective in the orientation of tourism destinations and tourism businesses to new applications in order to gain competitive advantage and create an innovative image. Both destinations and businesses have tended to benefit from reality applications in order to communicate with tourists, reach target markets and be effective in marketing efforts as a follower of new trends. In other words, the tourism sector has started to benefit from information and communication technologies in terms of creating and promoting products and services and increasing customer satisfaction. Virtual reality (VR), augmented/augmented/enriched reality (AR), mixed reality (MR), hyper-reality (HR) and visual reality (VIR) studies enable tourism practitioners to increase tourist satisfaction by providing tourists with unforgettable experiences (Loureiro, Guerreio, & Ali, 2020: 1). Virtual environments

¹This article 21-22 February 2022 between organized online by International Science and Art Research Center "IV. International Congress of Social Sciences and Innovation" was presented as oral presentations in congress and published in proceedings book "Destinasyon Pazarlamasında Görsel Gerçeklik Uygulamaları: Sanal Müzeler Üzerine Bir Analiz" report of the extended state.

incorporating new and future technologies; changes the attitudes and behaviors of tourists before, during and after the experience (Lemaon & Verhoef, 2016: 89-90). In this context, researching the applications in which innovative applications are integrated with the technological infrastructure in the tourism sector and revealing the current situation through the example of museums within the scope of the study show the importance of the study. Under the relevant literature title of the study, the concepts of virtual reality, augmented reality and visual reality were tried to be explained, studies in the field of tourism were mentioned and then information about the research method and the findings were shared. In the last part, the study was completed by making evaluations under the title of discussion, conclusion and suggestions.

1.1. Related Literature

In the 21st century, developments based on technology have led to computers, smart phones, the internet, multidimensional audio-visual tools and various related applications becoming an inseparable part of human life. Advanced technological applications and created digital environments in many fields from medicine to education, from marketing to travel and tourism have turned the view of reality into a holistic structure. Reality as semantically; "all that is real, all that exists"; virtuality, on the other hand, is "designed in the mind, not having a place in reality" (Türk Dil Kurumu, 2022). In parallel with the technological developments, the tourism sector has started to bring its attractiveness to tourists with all dimensions of reality. Concepts and applications such as VR, AR, MR, HR and VIR have reflected on tourism and affected the industry. All these types of reality form layers of virtual continuity. It is seen that applications such as VR, AR and VIR have gained presence in tourism destinations, hotels, catering establishments and museums for the last two decades (Loureiro, Guerreio, & Ali, 2020: 1). Museums around the world have also been significantly affected by the developments. Innovation and creative practices in museums have brought about changes and transformations. In the following part of the study, the concepts of VR, AR and VIR have been tried to be explained within the scope of the related literature.

1.1.1. Virtual Reality (VR)

The concepts of virtuality and reality seem contradictory at first glance. The relationship between virtuality and reality, rather than a relationship of opposition, has an overlapping, intertwining, dynamic structure, and new perception universes are created through the senses in the activities people perform (Baudrillard, 2006: 121). Reality-oriented technology has become the subject of more and more widespread research and applications with the developments in the information industry today and has become a part of human experience. Reality technology has not only made its presence felt but also revolutionized the way tourists experience products related to travel, tourism and cultural heritage (Carrozzino & Bergamasco, 2010: 453; Loureiro, Guerreio & Ali, 2020: 1). The digital revolution experienced in the tourism sector with its production and consumption dimensions has made the production and consumption of indicators and symbols applicable with reality technology. This situation has led to the transformation of time and space in tourism (Akoğlan Kozak & Özkeroğlu, 2018: 401). Created through advanced technologies, VR has enabled the "displacement of reality" and the "evaporation of meanings", thus creating a virtual and simulative reality (Baudrillard, 2005: 178). The history of VR technologies dates back to the 1800s, almost to the beginning of photography and is built on the intellectual roots of that period. The concept of VR was first coined in the mid-1980s by Jaron Lanier, founder of VPL Research. Lanier used the concept of VR when he started developing hardware, including tools such as glasses and gloves in order to experience what he calls VR (The Franklin Institute, 2022).

VR aims to create a completely immersive user experience by replacing physical reality with a digital environment. In this context, VR offers sensory and psychological experience opportunities for its users as an alternative to reality, virtually independently of the physical environment. Conceptually, VR is defined as a computer-generated simulation of an environment (Bec, Moyle, Schaffer & Tims, 2021: 3) and brings technology-led solutions to its users in creating the environment for creative travel and tourism experiences (Kim, So, Mihalik & Lopes, 2021: 200). The sense of being in an alternative space for users is created through a range of tools and technologies such as stereoscopic displays, headsets with spatial sound and motion tracking sensors (Bohil, Owen, Jeong, Alicea & Biocca, 2009: 534; Jerome & Greenberg, 2021: 6). In other words, VR systems include a computer, a head-mounted screen/headset or a headset and simulators (İpek, 2020: 1065). Users connected to a computer or a console are exposed to the manipulation of their senses, which makes them think that they are in a computer-generated image and sound world and the users are provided to be reflected. Those who experience VR are faced with the situation of computers being animated by a process that they cannot distinguish from its real-world equivalent. Individuals come into contact with a rich, interactive multimedia copy of real life in VR and experience illusions through stimuli appealing to each of their senses, especially the senses of sight, hearing and touch (Burdea & Coiffet, 2003: 3). Piemental and Teixeira (1995) point out some basic characteristics of SG. These features are immersion, interaction, 3D graphics and emotional feedback. The process of mental entry from reality to the virtual is "going into".

The user who enters the VR can interact with other users, virtual environment and virtual equipment and encounters a mutual action-reaction situation. In other words, users experience the process of "interaction". "Three-Dimensional

Graphics” is one of the elements of VR and in this world, the virtual world, borders disappear. By entering and interacting with the virtual world, users react to stimuli and take action in the VR environment (Piemental & Teixeira, 1995 cited in Küçükvardar, 2015: 52). Users can experience virtual museums in a digital and virtual reality, where they gain a personal view with enriched interactive content and the characteristic features of the museum are presented to them. Virtual museums, where a parallel reality is presented, can be accessed by users from all over the world and accessibility is provided to museums with a contemporary and innovative application. VR is applied in planning, managing, promoting, educating and creating or transforming tourism experiences (Loureiro, Guerreio & Ali, 2020: 17). In this context, it is necessary to increase VR applications for museums and make VR an increasingly prominent tool in marketing activities (Lo & Cheng, 2020: 538). It is likely that these developments will inevitably be effective in tourism marketing and the presence of VR with remarkable applications will soon become highly strengthened in museums.

1.1.2. Augmented Reality (AR)

The environments created by the new technology which provides the opportunity for human beings to discover themselves in new ways and interact with the real world, are provided by AR technology (Uçkun & Sağtaş, 2021: 153). The features of AR technology, which brings together the real world and virtual objects, such as embodying difficult-to-understand information and enriching the real world with virtual data, facilitate and enrich access to information and this creates the opportunity for AR technology to find its place in almost every field (Aytekin, 2016: 3). The AR environment, in which VR integrates with the real environment is a type of mixed reality in which the real environment is superimposed in a digital context (Bec, Moyle, Schaffer & Tims, 2021: 3). In AR, the process is when a real-world image triggers the current application, pulling data from databases, graphic, audio or video files, Global Positioning System (GPS), time zone source during the day real It is carried out in the form of adding richness to the image and even adding a digital scent interface (Bozat & Dedelioglu, 2018: 930). Screens, projectors, wearable hardware where software and hardware are intertwined constitute today's AR system (İpek, 2020: 1063). In practice, AR layers virtual elements into real-world environments via smartphones, tablets, head-up displays (Head-up Displays [HUDs]), displays, glasses, spatial systems such as projection, sensors and computers (Jerome & Greenberg, 2021: 6; İpek, 2020: 1063). With AR the real world is at the center but new layers of perception are created by enriching it with other digital details. At the same time, it exhibits a structure that complements the reality or environment of the users. In traditional touristic experience environments, digital information such as sound, image and text are added to the stimuli that appeal to the human senses, making them more powerful. By interacting with their smartphones or digital cameras, users can observe applications where 3D video mappings are made, with much newer technologies such as spatial augmented reality (SAR) that can be used on large surfaces, through transparent screens (Loureiro, Guerreio & Ali, 2020: 1).

The semantic richness of tourism experiences achieved with AR is enhanced by superimposing computer-generated sensory inputs and visual representations of data from the physical world. Thus, users' perception levels are increased and they have more information about the target country, destination, touristic place, structure or object (Coşkun, 2017: 63). Among the application examples, Holiday Inn from the tourism sector can be given. The hotel has launched an augmented reality application that allows guests to see virtual Olympic and Paralympic athletes in their hotel room or hotel lobby (Buhalis & Yovcheva 2013). As AR applications are evaluated as a tool by many destinations and businesses in the field of tourism, they will be more competitive an environment will be created for tourists to gain new and exciting experiences with different services and the participation of tourists in travel and tourism activities will be increased by arousing curiosity. (Özkul & Kumlu, 2019: 120). In addition, it can be said that AR applications will provide advantages in terms of increasing service quality, convenience in accessing information, increasing attractiveness, contributing to accessibility, customer satisfaction and loyalty (Demirezen, 2019: 18-19).

1.1.3. Visual Reality (VIR)

VIR covers all realities from AR to VR in the process from real to virtual environment (İpek, 2020: 1067). Indeed, within the scope of the study, the reality in which new technologies are included in the virtual has been tried to be examined and explained under the concept of VIR as an umbrella concept that will cover all forms of reality. Ercan (2020) gathered new reality technologies including VR, AR and MR technologies under the title of immersive reality (IR). In the study, the concept of VIR, including IR was adopted. VIR; it is a superstructure that includes AR and VR without a mixture of AR and VR (İpek, 2020: 1068). Conceptually, VIR is a computer simulation system that provides immersive, interactive experience environments in which a virtual world is created (Li, Zheng & Wang, 2019: 411). In practice, it has more in common with VIR and AR and the main difference between them is that VIR aims to provide a more interactive experience (Jerome & Greenberg, 2021: 6). VIR is the merging of real and virtual worlds, where physical and digital objects coexist and interact in real time to produce new environments and visualizations (Wikipedia, 2022). In this context, it can be said that VIR blurs the line between what is real and what is not. VIR technology; environmental understanding includes human understanding, spatial sound, locations and positioning and 3D entities (Carter, 2021). Environmental understanding can be achieved by immersion movement

by mapping an area and placing information that combines virtual and real world content in this area (Li, Zheng & Wang, 2019: 419). Human understanding is also included in technology through sensors and cameras where users' movements, speech and input are monitored.

In VR, 3600 sound experiences are designed in order to make the digital experiences of users more immersive and realistic and spatial sound presence is obtained. With VR, which includes all immersive technologies and emerges as a result of the real and virtual world combinations of human-machine interaction, the ability to understand location and positioning is provided (Pehlivan, 2020). Three-dimensional content, expressed as holograms, accessible in the real world and 3D assets enrich the content of VR (Carter, 2021). VR increases the blur between the real and the imaginary and pushes the boundaries of users' experience. VR applications are realized with the help of simulation universes or fictional realities. Both tourism destinations and businesses in the sector are increasingly intertwined with new technologies and focus on discovering the opportunities they create. Reality applications; it has the potential to offer solutions to new forms and quests in the management of processes in many activities from planning to business practices from marketing to needs analysis in tourism. Features such as providing consumers with information about products and services that they could not experience before, being more creative and effective than brochures and traditional advertisements, minimizing the perceived risk due to the indirect experience of the tourist will be effective in increasing the interest in reality applications.

1.1.4. Related Studies

Jiang et al. (2022) designed and implemented a new smart digital museum system based on MR technology in their study. The researchers found that the product display created in the MR environment greatly improves the two-way interaction between products and consumers. In addition, they found that MR application does not reject the traditional physical imaging method but improves product imaging function, increases product information transmission speed and breadth, and provides accurate and precise product information. Bec et al. (2021) investigated the effectiveness of creating tourism experiences in destinations that were exposed to overtourism, deteriorated or even devastated. In this context, they focused on explaining the role of innovative conservation methods such as VR and MR from the perspective of second chance tourism. Researchers concluded that second chance tourism, adopting innovative technologies such as VR and MR, will promote best practice in digital preservation for destinations. Leopardi et al. (2021) compared the visualization performance of digital reproduction of archaeological finds based on five different virtual museum technology systems (desktop computer, holographic display, 3D stereoscopic projection, head-mounted display (HMD) and mobile AR). In their work, the researchers conducted an experimental study, aiming to identify the most appropriate technologies to meet visitors' expectations, repeat their experiences and maximize their likelihood of recommending. In their research, they found that the head-mounted display (HMD) is the technology of first choice (as it has the limit of being a single-user technology, its applicability is limited for logistical and temporal reasons). Additionally, they found that 3D stereoscopic projection or mobile AR-based applications are good solutions for maximizing the visitor experience in terms of enabling the asset and experience economy perspective but they are not as attractive as desktop-based systems and holographic display does not seem like a viable technology. Qin et al. (2021) investigated the effects of mobile AR on consumers' perceptions of hedonistic and utilitarian satisfaction, informativeness, and ease of use. Researchers have determined that hedonistic and utilitarian satisfaction (satisfaction) and informativeness perceptions are significantly related to mobile AR application use. In the research, it was determined that the participants had the perception that the mobile AR application was fun, useful and contributed to the acquisition of information and that the users tended to have a more positive emotional response. Tanrıku and Karagöl (2021) conducted a qualitative research on the VR experience named "Osman Hamdi Bey'in Dünyasına Yolculuk - Journey to Osman Hamdi Bey's World" in Pera Museum. In their studies, they determined that the transformation of Osman Hamdi Bey's "Kablumbağa Terbiyecisi" into a VR experience is important in terms of cooperating with technology, transforming the receiver from being just a viewer into an experiencer and incorporating it more into the work. Uçkun and Sağtaş (2021) investigated the effect of experiential marketing strategy and AR applications on purchase intention. The researchers designed the AR application using the wiktitude interface in their study and collected data from 221 participants. In their research, they concluded that the use of AR technology positively affects the purchase intention in experiential marketing practices.

Ertürk (2020) investigated the effects of AR applications in tourism on general visitor experiences, intentions to visit destinations and museums/promotional centers, and willingness to suggest word of mouth. Researcher experience; visitor experience of education, entertainment and escape dimensions; the overall visitor experience's intention to revisit the demo center; it has been concluded that the participants' intention to visit the promoted destinations depending on the visitor experience they have had and that the AR application has contributed to creating positive word of mouth communication. Kaghat et al. (2020) conducted a research on the audio AR interaction and adaptation model for museums. In their study, the researchers found that in the personalized SARIM Model, the participants were not only satisfied with their experience but were also willing to recommend and retry the experience at the next visit. In the research, they also concluded that with 3D spatialized sound, museum visitors have a pleasant

experience, they can easily find the artifacts, the time they spend in front of the artifacts increases, the SARIM model makes it easier to navigate in the museum and increases the interest and interest of the visitors in the exhibitions. In their study, Lo and Cheng (2020) revealed the mediating role of the use of VR in tourism promotion (advertisements) in consumer response, according to the findings they obtained from 203 participants. Researchers have validated the persuasiveness of real VR content, which is becoming an increasingly important tool for consumer marketing and the tourism industry. Loureiro, Guerreiro & Ali (2020) in their work; they examined 56 journal articles and 325 conference papers on VR and AR in the context of tourism. Researchers include 10 main topics in journal articles; [1] atmospheric design proposals, [2] cultural heritage and smart cities, [3] seminal articles, [4] location-based information and image quality, [5] mobile technology, [6] tourism destination marketing, [7] technology the acceptance model grouped it into [8] telepresence and virtual communities, [9] case study applications and [10] AR applications. In the conference proceedings, in addition to the eight topics (tourism destination marketing, location-based information system, atmosphere design, AR, image quality, experiential and telepresence, cultural heritage, case study applications) in the journal articles, virtual communities, mixed reality museums and 3D digitalization are the topics. They concluded that the titles came to the fore.

Baktash et al. (2016) developed a theoretical framework that shows the main aspects that guide the behavioral intentions of tourists from different cultures towards wearable AR applications. Researchers have determined that cultural dimensions are important in the individual's acceptance of using AR technologies. Aytekin (2016) in his study; Sakıp Sabancı Museum investigated how AR applications are evaluated by museum visitors. In his study, the researcher concluded that the participants found the AR application useful, enjoyed it thought that the knowledge about the artifacts should be increased a little more in practice, they found it necessary to be used in other museums, ruins and they would recommend the application to their acquaintances by visiting the museum. In addition to the research, it has been determined that very few of the visitors of Sakıp Sabancı Museum know about AR and those who do have no experience in a museum where AR applications are used in Turkey, apart from museums located abroad.

Museums, which have an important place in the tourism sector, are increasingly involved in virtual museum applications. With virtual museums, a collection of digitally recorded images, audio files, text documents and other historical, scientific or culturally interesting data accessed via electronic media can be presented (Encyclopedia Britannica, 2017). Real museums can transform their existing collections into virtual museums through connections with reality applications. Some of the studies on virtual museums are: audible AR for museum visitors (Kaghat, Azough, Fakhour & Meknassi, 2020); experiencing VR in museums (Carrozzino & Bergamasco, 2010; Lee, Jung, Dieck & Chung, 2020) and indirect AR in the Casa Batlló Museum (Gimeno, Portalés, Coma, Fernández & Martínez, 2017).

2. METHOD

The relatively limited number of researches carried out and accessible on virtual and visual reality applications in the field of museology has revealed the necessity of determining the situation on the subject based on comparative and content analysis in this field. In this part of the research, information about the purpose of the research, the selection process of the research area and the analysis of the research data are given. It is thought that this information will be effective in revealing the scope, content and originality of the research.

2.1. Purpose of the Research

It is known that national and international tourism movements around the world have increased continuously over the years. In addition, developing technologies in this process have brought innovations in the fields of transportation and accommodation in tourism and visual reality applications have also contributed to the emergence of new tourism and tourist types in tourism. In this context, it is extremely important to conduct research on new tourism and tourist types. Virtual museum activities are also important projects implemented by countries through technological applications. With virtual reality and museology applications, tourists can visit museums of countries via the internet. The main purpose of this research is to investigate and compare the virtual museum applications of countries depending on the increase in virtual museum applications.

2.2. Research Area Selection Process

Within the scope of the purpose of the research, France, Spain, the United States of America, China, Italy and Turkey were determined as the research area in the world in 2020 and 2021 (Romecitynow.com, 2020; Worldpopulationreview.com, 2021). The number of visitors, the museum assets they have and their hosting of prominent projects in virtual museum applications have been effective in the preference of these countries. During the research data collection process, the official tourism pages of the countries included in the research were examined. In addition the data obtained by searching the names of countries and virtual museums in the google search engine were collected.

2.3. Analysis of Research Data

In the analysis of the research data, the virtual museum applications of the relevant countries were visualized in terms of their number, themes and content access. In addition, the information about the virtual museums of the countries was evaluated comparatively.

3. RESULTS

In this part of the research, information about the virtual museum data of the six countries (France, Spain, United States, China, Italy and Turkey) that hosted the most tourists in the world in 2020 and 2021 has been visualized and interpreted.

3.1. France Virtual Museum Data

According to 2020 data, France is the country that hosts the most tourists with 90,2 million people internationally (EMITT, 2020: 5). Information on the virtual museums of France, one of the strongest countries in world tourism is given in Table 1.

Table 1. France Virtual Museum Data

Museum Name	Theme	Virtual Tour Access Link
Louvre Museum (Paris)	Art, History	https://www.louvre.fr/en/online-tours
Museum of Fine Arts of Lyon (Lyon)	Art, History	https://artsandculture.google.com/exhibit/30-masterpieces-from-the-lyon-museum-of-fine-arts/9QJioZR6R9bxlg
Orsay Müzesi (Paris)	Architectural	https://artsandculture.google.com/partner/musee-dorsay-paris?hl=en
Centre Pompidou (Paris)	Art, History	https://www.centrepompidou.fr/en
Lascaux (Montignac)	History	https://archeologie.culture.fr/lascaux/en
Mont Saint-Michel (Le Mont Saint Michel)	History	https://historyview.org/library/mont-saint-michel/
Musee l'Orangerie	History	https://www.musee-orangerie.fr/fr/collection/les-nymphes-de-claude-monet

Source: Bigseventravel.com, 2020.

When Table 1 is examined, it is seen that seven museums in France have virtual museum applications. It has been determined that three of the relevant museums are in Paris, six of the seven museums are based on the art-history theme and the Orsay Museum has an architectural theme. In addition, in the search performed on the search tab of the official website of the Ministry of Tourism of France, it was determined that the links to the virtual museum application of France were not found on the website (France Diplomacy, 2022).

3.2. Spain Virtual Museum Data

Spain is the second most visited country in the world. According to the data of 2020, Spain is calculated to host 83,7 million tourists (Worldpopulationreview.com, 2021). Findings regarding Spain's virtual museum practices are given in Table 2.

Table 2. Spain Virtual Museum Data

Museum Name	Theme	Virtual Tour Access Link
Gaudi UNESCO Architecture (Barcelona)	Religion, Art, History	https://whc.unesco.org/en/list/320/
The Prado Museum (Madrid)	Religion, Art, History	https://www.museodelprado.es/en/whats-on/multimedia/rubens-360/03ee91a3-f7b6-4bf3-baa4-f23aff4c48ae
Sagrada Familia (Barcelona)	Religion, Art, History	https://sagradafamilia.org/en/virtual-tour
The Dali Theater Museum (Figueres)	Religion, Art, History	https://artsandculture.google.com/exhibit/salvador-dal%C3%AD-in-spain/swJyfl_DCG4ulg
Museo del Greco (Toledo)	Art, History	https://artsandculture.google.com/partner/museo-del-greco
The Reina Sofia (Madrid)	Art, History	https://artsandculture.google.com/partner/museo-reina-sofia
Museu d'Art Contemporani (MACBA) (Barcelona)	Art, Science	https://www.macba.cat/en/art-artists/itineraries/virtual-tour-through-macba-collection-31-exhibition
Thyssen-Bornemisza Museum (Barcelona)	Art, History	https://www.museothyssen.org/en/thyssenmultimedia/virtual-tours/immersive
Museu Nacional d'Art de Catalunya (Barcelona)	Art, History	https://www.museunacional.cat/en/collection-0
Picasso Museum (Barcelona)	Art, History	http://courtyard.museupicassoben.org/
Museo de Bellas Artes de Bilbao (Bilbao)	Art, History	https://artsandculture.google.com/partner/museo-de-bellas-artes-de-bilbao
Museo de Bellas Artes de Sevilla (Sevilla)	Art, History	https://artsandculture.google.com/partner/museo-de-bellas-artes-de-sevilla
Museo Carmen Thyssen (Málaga)	Art, History	https://www.carmenthyssenmalaga.org/en/coleccion
Guggenheim (Bilbao)	Mimari, Sanat	https://www.guggenheim.org/artwork/site/guggenheim-museum-bilbao
Picasso Museum (Malaga)	Art, History, Architectural	https://www.museopicassomalaga.org/en/temporary-exhibitions

Source: The Geographical Cure, 2021.

When Table 2 is examined, it is seen that 15 museums in Spain have virtual museum applications. It has been determined that the most museums are in Barcelona with six museums, two in the capital Madrid, two in Malaga and two in Bilbao, which also provide virtual museum activities. It has been determined that virtual museums are mostly

art and history themed. In the search made on the official website of Spain's Ministry of Tourism, it was concluded that there were no links to Spain's virtual museum application (Spain Ministry of Industry, Trade and Tourism, 2022).

3.3. United States Virtual Museum Data

It is calculated that the United States of America is the third country that attracts the most tourists in the world with 79,6 million people in 2020 (Romecitynow.com, 2020). Table 3 provides information on virtual museum data in the United States. Since the United States of America consists of states within itself, interpretation of the analysis of virtual museum data in this country has also been made according to the states.

Table 3. United States Virtual Museum Data

Museum Name	Theme	Virtual Tour Access Link
Metropolitan Museum of Art – MET (New York, New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/metropolitan-museum-of-art/
National Museum of the American Indian (New York)	Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/museum-of-the-american-indian/
Museum of Modern Art (New York, New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/museum-of-modern-art-nyc/
Whitney Museum of American Art (New York, New York)	Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/whitney-museum-of-american-art/
Intrepid, Sea, Air & Space Museum (New York, New York)	Navy, Space	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/intrepid-sea-air-space-museum/
Jewish Museum (New York, New York)	Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/jewish-museum/
Neue Galerie (New York, New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/neue-galerie-new-york/
Rubin Museum of Art (New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/rubin-museum-of-art/
The Cloisters (New York, New York)	Architectural, Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/the-cloisters/
Met Breuer (New York, New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/met-breuer/
Solomon R. Guggenheim Museum (New York, New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/the-guggenheim/
Frick Collection (New York, New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/frick-collection/
American Museum of Natural History (New York, New York)	Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/american-museum-of-natural-history/
New-York Historical Society (New York, New York)	Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/new-york-historical-society/
Museum of the City of New York (New York, New York)	Architectural, Art,	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/museum-of-the-city-of-new-york/
Brooklyn Museum (Brooklyn, New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/brooklyn-museum/
Brooklyn Historical Society (Brooklyn New York)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/brooklyn-historical-society/
New York Transit Museum (Brooklyn New York)	Travel, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-york-museums/new-york-transit-museum/
Albright–Knox Art Gallery (Buffalo New York)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/buffalo-new-york/albright-knox-art-gallery/
Nethercutt Collection (Los Angeles, California)	Cars	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/nethercutt-collection/
Los Angeles County Museum of Art (LACMA) (Los Angeles, California)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/los-angeles-county-museum-of-art/
Los Angeles Museum of the Holocaust (Los Angeles, California)	Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/los-angeles-museum-of-the-holocaust/
Getty Museum (Los Angeles, California)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/getty-museum/
California African American Museum (Los Angeles, California)	Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/california-african-american-museum/
California Science Center (Los Angeles, California)	Science	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/california-science-center/
The Huntington Library, Art Museum, and Botanical Gardens (Los Angeles, California)	History, Culture, Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/huntington/
Natural History Museum of Los Angeles (Los Angeles, California)	History, Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/natural-history-museum-of-los-angeles/
The GRAMMY Museum (Los Angeles, California)	Music	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/grammy-museum/
The Broad (Los Angeles, California)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/the-broad/
Japanese American National Museum (Los Angeles, California)	Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/japanese-american-national-museum/
Museum of Contemporary Art, Los Angeles (Los Angeles, California)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/museum-of-contemporary-art-los-angeles/
Autry Museum of the American West (Los Angeles, California)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/autry-museum-of-the-american-west/
Petersen Automotive Museum (Los Angeles, California)	Cars	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/petersen-automotive-museum/
Griffith Observatory (Los Angeles, California)	Investigation	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/griffith-observatory/

San Diego Model Railroad Museum (San Diego, California)	History, Travel	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-diego-museums/san-diego-model-railroad-museum/
USS Midway Museum (San Diego, California)	History, Travel	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-diego-museums/uss-midway-museum/
Museum of Photographic Arts (San Diego, California)	Art, Photo	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-diego-museums/museum-of-photographic-arts/
San Diego Natural History Museum (San Diego, California)	History, Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-diego-museums/san-diego-natural-history-museum/
San Diego Air & Space Museum (San Diego, California)	Space	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-diego-museums/san-diego-air-space-museum/
Museum of Us	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-diego-museums/museum-of-us/
The San Diego Museum of Art (San Diego, California)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-diego-museums/san-diego-museum-of-art/
Mission San Gabriel Arcángel (Pasadena, California)	History, Religion	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/pasadena-california-museums/mission-san-gabriel-arcangel/
Norton Simon Museum (Pasadena, California)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/pasadena-california-museums/norton-simon-museum/
The Huntington Library, Art Collections, and Botanical Gardens (Pasadena, California)	History, Culture, Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/los-angeles-museums/huntington/
Gamble House (Pasadena, California)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/pasadena-california-museums/gamble-house/
Exploratorium (San Francisco, California)	Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-francisco-museums/exploratorium/
Asian Art Museum – San Francisco (San Francisco, California)	Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-francisco-museums/asian-art-museum-san-francisco/
Walt Disney Family Museum (San Francisco, California)	Entertainment	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-francisco-museums/walt-disney-family-museum/
De Young Museum (San Francisco, California)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-francisco-museums/de-young/
Legion of Honor Museum (San Francisco, California)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-francisco-museums/the-legion-of-honor/
San Francisco Museum of Modern Art (San Francisco, California)	Architectural, Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-francisco-museums/san-francisco-museum-of-modern-art/
California State Railroad Museum (Sacramento, California)	Travel, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/sacramento-museums/california-state-railroad-museum/
Crocker Art Museum (Sacramento, California)	Nature, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/sacramento-museums/crocker-art-museum/
California Automobile Museum (Sacramento, California)	Cars, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/sacramento-museums/california-automobile-museum/
Driehaus Museum (Chicago, Illinois)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/chicago-museums/driehaus-museum/
Art Institute of Chicago (Chicago, Illinois)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/chicago-museums/art-institute-of-chicago/
Museum of Science and Industry (Chicago, Illinois)	History, Science	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/chicago-museums/museum-of-science-and-industry-chicago/
Chicago History Museum (Chicago, Illinois)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/chicago-museums/chicago-history-museum/
Field Museum of Natural History (Chicago, Illinois)	History, Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/chicago-museums/field-museum-of-natural-history/
National Museum of the Pacific War (Texas)	Wars, History	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/museum-of-the-pacific-war/
Lone Star Flight Museum (Houston, Texas)	Aviation	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/houston-museums/lone-star-flight-museum/
Museum of Fine Arts, Houston (Houston, Texas)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/houston-museums/museum-of-fine-arts-houston/
Space Center Houston (Houston, Texas)	Space	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/houston-museums/space-center-houston/
Houston Museum of Natural Science (Houston, Texas)	Nature, Science	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/houston-museums/houston-museum-of-natural-science/
Meadows Museum (Dallas, Texas)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/dallas-museums/meadows-museum/
Dallas Museum of Art (Dallas, Texas)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/dallas-museums/dallas-museum-of-art/
Sixth Floor Museum at Dealey Plaza (Dallas, Texas)	Architectural	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/dallas-museums/sixth-floor-museum-at-dealey-plaza/
Perot Museum of Nature and Science (Dallas, Texas)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/dallas-museums/perot-museum-of-nature-and-science/
Amon Carter Museum of American Art (Fort Worth, Texas)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/fort-worth-texas-museums/amon-carter-museum-of-american-art/
Kimbell Art Museum (Fort Worth, Texas)	Art, Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/fort-worth-texas-museums/kimbell-art-museum/
Modern Art Museum of Fort Worth (Fort Worth, Texas)	Wars, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/fort-worth-texas-museums/modern-art-museum-of-fort-worth/
Mission San José (San Antonio, Texas)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-antonio-museums/mission-san-jose/
The Alamo (San Antonio, Texas)	Wars, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-antonio-museums/alamo/
Mission Concepcion (San Antonio, Texas)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-antonio-museums/mission-concepcion/
San Antonio Museum of Art (San Antonio, Texas)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-antonio-museums/san-antonio-museum-of-art/
Texas Transportation Museum (San Antonio, Texas)	Travel, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-antonio-museums/texas-transportation-museum/
Witte Museum (San Antonio, Texas)	Nature, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/san-antonio-museums/witte-museum/
Pueblo Grande Museum and Archaeological Park (Phoenix, Arizona)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/phoenix-arizona-museums/pueblo-grande-museum/
Phoenix Art Museum (Phoenix, Arizona)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/phoenix-arizona-museums/phoenix-art-museum/

Desert Botanical Garden (Phoenix, Arizona)	Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/phoenix-arizona-museums/desert-botanical-garden/
Heard Museum (Phoenix, Arizona)	Ethnic, Nature	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/phoenix-arizona-museums/heard-museum/
Arizona Science Center (Phoenix, Arizona)	Science	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/phoenix-arizona-museums/arizona-science-center/
Musical Instrument Museum (Phoenix, Arizona)	Music	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/phoenix-arizona-museums/musical-instrument-museum/
White House (Washington DC)	Political	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/white-house/
National Gallery of Art (Washington DC)	Ethnic, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/national-gallery-of-art-dc/
National Law Enforcement Museum (Washington DC)	Law, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/law-enforcement-museum/
National Museum of American History (Washington DC)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/national-museum-of-american-history-washington-d-c/
Smithsonian National Zoological Park (Washington DC)	Nature, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/zoological-park/
National Air and Space Museum (Washington DC)	Aviation, Space	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/national-air-and-space-museum/
National Building Museum (Washington DC)	Architectural	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/building-museum/
National Museum of African American History and Culture (Washington DC)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/national-museum-of-african-american-history-and-culture/
National Museum of African Art (Washington DC)	Art History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/national-museum-of-african-art/
National Museum of Natural History (Washington DC)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/national-museum-of-natural-history-washington-d-c/
National Postal Museum (Washington DC)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/postal-museum/
National Portrait Gallery (Washington DC)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/national-portrait-gallery-united-states/
National Museum of the American Indian (Washington DC)	Art, History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/museum-of-the-american-indian/
Smithsonian American Art Museum (Washington DC)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/smithsonian-american-art-museum/
National Museum of the United States Navy (Washington DC)	Ethnic, History, Military	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/museum-of-the-united-states-navy/
The Phillips Collection (Washington DC)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/the-phillips-collection/
Arthur M. Sackler Gallery (Washington DC)	Ethnic, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/arthur-m-sackler-gallery/
Hirshhorn Museum and Sculpture Garden (Washington DC)	Nature, History, Botanic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/hirshhorn-museum-and-sculpture-garden/
Freer Gallery of Art (Washington DC)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/freer-gallery-of-art/
International Spy Museum (Washington DC)	Secret, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/international-spy-museum/
United States Holocaust Memorial Museum (Washington DC)	Political, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/united-states-holocaust-memorial-museum/
National Museum of Women in the Arts (Washington DC)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/
Norman Rockwell Museum (Massachusetts)	History, Biography	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/massachusetts-museums/norman-rockwell-museum/
Addison Gallery of American Art, (Andover, Massachusetts)	Art, History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/massachusetts-museums/addison-gallery-of-american-art/
Clark Art Institute, (Williamstown, Massachusetts)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/massachusetts-museums/clark-art-institute/
Peabody Museum of Archaeology and Ethnology at Harvard	Education, History, Etimology	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/boston-museums/peabody-museum-of-archaeology-and-ethnology/
Museum of Fine Arts, Boston (Boston,, Massachusetts)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/boston-museums/museum-of-fine-arts-boston/
USS Constitution (Boston,, Massachusetts)	Navy, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/boston-museums/uss-constitution/
Isabella Stewart Gardner Museum (Boston,, Massachusetts)	Art History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/boston-museums/isabella-stewart-gardner-museum/
John F. Kennedy Presidential Library and Museum (Boston,, Massachusetts)	Political, History, Cultural	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/boston-museums/john-f-kennedy-presidential-library/
Freedom Trail (Boston,, Massachusetts)	Travel	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/boston-museums/freedom-trail/
Harvard Art Museums (Boston,, Massachusetts)	Education, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/boston-museums/harvard-art-museums/
National Museum of the United States Air Force (Ohio)	Wars, Military Aviation	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/ohio-museums/museum-of-the-united-states-air-force/
Toledo Museum of Art (Cleveland, Ohio)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/ohio-museums/toledo-museum-of-art/
Great Lakes Science Center (Cleveland, Ohio)	Sea Sciences	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cleveland-museums/great-lakes-science-center/
Cleveland Museum of Art (Cleveland, Ohio)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cleveland-museums/cleveland-museum-of-art/
Rock and Roll Hall of Fame (Cleveland, Ohio)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cleveland-museums/rock-and-roll-hall-of-fame/
USS COD (Cleveland, Ohio)	Military	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cleveland-museums/uss-cod/
National Veterans Memorial and Museum – NVMM (Columbus, Ohio)	Military	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/columbus-ohio-museums/national-veterans-memorial-and-museum/
Center of Science and Industry,	Science, Industry	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/columbus-ohio-museums/cosi/

COSI (Columbus, Ohio)		
Columbus Museum of Art (Columbus, Ohio)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/columbus-ohio-museums/columbus-museum-of-art/
National Underground Railroad Freedom Center (Cincinnati, Ohio)	Art, Travel	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cincinnati-museums/national-underground-railroad-freedom-center/
Cincinnati Art Museum (Cincinnati, Ohio)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cincinnati-museums/cincinnati-art-museum/
American Sign Museum (Cincinnati, Ohio)	Games	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cincinnati-museums/american-sign-museum/
Taft Museum of Art (Cincinnati, Ohio)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/cincinnati-museums/taft-museum-of-art/
National Constitution Center (Philadelphia, Pennsylvania)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/philadelphia-museums/national-constitution-center/
The Philadelphia Museum of Art (Philadelphia, Pennsylvania)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/philadelphia-museums/philadelphia-museum-of-art/
Rodin Museum (Philadelphia, Pennsylvania)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/philadelphia-museums/rodin-museum/
Penn Museum (Philadelphia, Pennsylvania)	History, Archeology, Anthropology	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/philadelphia-museums/penn-museum/
Museum of the American Revolution (Philadelphia, Pennsylvania)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/philadelphia-museums/museum-of-the-american-revolution/
The Barnes Foundation (Philadelphia, Pennsylvania)	History, Architectural	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/philadelphia-museums/barnes-foundation/
Carnegie Museum of Art (Pittsburgh, Pennsylvania)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/pittsburgh-museums/carnegie-museum-of-art/
Andy Warhol Museum (Pittsburgh, Pennsylvania)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/pittsburgh-museums/andy-warhol-museum/
Carnegie Museum of Natural History (Pittsburgh, Pennsylvania)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/pittsburgh-museums/carnegie-museum-of-natural-history/
Carnegie Science Center (Pittsburgh, Pennsylvania)	Science	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/pittsburgh-museums/carnegie-science-center/
AACA Museum (Pennsylvania)	Cars	https://joyofmuseums.com/most-popular/automotive-museums/aaca-museum/
New Jersey State Museum (New Jersey)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-jersey-museums/new-jersey-state-museum/
Princeton University Art Museum (New Jersey)	Education, Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-jersey-museums/princeton-university-art-museum/
Montclair Art Museum (New Jersey)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-jersey-museums/montclair-art-museum/
The Newark Museum of Art (New Jersey)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-jersey-museums/newark-museum-of-art/
Battleship New Jersey (New Jersey)	Military, Wars, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-jersey-museums/battleship-new-jersey/
Delaware Museum of Natural History (Wilmington, Delaware)	Fauna, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/wilmington-delaware-museums/delaware-museum-of-natural-history/
Delaware Art Museum (Wilmington, Delaware)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/wilmington-delaware-museums/delaware-art-museum/
Rockwood Museum and Park (Wilmington, Delaware)	Architectural	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/wilmington-delaware-museums/rockwood-museum-and-park/
Nemours Mansion and Gardens (Wilmington, Delaware)	Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/wilmington-delaware-museums/nemours-mansion-and-gardens/
Winterthur Museum, Garden and Library (Wilmington, Delaware)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/wilmington-delaware-museums/winterthur-museum-garden-and-library/
Bishop Museum (Honolulu, Hawaii)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/honolulu/bishop-museum/
Honolulu Museum of Art (Honolulu, Hawaii)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/honolulu/honolulu-museum-of-art/
Iolani Palace (Honolulu, Hawaii)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/honolulu/%c3%bbiolani-palace/
USS Arizona Memorial (Honolulu, Hawaii)	History, Military	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/honolulu/uss-arizona-memorial/
Yale Center for British Art (New Haven, Connecticut)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-haven-connecticut-museums/yale-center-for-british-art/
Yale University Art Gallery (New Haven, Connecticut)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-haven-connecticut-museums/yale-university-art-gallery/
New Haven Museum and Historical Society (New Haven, Connecticut)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-haven-connecticut-museums/new-haven-museum/
Peabody Museum of Natural History (New Haven, Connecticut)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-haven-connecticut-museums/peabody-museum-of-natural-history/
The Mark Twain House & Museum (Hartford, Connecticut)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/hartford-connecticut-museums/mark-twain-house/
Wadsworth Atheneum (Hartford, Connecticut)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/hartford-connecticut-museums/wadsworth-atheneum-museum-of-art/
National Cryptologic Museum (Maryland)	Space, History	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/national-cryptologic-museum/
National Museum of Dentistry (Baltimore, Maryland)	History, Health	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/baltimore-museums/museum-of-dentistry/
Walters Art Museum (Baltimore, Maryland)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/baltimore-museums/walters-art-museum/
Baltimore Museum of Industry (Baltimore, Maryland)	Industry	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/baltimore-museums/baltimore-museum-of-industry/
American Visionary Art Museum (Baltimore, Maryland)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/baltimore-museums/american-visionary-art-museum/
Baltimore Museum of Art (Baltimore, Maryland)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/baltimore-museums/baltimore-museum-of-art/
Dossin Great Lakes Museum (Detroit, Michigan)	History, Submerge	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/dossin-great-lakes-museum/
Detroit Institute of Arts (Detroit, Michigan)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/detroit-institute-of-arts/

Michigan)		
Automotive Hall of Fame (Detroit, Michigan)	Cars	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/automotive-hall-of-fame/
Henry Ford Museum of American Innovation and Greenfield Village (Detroit, Michigan)	Cars, Industry	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/henry-ford-museum/
Arab American National Museum (Detroit, Michigan)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/arab-american-national-museum/
Detroit Historical Museum (Detroit, Michigan)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/detroit-historical-museum/
Charles H. Wright Museum of African American History (Detroit, Michigan)	Aviation, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/charles-h-wright-museum/
Hitsville U.S.A. – Motown Museum (Detroit, Michigan)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/detroit-museums/hitsville-u-s-a/
City Museum (St. Louis, Missouri)	Architectural	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/st-louis-museums/city-museum/
Missouri History Museum (St. Louis, Missouri)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/st-louis-museums/missouri-history-museum/
Saint Louis Art Museum (St. Louis, Missouri)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/st-louis-museums/saint-louis-art-museum/
National World War I Museum and Memorial (Kansas City, Missouri)	Military, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/kansas-city-missouri/world-war-i-museum-and-memorial/
Nelson-Atkins Museum of Art (Kansas City, Missouri)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/kansas-city-missouri/nelson-atkins-museum-of-art/
Indiana State Museum (Indianapolis, Indiana)	History, Military, Wars	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/indianapolis-museums/indiana-state-museum/
Indianapolis Museum of Art (Indianapolis, Indiana)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/indianapolis-museums/indianapolis-museum-of-art/
Eiteljorg Museum of American Indians and Western Art (Indianapolis, Indiana)	Wars, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/indianapolis-museums/american-indians-and-western-art/
Indianapolis Motor Speedway Museum (Indianapolis, Indiana)	Cars, Formula I	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/indianapolis-museums/indianapolis-motor-speedway-museum/
National Mining Hall of Fame (Colorado)	Science, History	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/mining-hall-of-fame/
History Colorado Center (Denver, Colorado)	History, Technic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/denver-museums/history-colorado-center/
Denver Art Museum (Denver, Colorado)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/denver-museums/denver-art-museum/
Molly Brown House Museum (Denver, Colorado)	History, Biography	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/denver-museums/molly-brown-house/
Denver Museum of Nature and Science (Denver, Colorado)	Nature, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/denver-museums/denver-museum-of-nature-and-science/
National Railroad Museum (Winconsin)	Travel, History	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/railroad-museum/
Grohmann Museum (Milwaukee, Winconsin)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/milwaukee-wisconsin-museums/grohmann-museum/
Harley-Davidson Museum (Milwaukee, Winconsin)	Motocycle, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/milwaukee-wisconsin-museums/harley-davidson-museum/
Milwaukee Art Museum (Milwaukee, Winconsin)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/milwaukee-wisconsin-museums/milwaukee-art-museum/
National Zoological Park (Virginia Campus) – Smithsonian Conservation Biology Institute (Virginia)	Zoology, Biology	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/washington-d-c/zoological-park/
National Museum of the United States Army (Virginia)	Military, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/
CIA Museum (Virginia)	Political	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/cia-museum/
National Museum of the Marine Corps (Richmond, Virginia)	Navy	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/richmond-virginia-museums/museum-of-the-marine-corps/
Virginia Museum of Fine Arts (Richmond, Virginia)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/richmond-virginia-museums/virginia-museum-of-fine-arts/
Tampa Bay Automobile Museum (Florida)	Cars	https://joyofmuseums.com/most-popular/automotive-museums/tampa-bay-automobile-museum/
National Navy UDT-SEAL Museum (Florida)	Navy, Military	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/navy-udt-seal-museum/
National Naval Aviation Museum (Florida)	Aviation, Military	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/national-naval-aviation-museum/
Coral Castle (Miami, Florida)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/miami-florida-museums/coral-castle/
Lowe Art Museum (Miami, Florida)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/miami-florida-museums/lowe-art-museum/
Frost Art Museum – Florida International University (FIU) (Miami, Florida)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/miami-florida-museums/frost-art-museum/
Pérez Art Museum Miami (Miami, Florida)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/miami-florida-museums/perez-art-museum-miami/
The Wolfsonian–Florida International University (Miami, Florida)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/miami-florida-museums/wolfsonian-fiu/
Vizcaya Museum and Gardens (Miami, Florida)	Botanic, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/miami-florida-museums/vizcaya-museum-and-gardens/
LeMay – America’s Car Museum (Seattle, Washington State)	Cars	https://joyofmuseums.com/most-popular/automotive-museums/americas-car-museum/
Seattle Art Museum (Seattle, Washington State)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/seattle-museums/seattle-art-museum/
National Nordic Museum (Seattle, Washington State)	History, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/seattle-museums/national-nordic-museum/
Museum of Flight (Seattle, Washington State)	Aviation	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/seattle-museums/museum-of-flight/
Museum of History & Industry MOHAI (Seattle, Washington)	History, Indusry	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/seattle-museums/museum-of-history-industry/

(State)		
Frye Art Museum (Seattle, Washington State)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/seattle-museums/frye-art-museum/
New Orleans Museum of Art (New Orleans, Louisiana)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-orleans/new-orleans-museum-of-art/
The National WWII Museum (New Orleans, Louisiana)	Wars, Military	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/new-orleans/national-wwii-museum/
National Atomic Testing Museum (Nevada)	Science	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/atomic-testing-museum/
National Museum of Nuclear Science & History (New Mexico)	Science, History	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/museum-of-nuclear-science-history/
National Museum of Wildlife Art (Wyoming)	Art	https://joyofmuseums.com/most-popular/national-museums-united-states/museum-of-wildlife-art/
World of Coca-Cola Museum (Alabama, Georgia)	Beverage, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/atlanta-museums/world-of-coca-cola/
High Museum of Art (Alabama, Georgia)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/atlanta-museums/high-museum-of-art/
William Breman Jewish Heritage Museum (Alabama, Georgia)	Religion, Art, Ethnic	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/atlanta-museums/william-breman-jewish-heritage-holocaust-museum/
National Center for Civil and Human Rights (Alabama, Georgia)	Law, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/atlanta-museums/center-for-civil-and-human-rights/
Atlanta History Center (Alabama, Georgia)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/atlanta-museums/atlanta-history-center/
U.S. Space & Rocket Center (Alabama)	Space	https://joyofmuseums.com/most-popular/air-and-space-museums/u-s-space-rocket-center/
National Memorial for Peace and Justice (Montgomery, Alabama)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/montgomery-alabama-museums/memorial-for-peace-and-justice/
Montgomery Museum of Fine Arts (Montgomery, Alabama)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/montgomery-alabama-museums/montgomery-museum-of-fine-arts/
The Legacy Museum: From Enslavement to Mass Incarceration (Montgomery, Alabama)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/montgomery-alabama-museums/legacy-museum/
Barber Vintage Motorsport Museum (Birmingham, Alabama)	Motors Sports	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/birmingham-alabama-museums/barber-vintage-motorsport-museum/
Birmingham Museum of Art (Birmingham, Alabama)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/birmingham-alabama-museums/birmingham-museum-of-art/
NASCAR Hall of Fame (Charlotte, North Carolina)	Motors Sports	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charlotte-north-carolina-museums/nascar-hall-of-fame/
Bechtler Museum of Modern Art (Charlotte, North Carolina)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charlotte-north-carolina-museums/bechtler-museum-of-modern-art/
Carolinas Aviation Museum (Charlotte, North Carolina)	Aviation	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charlotte-north-carolina-museums/carolinas-aviation-museum/
North Carolina Museum of Natural Sciences (North Carolina)	Nature, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/raleigh-durham-and-chapel-museums/north-carolina-museum-of-natural-sciences/
Ackland Art Museum (North Carolina)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/raleigh-durham-and-chapel-museums/ackland-art-museum/
Historic Yates Mill County Park (North Carolina)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/raleigh-durham-and-chapel-museums/yates-mill/
North Carolina Museum of Art (North Carolina)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/raleigh-durham-and-chapel-museums/north-carolina-museum-of-art/
Anchorage Museum (Alaska)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/
Alaska State Museum (Alaska)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/alaska-museums/alaska-state-museum/
University of Alaska Museum of the North (Alaska)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/alaska-museums/museum-of-the-north/
Parthenon in Nashville (Nashville, Tennessee)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/nashville-museums/parthenon-nashville/
Country Music Hall of Fame and Museum (Nashville, Tennessee)	Musical	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/nashville-museums/country-music-hall-of-fame/
Tennessee State Museum (Nashville, Tennessee)	History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/nashville-museums/tennessee-state-museum/
Musicians Hall of Fame and Museum (Nashville, Tennessee)	Musical, Biography	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/nashville-museums/musicians-hall-of-fame-and-museum/
Minneapolis Institute of Art (Minneapolis – Saint Paul, Minnesota)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/minneapolis-saint-paul-museums/minneapolis-institute-of-art/
Mill City Museum (Minneapolis – Saint Paul, Minnesota)	Industry	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/minneapolis-saint-paul-museums/mill-city-museum/
Weisman Art Museum (Minneapolis – Saint Paul, Minnesota)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/minneapolis-saint-paul-museums/weisman-art-museum-virtual-tour/
Walker Art Center (Minneapolis – Saint Paul, Minnesota)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/minneapolis-saint-paul-museums/walker-art-center/
Gibbes Museum of Art (Charleston, South Carolina)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charleston-south-carolina-museums/gibbes-museum-of-art/
Fort Sumter (Charleston, South Carolina)	Wars, Military	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charleston-south-carolina-museums/fort-sumter/
Nathaniel Russell House (Charleston, South Carolina)	Biography	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charleston-south-carolina-museums/nathaniel-russell-house/
Patriots Point Naval & Maritime Museum (Charleston, South Carolina)	Wars, Military	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charleston-south-carolina-museums/patriots-point/
Magnolia Plantation and Gardens (Charleston, South Carolina)	Botanic, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/charleston-south-carolina-museums/magnolia-plantation-and-gardens/
Frazier History Museum (Louisville, Kentucky)	Art, History	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/louisville-kentucky/frazier-history-museum/
Muhammad Ali Center (Louisville, Kentucky) (Louisville, Kentucky)	Sport, Biography	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/louisville-kentucky/muhammad-ali-center/
Speed Art Museum (Louisville, Kentucky)	Art	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/louisville-kentucky/speed-art-museum/

Louisville Slugger Museum & Factory (Louisville, Kentucky)	History, Biography	https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/louisville-kentucky/louisville-slugger-museum-factory/
--	--------------------	---

Source: Joyofmuseums, 2022.

When Table 3 is examined, it is understood that there are virtual museum practices in 254 museums from 34 states in the United States of America. States where virtual museum applications are implemented; California (35), Washington (22), New York (19), Texas (18), Ohio (13), Pennsylvania (11) and Massachusetts (10). There are nine virtual museum applications in Florida, eight in Michigan, and seven in North Carolina. There are six each in Alabama, Arizona, Connecticut, Maryland, and Washington State. Five each in Colorado, Delaware, Illinois, Georgia, Missouri, New Orsey, South Carolina, and Virginia, four each in Indiana, Hawaii, Minnesota, Kentucky, Tennessee, and Winconsin, three each in Alaska, two in Louisiana, Nevada, New Mexico and Wyoming states that there is a virtual museum application. Most of the virtual museums in the United States; it is understood to be themed on art, history, ethnicity, aviation, space, war and military. It is also understood that there are museums with motor sports, automotive and biography theme types. As a result of a search on the search engine on the official website of the United States of America, it has been determined that there are no links to the virtual museum application of the United States (U.S. Department of Commerce, 2022).

3.4. China Virtual Museum Data

Attracting 62.9 million people to its country in 2020 international tourism movements, China ranks fourth among the countries that attract the most tourists (Romecitynow.com, 2020). Table 4 provides information on the Chinese virtual museum data.

Table 4. China Virtual Museum Data

Museum Name	Theme	Virtual Tour Access Link
The Palace Museum (Yasak Şehir-Pekin)	History, Cultural	https://pano.dpm.org.cn/gugong_app_pc/index.html https://www.dpm.org.cn/shuziduobaoge/html.html
Shanghai Museum (Şanghay)	Art	https://www.shanghaiuseum.net/treasure/show/show
Mogao Caves (Gansu)	Nature	https://www.e-dunhuang.com/index.htm
Guangdong Museum (Guangzhou, Guangdong)	Culture, Ancient Ages	http://www.gdmuseum.com/gdmuseum/_300730/_300742/index.html

Source: CGTN, 2020.

When Table 4 is examined, it is seen that four museums in China have virtual museum applications. It was concluded that two of the relevant museums are located in the provinces of Gansu and Guangdong, and the other two are located in the cities of Beijing and Shanghai. In addition, in the search performed on the search tab on the official website of the Ministry of Tourism of China, it was determined that the links to China's virtual museum application were not found on the website (Ministry of Culture and Tourism of China, 2022).

3.5. Italy Virtual Museum Data

Italy is the fifth most visited country in the world. According to the data of 2020, Italy has been calculated to host 83.7 million tourists (Worldpopulationreview.com, 2021). Findings regarding Italy's virtual museum practices are given in Table 5.

Table 5. Italy Virtual Museum Data

Museum Name	Theme	Virtual Tour Access Link
The Vatican Museums (Vatican City)	Religion, Art, History	https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/tour-virtuali-elenco.html
Leonardo's The Last Supper (Milan)	History	https://www.youtube.com/watch?v=iV6_wTrkd70
Uffizi Gallery (Florence)	Art, History	https://www.uffizi.it/en/online-exhibitions
National Museum of the Bargello (Florence)	History	http://www.bargellomusei.beniculturali.it/
The Capitoline Museums (Rome)	Art, History	https://tourvirtuale.museicapitolini.org/#en
Doria Pamphilj (Rome)	Art, History	http://lookrome.com/en/place/galleries-exhibitions-in-rome/tour-virtuale-3d-palazzo-doria-pamphilj.html
Raffaello Exhibit, Scuderie del Quirinale (Rome)	History, Biography	https://www.romeing.it/raphael-exhibition-rome/
The Doge's Palace (Venice)	History	https://artsandculture.google.com/partner/palazzo-ducale
Ara Pacis Museum (Rome)	History	https://artsandculture.google.com/partner/museo-dell-ara-pacis
The Quirinal Palace (Rome)	Biography, Architectural	https://palazzo.quirinale.it/palazzo_en.html
Trajan's Market (Rome)	History, Architectural	https://tourvirtuale.mercatiditraiano.it/indexEng.html
Villa Farnesina (Rome)	History, Architectural	http://www.altospaziophotography.com/wp-content/uploads/2016/03/tour.html
Pinacoteca di Brera (Milan)	Art, History	https://pinacotecabrera.org/en/collezioni/filter-collection/?filterby=periodi
Museo Napoleonico (Rome)	History, Biography	https://tourvirtuale.museonapoleonico.it/indexEng.html
The Pantheon (Rome)	Art, History, Architectural	https://www.360cities.net/image/pantheon-rome
Peggy Guggenheim Collection (Venice)	Art	https://www.guggenheim-venice.it/
The Ruins of Pompeii (Pompeii)	Art, History, Architectural	https://www.google.com/maps/@40.7489468,14.4848331,3a,75y,209.48h,82.37t/data=!3m6!1e1!3m4!1s1e-bu_kis-dL1BnVGZhDdw!2e0!7!13312!8i6656?hl=en
Castle Sant'Angelo, the Museo Nazionale di Castel Sant'Angelo (Rome)	Art, History	https://www.touristube.com/Things-to-do-in-Rome/Castel-Sant-Angelo-360
Museo e Real Bosco di Capodimonte (Naples)	Art, History	https://artsandculture.google.com/partner/museo-e-real-bosco-di-capodimonte
Galleria dell'Accademia (Florence)	Art, History	https://www.accademia-tickets.com/explore-accademia-gallery/

Source: The Geographical Cure, 2021b.

When Table 5 is examined, it is seen that 20 museums in Italy have virtual museum applications. It is understood that nine of the cities that have virtual museum applications in Italy and two museums in Rome, Venice, Florence and Milan benefit from the virtual museum application. When we look at the culture and values of Italy, the museums mainly; It is seen that it is based on the theme of art, history and architecture. As a result of the search made in the search engine on the official website of the Ministry of Tourism of Italy, it has been determined that there are no links to the virtual museum application of Spain (Italy Ministry of Tourism, 2022).

3.6. Turkey Virtual Museum Data

Turkey is the sixth country with the highest number of tourists in the world. According to the data of 2020, Turkey is estimated to host 51,2 million tourists (Worldpopulationreview.com, 2021). Findings regarding Turkey's virtual museum practices are given in Table 6.

Table 6. Turkey Virtual Museum Data

Museum Name	Theme	Virtual Tour Access Link
Van Müzesi (Van)	History, Cultural	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/VAN_MUZESI/
Uşak Müzesi (Uşak)	History, Cultural	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/USAK_MUZESI/
Şanlıurfa Müzesi (Şanlıurfa)	History, Cultural	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/SANLIURFA_MUZESI/
Şanlıurfa Karahantepe (Şanlıurfa)	History, Cultural	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/SANLIURFA-KARAHANTEPE/
Şanlıurfa Göbeklitepe Ören Yeri (Şanlıurfa)	History, Cultural, Nature	https://sanalmuze.gov.tr/TR-259963/gobeklitepe-oren-yeri--sanliurfa.html
Samsun Gazi Müzesi (Samsun)	History, Cultural	https://sanalmuze.gov.tr/TR-259962/gazi-muzesi---samsun.html
Nevşehir Göreme Açık hava Müzesi (Nevşehir)	Nature, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/NEVSEHIR_GOREME_ACIKHAVA_MUZESI/
Mersin Arkeoloji Müzesi (Mersin)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/MERSIN_ARKEOLOJI_MUZESI/
Malatya Arslantepe Ören Yeri (Malatya)	Nature, Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/MALATYA-ARSLANTEPE-ORENYERI/
Konya Çatalhöyük Ören Yeri (Konya)	Nature, Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/KONYA-CATALHOYUK-ORENYERI/
Konya Boncuklu Höyük (Konya)	History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/KONYA-BONCUKLU-HOYUK/
İzmir Efes Ören Yeri (İzmir)	Nature, Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/IZMIR_EFES_ORENYERI/
Efes Müzesi (İzmir)	History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/TR-259959/efes-muzesi---izmir.html
İzmir Atatürk Müzesi (İzmir)	History, Biography	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/IZMIR_ATATURK_MUZESI/
İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (İstanbul)	Religion, History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ISTANBUL_TURK_VE_ISLAM_ESERLERI_MUZESI/
İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi (İstanbul)	Religion, History, Science	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ISTANBUL-TURK-ISLAM-BIL-TEK-TAR-MUZESI/
İstanbul Havalimanı Müzesi (İstanbul)	Aviation, History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ISTANBUL_HAVALIMANI_MUZESI/
İstanbul Arkeoloji Müzesi (İstanbul)	History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ISTANBUL_ARKEOLOJI_MUZELERI/
Hayat Arkeoloji Müzesi (Hatay)	History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/HATAY_ARKEOLOJI_MUZESI/
Gaziantep Zeugma Müzesi (Gaziantep)	History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/GAZIANTEP_ZEUGMA_MOZAIK_MUZESI/
Gaziantep Arkeoloji Müzesi (Gaziantep)	History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/GAZIANTEP_ARKEOLOJI_MUZESI/
Eskişehir Odunpazarı Modern Müze (Eskişehir)	Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ESKISEHIR_ODUNPAZARI_MODERN_MUZE/
Diyarbakır Gre Filla Ören Yeri (Diyarbakır)	Nature, Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/DIYARBAKIR-GRE-FILLA-ORENYERI/
Denizli Laodikeia Ören Yeri (Denizli)	History, Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/DENIZLI_LAODIKEIA_ORENYERI/
Denizli Hierapolis Ören Yeri (Denizli)	Nature, Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/DENIZLI_HIERAPOLIS_ORENYERI/
Çorum Müzesi (Çorum)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CORUM_MUZESI_WEB/
Çorum Boğazköy Hattuşa Ören Yeri (Çorum)	Nature, Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CORUM_HATTUSA_ORENYERI/
Çorum Boğazköy Müzesi (Çorum)	History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CORUM_BOGAZKOY_MUZESI/
Çanakkale Troya Müzesi (Çanakkale)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/TR-259960/troya-muzesi---canakkale.html
Çanakkale Kilitbahir Kale Müzesi (Çanakkale)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CANAKKALE_KILITBAHIR_KALE_MUZESI/
Çanakkale Anadolu Hamidiye Tabyası Çanakkale Tarihi Savaşları Tarihi Müzesi (Çanakkale)	History, Wars	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CANAKKALE_ANADOLU_HAMIDIYE_TABYASI_CST_MUZESI/
Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi (Çanakkale)	History, Wars	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CANAKKALE_DESTANI_TANITIM_MERKEZI/
Çanakkale Assos Ören Yeri (Çanakkale)	History, Nature	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CANAKKALE_ASSOS_ORENYERI/
Çanakkale 1915 Hilal-i Ahmer Hastanesi Canlandırma Alanı (Çanakkale)	History, Wars	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CANAKKALE_1915_HILAL_I_AHMER_HASTANESI/
Bitlis Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Ören Yeri (Bitlis)	History, Nature	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/BITLIS_AHLAT_SELÇUKLU_MEYDAN_MEZARLIGI/
Bayburt Kenan Yavuz Etnografya Müzesi (Bayburt)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/BAYBURT-KENAN-YAVUZ-ETNOGRAFYA-MUZESI/
Antalya Müzesi (Antalya)	History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ANTALYA_MUZESI_WEB/
Ankara Polis Müzesi (Ankara)	History	https://sanalmuze.gov.tr/TR-291469/polis-muzesi---ankara.html
Ankara Kurtuluş Savaşı Müzesi (Ankara)	Wars, History	https://sanalmuze.gov.tr/TR-259957/kurtulus-savasi-muzesi---ankara.html
Ankara Etnografya Müzesi (Ankara)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ANKARA_ETNOGRAFYA_MUZESI/
Ankara Cumhuriyet Müzesi (Ankara)	History	https://sanalmuze.gov.tr/TR-259958/cumhuriyet-muzesi---ankara.html
Ankara Cumhurbaşkanlığı Milli Mücadele Sergisi (Ankara)	History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ANKARA_CUMHURBASKANLIGI_MILLI_MUCADELE_SERGISI/
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Ankara)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/TR-259961/anadolu-medeniyetleri-muzesi---ankara.html
Aksaray İhlara Vadisi (Aksaray)	Nature	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/AKSARAY_IHLARA_VADISI/
Adıyaman Nemrut Ören Yeri (Adıyaman)	Culture	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ADIYAMAN_NEMRUT_ORENYERI/
Adana Arkeoloji Müzesi (Adana)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/ADANA_MUZESI/
Çanakkale Mehmetçik Feneri (Çanakkale)	Culture, History	https://sanalmuze.gov.tr/muzeler/CANAKKALE-MEHMETCIK-FENERI/

Source: Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2022.

When Table 6 is examined, it is seen that Turkey has 47 virtual museum applications in total. When the relevant table is examined, it is understood that seven museums from Çanakkale, six from Ankara and four from İstanbul benefit from the virtual museum application. Virtual museum services are provided at the museum, three each from Çorum, İzmir and Şanlıurfa, and two each from Denizli, Gaziantep and Konya. Virtual museum applications are offered in one museum each from Adana, Adıyaman, Aksaray, Antalya, Bayburt, Bitlis, Diyarbakır, Eskişehir, Hatay, Malatya, Mersin, Nevşehir, Samsun, Uşak and Van. In addition, as a result of a search on the official website of the Ministry of Tourism of Turkey, it was concluded that there are links to Spain's virtual museum application (Ministry of Culture and Tourism-General Directorate of Cultural Heritage and Museums, 2022).

4. CONCLUSIONS, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

The leading factors that trigger people to participate in tourism are the sense of knowledge and curiosity. Therefore, curiosity which is the driving emotion for people to participate in tourism can be an attractive element in terms of touristic destinations. Thanks to the developing information technologies, people can research the places they are curious about on the internet and it is effective in choosing among the options. Through tourism people can increase their knowledge and increase their general cultural level. Museums that reflect and preserve the history of humanity are open and/or closed information spaces that enable and protect people's culture. In order to gain competitive power in tourism, it aims to be preferred by using the areas owned by the countries with natural, historical and cultural characteristics as an attractive element for consumers. Physical evidence can be presented to people through virtual and visual reality applications. Various touristic resources of the countries that attract the most tourists in the world are used to affect the preferences of touristic consumers. In the field of museums, it is important to develop virtual and visual reality applications in a way that will arouse curiosity in tourists as well as take into account the preferences and taste changes of tourists. In addition, technological investment areas should definitely be taken into account in investments to be made in new tourism destinations and types.

During the COVID-19 pandemic, which emerged in China at the end of 2019 and continues at full speed in 2021, all activities of humanity have come to a complete standstill. The fact that people stay at home for a long time and it is difficult to perform activities outside has led people to evaluate internet and internet-based activities, online shopping, virtual tours and similar activities among the activities they can do at home. It makes us think that people will direct their physical visits to the places they wonder, research and even visit virtually during the pandemic period in the normalization process. The touristic values of France, Spain, America, China, Italy and Turkey, which were the first six countries that hosted the most tourists worldwide before the pandemic period, depend on people's curiosity to keep their sense of curiosity fresh so that they can resume their tourism activities with the start of normalization after the pandemic period.

Within the scope of the research, it is seen that the country with the most virtual museums among the six countries that hosted the most tourists before the pandemic was the United States with 254 virtual museums. It has been understood that Turkey offers the virtual museum application to its touristic consumers in 47 museums, Italy 20, Spain 15, France seven and China four museums benefit from virtual museum applications. However, it has been determined that no country other than Turkey gives links to virtual museum applications on the official tourism institution's website. Having too much information on the Internet can prevent access to accurate and reliable information. Considering that the task of promotion and comprehensive information for consumers is one of the duties of the national tourism institutions of the countries, it is extremely important to make the necessary improvements. In addition it is suggested that the number of virtual museums should be increased more. Suggestions for people/institutions and/or organizations that develop virtual museum applications are as follows:

- ✓ In order to arouse the curiosity of tourists, the entire museum and ruins should not be added to the virtual applications developed with museums and ruins, and phrases such as "visit our country for more" can be placed at key points.
- ✓ Museums and complementary areas should be emphasized in the virtual reality corridor related to the historical and natural beauties of the countries.
- ✓ New museums and virtual museum applications should be designed within the scope of the changing demands of tourists and their search for experience.
- ✓ It has been determined that the menus of virtual museums in foreign countries examined within the scope of the research have English language options, and virtual museums in Turkey have only Turkish language options. With the addition of other foreign languages, more potential tourists can be reached and thus the satisfaction of the tourists can be met at a higher level.
- ✓ Attempts should be made to develop joint projects with companies such as Google Daydream View, Cardboard and Samsung Gear VR, which are leaders in the sector in terms of virtual reality applications in tourism.
- ✓ Virtual reality applications that reinforce the destination image should be emphasized.
- ✓ Considering that Turkish TV series are in great demand on the international platform and especially historical TV series are watched all over the world regarding virtual museum applications to be realized in Turkey, virtual reality applications can be made for inns and palaces belonging to former Turkish monarchs in order to direct the touristic demand to our country.
- ✓ Mixed applications should be developed that take into account nostalgic values in addition to an innovative approach.

- ✓ By examining the virtual museum practices of other countries, a SWOT analysis can be made for virtual museum practices in Turkey and a competitive advantage can be achieved.
- ✓ The applications to be developed should be designed not only for tourists but also for the use of local people.
- ✓ Comparative systems and measurement models that measure the satisfaction of tourists with their virtual and physical visits should be developed.

The feeling of "curiosity" is one of the elements that lead people to tourism and that initiates tourism in a fundamental sense. It is an issue that must be taken into account that museums are an important component in satisfying people's curiosity. Within the scope of today's technological developments, the concept of museum and the way of visiting museums have also changed. Regarding the limitations of the research, it consists of the information obtained as a result of scanning the names of the countries that are the subject of the research and the words virtual museums on internet search engines. In future studies, researches on the subject can be done according to the rations or the number of countries included in the research can be increased.

REFERENCES

- Akoğlan Kozak, M. & Özkeroğlu, Ö. (2018). "Turizm ve Rekreasyon Kavramları: Sanal Bakış ile Değerlendirme", II. Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresi, 20-22 Eylül 2018, Gümüşhane Üniversitesi, (pp. 399-409), Gümüşhane.
- Aytekin, H. (2016). "Müzelerde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları: Sakıp Sabancı Müzesi Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Baktash, A., Nair, V., Subramonian, H. & Ragavan, N. A. (2016). "Conceptualising a Framework to Study Behavioural Intention of Tourists of Distinct Cultures towards Wearable Augmented Reality (AR) Applications", The 3rd International Hospitality and Tourism Conference (IHTC 2016) & 2nd International Seminar on Tourism (ISOT 2016) CRC Press, (pp. 1-5), Baundung, Indonesia.
- Baudrillard, J. (2006). Kusursuz Cinayet, (2 b.), (Çev., N. Sivil) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2005). Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği, (Çev., O. Adanır), Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- Bec, A., Moyle, B., Schaffer, V. & Tims, K. (2021). "Virtual Reality and Mixed Reality for Second Chance Tourism", *Tourism Management*, 83: 1-5, <https://doi.org/10.1016/j.im.2019.103229>.
- Bigseventravel.com (2020). 7 French Museums You Can Explore Virtually, 19 Ocak 2022 tarihinde <https://bigseventravel.com/7-french-museums-you-can-explore-virtually/> adresinden alındı.
- Bohil, C. J., Owen, C. B., Jeong, E. J., Alicea, B. & Biocca, F. A. (2009). Virtual Reality and Presence. In *21st Century Communication: A Reference Handbook*, (Ed. F. E. William), pp. 534-544, Sage Publications Inc., California.
- Bozat, A. U. & Dedelioğlu, C. (2018). "Artırılmış Gerçeklik (AR) - Geleneksel ve Dijitalin Kağıt Üzerinde Buluşması", 6. Uluslararası Matbaa Teknolojileri Sempozyumu, 01-03 Kasım 2018, İstanbul Üniversitesi, (pp. 929-942), İstanbul.
- Buhalis, D. & Yovcheva, Z. (2013). Augmented Reality in Tourism: 10 Unique Applications Explained. Digital Tourism Think Tank Reports and Best Practice. 26 Ocak 2022 tarihinde <http://thinkdigital.travel/wp-content/uploads/2013/04/10-AR-Best-Practices-in-Tourism.pdf> adresinden alındı.
- Burdea, G. C. & Coiffet, P. (2003). *Virtual Reality Technology*, (2nd ed.), John Willey & Sons. Inc., New Jersey.
- Carrozzino, M. & Bergamasco, M. (2010). "Beyond Virtual Museums: Experiencing Immersive Virtual Reality in Real Museums", *Journal of Cultural Heritage*, 11: 452-458.
- Carter, R. (2021). How Does Mixed Reality Work? An Introduction to Mixed Reality. 26 Ocak 2022 tarihinde <https://www.xrtoday.com/mixed-reality/how-does-mixed-reality-work/> adresinden alındı.
- Coşkun, C. (2017). "Bir Sergileme Yöntemi Olarak Artırılmış Gerçeklik", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 20: 61-75.
- CGTN. (2020). Virtual Tour: The Utimate Guide to Visiting Chinese Museums from Home. 17 Ocak 2020 tarihinde <https://news.cgtn.com/news/2020-02-13/Virtual-tour-The-ultimate-guide-to-visiting-Chinese-museums-from-home-O32MIANG8M/index.html> adresinden alındı.
- Demirezen, B. (2019). "Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Literatür Taraması", *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 1-26.

- EMITT- East Mediterranean International Tourism & Travel Exhibition. (2020). Tourism Statics 2000-2019. 19 Ocak 2022 tarihinde https://ite-prod-cdn-end.azureedge.net/sharedmedia/emitt/media/assets/pdfs/emitt_2020_istatistik_baski.pdf adresinden alındı.
- Encyclopedia Britannica. (2017). Virtual Museum. 27 Ocak 2022 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/virtual-museum> adresinden alındı.
- Ercan, F. (2020). "An Examination on the Use of Immersive Reality Techologies in the Travel and Tourism Industry", *BMIJ*, 8(2): 2348-2383.
- Ertürk, C. (2020). "Turizm Sektöründeki Artırılmış Gerçeklik (AG) Uygulamalarının Bireylerin Destinasyon Ziyaret Etme Niyetlerine Etkisi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- France Diplomacy. (2022). France Virtual Museum. 19 Ocak 2022 tarihinde https://www.diplomatie.gouv.fr/spip.php?page=recherche&lang=en&tri=points&id_rubrique=&recherche=france+virtual+museum adresinden alındı.
- Gimeno, J., Portalés, C., Coma, I., Fernández, M. & Martínez, B. (2017). "Combining Traditional and Indirect Augmented Reality for Indoor Crowded Environments. A Case Study on the Casa Batlló Museum", *Computers & Graphics*, 69: 94-105.
- Italy Ministry of Tourism, (2022). Italy Virtual Museum. 21 Ocak 2022 tarihinde <https://www.italia.it/en/search?q=italy%20virtual%20museum&tags=&pag=1&progettiesterni=0&doveandare=0&cosafare=0> adresinden alındı.
- İpek, A. R. (2020). "Artırılmış Gerçeklik, Sanal Gerçeklik ve Karma Gerçeklik Kavramlarında İsimlendirme ve Tanımlandırma Sorunları", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 9 (71): 1061-1072.
- Jerome, J. & Greenberg, J. (2021). *Augmented Reality + Virtual Reality: Privacy & Autonomy Considerations in Emerging, Immersive Digital Worlds*, Future of Privacy Forum, Washington, Brussels, Singapore, Tel Aviv.
- Jiang, T., Gan, X., Liang, Z. & Luo, G. (2022). "AIDM: Artificial Intelligent for Digital Museum Autonomous System with Mixed Reality and Software-Driven Data Collection and Analysis", *Automated Software Engineering*, 29 (22): 1-22.
- Joyofmuseums.com. (2022). Top 100 Museums in the United States – Virtual Tour. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://joyofmuseums.com/museums/united-states-of-america/> adresinden alındı.
- Kaghat, F. Z., Azough, A., Fakhour, M. & Meknassi, M. (2020). "A New Audio Augmented Reality Interaction and Adaptation Model for Museum Visits", *Computers and Electrical Engineering*, 84: 1-13.
- Kim, H., So, K. K., Mihalik, B. J. & Lopes, A. P. (2021). "Millennials' Virtual Reality Experiences Pre- and Post-COVID-19", *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48: 200-209.
- Küçükvardar, M. (2015). "Bilişim Devrimi: Reel Gerçekliğin Sanal Gerçekliğe Dönüşümü", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2022). Sanal Müzeler. 22 Ocak 2022 tarihinde <https://sanalmuze.gov.tr/adresinden> alındı.
- Lee, H., Jung, T. H., Dieck, M. C. & Chung, N. (2020). "Experiencing Immersive Virtual Reality in Museums", *Information & Management*, 57 (5): 1-9.
- Lemaon, K. N. & Verhoef, P. C. (2016). "Understanding Customer Experience Throughout the Customer Journey", *Journal of Marketing*, 80 (6): 69-96.
- Leopardi, A., Ceccacci, S., Mengoni, M., Naspetti, S., Gambelli, D., Ozturk, E. & Zanoli, R. (2021). "X-Reality Technologies for Museums: A Comparative Evaluation Based on Presence and Visitors Experience through User Studies", *Journal of Cultural Heritage*, 47: 188-198.
- Li, Y., Zheng, L. & Wang, X. (2019). "Flexible and Wearable Healthcare Sensors for Visual Reality Health-Monitoring", *Virtual Reality & Intelligent Hardware*, 1 (4): 411-427.
- Lo, W. H. & Cheng, K. L. (2020). "Does Virtual Reality Attract Visitors? The Mediating Effect of Presence on Consumer Response in Virtual Reality Tourism Advertising", *Information Technology & Tourism*, 22: 537-562.
- Loureiro, S. M., Guerreiro, J. & Ali, F. (2020). "20 Years of Research on Virtual Reality and Augmented Reality in Tourism Context: A Text-Mining Approach", *Tourism Management*, 77: 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104028>.

- Ministry of Culture and Tourism of China. (2022). China Virtual Museum. 21 Ocak 2022 tarihinde <http://search.chinaculture.org/search.jsp?ch=en&secondsearch=ON&searchText=China+Virtual+Museum> adresinden alındı.
- Özkul, E. & Kumlu, S. T. (2019). "Augmented Reality Applications in Tourism", *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2: 107-122.
- Pehlivan, G. (2020). Genişletilmiş Gerçeklik (XR) Nedir? 26 Ocak 2022 tarihinde <https://codemodeon.com/tr/genisletilmis-gerceklik-xr-nedir/> adresinden alındı.
- Qin, H., Peak, D. & Prybutok, V. R. (2021). "A Virtual Market in Your Pocket: How Does Mobile Augmented Reality (MAR) Influence Consumer Decision Making?", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58: 1-10.
- Romecitynow.com. (2020). Top 20 World's Most Visited Countries 2020. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://romecitynow.com/the-worlds-most-visited-countries-2020> adresinden alındı.
- Spain Ministry of Industry, Trade and Tourism, (2022). Spain Virtual Museum. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://turismo.gob.es/en-us/Paginas/resultados-busqueda.aspx> adresinden alındı.
- Tanrıku, B. & Karagöl, A. (2021). "Müzedede Sanal Gerçeklik Uygulamaları: Bir Örnek Çalışma Olarak Kaplumbağa Terbiyecisi", *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 5 (2): 95-111.
- The Franklin Institute. (2022). History of Virtual Reality. 24 Ocak 2022 tarihinde <https://www.fi.edu/virtual-reality/history-of-virtual-reality#:~:text=The%20use%20of%20the%20term,technologists%20were%20developing%20simulated%20environments.> adresinden alındı.
- The Geographical Cure. (2021a). Guide to the Best Virtual Museums in Spain to Visit Online at Home. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://www.thegeographicalcure.com/post/the-best-virtual-museums-in-spain> adresinden alındı.
- The Geographical Cure. (2021b). Guide to Virtual Museums in Italy to Enjoy Online For Free. 21 Ocak 2022 tarihinde <https://www.thegeographicalcure.com/post/the-best-virtual-museums-in-spain> adresinden alındı.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Güncel Türkçe Sözlük. 29 Ocak 2022 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Uçkun, S. & Sağtaş, S. (2021). "Artırılmış Gerçeklik ile Deneysel Pazarlamanın Tüketici Satın Alma Niyetine Etkisi: Turistik Satın Alma Davranışı Uygulaması", *Journal of Management Theory and Practices Research*, 2 (2): 150-174.
- U.S. Department of Commerce. (2022). USA Virtual Museum. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://search.commerce.gov/search?query=virtual+museum&affiliate=www.commerce.gov> adresinden alındı.
- Wikipedia. (2022). Mixed Reality. 26 Ocak 2022 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Mixed_reality adresinden alındı.
- Worldpopulationreview.com. (2021). Most Visited Countries 2021. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-visited-countries> adresinden alındı.

2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Ülkemizde Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi

Investigation of Postgraduate Theses on School Psychological Counseling Made in Our Country Between 2019-2021

Seda TÜRKER¹ Erdoğan BOZKURT²

¹ Amasya Üniversitesi, Uzman Klinik Psikoloji, Psikolojik Danışman, Amasya, Türkiye (Corresponding Author)

² Dr.Öğr.Üyesi; Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık ABD. Amasya, Türkiye

ÖZET

Bu çalışma, 2019-2021 yılları arasında ülkemizde okul psikolojik danışmanlığı alanında yapılan lisansüstü çalışmaların doküman incelemesi yöntemiyle incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda biri İngilizce, 24'ü Türkçe olmak üzere 2'si doktora ve 23'ü yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 25 yüksek lisans çalışmasına ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalar yıl, tür (yüksek lisans/doktora), üniversite, üniversite türleri (devlet/vakıf), enstitü, akademisyen unvanları ve illere göre dağılım olmak üzere yedi farklı kategoriye ayrılarak araştırmacı tarafından incelenmiş ve bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın sonuçları ile ilgili çalışmaların 2019 yılında daha çok İstanbul, devlet üniversiteleri, eğitim bilimleri enstitülerindeki profesörler tarafından lisansüstü olarak yürütüldüğü tespit edildi. En çok araştırma yapılan üniversiteler olarak Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi belirlendi. En çok işlenen temanın da meslek doyumu olduğu onu yaşam doyumunun izlediği görüldü. Çalışmanın gelecekte tekrarlanması önerilir. Aynı zamanda diğer lisansüstü çalışmaların içerik açısından daha detaylı incelenmesi de öneriler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul psikolojik danışmanlığı, lisansüstü çalışmalar

ABSTRACT

This study was carried out to examine the postgraduate studies in the field of school psychological counseling in our country between the years 2019-2021 by document analysis method. In this direction, a total of 25 master's studies, one in English, 24 in Turkish, 2 doctorate and 23 master's theses, were reached. The studies reached were divided into seven different categories as year, type (master's/doctorate), university, university types (state/foundation), institute, academician titles and provinces, and the findings were examined by the researcher. It has been determined that studies on the results of the research are mostly carried out by professors in Istanbul, state universities and educational sciences institutes in 2019. Abant İzzet Baysal University, Ankara University and İstanbul Sebahattin Zaim University were determined. It was seen that the most discussed theme was job satisfaction, followed by life satisfaction. It is recommended that the study be repeated in the future, as the universities with the most research. At the same time, a more detailed examination of other postgraduate studies in terms of content is among the suggestions.

Keywords: School counseling, postgraduate studies

1. GİRİŞ

Eğitim; gelişme ve kalkınma beraberinde sağlıklı bir toplum için temel ve kilit bir rol üstlenmiştir. Bireyin yaşam boyu gelişiminde ailede başlayan eğitim, planlı ve programlı olarak düzenlenmiş haliyle okulda devam etmektedir (Aktan,2016).

Ülkemizde eğitim ve öğretim faaliyetleri planlı, programlı ve sistemli olarak Milli Eğitim Bakanlığı(MEB) tarafından düzenlenmekte olup yine ilgili bakanlık tarafından resmi olarak tanınan okullarda yürütülmektedir. MEB(2020) ilgili yönetmeliğinde okula başlama yaşını, 5 yaşını doldurmuş (ilköğretime kayıt olacağı yılda eylül ayı itibariyle 69 ayını tamamlamış olmak) olarak belirlemiş ve yaklaşık olarak 18 yaşına değin kapsayan süreçte çocuğun eğitim ve öğretimini zorunlu kılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bireyin yaşamında okulda geçirilen süre yadsınamayacak ölçüdedir.

Okul yaşantısında çocuğun kazanacağı akademik bilgi ve beceriyle beraber edineceği duygu, düşünce ve davranışları ilerleyen yaşamında akademik başarısını ve psikososyal iyilik halini de etkileyecektir (Aktan,2016). Eğitim-öğretim çerçevesinde çocuk için kişisel ve sosyal gelişimini sağlıklı sürdürmesi, olumlu duygulara sahip olması ve istendik davranışlar edinmesi, akademik bilgi ve eğitsel beceriyle beraber temel hedef olmalıdır. Dolayısıyla yaşamın çocukluk ve ergenlik olmak üzere önemli gelişim evrelerini kapsayan zorunlu okul yaşantısı oldukça önemli ve ciddi bir meseledir.

"Türk Millî Eğitiminin genel amaçları çerçevesinde eğitimde kendini tanıyan, kendine sunulan eğitsel ve mesleki fırsatları değerlendirebilen, sorumluluk alabilen bireyler yetiştirilmesini ve bireylerin toplum içinde sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için sosyal duygusal, akademik ve kariyer gelişimlerini desteklemeyi" rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerine atfetmiştir (MEB, 2020).

Rehberlik hizmetlerinin ülkemizde yaklaşık olarak 60-65 yıldır var olduğu bilinmektedir (Tagay ve Savi Çakar,2017). Öte yandan eğitim kurumlarında bu hizmet MEB tarafından denetimli bir şekilde yürütülmektedir.

MEB tarafından bu hizmet kapsamında personel istihdam etmekte ve ilgili yönetmelikte bununla ilgili olarak rehber öğretmen; okullarda ve rehberlik araştırma merkezlerinde rehberlik hizmetleriyle ilgili faaliyetlerin düzenlenmesi ve sürdürülmesi görevli personel, psikolojik danışman; üniversitelerin ilgili bölümden mezun olanlar olarak tanımlanmıştır (MEB, 2020).

Okul rehberliği hizmeti kapsamında okul psikolojik danışmanlarının sorunlarının belirlenmesi aynı zamanda farklı bakış açılarıyla ele alınması ve bilimsel temelleriyle ortaya sunulması okulda yürütülen psikolojik danışmanlık (PDR) hizmetinden etkin bir şekilde işleyebilmesinde bütüncül bir yaklaşım (Yeşilyaprak, 2013) gerektirmesiyle beraber burada okul psikolojik danışmanına düşen pay ciddi ölçüde önemli ve büyüktür. Sorunları belirleme, çözüm ve öneriler geliştirme ya da duruma ilişkin farklı perspektiflerle ele alma yönüyle ortaya koyan lisansüstü çalışmalarda yapılan detaylı inceleme, analiz ve değerlendirmelerin bilimsel temellere oturtulması da tartışılmaz bir öneme sahiptir.

Bir konu veya problem hakkında bilimsel çalışma yöntemleriyle gerçekleştirilerek söz konusu duruma yönelik araştırma, inceleme ve değerlendirme gibi detaylı ve bilimsel amaçlı olan lisansüstü çalışmalar; sorunu ortadan kaldırmak, problem çözmek veya farklı bakış açıları geliştirmek amacıyla kümülatif olan bilime katkı sağlamaktadır. Ülkemizde bu işlemi Yükseköğretim Kurulu (YÖK) yürütmektedir (YÖK, 2016).

Ülkemizde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik alanına ilişkin ilk lisansüstü programın Hacettepe Üniversitesinde Eğitim Bilimleri alanında 1966-1967 yılında açıldığı bilinmektedir (Özguven, 1990). Ancak bu çalışmanın amacı doğrultusunda arama terimi olarak “Okul Psikolojik Danışmanlığı” geçen ilk lisansüstü çalışmanın 2011 yılında okul psikolojik danışmanlarının yetkinlik becerilerini ölçmeye ilişkin bir ölçek geliştirme çalışması olduğu görülmektedir (Yiyit, 2001). Öte yandan 2019 yılında gerçekleştirilen bir çalışma kapsamında da 1980 ve 2019 yılları arasındaki okul psikolojik danışmanlığına ilişkin çalışmalar bibliyometrik analiz ile incelenmiştir (Özteke Kozan, 2019).

2019 yılı ve günümüze kadar olan sürecin hem ülkemiz hem de küresel boyutta olmak üzere önemi büyüktür neticede mart ayında Dünya Sağlık Örgütü tarafından (DSÖ) pandemi ilan edilmiştir. Başta eğitim kurumları olmak üzere öğretmen, öğrenci ve okul psikolojik danışmanları da etkilenmiştir (Uğur, 2021). Pandemi'nin evrensel boyuttaki etkisiyle beraber farklı alan ve düzeylerde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Pandemi sürecinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin online yürütülmesi öte yandan öğrencilerin teknolojiye erişim konusunda yaşadıkları maddi sorunlar, öğretmen-okul disiplininden uzak kalma, arkadaşlık faaliyetlerinden uzak kalma gibi sosyal boyutları, aileyle daha çok vakit geçirme yönünden yaşanan ailesel sorunlar daha da ötesinde sağlık problemi yaşama durumu veya yaşama tehdidi altında bulunma gibi birçok durum olumsuz olarak okul psikolojik danışmanını da etkilemiştir. Bu konuyla ilgili olarak ülkemizde gerçekleştirilen güncel bir çalışma da okul psikolojik danışmanlarının motivasyon başta olmak üzere olumsuz duygulanım deneyimledikleri ve mesleklerini yerine getirme yönünden inançlarının olumsuz etkilendiği bulunmuştur (Dayar, 2021). Oysa kişisel, gelişimsel veya eğitsel anlamda çocuğun okul psikolojik danışmanına ihtiyacının daha da fazla bir süreçtir. Okul psikolojik danışmanını ise öğrencilere online erişim, idarecilerle yaşanılacak durumlar, değişen eğitim-öğretim programı kapsamında yüklendiği sorumluluk ile beraber psikolojik ve fiziksel sağlığı da olumsuz etkilenmiştir. Diğer bir yandan günümüz yaşam şartlarındaki ekonomik, teknolojik ve sosyal değişimlerde hızlı bir şekilde ilerlemekte eğitim-öğretim sürecini de dolayısıyla okul psikolojik danışmanlığı da etkilemektedir.

Türk Dil Kurumu ([TDK], 2021) belirttiği şekliyle hoşnutluk olarak da geçen doyumun birçok farklı şekilde tanımlı bulunmaktadır. Herhangi bir alanda duyulan memnuniyetsizlik beraberinde birçok psikolojik sorunu da getireceği, psikopatolojilerin gelişimine yol açabileceği bilinmektedir. Ancak memnun olma, doyum sağlamanın genel iyilik hali üzerindeki olumlu etkilerinin olduğu da ifade edilmiştir. Serbest zaman etkinliklerine katılımı elde edilen olumlu duygulanım, tatmin olma durumu olan serbest zaman doyumunu (Beard ve Rageb, 1980; Çakır, 2017; Karlı ve ark., 2008); hayatından memnuniyet duyma olarak yaşam doyumunu (akt Atalan Yüksel, 2019); mesleklerinden memnuniyet olarak meslek doyumunu (Kuzgun ve Bacanlı, 2012 akt Günel, 2020) ve ruh sağlığını etkileyerek iyi oluş üzerinde etkisi bulunan psikolojik ihtiyaç doyumunu (Ogan ve Öz Soysal, 2021) bunlardan bazılarıdır.

Okul psikolojik danışmanlığının önemi her geçen gün daha da artmaktadır. 2000'li yıllarda ağırlık kazanan ilgili çalışmalarında daha da artması gerekmektedir. Okul psikolojik danışmanlığına ilişkin genel bir eğilime sahip olabilmek için yapılan çalışmaları ileri düzeyde analiz edebilmek ve ayrıca içeriklerine ilişkin yapıları incelemek bir çerçeve oluşturması açısından oldukça önemlidir (Atıcı, Özyürek ve Çam, 2005; Çetinkaya ve Kararımak, 2012; Özteke Kozan, 2020). Okul psikolojik danışmanlığının oldukça güncel çalışmalar gerektirmesi alanda çalışan uzmanlardan devlet politikalarına kadar oldukça geniş bir kapsamda önemlidir. Bundan dolayı bu çalışmaların incelenmesi, genel eğilimlerinin ortaya konması gerekmektedir. Burada doküman analizi yoluyla yapılan çalışmalarda duyulan önem ve ihtiyaçta beraberinde gelmektedir.

Elde edilen araştırmaların birleşimi olarak doküman analizi, araştırmanın kapsamını genişleterek yapılacak çalışmaları biçimlendirmekte üstlendiği önemli rol (Chang ve diğ., 2010'dan akt. Şahin ve Başgül, 2020) ile beraber

aynı zamanda araştırmalardaki yaygın eğilimi de ortaya koyarak gelecek araştırmacılara kendi rotalarını belirlemeleri amacıyla kılavuzluk etmektedir (Selçuk ve diğ., 2014'ten akt. Şahin ve Başgöl, 2020).

Okul psikolojik danışmanlığının giderek artan önemi göz önüne alındığında güncel çalışmalara duyulan gereksinim, çalışmaların bir arada bulundurulmasıyla incelenmesinde multidisipliner anlamda duyulan gereklilik mevcuttur. Fakat literatür incelendiğinde böyle bir çalışmaya rastlanılmadığı görülerek bu çalışma da problem olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın bu problemi gidereceği, sonraki araştırmacılar için kılavuz niteliğinde olacağı ve gelecek araştırmalar ışık tutacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı kapsamında cevap aranacak sorulara aşağıda sırasıyla yer verilmiştir:

2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerde;

- ✓ Yıllara,
- ✓ Çalışmanın türüne (yüksek lisans/ doktora),
- ✓ Çalışmanın yürütüldüğü üniversitelere,
- ✓ Çalışmanın yürütüldüğü üniversite türlerine (devlet/vakıf),
- ✓ Çalışmanın yürütüldüğü üniversitelerdeki enstitülere,
- ✓ Çalışmayı yürüten akademisyen unvanlarına,
- ✓ Çalışmanın yürütüldüğü illere göre dağılımlarını nedir/nelerdir?
- ✓ Çalışmalardaki işlenen ana tema nedir/nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi, Türkiye’de 2019-2021 yılları arasında “okul psikolojik danışmanlığı” üzerine yapılmış lisansüstü tezlerde yer alan eğilimi belirlemek amacıyla tercih edilmiştir. Karataş(2015)’a göre nitel araştırma, mevcut durum ve görüşlerin müdahalede bulunulmadan tüm gerçekliği ile bütüncül bir biçimde açığa çıkartmak için doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanılarak gerçekleştirilen bir araştırma türüdür. Dolayısıyla bu araştırmada da incelenen verilere ulaşmada nitel araştırma tekniğı olan doküman analizi tercih edilmiştir. Doküman analizi yazılı kaynak olarak mevcut belge, doküman ve kayıtların sistemli, tutarlı ve amaca yönelik analiz edilmesidir. Araştırmanın amacına yönelik belgelere ve kayıtlara ulaşma, bunları analiz etme aynı zamanda incelenen durum ve belli görüşleri ortaya koyacak bir senteze ulaşmada gereken düzenlemenin yapılmasına olanak sağlaması literatürde doküman analiz yönteminin istenen en temel başarı ölçütüdür (Karasar,2007; Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Bu çalışmada elde edilen verileri analiz etmede betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Betimsel analiz, mevcut ulaşılan verilerin önceden belirlenen kategorilere göre özetlenmesi ve beraberinde yorum yapılmasına yönelik kullanılan bir analiz türüdür. Betimsel analizde ayrıca incelenen verileri çarpıcı bir şekilde ortaya koymaya yönelik doğrudan alıntı yapma sık sık tercih edildiğı de görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Bu doğrultuda çalışmada, ilgili literatürde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığı üzerine yapılan lisansüstü tezlerde yer alan eğilimi ortaya koymak amacıyla doküman analizi tercih edilmiştir.

2.1. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada veriler, nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Bu çalışmada incelenen tezlerin elde edilmesinde YÖK Ulusal Tez Merkezi’nin web sitesinden yararlanılmıştır. Ulusal tez merkezinin internet sitesinde bulunan gelişmiş tarama kısmına girilerek, aranacak kelimeler kısmına “psikolojik danışmanlık” yazılmış ve aranacak alan kısmında “tez adı” seçeneğı aktif halde bırakılmıştır. Zaman aralığı olarak araştırmanın amacı doğrultusunda 2019 ve 2021 yılları belirlendikten sonra, tez türü “tümü” seçeneğı aktif olarak belirlenmiştir. Belirtilen zaman aralığında toplamda kaç adet tez yapıldığının bulunması için izin durumu bölümünde önce izinli seçeneğı ile tarama yapılarak nihai rakama ulaşılmıştır. İlgili sitede yer alan tezlere 30.11.2021 tarihinde erişime açık olan tüm tezler incelenmiş olup “izinli” filtersinden yararlanılmıştır. Daha sonra güncel çalışmaların da kapsama dâhil edilmesi amacıyla 03.12.2021 tarihinde aynı filtreler uygulanarak son tarama yapılmıştır. Bu doğrultuda yer alan tüm lisansüstü çalışmalardan “tez adı” olarak okul psikolojik danışmanlığı geçen ve yine tez adında psikolojik danışmanların okulda çalıştığı açıkça belirtilen tezler incelemeye alınmıştır. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda bir tanesi İngilizce ve 24 tanesi Türkçe olarak yazılmış, 2 tanesi doktora ve 23 tanesi yüksek lisans tezi olan 25 tane toplam lisansüstü çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Dokümanların araştırmacı tarafından incelenmesi sonucunda elde edilen verilerin analizinde nitel araştırma türlerinden betimsel analiz kullanılmıştır.

Bu doğrultuda YÖK Ulusal Tez Merkezinin arama bölümüne “psikolojik danışmanlık” anahtar kelimesi yazılarak bu kavramla ilgili tezler aratılarak bunlardan tez adında “okul psikolojik danışmanlığı/danışmanı ve okullarda görev yaptığı tez adında açıkça belirtilen psikolojik danışmanlar” ile ilgili olan tezlerden ulaşılan veriler; yıl, tür (yüksek lisans/ doktora), üniversite, üniversite türleri (devlet/vakıf), enstitü, akademisyen unvanları ve illere göre dağılımı olmak üzere yedi farklı kategoriye ayrılmıştır. Belirlenen kategorilerin dağılımlarına yönelik Microsoft Excel programı ile içerdikleri kategorilere göre tabloda yer alan kısımlara yerleştirilerek sistemli bir hale getirildikten sonra analiz edilmiştir. Betimsel analiz sonucunda elde edilen bulguların frekans ve yüzde değerleri rapor edilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacına yönelik sorulara ilişkin cevaplara sırasıyla yer verilmiştir.

Tablo 1. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “Yıllara” göre Dağılımı

YIL	n	%
2019	15	60
2020	7	28
2021	3	12

Tablo 1 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin “yıllara” göre dağılımı %60’ının 2019 yılında gerçekleştiği, %28’inin 2020 yılı ve %3’ünün ise 2021 yılında gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin en çok 2019 yılında gerçekleştiği ve sırasıyla 2020 yılı ve 2021 yılının izlediği dolayısıyla 2019 yılından itibaren giderek azaldığı görülmektedir. Bu duruma etki eden faktörler düşünüldüğünde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafında ülkemizde 11.03.2020 yılında pandemi ilan edilmesi ve beraberinde MEB tarafından eğitim-öğretim süreçlerinin online yürütülmesine karar verilmesi etki etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Diğer bir faktör de 2021 yılına dair yapılmış lisansüstü çalışmaların 30.11.2021 tarihinde henüz YÖK ulusal tez merkezi tarafından erişime açılmadığı da düşünülmektedir.

Tablo 2. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “Türüne” göre Dağılımı

Çalışma Türü	n	%
Yüksek Lisans	23	92
Doktora	2	8

Tablo 2 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin “türüne” göre dağılımı incelendiğinde %92 yüksek lisans çalışması, %8’inin ise doktora çalışması olduğu görülmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin “türüne” göre dağılımı incelendiğinde çalışmaların doktora kıyasla daha çok yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durumu etkileyen bir faktör olarak doktora çalışmalarının daha ileri düzey istatistiksel analizler içerdiği oysa ülkemizde yapılmış okul psikolojik danışmanlığına ilişkin lisansüstü çalışmaların gözlem ve görüş bildirmeye tümel bir yaklaşım ortaya koymaya yönelik nitel çalışmalar ağırlıklı gerçekleştirilmesi etki etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 3. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “Üniversitelere” göre Dağılımı

Üniversiteler	n	%
Mersin Üniversitesi	1	4
Bolu Üniversitesi	3	12
İstanbul Üniversitesi	1	4
Ege Üniversitesi	1	4
Çağ Üniversitesi	2	8
Çukurova Üniversitesi	2	8
Boğaziçi Üniversitesi	1	4
Ankara Üniversitesi	3	12
İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi	3	12
İstanbul Aydın Üniversitesi	1	4
Gazi Üniversitesi	1	4
Kocaeli Üniversitesi	1	4
Marmara Üniversitesi	2	8
Adnan Menderes Üniversitesi	1	4
Uludağ Üniversitesi	1	4
Burdur Üniversitesi	1	4

Tablo 3 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin “üniversitelere” göre dağılımı incelendiğinde %12’sinin Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesinde; %8’inin Çağ Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi ve Marmara

Üniversitesinde; %4' ünün ise Mersin Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Gazi Üniversitesinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin “üniversitelere” göre dağılımı incelendiğinde en çok Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesinde gerçekleştirildiği oysa Mersin Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Gazi Üniversitesinde bu çalışmanın amacına uygun olarak sınırlandırılmış bir şekilde diğer üniversitelere kıyasla daha az çalışmalar gerçekleştirildiği görülmektedir. İlgili üniversitelerin eğitim fakültelerinin köklü geçmişi, araştırmacıların daha çok okul ortamında çalışmasına yönelik verilere ulaşım kolaylığı yaşaması, çalışmayı yürüten akademisyenin ilgili alana yönelik çalışmaları, vb... bu durumu etkileyen faktörler olabileceği gibi bu çalışmanın amacına uygun olarak sınırlandırılması da bu şekilde bir bulguyu ortaya koymuş olabileceği düşünülmektedir. Oysa PDR hizmetine ilişkin ülkemizde ilk lisansüstü programın Hacettepe Üniversitesinde açılması (Özgüven, 1990) ile ilgili benzer bir sonuç çıkacağı düşünülmekteydi. Dolayısıyla bu farklılığa ilişkin çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 4. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “Üniversite Türüne” göre Dağılımı

Üniversite Türü	n	%
Devlet	19	76
Vakıf	6	24

Tablo 4 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin yürütüldüğü “üniversite türüne” göre dağılımı incelendiğinde %76 'sının devlet üniversitesinde, %24' ünün ise vakıf üniversitesinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin yürütüldüğü “üniversite türüne” göre dağılımı incelendiğinde ilgili çalışmaların daha çok vakıf üniversitesine kıyasla devlet üniversitesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu duruma ilişkin bu çalışmanın amacına uygun olarak incelenen 25 tane lisansüstü çalışmanın gerçekleştirildiği üniversiteler içerisinde devlet üniversitelerinin vakıf üniversitelerine kıyasla daha eski bir geçmişe sahip olduğu dolayısıyla bu bulgunun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu duruma ilişkin YÖK (2021) tarafından ülkemizde mevcut “Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık” lisans programı 73 tane devlet üniversitelerinde ve 17 tane vakıf üniversitesinde yer aldığı bu çalışmanın gerçekleştirildiği tarih aralığında görülmüştür. Lisans düzeyinde eğitimin devlet üniversitelerinde vakıf üniversitelerine kıyasla daha fazla olması bu bulguyu destekler niteliktedir.

Tablo 5. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “Enstitülere” göre Dağılımı

Enstitüler	n	%
Eğitim Bilimleri	12	48
Sosyal Bilimler	9	36
Lisansüstü Eğitim	4	16

Tablo 5 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin yürütüldüğü “enstitülere” göre dağılımı incelendiğinde %48' inin Eğitim Bilimleri Enstitüsünde, %36' sının Sosyal Bilimler Enstitüsünde ve %16' sının Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin yürütüldüğü “enstitülere” göre dağılımı incelendiğinde en çok dağılım eğitim bilimleri enstitüsünde görüldüğü sırasıyla sosyal bilimler enstitüsü ve lisansüstü eğitim enstitülerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bulguya ilişkin PDR anabilim dalının ülkemizde daha çok eğitim bilimleri kapsamında yürütülmesinin etki etmiş olabileceği düşünülmektedir. Diğer bir faktör de “28.03.2020 tarihli ve 31082 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 27.03.2020 tarihli 2319 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararına istinaden enstitülerin (sosyal, fen ve eğitim bilimleri enstitüleri) lisansüstü eğitim enstitüsü kapsamında birleştirilmesi” (T.C. Resmi Gazete, 28.03.2020, sayı:31082) ve dolayısıyla bu bulguya ulaşıldığı düşünülmektedir.

Diğer bir yandan bu bulguya yönelik ülkemizde PDR lisansüstü eğitimin ilk kez eğitim bilimleri kapsamında açılması (Özgüven, 1990) düşünülebilir. Fakat destekleyebilmek için detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Tablo 6. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “Akademisyen Ünvanı” göre Dağılımı

Akademisyen Ünvanı	n	%
Profesör	11	44
Doçent	6	24
Dr. Öğretim Üyesi	8	32

Tablo 6 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezleri yürüten “Akademisyen Unvanı” göre dağılımı incelendiğinde %44’ ünün profesör, %32’ sinin Dr. Öğretim Üyesi ve %24’ ünün Doçent tarafından yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezleri yürüten “Akademisyen Unvanı” göre dağılımı incelendiğinde çalışmaları yürüten akademisyenlerin en çok profesörler olduğu ve sırasıyla onu Dr. öğretim üyesi ve doçentlerin izlediği görülmektedir. Bu duruma ilişkin “7100 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (md 11)’a göre, "yardımcı doçentlik" kadrosu yerine "doktor öğretim üyesi" kadrosunun ihdas edilmesi” (T.C. Resmi Gazete, 06.03.2018, sayı;30352) yani kadro isimlerindeki farklılıklara gidilmesinden dolayı bu bulguya ulaşıldığı düşünülmektedir.

Tablo 7. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “İllere” göre Dağılımı

İl	n	%
İstanbul	8	32
Ankara	4	16
Mersin	3	12
İzmir	1	4
Bolu	3	12
Aydın	1	4
Bursa	1	4
Burdur	1	4
Kocaeli	1	4
Adana	2	8

Tablo 7 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin yürütüldüğü “İllere” göre dağılımı incelendiğinde %32’ sinin İstanbul, %16’ sının Ankara, %12’ sinin Mersin ve Bolu, %8’ inin Adana, %4’ ü ise Kocaeli, Burdur, Bursa, Aydın ve İzmir olduğu görülmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin yürütüldüğü “İllere” göre dağılımı incelendiğinde çalışmaların en çok söz konusu iller kapsamında İstanbul’da gerçekleştirildiği onu sırasıyla Ankara ve Mersin illerinin izlediği görülmektedir. Bu bulguya ilişkin en çok çıkan illerin sosyodemografik yapısı, gelişmişlik düzeyleri bunun yanında yer alan üniversitelerin sayıca fazlalığı gibi durumların etki etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 8. 2019-2021 Yılları Arasında Okul Psikolojik Danışmanlığına İlişkin Yapılmış Lisansüstü Tezlerin “Temalarına” göre Dağılımı

Tema	n	%
Mesleki Doyum	11	44%
Yaşam Doyumu	7	28%
Zaman Doyumu	1	4%
Psikolojik İhtiyaç Doyumu	6	24%

Tablo 8 incelendiğinde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin yapılmış lisansüstü tezlerin temalarına göre dağılımı incelendiğinde en çok mesleki doyum ve yaşam doyumunun yer aldığı görülmüştür.

Okul psikolojik danışmanlığına ilişkin incelenen 2019-2021 lisansüstü tezlerde en çok tema mesleki doyumudur. Okul psikolojik danışmanlarının görüşlerinin incelendiği benzer bir çalışma da katılımcılar en çok sıkıntı yaşadıkları sorunlara ilişkin mesleki yükümlülüklerini yerine getirirken karşılaştıklarını belirtmişlerdir (Tagay ve Savi Çakar, 2017).

Okul psikolojik danışmanlarının görüşlerini inceleyen Tuzgöl-Dost ve Keklik (2012) de benzer sonuçlara ulaşmıştır. Karataş ve Şahin-Baltacı (2013) benzer bir çalışmada en büyük engelin okullardaki PDR hizmetine yönelik olduğunu bildirmişlerdir. Yerin Güneri, Büyükgöze-Kavas ve Koydemir (2007) ise benzer bir çalışmada psikolojik danışmanlarının üniversite tercihleri esnasında detaylı bilgileri olmamaları ve beraberinde aldıkları lisans eğitiminin mesleki anlamda paralellik göstermediği dolayısıyla meslek yaşamlarının ilk yıllarında daha çok sorunla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışma da lisansüstü tezlerin incelenmesi kapsamında en çok temanın mesleki doyuma yönelik çalışmaların gerçekleşmiş olması bu bulguyla paralellik göstermektedir. Ancak detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin ülkemizde yapılmış olan lisansüstü çalışmaların doküman analiz yöntemiyle incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda bir tanesi İngilizce ve 24 tanesi Türkçe olarak yazılmış, 2 tanesi doktora ve 23 tanesi yüksek lisans tezi olan 25 tane toplam lisansüstü çalışma araştırmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalar araştırmacı tarafından yıl, tür (yüksek lisans/ doktora), üniversite, üniversite türleri (devlet/vakıf), enstitü, akademisyen unvanları ve illere göre dağılımı olmak üzere yedi farklı kategoriye ayrılarak incelenmiş ve bulgularda yer verilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına ilişkin ilgili çalışmaları daha çok 2019 yılında, İstanbul ilinde, devlet üniversitelerinde, eğitim bilimleri enstitülerinde, profesörler tarafından

yüksek lisans çalışmaları olarak yürütüldüğü bulgularına ulaşılmıştır. En çok çalışmanın yapıldığı üniversiteler ise Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi olarak tespit edilmiştir. Ülkemizde 2019-2021 yılları arasında okul psikolojik danışmanlığına ilişkin lisansüstü çalışmalarda en çok incelenen tema mesleki doyum olarak belirlenmiş onu yaşam doyumunu takip etmiştir.

Bu çalışmanın amacına uygun olarak tarih 2019-2021 yılları arasında 30.11.2021 tarihinde YÖK ulusal tez merkezi tarafından erişime açık olan lisansüstü çalışmalar dahil edilmiştir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda en çok incelenen temanın mesleki doyum olarak tespit edilmesi dahilinde mesleki olarak karşılaştıkları engellerin çözümüne yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Dolayısıyla daha sonraki tarihlerde bu çalışmanın tekrarlanması ve daha da güncel sonuçlara ulaşılabilmesi adına çalışmanın tekrarlanması önerilmektedir. Diğer bir sınırlılığa ilişkin tez adında okul psikolojik danışmanlığı geçen ve okulda çalıştığı tez adında açıkça belirtilen lisansüstü çalışmalar bu çalışmaya dahil edilmiş olup diğer çalışmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla kapsam dışı bırakılan lisansüstü çalışmaların daha detaylı incelenmesi daha sonraki çalışmalar için daha ayrıntılı ve bütüncül bir sonuç ortaya koyması bakımından önerilmektedir.

Bu çalışmanın alanında uzman kişilerden devlet politikalarına yönelik çalışmalara kadar uzanan ilgili araştırmacılara kılavuz niteliğinde olacağı ve gelecek çalışmalar için karşılaştırma imkanı sunacağı bu amaçla bu alana yönelik ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, M. C. (2016). Problems that students faced in Turkey and school social work . *International Journal of Social Sciences and Education Research* , 2 (1) , 244-254 . DOI: 10.24289/ijsser.279101
- Aladağ, M. (2014). Psikolojik danışman eğitiminin farklı düzeylerinde bireyle psikolojik danışma uygulaması süpervizyonunda kritik olaylar. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 428-475.
- Atalan Yüksel, G. (2019). *Okulda çalışan psikolojik danışmanların iş ve yaşam doyumlarının yordayıcıları olarak rol belirsizliği, rol çatışması ve örgütsel destek*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi.
- Atıcı, M., Özyürek, R. ve Çam, S. (2005). Okul danışmanlığı uygulamalarının yetkinlik beklentisi algıları ve mesleki benlik saygısı üzerindeki etkilerinin boylamsal olarak incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(24), 7-26.
- Ay Yılmaz, Y. (2019). *Okullarda Suriyeli öğrencilere sunulan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilişkin okul psikolojik danışmanlarının görüşleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi.
- Balcı, S. (2017). Okul Psikolojik danışmanı öz yetkinlik ölçeği'nin Türk kültüründeki psikometrik özellikleri. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 18(2), 633-649.
- Beard J., G. ve Ragheb M.,G. (1980). Measuring leisure satisfaction. *Journal of Leisure Research*, 12, 20-33.
- Bozkurt, B. (2019). *Okul psikolojik danışmanlığında konsültasyon hizmetleri ve psikolojik danışmanların konsültasyon yeterlik düzeylerinin incelenmesi* (doktora tezi) Mersin Üniversitesi
- Büyüksayın, B. N. (2019). *Liselerde görevli okul psikolojik danışmanlarının sınıf rehber öğretmenleriyle yaptıkları konsültasyon çalışmalarının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi.
- Ceylan, M. (2019). *Okullarda çalışan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerin mesleki beklentilerinin okul yöneticileri tarafından karşılanma düzeyinin belirlenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Aydın Üniversitesi
- Chandler, J. W., Burnham, J. J., Riechel, M. E. K., Dahir, C. A., Stone, C. B., Oliver, D. F., ... ve Bledsoe, K. G. (2018). Assessing the counseling and non-counseling roles of school counselors. *Journal of School Counseling*, 16(7), 1-33.
- Chang, Y. H., Chang, C. Y., & Tseng, Y. H. (2010). Trends of science education research: An automatic content analysis. *Journal of Science Education and Technology*, 19(4), 315-331.
- Çelik, Ç.(2020). *İlkokul kademesinde uygulanan değerler eğitimi programının sınıf öğretmenleri, okul psikolojik danışmanları ve okul yöneticilerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi: Tek durumlu bir örnek olay çalışması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Çelik, T. H. (2019). *Okul psikolojik danışmanlarının çocuk istismarı vakalarındaki deneyimleri üzerine nitel bir çalışma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi
- Çetinkaya, R ve Kararımak, Ö. (2012). Psikolojik danışman eğitiminde süpervizyon. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 107-121.

- Dayar, H.G (2021). Covid-19 salgını döneminde psikolojik danışmanların umutsuzluk düzeylerinin ve genel özyeterlilik algılarının psikolojik dayanıklılıklarına etkisi. İstanbul Üniversitesi
- Doğan, B. B. (2020). *Okul psikolojik danışmanlarının (rehber öğretmenlerin) psikolojik sağlamlık, öz yeterlik ve iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi
- Doğan, S. (1996). Türkiye’de Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında meslek kimliğinin gelişimi ve bazı sorunlar. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 32-44.
- Doğan, S. (2000a). Okul rehberliği ve danışmanlığı alanında çağdaş bir yaklaşım: Kapsamlı rehberlik program modeli. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(13), 56-64.
- Doğan, S. (2000b). Psikolojik danışman eğitiminde akreditasyonun gereği ve bir model önerisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(14), 31-38.
- Dönmez, K. (2019). *Okul psikolojik danışmanlarında öz duyarlılık ile tükenmişlik arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Dutar, Ş. (2017) *Okul psikolojik danışmanlığı alanında hesap verebilirliğin incelenmesi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Günel, D.(2020). *Okul psikolojik danışmanlarının mesleki doyumları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkide psikolojik esnekliğin aracı rolünün incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Holman, L. F., Watts, R., Robles-Pina, R. ve Grubbs, L. (2018). Exploration of potential predictor variables leading to school counselor burnout. *Journal of School Counseling*, 16(9), n9.
- Işık Tokmak, A. (2019). *Okul psikolojik danışmanlarının mesleki doyumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ege Üniversitesi.
- Işık-Tokmak, A., ve Özyürek, R. (2018). The relationships among school counselors' vocational satisfactions, their school counseling self-efficacy expectations and delivery system components. *Universal Journal of Psychology*, 6(2), 35-42. doi: 10.13189/ujp.2018.060201
- İkiz, E. F. (2010). Psikolojik danışmanların tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Kırşehir Education Faculty*, 11(2), 25-43.
- İncesoy, E. (2019). *Okul psikolojik danışmanlarının otomatik düşünceleri ile öz yetkinlik algıları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çağ Üniversitesi.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım,
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Karataş, Z. ve Şahin Baltacı, H. (2013). Ortaöğretim kurumlarında yürütülen psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik okul müdürü, sınıf rehber öğretmeni, öğrenci ve okul rehber öğretmenin (psikolojik danışman) görüşlerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(2), 427-460
- Karlı Ü. Polat E. Yılmaz B. Ve Koçak S. (2008). Serbest Zaman Tatmin Ölçeği’ nin (SZTÖ-Uzun Versiyon) Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 19 (2): 80-91.
- Kayabaşı, O.E.(2019). *Okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları mobbing düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak duygusal zekâ ve mesleki benlik saygısı*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Kepçeoğlu, M. (2004). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Alkm Yayınevi
- Kılıç Memur, H. N. (2020) *Okul psikolojik danışmanlarının görüşmelerde yaşadıkları zorluklarla baş etme süreçleri: bir gömülü desen araştırması*. (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi.
- Kılınç Çelebi, E. (2019). *Okullarda krize müdahale ekiplerinde yer alan öğretmenlerin ve okul psikolojik danışmanlarının krize müdahale çalışmaları ile ilgili görüşlerinin incelenmesi; nitel bir çalışma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi.
- Kocatepe, E. (2020). *Teşekkür Ederim' Minnettarlık Eğitim Programı (TEMEP)'nun okul psikolojik danışmanlarının minnettarlık düzeyleri üzerindeki etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi

- Köksal, H. K.(2019). *Okul psikolojik danışmanlarının özel eğitim öz yeterlik alguları ile iş doyumları arasındaki ilişki: Mersin ili örneği.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çaç Üniversitesi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2020) Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği <http://orgm.meb.gov.tr/> [erişim tarihi 25.12.2021]
- Merlin-Knoblich, C., Harris, P. N., Chung, S. Y. Ve Gareis, C. R. (2018). Reported experiences of school counseling site supervisors in a supervision training program. *Journal of School Counseling*, 16(3), n3.
- Ogan, S. ve Öz Soysal, F. S. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Kişiler Arası Duygu Düzenlemenin Yordayıcıları Olarak Öz Denetim ve Temel Psikolojik İhtiyaç Doyumu . *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* , (51) , 327-344 . DOI: 10.53444/deubefd.871905
- Owen, F. K. ve Owen, D. W. (2008). School counselor's role and functions: school administrators' and counselors' opinions. Ankara University, *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 41(1), 207-221.
- Öge, R. M.(2020): *Okul psikolojik danışmanlarının serbest zaman doyumunu ile bilişsel esneklikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi.
- Özgüven, İ.E. (1990). Ülkemizde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Faaliyetlerinin Dünü ve Bugünü. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1, 1, 4-15.
- Özteke Kozan, H. İ. (2020). Okul Psikolojik Danışmanlığı ile İlgili Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: 1980-2019. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*.3(1), Ss. 1-28
- Özteke, H.İ., Üre, Ö. ve Kesici, Ş. (2015). The prediction of elementary school counselors' self-efficacy beliefs by social comparison and self-consciousness. *The Online Journal of Counseling and Education*, 4(1), 34-45
- Özyurt, S. (2021). *Okul psikolojik danışmanlarında zenofobi: Özgeçicilik ve mültecilere karşı duygusal mesafe değişkenlerine göre bir inceleme.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi
- Özyürek, R. (2010a). School counseling practices in Turkish universities: Recommendations for counselor educators. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 39, 175-190.
- Özyürek, R. (2010b). Psikolojik danışma ve rehberlik lisans programı öğrencilerinin yaptıkları okul psikolojik danışmanlığıyla ilgili uygulamaların saptaması. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 160-174.
- Pamukçu, B. ve Demir, A. (2013). Psikolojik danışma öz-yeterlik ölçeği Türkçe formu'nun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(40), 212- 221.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., & Dünder, H. (2014). Tendencies of the researches published in education and science journal: *Content analysis. Education and Science*, 39(173), 428-449.
- Sofuoğlu, Y.(2019). *Okul psikolojik danışmanlarının mesleki kimlik inşalarına ilişkin bir anlatı analizi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi
- Suri, H., ve Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79(1), 395-430
- Şahin, Ö. ve Başgül, M. (2020). PISA üzerine yapılan lisansüstü tezlerin doküman analizi ile incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 50-66.
- Şahin, Y. (2019). *Okullarda görev yapan psikolojik danışmanların öz yeterlilik düzeyleri ile bireysel değer algularının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi
- Tagay, Ö. ve Çakar, F. S. (2017). Okullarda yürütülen psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilişkin okul psikolojik danışmanlarının görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* , 18 (3) , 1168-1186 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59420/853446>
- T.C. Resmi Gazete, (06.03.2018), sayı:30352 <https://www.resmigazete.gov.tr/> [erişim tarihi:17.12.2021]
- T.C. Resmi Gazete, (28.03.2020), sayı:31082 <https://www.resmigazete.gov.tr/> [erişim tarihi:17.12.2021]
- Türk Dil Kurumu (2021) <http://sozluk.gov.tr/> [erişim tarihi 17.12.2021]
- Tuzgöl Dost, M. ve Keklik, İ. (2012). Alanda çalışanların gözünden psikolojik danışma ve rehberlik alanının sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 389 – 407.
- Uğur, A.(2021) Covid-19 salgın döneminde okul psikolojik danışmanlarında travma sonrası büyüme: Bilinçli farkındalık ve acının dönüştürücü gücünün rolü. Akdeniz Üniversitesi.

Yalçın Güler, İ.(2020). *Okul psikolojik danışmanlarının Suriyelilere yönelik kaygı ve sosyal temaslarının çokkültürlü psikolojik danışma yeterlik algılarıyla ilişkisi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi

Yayla, A. R. (2021). *Okul psikolojik danışmanlarının 2023 eğitim vizyonunda rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanına ilişkin görüşlerinin incelenmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Sebhattin Zaim Üniversitesi

Yerin Güneri, O., Büyükgöze Kavas, A. ve Koydemir, S. (2007). Okul psikolojik danışmanlarının profesyonel gelişimi: Acemilikten olgunlaşmaya giden zorlu yol. İçinde R. Özyürek, F. Korkut Owen ve D. W. Owen (Ed.), *Gelişen psikolojik danışma ve rehberlik, meslekleşme sürecinde ilerlemeler*, (ss.139-160), Cilt 1. Nobel Yayıncılık.

Yeşilyaprak, B. (2013). *21. Yüzyılda eğitimde rehberlik hizmetleri.* 22. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8.Baskı). Seçkin Yayınları

Yıldız, A. D. ve Türk, E. G.(2018) Okul Psikolojik Danışmanlarının Görev Sınırları ve Sorumluluklarının Metaforlar ile Analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(4), 1207- 1216

Yılmaz, O. (2019). *Disability microaggressions toward students in inclusive settings: The perspective of school counselors.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Boğaziçi Üniversitesi.

Yiyit, F (2001). Okul psikolojik danışmanlarının yetkinlik beklentilerini ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. Çukurova Üniversitesi

[erişim tarihi 28.12.2021]

Yüksek Öğretim Kurulu (2016) Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği <https://www.mevzuat.gov.tr/> [erişim tarihi 25.12.2021]

EKLER

*Bu Araştırmada İncelenen Çalışmaların Kaynakçası

Bu araştırmada incelemeye alınan doktora tezleri;

- Okul psikolojik danışmanlığında konsültasyon hizmetleri ve psikolojik danışmanların konsültasyon yeterlik düzeylerinin incelenmesi (Bozkur, 2019),
- Okul psikolojik danışmanlarının görüşmelerde yaşadıkları zorluklarla baş etme süreçleri: bir gömülü desen araştırması (Kılıç Memur, 2020).

Bu araştırmada incelemeye alınan yüksek lisans tezleri;

- Okul psikolojik danışmanlarının algıladıkları mobbing düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak duygusal zekâ ve mesleki benlik saygısı (Kayabaşı, 2019),
- Okul psikolojik danışmanlarında öz duyarlılık ile tükenmişlik arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelenmesi (Dönmez,2019)
- Okul psikolojik danışmanlarının mesleki kimlik inşalarına ilişkin bir anlatı analizi (Sofuoğlu,2019),
- Okul psikolojik danışmanlarının mesleki doyumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi (Işık Tokmak, 2019),
- Okul psikolojik danışmanlarının özel eğitim öz yeterlik algıları ile iş doyumları arasındaki ilişki: Mersin ili örneği (Köksal, 2019),
- Okul psikolojik danışmanlarının otomatik düşünceleri ile öz yetkinlik algıları arasındaki ilişki (İncesoy, 2019),
- Okul psikolojik danışmanlarının çocuk istismarı vakalarındaki deneyimleri üzerine nitel bir çalışma (Çelik, 2019),
- Kaynaştırma yoluyla eğitim alan öğrencilere yönelik engellilik temelinde yapılan mikrosaldırılar: Okul psikolojik danışmanı bakış açısı / Disability microaggressions toward students in inclusive settings: The perspective of school counselors (Yılmaz, 2019),
- Okulda çalışan psikolojik danışmanların iş ve yaşam doyumlarının yordayıcıları olarak rol belirsizliği, rol çatışması ve örgütsel destek (Atalan Yüksel, 2019),
- Okullarda görev yapan psikolojik danışmanların öz yeterlilik düzeyleri ile bireysel değer algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Şahin,2019),
- Okullarda Suriyeli öğrencilere sunulan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilişkin okul psikolojik danışmanlarının görüşleri (Ay Yılmaz, 2019),

- Okullarda çalışan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerin mesleki beklentilerinin okul yöneticileri tarafından karşılanma düzeyinin belirlenmesi (Ceylan, 2019),
- Liselerde görevli okul psikolojik danışmanlarının sınıf rehber öğretmenleriyle yaptıkları konsültasyon çalışmalarının incelenmesi (Büyüksahin, 2019),
- Okullarda krize müdahale ekiplerinde yer alan öğretmenlerin ve okul psikolojik danışmanlarının krize müdahale çalışmaları ile ilgili görüşlerinin incelenmesi; nitel bir çalışma (Kılınç Çelebi, 2019),
- Okul psikolojik danışmanlarının serbest zaman doyumu ile bilişsel esneklikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Öge, 2020),
- Okul psikolojik danışmanlarının Suriyelilere yönelik kaygı ve sosyal temaslarının çokkültürlü psikolojik danışma yeterlik algılarıyla ilişkisi (Yaçın Güler, 2020),
- Okul psikolojik danışmanlarının mesleki doyumları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkide psikolojik esnekliğin aracı rolünün incelenmesi (Günel, 2020),
- Okul psikolojik danışmanlarının (rehber öğretmenlerin) psikolojik sağlamlık, öz yeterlik ve iş doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi (Doğan, 2020),
- İlkokul kademesinde uygulanan değerler eğitimi programının sınıf öğretmenleri, okul psikolojik danışmanları ve okul yöneticilerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi: Tek durumlu bir örnek olay çalışması (Çelik, 2020),
- Teşekkür Ederim' Minnettarlık Eğitim Programı (TEMEP)'nin okul psikolojik danışmanlarının minnettarlık düzeyleri üzerindeki etkisi (Kocatepe, 2020),
- Okul psikolojik danışmanlarının 2023 eğitim vizyonunda rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanına ilişkin görüşlerinin incelenmesi (Yayla, 2021),
- Okul psikolojik danışmanlığı alanında hesap verebilirliğin incelenmesi (Dutar, 2021),
- Okul psikolojik danışmanlarında zenofobi: Özgecilik ve mültecilere karşı duygusal mesafe değişkenlerine göre bir inceleme (Özyurt, 2021).

İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Kullanılan Madenler Ve Maden İşletmeciliği

Mines Used In Turks In The Pre-Islamic Period And Mining Management

Yaşar BEDİRHAN¹ Naime SÜDER²

¹ Doç.Dr.; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Ağrı, Türkiye (Corresponding Author)

² Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı, Türkiye

ÖZET

İslamiyet öncesi dönemde Türklerin bozkır kültürünün etkisiyle ekonomik faaliyetleri hayvancılık ve madencilik olmuştur. Orta Asya coğrafyasının yeraltı kaynakları bakımından zengin olması birçok madenin işlenmesinde etkili olmuştur. Bu madenler; bakır, altın, gümüş, kalay, tunç, demir, tuz, lacivert taşı, vb. madenlerdir. Madenlerden sadece çıkarıldıkları bölgelerdeki ile yetinilmeyip, komşu ülkelerden de maden ihraç edilmiştir. Madenlerden, günlük hayatta, iktisadi ve ticari hayatta, süs eşyaları yapımında, savaş araç-gereçleri yapımında ve daha birçok alanda faydalanılmıştır. Madenlerden yapmış oldukları ürünlerin ihtiyaç fazlasını ise ticari alanda kullanmışlardır. Ayrıca ticari anlamda ve komşu devletlerle olan ilişkilerde söz sahibi olmak adına dönemin en önemli ticaret ağı olan Çin'den başlayıp Avrupa'ya kadar uzanan İpek Yolu ve Karadeniz'in kuzeyinden başlayıp Çin'e kadar uzanan Kürk Yolu'nun bir kısmını ellerinde bulundurmışlardır.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet Öncesi Dönemde Türkler, madenler, kullanım alanları, ticaret, komşu devletler.

ABSTRACT

In the pre-Islamic period, the economic activities of the Turks, with the influence of the steppe culture, were animal husbandry and mining. The fact that the Central Asian geography is rich in underground resources has been effective in the processing of many mines. These mines; copper, gold, silver, tin, bronze, iron, salt, lapis lazuli, etc. are mines. Not only were they satisfied with the areas where they were extracted from the mines, but they were also exported from neighboring countries. Mines have been used in daily life, in economic and commercial life, in the production of ornaments, in the production of war equipment and in many other areas. They used the surplus of the products they made from the mines in the commercial area. In addition, in order to have a say in trade and relations with neighboring states, they had a part of the Silk Road, which was the most important trade network of the period, starting from China and extending to Europe, and a part of the Fur Road, which started from the north of the Black Sea and extended to China.

Keywords: Turks in the Pre-Islamic Period, mines, usage areas, trade, neighboring states.

1. GİRİŞ

Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Orta Asya tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca bölge konum itibariyle de birçok savaşa sahne olmuştur. Bölgenin Türk tarihi açısından son derece önemli olmasının sebebi ise Türklerin ilk anayurdu olmasından kaynaklanmaktadır. Orta Asya konumu itibariyle güneyde Himalaya Dağları, kuzeyde Sibirya, doğuda Kingan Dağları ve batıda Hazar Denizi yer almaktadır.¹

Bölge sadece coğrafi açıdan önemli olmakla kalmayıp aynı zamanda yeraltı kaynakları açısından da oldukça önemli bir bölgedir. Kömür, petrol, demir, altın, gümüş, bakır, kükürt, tuz ve kalay yatakları yönünden zengindir ve dünya çapında önemli bir yere sahiptir.²Bölgede bozkır kültürünün etkisi ile ekonomik faaliyetler hayvancılık ve madencilik üzerine dayanmaktadır.

Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türkler buldukları bölgenin coğrafi konumunun ve zorlu hayat şartlarının bir sonucu olarak sürekli savaş halinde olmuşlardır. Bu durum Türklerin savaşçı bir yapıya sahip olmalarına ve savaş stratejisinde, savaş aletlerinin yapımı ve kullanımında ileri seviyelere ulaşmalarında etkili olmuştur.

Türklerin kullanmış olduğu en önemli maden demir olmuştur. Demire vermiş oldukları önem demircilik alanında ilerlemelerinde etkili olmuştur. Ayrıca bakır ile kalayın karışımından elde edilen tunçta Türkler tarafından kullanılmıştır. Altın ve gümüşü alaştırmak için ise elektron elde etmişlerdir.³İhracatın merkezinde ise demir, tunç ve bunlardan yapılmış eşyalar yer almıştır.

Başlıca geçim kaynakları demircilik ve madencilik olan İslamiyet öncesi Türk toplulukları; kılıç, kalkan, kargı, temren, mızrak imal etmişlerdi. Türk kılıçlarının hayvan figürlü kabzaları altın levhalarla kaplanmakta ve kıymetli taşlarla süslenmekteydi. Kemer tokaları, kayış uçları kav muhafazası, ok kutuları, zırhlar, tolğalar çoğunlukla altın ve gümüş ile süsleniyordu.

Ayrıca madeni tabaklar, maşrapalar, kaşıklar, kazanlar, bıçaklar gibi mutfak eşyaları, heykeller, demir kapılar mevcuttur. Türkler altın, gümüş ve bakır paralar da kestirmişlerdir.

¹Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınları, Ankara 2016, s. 21; Bkz. Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Eğitim Yayınları, (6.Baskı), Konya, 2019, s. 15.

²Turgun Almas, *Uygurlar*, (Çev.) Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.199.

³İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.270.

İhraç ürünleri arasında ise bakır mamulleri, kandiller, kurşun mamulleri, makaslar, iğneler, bıçaklar, kılıçlar, ok- yay vb.” ürünler yer almıştır. Çin’den başlayıp Avrupa’ya kadar uzanan *İpek Yolu* gibi önemli bir ticaret ağının etrafında bulunan Türk toplumları bu yoldan önemli ölçüde fayda sağlamışlardır. Bu yol sayesinde diğer birçok devlete ürün ihraç edilmiş ve aynı zamanda ürün ithali de sağlanmıştır.

Ayrıca ticari faaliyetler bununla da sınırlı kalmayıp Karadeniz’in kuzeyinden başlayıp Çin’e kadar uzanan Kürk Yolu da Türklerin üretmiş oldukları ürünlerin ticaretinin sağlanmasında etkili olmuştur. Kaynaklara göre çoğunluğunu Çin toprakları oluşturan sınır şehirlerinde ilk serbest ticaret pazarları, Asya Hunları ile Çinliler arasında kurulmuştur.⁴

Bozkır Türk kültüründe demir devletin kuruluşunda ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar yerleşik kültüre geçiş demir ile olmasa da bazı uygarlıklar tarafından bilinmemekteydi. Bu uygarlıklardan Moğollar demiri çok geç dönemde kullanmaya başlamışlardır. Rivayetlere göre demirciliği sonraları öğrenen Moğollardan pek çoğu 13. yüzyılda bile maden işlemeyi bilmedikleri gibi ok uçlarını da kemikten yapıyorlardı.⁵

2. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKLERDE MADEN VE MADEN İŞLETMECİLİĞİ

2.1. İskitler (Saka)

İskitler, M.Ö. VII-IV. yüzyıllarda Azak Denizi çevresi, Kırım ve Karadeniz’in kuzeyinde, Dinyeper nehirlerine ve Tuna’ya kadar uzanan sahada yaşamışlardır.⁶ Kaynaklarda İskitler için kullanılan Saka adının “yay” anlamına geldiği bunun sebebinin ise çok iyi ok ve yay kullanmış olmaları gösterilmiştir. Diğer bir kaynakta ise İskitlerden “atlı okçular” ve “ok atarak savaştıklarından” bahsedilmiştir.⁷

İskitlerin buldukları coğrafya da kullandıkları silahlar maden işleyicilikleri, kullandıkları hayvan üslubu diğer Türk topluluklarına da yansımıştır. M.Ö. V. yüzyıla tarihlendirilen ve İskitlere ait olduğu kabul edilen Kazakistan’daki Esik Kurganı’nda ortaya çıkarılan altın madeninden yapılmış 5000’e yakın altın eşya arasında en dikkat çeken buluntu çizmesinden başlıgına, kemerinden kılıcına kadar her şeyinin saf altından yapılmış ve bir prense ait olduğu düşünülen elbisedir. Bu elbise “*Altın Elbiseli Adam*” olarak adlandırılmıştır.⁸ İskitlerde hükümdarlara ait mezarlarda gümüş ve bakır kullanmadıkları için altın kupalar bulunmuştur.⁹

Ayrıca bozkırlarda yaşayan diğer birçok Türk toplumlarında olduğu gibi el işi ürünler İskitlerde önemli bir yere sahiptir. Özellikle madenler üzerine yapılan işlemler ve oyma sanatı, Doğu Asya’dan Orta Avrupa’ya kadar bütün bozkırlarda “*Hayvan Üslubu*” adı verilen süslemelerin öncüsü İskitler kabul edilmiştir.

Ayrıca İskitler madenlerden savaş aletleri de yapmışlardır. Bunların başlıcalarını; kemikten, demirden ve bronzdan yapılmış ok uçları, kılıçlar, kamalar ve demir, altın kaplama veya kemikten yapılmış kabzalar oluşturmaktadır.¹⁰ (İskitler yapmış oldukları ok uçlarının dökümünde kullanılan bakırı bölgede yeterli oranda olmadığı için ithal etmişlerdir.)

İskitler savaş kıyafeti olarak; savaş başlığı, kılıç kayışı, koltuk atlarını koruyan parçalar giymişler ve bunlar altın süslerle bezenmiş ve ayakları bol pantolonlarla korunmuştur. Bütün silahları bakırdan yapılmıştır. Silah uçlarında bakırdandır. Sadece üzerindeki işlemlerde altın kullanmışlardır. Ayrıca atlarının da bakırdan yapılmış süslerle süslemişlerdir.¹¹ Yapmış oldukları bu süslemelerde hayvan üslubu örneklerine bolca yer vermişlerdir, kılıç sapları, mızraklar ve bıçaklar, kapkacaklar, at koşum takımları, eğerler, maşrapalar, günlük hayatta ve ticarete kullanılan diğer birçok üründe örnekleri vardır.¹²

İskit şehirlerinden olan Kamenskoye’de Dinyeper bataklıklarında bol miktarda demir bulunmuş ve bulunan demirler kil ve taş kalıplarda işlenmiştir. İskitlere ait bu yerleşim yerlerinde ve mezarlarında oldukça farklı türde demir ürünler ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmını; savaş araç gereçleri, gemler, demir kaynak çıkıntıları, kil ocak parçaları oluşturmuştur. 1939’da yapılan kazılarda evlerden birinde duvarda kare şeklinde demir ocağı ve demiri eritmek için kullanıldığı düşünülen içinde ağaç kömürünün bulunduğu çukurlara rastlanmıştır. Evin büyüklüğünden, evde yaklaşık dokuz yüz demirci ailenin yaşadığı neticesine varılmıştır.¹³

⁴ Uğur Erden, *İslamiyet öncesi Türlerde Madencilik ve Maden Ürünlerinin Ticareti (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2017, s.6.

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Yayınları, Ankara 2010, s.207.

⁶ A. N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2019, s.7.

⁷ Erkan Göksu, “Okla Yükselen Millet”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa Sempozyumu ve Kocaeli Tarihi III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, s.2473.

⁸ M. B. Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2010, s.279.

⁹ Herodotos, *Tarih*, Say Yayınları İstanbul 2017, s.260.

¹⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2017, s.48, 65, 66.

¹¹ Erden, *İslamiyet Öncesi Türklere Madencilik ve Maden Ürünlerinin Ticareti*, s.9.

¹² İlhami Durmuş, “Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat İskit Kültürü”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.22.

¹³ Erden, *İslamiyet Öncesi Türklere Madencilik ve Maden Ürünlerinin Ticareti*, s.9.

Savaşların yanı sıra İskitler sevmedikleri düşmanlarının kafataslarının üst kısmını kaşlarının hizasından keserler içini temizledikten sonra alt kısmını fakirler öküz derisiyle, zenginler ise hem öküz derisi hem de altın yaldızla kaplayarak kendilerine bardaklar yapmışlardır.¹⁴

2.2. Hunlar

Hunların Altay, Köymen ve Ordos gibi maden yataklarınca zengin bölgelerde yaşamaları maden işlemeciliğinde ileri bir medeniyet olmalarında etkili olmuştur. Bunun en güzel kanıtı ise madenlerden yaptıkları silahlar, altın elbiseler, bronz at gemleri, çeşitli araç-gereçler ve süs eşyalarıdır.

Demir madeni Türklerde diğer madenlerden daha fazla yer tutmuştur.¹⁵ Demircilik mesleği *kutsal* bir meslek olarak görülmüş ve demir dini törenlerde kurban takdimlerinde kullanılmıştır. Bu sebepten Hunlar demire büyük saygı göstermişlerdir.¹⁶İslamiyet öncesi dönemde madenlerden askeri alanlarda faydalanılmıştır.

Arkeolojik kazılarda Hunlardan (M.Ö. 220-46), kalma günümüze kadar ulaşmış olan tunçtan ve demirden yapılmış ok uçları ortaya çıkartılmıştır.

Avrupa Hunlarının¹⁷ yapmış oldukları oklar; farklı boyutlarda, üç kenarlı, baklava biçimli, çivi sitilinde, yassı uçlu ve başları demir veya kemik gibi sert maddelerden yapılıyordu.

Kılıçlar ise kıymetli taşlarla süslü, sahibinin güç ve kuvveti ile orantılı idi. Ayrıca hançer, mızrak, kargı, kement demirden yapılan miğfer ile zırhta hun süvarisinin silahları arasında yer almaktaydı.¹⁸Hunlar uzaktan yapılan savaşlarda ok ve yay kullanmışlar, yakın savaşlarda ise kılıç ve kısa mızraklardan faydalanmışlar ayrıca zincirden yapılmış zırhlarda kullanmışlardır.¹⁹

Diğer önemli maden buluntuları ise; kırmızı taşlar, kakılmış gümüş gemler, bronz ağustos böceği, broşlar, Kerç'ten çıkarılan altın Hun tacı, (ortasında çift başlı kartal figürü), altın varaklı, kakma taşlı, dökme fibulalar, bilezikler²⁰ ügmek ve tuşlardır.²¹

Asya Hunlarına ait başlıca madeni buluntular; hayvan mücadele sahnelerinin temsil edildiği plakalar, aplikler (elbise için) ve âlemlerdir. Yine minusinsk eserleri ile Ordos bronzları; çakı, bıçak, balta, kazma, zincir, kaşık, süs eşyaları, kap, hançer, kemer tokaları, disk ve düğmeler, hayvan figürleri, iğneler.²²vb. eserlerin yanı sıra yapılan kazı çalışmalarında, Asya Hunlarına ait olduğu anlaşılan mezar hücrelerinde çok sayıda; bronz rozetler, uçları tunçtan yapılmış cilalı bastonlar, tunç kazan, kaba tarzda işlenmiş demir ok uçları da buluntular arasındadır. Ayrıca Hunlara ait süs eşyaları arasında altın ve gümüş madenlerinden yapılmış tokalara sıkça rastlanmıştır.²³

Hun erkekleri maddi durum ve mevkilerine göre; kemer tokalarını, kayışlarını, çizmelerini, paltolarını altın, gümüş gibi değerli taşlarla süslerlerdi. Başlarına giydikleri miğferleri değerli madenlerle işlemeli ve süslü idi. Ayrıca çizme ve kemerlerinde kartal başta olmak üzere çeşitli hayvan figürleri de bulunmaktaydı.

Hun kadınları ise; elbise, manto, kuşak ve başlıklarını değişik desenlerle süs eşyası olarak başlarına takılan taç, gerdanlık, kolye, küpe, bilezik, yüzük kullanmışlardır.²⁴

Hun sanatında hayvan tasvirleri de önemli bir yer oluşturmuştur. İki ya da daha fazla hayvan karşılıklı simetrik bir şekilde tasvir edilmiş olup, tasvirler "S" şeklinde bükülmüştür. Bronz süs tabakları, altın yapraklar gümüş tabaklar ve kemik eşyalar arasında yabancı hayvan resimlerinin çizimleri vardır. Yabancı hayvan resimlerinin yer aldığı bronz süs plakaları, yuvarlak su plakaları ve yuvarlak süs tabakları ortaya çıkmıştır. Ayrıca ahşap ve madenlerden yapılmış heykeller mevcuttur.

Hunlar süs eşyası yapımında ham madde olarak bronz, demir, altın, gümüş, toprak, kemik vs. kullanmışlardır. Hunlara ait olduğu anlaşılan buluntularda çeşitli madenlerden yapılmış kemer, kemer tokaları, kemer kancaları, bronz halkalar, bronz kemer süsleri, giysiler, altından yapılmış takılar özellikle küpeler Hun kültüründe önemli bir yer tutar, oymalı bronz küpelerde Hun kültüründe önemli bir yere sahiptir.

¹⁴ Herodotos, *Tarih* s.100, 258.

¹⁵ Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.31.

¹⁶ Mehmet Çeribaş, "Türklerde Demirciler ve Şamanlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2007, s.115.

¹⁷ Büyük Hun Devletinin (Hsiyung-nu'ların) M.Ö. 48 yıllarında "Şenyü"ler (Kağanlar) arasında çıkan mücadelenin sonunda Hunların bir kısmı İli havzasına gider ardından başbuğ Çje'nin Çinliler tarafından öldürülmesi üzerine Hunlar batıya göç etmişlerdir. Bkz. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s.12.

¹⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK Basımevi, Ankara 2001, s.160.

¹⁹ Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s.237, 243.

²⁰ Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.279.

²¹ Ügmeç: kadınların taktıkları altın veya gümüşten yapılmış küpelerdir. Urugut ügmeçtendi: kadın küpe taktı. Tuş: kemer kayışlarının ucuna takılan altın ya da gümüşten yapılmış tokalardır. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk, Türk Dili Divanı*, (çev. Fuat Bozkurt), Eğitim Yayınları Konya 2012, s.570, 571, 530.

²² Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.279.

²³ Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, s.68. Hunlar uzaktan yapılan savaşlarda ok ve yay kullanmışlar, yakın savaşlarda ise kılıç ve kısa mızraklardan faydalanmışlar ayrıca zincirden yapılmış zırhlarda kullanmışlardır. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981. s.237, 243.

²⁴ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s.166.

Bronz eşyalar üzerine oyulmuş madalyonlar, bakır süs eşyaları, altın çiçek tabakalar, altın süs eşyaları, dikdörtgen biçimli metal takılar, başlık süsü kullanımı yaygındır.²⁵

Hun toplumlarında ölen kişi gömülürken iç ve dış tabutlar kullanılmakta içlerine altın gümüş ve değerli eşyalar konulmaktadır. Moğolistan'ın Arust bölgesinde yapılan kazılarda hunlara ait olduğu anlaşılan buluntular arasında; şahin resimli altın taç örnek buluntulardan biridir.²⁶

Altaylardan Macaristan'a kadar uzanan bir hat üzerinde bulunan Hun mezarlarında yay, ok ve at koşum takımlarında görülen altın kaplama tekniği son zamanlara kadar Kazak, Kırgız, Türkmen gibi Türk toplulukları arasında çeşitli madenler üzerinde süsleme amacıyla kullanılmıştır.²⁷

Hun²⁸ mezarlarında en fazla çıkartılan kap türü, kazanlardır. Bu kazanların çoğunluğu bronzdan yapılmış olmalarına rağmen demir kazanlarda bulunmuştur. Pu-t'ung-kou Hun mezarında kazan ve tavalara ele geçirilmiştir. Ning-hsia eyaletinin T'oo-tzu ilçesinde yapılan kazıda da hunlara ait demir kazan bulunmuştur. Bulunan bu kazan demir ve bronzdan yapılmış olmakla birlikte Hun kültürünün gelişmişlik seviyesinin bir göstergesi olmuştur. Hunlar, toprak, demir, bronzdan bardaklar yapmışlardır. Ayrıca Shaon-hsi eyaletinin ch'ing-chen'deki Hun mezarlarından bir adet demirden yapılmış kaşık bulunmuştur.²⁹

Birçok devlet gibi Türk Devletleri de komşu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler içinde olmuştur. Asya Hunlarından itibaren, Göktürklerin, Uygurların, Avarların, Kırgızların ve diğer birçok Türk Devletlerinin Çin, Bizans ve İran ile ticari ilişkiler içinde bulunup anlaşmalar yapmışlardır.

Asya Hun Devleti Hükümdarı Mete (Motun) Han (M.Ö.209-174) ile Çin İmparatoru Kao Tzu arasında uzak doğunun ilk siyasi antlaşması yapılmıştır. Türklerin ticarete verdikleri önem İpek Yolunu uzun süre ellerinde bulundurmalarından da anlaşılmaktadır. Ayrıca Türk tüccarlar Çin başta olmak üzere komşu ülkelere çeşitli ticaret kervanları düzenleyerek büyük kazançlar elde etmişlerdir.

Yine batı Çin'deki ipek ticaretinin güney yolu Herat Nehri üzerinden Herat'a gelirdi. Göktürkler zamanında ipek yoluna bağlanan ve Hindistan'ın anahtarı konumunda olan Herat bölgesine büyük önem verilmiş ve ilk çağlardan itibaren önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Türkler yapmış oldukları bu ticarete parada kullanmışlardır. Onlar özellikle Bizans, Çin ve İran gibi ülkelere aldıkları vergiler, haraclar ve tazminatlarından elde ettikleri paraları ihtiyaç dâhilinde kullanmışlardır.³⁰

2.3. Göktürkler

Göktürkler³¹ efsaneye göre komşu devletlerden birinin saldırısına uğramışlar ve sadece bir çocuk hayatta kalabilmiştir. Çocuk tam ölmek üzereyken dişi bir kurt onu bulup beslemiştir. Düşmanları çocuğu öldürmeye geldiklerinde ise dişi bir kurt çocuğu sırtına alıp Turfanın kuzeybatısındaki bir dağa götürmüş ve bir mağaraya yerleşmişlerdir. Mağarada çocuk ile kurdun birleşmesinden on çocuk doğmuştur. Çoğalıp mağaraya sığmayacak hale geldiklerinde ise Mağaradan çıkarak Altay Dağlarının güneyinde ki bölgelere yerleşmişlerdir. Daha sonra ise Juan-Juanların demircileri olmuşlardır.³²

Talka Demir Kapısı civarında yaşamış, Horosan'a "demir levhalar", "karaçori" ve "bilga tekini" adı verilen kaliteli silahlar yaparak bunları ihraç etmişlerdir.³³ Göktürkler dönemine ait yapılan arkeolojik kazılarda: kın, mızrak,³⁴ savaş baltası, miğfer, kama, bıçak (sadece iki adet demir bıçak bulunmuştur), örgülü zırh, yatay- dikey levhalı zırhlar, pul zırhlar, kolçak-dizsek ile zırhlı gömlekler kullanılmıştır. Zırhların üzerini ise altın ve gümüş işlemlerle süslemişlerdir. Ayrıca atlar içinde zırhlar yapmışlardır.

Göktürkler Hunlara nazaran gösterişe daha çok önem vermişler ve doğada az bulunan ve en değerli madenlerden olan altından yapılmış eşyaları hayatlarının birçok alanında kullanmışlardır.

²⁵ E. Sarıtaş, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX. Yüzyılın Ortalarına Kadar)*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2010, s.102, 104, 113.

²⁶ Arslan Tekin, *Yerin ve Göğünöğlü Metehan Hunların Tarihi*, Kariyer Yayınları, İstanbul 2010, s.160, 171.

²⁷ Zerrin Günel, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, 2.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara 2006 s.140.

²⁸ Hunlar ziraat yapmazlar hububatı komşularından veya yakınlarındaki Hsien-hsien'den alırlar. Dağlarında demir vardır. Bunun için silah yaparlar savaşlarda ok, yay, mızrak, tek veya çift ağızlı zırh taşırlardı. Bkz. Bahattin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.25.

²⁹ Sarıtaş, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX.YY'ın Ortalarına Kadar)*, s.83.

³⁰ Salim Koca, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat," *Türkler Ansiklopedisi*, C.3 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.28.

³¹ Kendileri demirci bir millet olarak adlandıran Türkler demircilik sayesinde esaretten kurtulduklarına inanmış, Avarların demircileri olarak kabul görmüşlerdir. Bkz. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 29.

³² Kürşat Yıldırım, "Göktürkler ve Uygurlar" *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed.) M. Bilal Çelik, Nobel Yayınları, Ankara 2014. s.59.

³³ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş I* s.31.

³⁴ Buluntular arasında Göktürlere ait mızrak sayısı oldukça az bir yer kaplamıştır. K'e-erh-mu-ch'i mezarlarındaki buluntularda bir adet bronzdan yapılmış kırmızı renkli mızrak ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Göktürlere ait iki adet kın parçasına rastlanmıştır. Bunların yüzey kısımları üç paralel dizi olarak biçimlendirilmiş damla ve yarı dairesel şekilde olan akik taşı ve yakutlarla süslenmiştir. (Bkz. Sarıtaş, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX. YY'ın Ortalarına Kadar)*, s.185

Göktürk kağanı İstemi som altından yapılmış bir taht üzerinde oturmakta idi. Çadırında ayrıca altın güğümler, ibrikler ve daha birçok eşya bulunmaktaydı. Ağaç direkler altınla kaplı olduğu gibi altın yaldızlı, altın işlemeli yastıklarda vardı. İsteminin çadırının yanında her şeyin gümüşten yapılmış olduğu bir çadır daha vardı. Oradaki sahanlar, tepsiler, heykelcikler ve direkler hep gümüşten yapılmış idi.³⁵

Göktürklere ait önemli madeni eserler arasında; hayvan üslubu ile yapılmış silahlar, at koşum takımları, üzengiler, Bilge Kağan külliyesinden çıkarılan altın taş, altın ve gümüş çeşitli kap eşyalar, takılar,³⁶kemerler³⁷yer almıştır. Göktürklerin özellikle savaş aletleri yapımında usta olmaları onların savaşlardaki başarısını arttırmış ve bölgede güçlü bir konuma gelmişlerdir.

Göktürk hükümdarı Kapgan Kağan Kitanlara karşı İmparatoriçe Wu'ya yardım etmiş ve karşılığında Çin'den üç bin adet tarım aleti, beş bin kilo demir, sekiz bin kilo tohumluk darı ve Ordos bölgesinin hâkimiyetini istemiştir.³⁸ Çin'den istenen demir madeni Türklerin sadece kendi bölgelerinde ki madenlerle yetinmeyip komşularından da aldıklarının göstergesidir.

698 yılında Kapgan Kağan İmparatoriçe Wu tarafından gönderilen mallara itiraz ederek durumu bir mektupla kendisine bildirmiştir. *“Bana pişmiş buğday tohumları verildiği için tabii olarak bu tohumlar çıkmamıştır. Verilen altın ve gümüş eşyanın kalitesi çok düşüktür ve hakiki değildir. Çin elçilerine verdiğim elbiselerin hepsi müsadere edilmiştir. Verilen ipekli kumaşların kalitesi çok düşüktür. Kızım yalnızca Çin İmparatorunun oğlu ile evlenebilir. Hâlbuki bana daha az asil sayılan bir kimse damat olarak yollanmıştır.”*³⁹ demiştir.

Göktürkler başta Çin olmak üzere komşu ülkelerle yaptıkları ticarete diğer devletlerden aldıkları paraları kullanmışlardır. Ticarete kullanılan bu paralara *“satir”* adı verilmiştir. (Satirde kullanılan maden gümüştür.) Ticarete kullanılan diğer bir ödeme şekli ise kıymetli madenlerden yapmış oldukları eşyalar olmuştur.⁴⁰

2.4. Uygurlar

Uygurlar maden işçiliğinde ileri düzey bir medeniyet olmuştur.⁴¹ Uygurlarda el sanatlarının gelişmişliğini Wang Yen-te şöyle ifade etmektedir; *“onlar akıllı ve çalışkan, altın, gümüş, demir ve mermer gibi madenleri işleyerek onlardan silah ve ziynet eşyası yaparlardı.”*⁴² Uygurlar gümüş ve pirinçten kaplar yaparak su ile doldururlardı. Kao-chiang şehri etrafındaki dağlarda altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun elde ediliyordu.⁴³ T'o-to ise şöyle demiştir; *“Uygurlar zeki, zanaatkâr ve dayanıklılar, altın, gümüş, bakır ve demiri işleyerek pek çok eşya yapmışlardır.”*⁴⁴

Uygur şehirlerinden biri olan Beşbalık şehrinin kuzeyindeki dağlarda amonyak imal ediliyordu. Dağın içinden sık sık dumanlar yükselmesine rağmen sis yoktu. Işık ve alevler yansıyor. Amonyak imal etmekle uğraşan kişiler ayakkabı giyer. Bu ayakkabıların taban kısmında tahta bulunur deri bulunmazdı sebebi ise eğer taban deriden olursa ayakları yanardı. Dağın eteğinde mavi çamur üretilen bir mağara bulunurdu. Çamur mağaranın dışına çıktığı zaman kumtaşına dönüşürdü. Yerliler elde ettikleri amonyağı deri tabaklamakta kullanırlardı.⁴⁵

Seyyahlar, Uygurların altın, gümüş ve demirden kaplar yaptıklarını, yeşim taşı çok güzel işlediklerini söylemişlerdir. Temür Bey'in sarayında altından bir ağacın olduğunu, meyvelerinin yakut, zümrüt, vb. değerli taşlardan seçilmiş olduğunu, dallarına altından yapılmış kuşların kondurulmuş olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶

Yerleşik düzene geçen Doğu Uygurluların bir kısmı iç talep ve dış ticaret ihtiyaçları zanaatında gelişmesine neden olmuştur. Uygur hakanları birkaç yüz bin kişilik süvari ordusunu daraltmak için demire ihtiyaç duymuştur. Yapılan kazılarda Rus Arkeologlar Karabalasagun harabelerinde demircilik tezgâhları, metal aletler ve değişik türde metal eşyalar çıkarmışlardır. Uygurlar döneminde demir cevheri çıkarıp ve eritilmesi, silah üretimi, özellikle tarım aletleri ve eşyaları yapımı önemli yer tutmuştur. Uygurların Asya ve Avrupa ülkelerine getirdikleri halılar, kumaşlar, inci, elmas, fil kemiği, vs. ile takas ediliyordu.⁴⁷

Uygurlar Çin ile yapmış oldukları ticaretlerde takas usulü ve kumaş paralar kullanmışlardır. Çine takas amaçlı getirilen ürünlerin bazılarının isimleri şöyledir: at, deve, kürkler, Hint yağı, değerli madenler, taşlar, çeşitli tuzlar,

³⁵ Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara 2014. s.339,

³⁶ Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.280.

³⁷ Göktürk kemerleri genellikle madeni plaklarla süslenmiş olup bir kayış ve bu kayıştan aşağı sarkan küçük uçlardan oluşmuştur. Bu tip kemerler Uygurlar, Avarlar ve daha birçok Türk boyu arasında kullanılmaktaydı. Bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s.175.

³⁸ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.140.

³⁹ Özkan İzgi, “XI. yy.'a Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin ile Yaptığı Ticari Münasebetler,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, S. 9, s.101.

⁴⁰ Salim Koca, “Eski Tür klerde Sosyal ve Ekonomik Hayat,” *Türkler Ansiklopedisi III*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 28.

⁴¹ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2010, s.303.

⁴² S. Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 2.baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.88.

⁴³ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.339, 341.

⁴⁴ T. Almas, *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.400.

⁴⁵ Özkan İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.72.

⁴⁶ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s.133.

⁴⁷ Almas, *Uygurlar*, s.171-172, 400.

tahıllar vs. dir.⁴⁸ Uygurlar yapmış oldukları araç-gereçleri kullandıkları bir diğer alan ise spor olmuştur. Gümüş ve pirinçten yapmış oldukları kapları su ile doldurup birbirlerine fıskırtarak ya da suyu birbirlerine atarak spor yapmışlardır.⁴⁹

Uygurlara ait vesikalarda cezalar ve ödeme şekillerinden bahsedilmiştir. Bu vesikalardan birinde; bir kişi hastalanıp öleceğini düşündüğü zaman eşinin başka bir erkekle evlenmeyip evine ve oğluna sahip çıkmasını vasiyet eder. Bu vasiyete oğulları karşı çıkarsa, büyük orduya altın yastık, şehzadelere ise birer gümüş yastık, iç hazineye bir yastık ve yine iç hazineye bir at vermek suretiyle cezalandırılacaklardır.

Bir başka vesikada ise bir kız rehin olarak verilir. Sonra geri alınır, geri alındıktan sonra kızın elbise ve eşyaları hususunda itiraz edilirse, büyük orduya beş altın yastık, şehzadelerin her birine bir altın yastık, Kut'a bir altın yastık ve Koçu şehri hazinesine bir gümüş yastık verilecektir. Şeklinde geçmiştir.⁵⁰

Uygurlar Mani dinini benimsedikten sonra her ne kadar savaşmak yasak olsa da kültürel anlamda kendi benliklerine sahip çıkmışlardır. Alplik alameti olan; askeri kemerler ve ona asılı silahlar, zırhlar, tulgalar, Alplerin yemin ederken kullandıkları altın ve gümüş kadehlerin şekilleri, rütbesine göre oturmak için serilen ve hükümdar tahtında olan halılar Orta Asya da yayılmıştır.⁵¹

2.5. Avarlar

Avarlar, Hunlardan sonra Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Pannonya'ya hâkim olmuşlardır. Avarlar bu bölgeye Orta Asya'dan 552 yılında İdil'in batısından gelmişlerdir. Çin kaynaklarında "Juan-Juan" olarak geçen Avarlar, Altay çevresinde yaşamış olan Türkleri "demircileri" olarak kullanmışlardır.⁵²İ.Göktürk Devletinin kurucusu Bumin Kağan Juan-Juan reisinin kızını istediğinde "Benim demir işlerimde çalışan sizler nasıl böyle bir talepte bulunma cesaretini gösterirsiniz? Diyerek bu teklifi kabul etmemiştir.⁵³

Avarlar VII. yy'da İstanbul'u kuşatmış ve Bizans imparatoru savaşmak yerine anlaşma yoluna gitmiş, Bizans 200.000 altın sikke göndermek zorunda kalmıştır. Buna ek olarak da en seçkin Bizans çocuklarını Avar hükümdarına göndermiştir. Avar hükümlarlığına son veren Bulgarlar olmuştur. Yaklaşık 805 yılında Avar Devletinin son kalıntılarını ortadan kaldırmışlardır. Transilvanya tuz madenleri de içinde olmak üzere toprakların çoğunu ilhak etmişlerdir.⁵⁴

Avarlar maden sanatında oldukça ileri bir medeniyet olmuşlardır. Onlar demir üzenleri, altın ve gümüş kakmalı olarak yapmışlardır. Avarlar bol miktarda bulunan altını kuyumculukta kullanmışlardır.⁵⁵ Avar kralının kalesi bir dağın tepesinde büyük bir kaledir. Kralın kızıl altından büyük bir tahtı vardır.⁵⁶

Avarlara ait buluntularda hayvan üslubunun⁵⁷ ve hayvan motiflerinin kullanıldığı altın, gümüş, bronzdan yapılmış kemer, toka ve plakaları, metal elbise süsleri, altın, gümüş değerli taşlardan takılar, çeşitli aletler ve silahlar bulunmuştur.

Macaristan ulusal müzesinde sergilenen Nagyszentmiklas altın hazinesi 23 parçadan oluşan meyve tabağı, altın tabak, sürahi, boğa başlı kaplar, zırhlı ve kesik baş taşıyan bir süvari yine insan kaçıran Garuda (Budizmde efsane kartal), tasvirleri yer almaktadır.⁵⁸ Juan-Juan'lar uzun elbise giyip altın, gümüş, süslü kemerler takmışlardır.⁵⁹ Macarların silahları ise gümüş ve altın ile kaplıdır.⁶⁰

2.6. Bulgarlar

Yapılan kazılarda Tuna Bulgarlar'ına ait olmak üzere bulunan altın kemerler, gümüş yüzük ve bilezikler onların kuyumculuk sanatında usta oldukları göstermektedir. Sarkel kalesindeki buluntular altın ve gümüş işlemeciliğinde ileri bir medeniyet olduklarının göstergesidir.⁶¹

Bulgar askerleri, Bizans İmparatoru I. Nikophores (802-811)'in kafatasını gümüş ile kaplatıp şarap kupası olarak kullanmışlardır.⁶² Bulgarlar gümüş paralar (dirhem) basmışlardır. Basılmış oldukları bu paraları birçok alanda kullanmışlardır.

⁴⁸ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s.184.

⁴⁹ İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*, s.69.

⁵⁰ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.148-149.

⁵¹ Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Şahtalar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.11.

⁵² Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s.24.

⁵³ B. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, TTK. Yayınları, Ankara 2014, s.170.

⁵⁴ Deniz Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 292, 300.

⁵⁵ Z. Günal, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, 2. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara 2006, s.145.

⁵⁶ R. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK. Yayınları, Ankara 2001, s.40.

⁵⁷ Hun ve Avar kültürünü birbirinden ayıran temel özelliklerden biri de Hun sanatında geometrik şekiller Avar sanatında ise hayvan üslubunun hâkim olmasıdır. Bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.225.

⁵⁸ Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.280.

⁵⁹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yayınları, Ankara 1942. s.100.

⁶⁰ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.85.

⁶¹ Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.180.

Bunlardan biride saçılardır. Bu saçılar sadece belirli dönemlerle sınırlı kalmayıp, Bulgar hükümdarları elçiler üzerine de saçılar yapmıştır. İbn Fadlan Seyahatnamesinde Bulgar hükümdarının üzerlerine yaptığı saçıdan şu şekilde bahsetmiştir: “*Elçilik için gittiğimiz Bulgar Hükümdarı kaldığı yere yaklaşınca bizi karşıladı. Yanında bulunan dirhemleri (gümüş para), üzerimize saçtı. Bizim için kubbeli çadırlar kurdu.*” diyerek gördüklerini eserinde anlatmıştır. Türklerde sadece hükümdarlar değil hükümdar eşleride saçılar yapmışlardır. Hükümdarın yanında oturan Hatunlar da kadınlar üzerine dirhemler saçmışlardır.⁶³

2.7. Kırgızlar

Kırgızlardan 840 yılı itibariyle birçok komşu devlet kaynaklarında bahsetmeye başlamıştır. Çünkü ilk dönem Kırgızlar Kuzey Kürk Yolunu denetimleri altında bulundurmışlar sonraları ise Sibiryaya ile Orta Asya ticaretini ellerine geçirmişlerdir. Ayrıca Altay bölgesindeki ticaret yollarını da ellerinde tutmaya gayret etmişlerdir.⁶⁴

Kırgız ülkesinde altın, demir, kalay gibi madenler bulunmuştur. Her yağmur sonrası demir bulunur. Bulunan demirden keskin silahlar yapılırdı ve kullandıkları külahlarda altın düğmeler bulunurdu.⁶⁵ Kırgız Türkleri madencilik ve demircilikte oldukça ilerdeydiler. İmal ettikleri kesici aletler bütün Orta Asya da ve diğer komşu devletlerde de kullanılmıştır.⁶⁶

Kırgızlar madenciliğin yanı sıra tarım alanında da faaliyet göstermiş darı arpa, buğday ekimi yapmış, ekim yaparken de tahta ve demir sabanlar kullanmışlardır.⁶⁷ Yenisey-Kırgız kültüründe tarım alanında orak, kürek, sivri kürek, iki çivi ile saban üzerine monte edilmiş saban demirleri buluntular arasında önemli bir yere sahip olmuştur.⁶⁸

Kırgızlara ait olan Manas destanında; Hilalli altın tuğ, altından yapılmış altın tahttan (yere) indi atası Batır Doğan Er Manas, has çelikten kılıcını tutup yakaladı, sapından çekip kınından çıkardı. Demir tabanlı üzengeye basmadan atına sıçrayıp bindi. Altın saplı cilalı kamçı ile Temir Han, önüne leğeni koydular, elini yüzünü yıkadı. Altın küpe kulağında kaynatası, ben Yakup övülmeye değer bana iyi gelin olacak gibi Kanıkoy adlı bir kızın varmış. Söyleneni yaptılar sağ kapıdaki dört çora altın sikke alıp geldi. Sol kapıdaki dört kişi altın-gümüş akçaları getirip Manas’a verdiler. Bakır tabağa koyunuz. Akçayı önüne koyunuz köknardan derin tabut yaptırıldı iç yüzünü altınla, dış yüzünü gümüşle kapladılar. Manası tabuta koydular. Bakmurun gibi yiğidin “*Ayışığı altın kızıl tuğ*” gelir. Ak-kulaya vurunuz, alaca eğer minderini koyunuz! Altın kemeri takınız! Aralarına girelim aracılık edelim. Altın mühür bastırılmış, direği altın olan ak çadırın kapısına indi.

Alıp vardı gümüş sikkeyi, altın nal ile bakır mih dövüdü mü demir cebeyi aramasaydı şimdi kılıcı, dövmeseydi cebeyi altın kayış çektirip, bakır zincirli, bakır halka, yine bu örneklere ek olarak Kırgızlar değerli gördükleri bu maden isimlerini kişi ismi olarak da kullanmışlardır. (Altın Ay, Temir Han isimlerinde olduğu gibi) altın kupa, bakır sopa altın işlemeli mendil, altın taht altın tuğ gümüş sikke, keskin çelik balta, demir kabza, çelikten yapılmış kılıçlarda destanda yer almaktadır.

Kırgız diyarında dağlarda baştan sona kadar gümüş ve altın madenleri vardır. En bol maden Kırgız ülkesi yakınında bulunur. (Fergana ve Şaş’a doğru uzanan bölgelerde) Kırgızlar savaşta galip gelirlerse silah ve demirden başka hiçbir şey almazlardı.⁶⁹

Manas savaşa gitmeden önce demircisine gider kılıçlarını biletir, silahlarının tamir ve bakımını yaptırır ve daha sonra yola çıkardı. Manas demircisini çağırarak için Darkan (Tarkan) diyerek seslenirdi. Kırgızlarda bu deyim bir saygı ibaresi olarak kullanılmıştır. Tarkanlar vergi vermez ve ceza almazlardı.⁷⁰

2.8. Hazarlar

Hazarlar bir süre Hun Devletine tabi olmuşlardır. Avrupa Hun hükümdarı Attila’nın ölümü sırasında Aşağı İdil coğrafyasında yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bir devlet olarak meydana çıkışları ise Gök Türk Devletinin İdil boyunda etkisi ortadan kalktıktan sonra olmuştur. Hazar devletinin sınırları giderek genişlemiş, döneminin önemli ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan İdil, Yayık, Don ve Kuban nehirleri havzasına kadar hâkim olmuştur.⁷¹

Hazarlarda taht ve altın çadır(kubbe) sadece hakan için kurulur. Hakan sefere çıkarken yanında 10.000 atlı bulunur, atlıların her birinde iki arşın uzunluğunda demir kazık bulunur, hükümdar bir yerde konakladığında askerler ellerinde taşıdıkları kazıkları onun otağının etrafında bu kazıklardan siper oluşturur. Bu sayede hükümdarın etrafını demir

⁶² Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, s.69.

⁶³ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (çev. Ramazan Şeşen), Yedi Tepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.21-22.

⁶⁴ İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.43.

⁶⁵ W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ), TTK. Yayınevi, Ankara 1942, s. 68.

⁶⁶ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s.131.

⁶⁷ Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan), Kocabalı Yayınları, İstanbul 2001, s.208.

⁶⁸ Ögel, *İslamiyet ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s.226.

⁶⁹ Tuncer Gülensoy, *Manas Destanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s.72-73, 79, 111, 119, 124, 139, 164, 175, 183, 198, 200, 202, 205, 222, 271. Ayrıca Manas destanında kopuz için “gümüş dilli, altın yanaklı kopuzum...” sözünün söylenmesi, kopuzun altın ve gümüşle kaplanmış olma ihtimalinin olduğu yorumunun yapılmasına sebep olmuştur. Bkz. B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankaras, 2000, s.17.

⁷⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s.77.

⁷¹ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s.30.

kazıktan surlarla çevirmiş olurlardı. Düşman saldırısından bu sayede hükümdar korunmuş olurdu. Ayrıca mimari alanında sütunların yapımında demir kullanılmıştır. Kapı sütunlarında bakırla kaplı demirden sütunlar inşa edilmiştir. Yine kaleler arasında set yapılırken kullanılan demir kazanlar keçeçeler vardır. Her bir sacayağı üzerinde dört kazan bulunurdu.⁷²

Altay bölgesinde demir, Tanrı dağlarında, Kaşgar-Kuça havalisinde altın, gümüş, bakır, kurşun, kükürt madenleri Hunların ve Göktürklerin; Tuna'da Maraş havzasındaki tuzlar, Bulgarların, Kafkaslarda altın ve gümüş madenleri Hazarların egemenliği altındaydı.⁷³ Hazarlar kaliteli kılıçlar, yapmış onların bir kolu olan Sabirler de kaliteli zırhlar üremişler ve ihraç etmişlerdir.

Bu kılıçlar Ruslar arasında da kendine oldukça önemli bir yer tutmuştur.⁷⁴ Hazarlar el sanatlarında da oldukça iyi idiler. Bunun en önemli göstergesi ise Prenses Çiçek'in çeyiz olarak götürmüş olduğu ev eşyaları, işlemeli elbiseler, altın ve gümüşten yapılmış olan kupalar Bizans'ın hayranlığını kazanmıştır.⁷⁵

3. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKLERİN KULLANMIŞ OLDUKLARI MADENLER

3.1. İslamiyet Öncesi Türklerde Bakır Madeni ve İşletmeciliği

Türklerin yaşamış olduğu, Semerkant ve Fergana'nın dağlık bölgelerinde bakır madeni rezervleri bulunmuştur. Yine Başkurlara ait olan Nemcan şehrinde yer alan Erhifa dağında bakır maden ocakları bulunurdu. Bu ocaklar da 1000'den fazla işçi çalışırdı.

Buradan çok miktarda cevher çıkarılıp Harezm'e Şaş ülkelerine ve buralarda komşu Oğuz ülkelerine götürülürdü. Oğuz ülkesinde demirin yetersiz olması sebebiyle bakır kullanılırdı. Kullanılan bakırlardan hem savaş aletleri hem günlük hayatta kullanmak için araç-gereçler hem de süs eşyaları yapılırdı. Ayrıca bunların yanı sıra ticaret amaçlı da bakırdan faydalanılırdı. Yine bakırdan paralarda bastırılmıştır.

Oğuz ülkesinde bulunan bakır ok uçları, Taberistanda yer altında bulunan ve Mecusiler tarafından uğurlu sayılan bakır mızrak ve harbeler bu durumun göstergesidir.⁷⁶ M.Ö. 3000'lerden kalma bakırdan yapılmış bıçak, büz, teller ve küpe ve diğer süs eşyası ele geçirilmiştir.⁷⁷

Ev eşyası yapımında ise tek başına kullanılmamıştır. Bunun sebebi bakırın zehirlenme tehlikesi oluşturmamasıdır. Bu durum bakırın kalay ile birlikte kullanımını gerektirmiştir. Bakır eşya belirli aralıklarla kalaylanmış ve sağlıklı bir hale getirilmiştir. Yapılan bu eşyalar üzerine (tencere, sac, çanak) sahibinin ve ya yapan kişinin isimleri kazınmıştır.⁷⁸

Kaşgarlı Mahmut eserinde farklı yerlerde bakırdan bahsetmiştir: baqır: Çin de alışverişte kullanılan, bakırdan yapılmış para, baqır sugım: Mars kızılığı sebebiyle bakıra benzetilmiştir. Bağırılığ tag: Bakırlı dağ, benek: bakır para,⁷⁹ ayrıca bakır para için "kara yarmuk" ismi de kullanılmıştır.⁸⁰

Bakır ve kalay karışımından elde edilen tunçtan (bronzdan) ise çeşitli alanlarda araç gereç yapımında faydalanılmıştır. Bronz tırpanlar, delikli baltalar, kılıç kuşağı plakaları, teçhizat, koşum takımları, kopçalar, düğmeler,⁸¹ ok uçları, damgalar, ateş böceği başlı yuvarlak ve kısa kılıçlar, bıçaklar, turna ağız şeklinde baltalar, çift kuş şeklinde yapılmış eşyalar, gerdanlıklar, Bronz aynalar, kavanozlar, kap-kacaklar, heykeller, Türklerle ait kurganlarda çıkan eşyalar bunlar arasındadır.⁸² Kaşgarlı Mahmut eserinde Tunç ile ilgili olarak çadın: tunç, çadın eşic: tunçtan yapılmış güğüm,⁸³ şeklinde bahsetmiştir.

Türklerde bazı yer adları bölgede çıkarılmakta olan madenlerden isimlerini almışlardır. Balasagun bölgesinde yer alan Bakırdağ, Bakırlı, Bakırbalık gibi isimlerden de anlaşılacağı üzere bu bölgede bakır madeni rezervi mevcuttur.

⁷² Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.198, 201. 78, 94, 144. Bkz. Caner Sağır, *Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Tabai Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s.30.

⁷³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.315.

⁷⁴ Zekeriyâ Kitapçı, *Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslamiyet, Hazarlar, Burtaşlar, Bulgarlar, Başkurlar, Harezm Türkleri*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2013, s.45.

⁷⁵ Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVII, İstanbul 1998, s.116

⁷⁶ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.123, 144.

⁷⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.302.

⁷⁸ Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.131, 133.

⁷⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk, Türk Dili Divanı*, çev. Fuat Bozkurt, Eğitim Yayınları, Konya 2012, s.80, 92.

⁸⁰ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.274.

⁸¹ Rene Grousset (çev. M. Reşat Üzmen), *Bozkır İmparatorluğu, Attila, Cengiz Han, Timur*, (çev. M. Reşat Üzmen), Ötügen Yayınları, İstanbul, 2006, s.31.

⁸² Sarıtaş, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX.YY'ın Ortalarına Kadar)*, s.60.

⁸³ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk, Türk Dili Divanı*, s.149.

3.2. İslamiyet Öncesi Türklerde Altın Madeni ve İşletmeciliği

İnsanlık tarihi boyunca önemli bir maden olan altın; kolay işlenebilir olması ve yeryüzünde az miktarda bulunması altının değerini yükseltmiştir. Su ve havadan etkilenmeyip paslanmayışı altını aranan bir maden yapmıştır. Para olarak kullanılışı servet itibar ve iktidar ile özdeşmesinde etkili olmuştur.⁸⁴

Androva Kültürü (M.Ö. 2000-900) çağında bütün Orta ve Kuzey Asya’da ilk defa altın ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Altaylar da gerçek bir “*altın endüstrisi*” merkezi olmuştur.⁸⁵ Asya altını, Kafkasya, Tibet, Türkistan ve Ural-Altay Dağlarından elde edilmekteydi. Altındağ olarak adlandırılan Altay dağları altın üretimi açısından merkez konumundaydı. Zarafşandan (zaraf=altın şan=veren) altın çıkartılmaktaydı.⁸⁶

Kaşgarlı Mahmut altının değerini şöyle anlatır: “bar baqır, yoq altun: var olan bakır, yok olan altın- var olan şey bakır gibi değersizdir, bulunmayan şey ise altın gibi değerlidir. Yakınları arasında hor görülen birinin kaybindan sonra yakınlarının aşırı kederlenmesi durumunda söylenir.

Yine eserde altın ile ilgili olarak çığın: altın işlemeli, süslü bir kumaşı dikme üslubu, kız çikin çığnedi: kız ipek kumaşı altınla işledi. Altun tamar arıg: (bu buluttan) saf altın damlar. Çildey: altın göğsünün üst tarafında ortaya çıkan bir çıban, bu çıban irin akıtır ve dağlanarak sağaltılır. Eşiç ayur tıpüm altun, qamıç ayur men ganda men: tencere der dibim altın, kepçe der “*ben neredeyim?*” bu atasözü kendisini çok iyi tanıyan birinin yanında gerçek olmayan şeyler söyleyerek böbürlenmiş kişiyi anlatmak için kullanılır.

Altun özü: ruhu altın gibi temiz olan kadın, şeklinde örnekler verilmiştir. Yine eserde “*altun han*⁸⁷” denilen Zülkarneyn ile hükümdar Şu’nun savaşlarına konu olan bir dağdan da bahsedilmektedir.⁸⁸ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, adlı eserinde altının önemi ile ilgili olarak ; “*altın görünce pek yürekli insanlar yumuşar; kaba sözlü insanların sözü naziktir.*”⁸⁹ Sözüyle altının kişi üzerindeki gücünü ifade etmiştir.

Maveraünnehir bölgesindeki Altın Dağında, bu dağın nehir yatağında balık pulu şeklinde altın bulunduğunu söyler, Tibet ve Dekkan’da da altın madeni çıkarılmaktaydı. Yine doğu Afrika ve Sudan da altın madeni çıkarılmaktaydı. Fergana, İlak, Şelci, Urusene ve Esbere illerinde çıkarılan altın madenleri de orada işletilmekteydi.

Ceyhun Nehri, altın dağına uğradıktan sonra buradaki altınları güzergâhı üzere sürüklüyordu. Nehrin Bahşu kolunun yakınında Vahad adında bir köy vardı. Köylüler koç derilerini suların üstüne bırakırlardı. Sonra bir kişi nehre iner ve derileri sudan temizlerdi. Derilerin kum ve altınla dolduğunu görünce onları alarak güneşin altında bir yere sererlerdi. Kuruduktan sonra da altınlar kırmızı, saf ve çok kaliteli olurdu.⁹⁰ Huttal vadilerinde altın ve bol miktarda altın tozu bulunurdu. Bu altın tozları, Vahan ile Tibet arasında akan sellerin ve ırmakların yataklarında toplanırdı.⁹¹

Mağribin Sicilmasse bölgesinin ötesinde yer alan altın diyarının hikâyesi şöyledir: bölgede yaşayan halk birbirlerini görmeden alışveriş yaparlar, satıcılar buraya gelerek mallarını bırakır giderler. Daha sonra geldiklerinde mallarının yanına üst üste dizilmiş altınlar görürler. Malın sahibi altını alırsa malı bırakır, eğer malını alır götürürse altına dokunmaz şayet malın yanına konulan altını az bulmuşsa ikisine de dokunmaz bu alışveriş şekli Mağribin Sicilmasse bölgesinde meşhurdur. Aynı adet Türk topluluklarını takiben Horasanın uç kısımlarında da vardır.⁹²

Hindistan’ın büyük bir bölümünün çöllerle kaplı olması, bölgede çok fazla karınca olmasında etkili olmuştur. Bu karıncalar yeraltında yaşarlar, yeri kazarak kumları yukarı atarlardı karıncaların atmış oldukları bu kumlar altınla doludur. Bu durumdan faydalanmak isteyen Hintli halk bu kumları toplamak için günün en sıcak saatini bekleyip karıncaların sıcağından kaçtıkları sırada altın aramaya çıkarırlardı.

Altın aramaya giden Hintliler buldukları altınları çuvala koyup hemen o bölgeden uzaklaşırlardı, bunun sebebi insan kokusunu alan karıncaların hemen kovalamaya başlamalarıdır. Hindistan’da altın ya topraktan ya da nehirler yoluyla gelirdi.⁹³

Eski Türklerden günümüze her türlü hizmetin karşılığı olarak para kullanılmıştır. Parayı değerli kılan siyasi iktidarın merkezi hazinesinde stoklanan değerli maden oranıdır. İnsanlık tarihi süresince en değerli maden altın ve gümüş olmuştur. Para olarak kestirilmiş altına “*uruglug altın*” altın sikkeye “*altın yortmak*”⁹⁴ deniliyordu.

⁸⁴ Halil Sahillioğlu, “Altın” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:2 İstanbul, 1989, s.532.

⁸⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.302.

⁸⁶ İ. Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.269.

⁸⁷ Hakan (Şu) Çin’e doğru gitmiş ve Zülkarneyn de onun peşine düşmüş. Uygur ülkesi yakınında ona yaklaştığında hakan onun üzerine bir öncü birlik yollamış ve Zülkarneyn’de buna karşılık olarak bir müfreze yollamış. Gece boyunca savaşmışlar ve Zülkarneyn yenilmiş. Bu savaş altun gan-bugün altun han olarak bilinen bir dağın adıdır. Savaşın ardından Zülkarneyn hakan ile barışmış ve Uygur ülkesindeki şehirleri inşa ettirmiştir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk*, *Türk Dili Divanı*, s.542.

⁸⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk*, *Türk Dili Divanı*, s.80, 147, 178, 308, 542, 293, 320.

⁸⁹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşid Rahmeti Arat), TTK Basımevi, Ankara 1985, s. 203.

⁹⁰ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.274.

⁹¹ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.221.

⁹² Mesudi, *Muruc ez-zehab (Altın Bozkırlar)*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.211.

⁹³ George Rawlinson, *Herodot Tarihi I*, (çev. Ö. Rıza Doğrul), Kanaat Kitabevi, Tan Matbaası, İstanbul 1941, s.330-331.

⁹⁴ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.274.

İskitlere ait olup ortaya çıkartılan kurgan buluntularında çok sayıda bronz ve altından yapılmış süs eşyaları bulunmuştur. Ayrıca altın diadem, başlık, gerdanlık, bilezik, küpe, yüzük ve kolye ele geçirilmiştir.⁹⁵ Ayrıca mezarlarda altın kadehlerde bulunmuştur.⁹⁶

Mezarlarda bulunan ok, yay, kılıç, vb. silahlar, eyer örtüleri ve tahtadan yapılan eyer vb. eşyalar altın ile kaplanmıştır. Atilla'nın sarayında altın ile süslenmiş kılıç kayışları, at takımları, kemerlerin altın kaplama ve kıymetli taşlarla süslü olduğundan bahsedilmiştir.

Altaylardan Macaristan'a kadar uzanan bir hat üzerinde bulunan Hun mezarlarında yay, ok ve at koşum takımlarında görülen altın kaplama tekniği son zamanlara kadar Kazak, Kırgız, Türkmen gibi Türk toplulukları arasında çeşitli madenler üzerinde süsleme amacıyla kullanılmıştır.⁹⁷ Hunlara ait olan tabutlarda altın plakalarla süslenmiştir. (Hunlara ait bir prens mezarında 85 adet altın plaka bulunmuştur.)⁹⁸

Çin'den Mete Han'a gönderilen elçinin getirdiği hediyeler arasında da altından yapılmış taç, altın işlemeli bir kemer vs. vardı.⁹⁹ Göktürk hakanın huzuruna çıkan Bizans elçisi gördüklerini şöyle anlatmıştır: İpek çadır içinde altın taht, altın tavusla süslü yatak, altın sandalye, altın kaplama ağaç masalar, hayvan başlarıyla süslenmiş altın tabak, sürahi ve maşrapalar, bulunuyordu.¹⁰⁰

Kao-ch'ang Devletinin yabancı elçilerle tüccarlar için yiyecek stoku belgelerinde Göktürk Devletine Tan Han Kağan ile Mopan-t'ou'nun altın ustası olarak gönderildiği belirtilmiştir. Roma elçisi büyük çadırda İstemi Kağanın huzuruna kabul edildiğinde kağanın kaldığı odada altın bir yatak, altından yapılmış şişeler, altın kaplar, altından yapılmış tavus kuşunun olduğundan bahsetmiştir.¹⁰¹

Maden sanatında oldukça ileri bir devlet olan Avarlar demir üzengileri, altın ve gümüş kakmalı olarak yapmışlardır. Ülkelerinde bol miktarda bulunan altını ise kuyumculukta kullanmışlardır.¹⁰²

Göktürk bayrak direklerinin üzerinde altından yapılmış bir kurt heykeli vardır. Gök kubbenin altında, som altından yapılmış bir dağ vardır. Fakat bu dağın tabanını ve etekleri, yeryüzüne kadar inemiyordu. O göklerin âlemi ilgili göklerin bir dağı vardı. Büyük tanrı Bay-Ülgen, yaratırken bu dağda oturmuş ve yaratılışı Altın dağdan idare etmişti. Altın dağın üzerinde Ay ile güneşin ışıkları daima parlak ve denen şey hiç görülmezdi.¹⁰³

Kimek hükümdarı altın elbise, altın taçlı börk giyerdi. Kimeklerin denizinin sahilinde deniz coştığı ve dalgalar büyüdüğü zaman altın tozları bulunur. Bu sahilden komşu Türkler gelerek altın tozları çıkarırlar. Bunları toplayıp su ile temizler ve ayıklarlar sonra bu altın tozlarını civa ile birleştirip, sığır gübresinden kalıplara dökerler. Bu sayede çok miktarda altın toplanmış olurdu.

Hükümdar bu altınların vergisini aldıktan sonra çoğunu da satın alır artanını ise tüccarlar kullanırlardı. Oğuzlar ile Başkurtlar arasındaki sınırda yer alan Margan Nehrinin suları donduğu vakit nehrin yatağında çok miktarda altın tozu bulunurdu.

Tamgaçlara ait olan bölgelerde de altın madenine rastlanmıştır. Bu sebepten Tamgaç halkında altın madeni çoktur. Hatta altın kap-kacakları vardır. Ayrıca Türkistandaki Zank dağından da altın madeni çıkarılmaktadır. Hatta bir rivayete göre burada koyun başı büyüklüğünde altın parçaları bulunur. Küçük parçaları alan faydalanır. Büyük parçaları alanların evlerinde ölü et meydana gelir. Parçayı eski yerine bırakırlarsa ölü et ortadan kalkar. Yabancılar alırsa zararı olmaz.¹⁰⁴

Bozkır devletlerinin maliyesi tabi memleketlerin altın, madeni para veya aynı olarak alınan yıllık vergiler ve hediyelerden başka halktan tahsil edilen vergilerle desteklenmiştir.¹⁰⁵

3.3. İslamiyet Öncesi Türklerde Gümüş Madeni ve İşletmeciliği

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında VIII-IX yy'larda "gümüş" işlenmeye başlanmıştır.¹⁰⁶ Gerek Altay dağlarında gerekse Orta Asya coğrafyasında gümüşün işlendiği kurganlardan elde edilen buluntular bu tarihi desteklemektedir. Yemen, Kuzey İran, Afganistan, Fas, Herat'ın kuzey doğusunda Nehcir'de gümüş madeni işletilmekteydi.

⁹⁵ Durmuş, *İskitler(Sakalar)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yay. 141, seri III, Ankara 1993, s. 97.

⁹⁶ Rawlinson, *Heredot Tarihi I*, s.405.

⁹⁷ Günal, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, s.140.

⁹⁸ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s.59.

⁹⁹ L.N. Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2005, s.97.

¹⁰⁰ Çelik, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, s.284.

¹⁰¹ Sarıtaş, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX.YY'ın Ortalarına Kadar)*, s.177, 198.

¹⁰² Günal, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, s.145.

¹⁰³ B. Ögel, *Türk Mitolojisi II*, MEB Basımevi, İstanbul 2001, s.129.

¹⁰⁴ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.110, 114, 146,148.

¹⁰⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.314.

¹⁰⁶ Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, s.130.

Ancak Doğu Anadolu, Kuzey İran ve Orta Asya’da yer alan Gümüş Madenleri daha önemli bir yere sahip olmuştur. En önemli gümüş Madeni rezervleri ise Maverainnehir bölgesinde Fergana’nın kuzeyinde yer alan Şaş bölgesindeki maden yatakları idi. Türk ülkelerinin en önemli madenlerinden biri olan gümüş Talas yöresindeki Şelci ve civarından da çıkarılıp işletilmekteydi.¹⁰⁷ (Gümüşün eritilerek süzülüşü ocağa ise “köyde” denilmiştir.¹⁰⁸)

Divan-ü Lügat-it Türk de gümüş madeni ile ilgili olarak: ol kümüş altundun çöktürdi: o gümüşün eriyip dibe çökmesini sağlayarak altını gümüştan arındırdı.¹⁰⁹ Şeklinde geçmektedir. Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig adlı eserinde bir beyin nasıl olması gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır: “gümüş ve sırmalar ile hazinesi dolsun; düşman boyun eğsin ve kargaşalık ortadan kalksın. Perişan olan gönülleri bu gümüş huzura kavuşturur; eğilmeyen başları bu gümüş eğer. Gümüş madenlerine kazma vuran insan çok zengin olur.” Şeklinde geçmektedir.

Panchir, Kirman, Horasan, Nukan, Cibalin el-Gamidan, Kuhistan, et-Teymeretü’s- Suğra, et-Teymeretül-Kübra adlı şehir ve kasabalarda gümüş maden rezervi bulunmuştur. Orta Asya gümüş madenleri veya başka bir ifade ile Şaş gümüş madenleri; İlak, Vahan, (oldukça kaliteli ve eşsiz gümüş madenleri vardır.) Esbere, Fergane, Uşrusene, Leban, Kuhek Dağı, Harluh, Kuran ve Yemkan gibi şehir ve kasabalarda bulunmaktaydı. Taraz yolu üzerinde yaşayan Türkmenler Şici, Sus, Tekabbas gümüş dağlarına yakındır.¹¹⁰

Garbiyan şehrinde 3 mil uzaklıktaki bölgelerde de gümüş madeni çıkartılmaktadır. Şaş tacirleri bu madenlere büyük yatırımlar yaparak buradan çıkarılan gümüşlerin ticaretini yaparlar ve büyük gelir elde ederlerdi. Türkler yapmış oldukları bu ticarete parada kullanmışlardır. Bizans, Çin ve İran gibi komşu ülkelerden vergi, haraç ve savaş tazminatı olarak alınan paralarla ihtiyaç duydukları malları satın almışlardır.

Ayrıca Gümüştan paralar yapmışlardır. Gümüştan yapılan diske benzeyen bu paralara “*satir*” denilmiştir. Yine gümüş para için “*yarmuk*” adı da kullanılmıştır. Ticarete kullanılan bir başka ödeme ise değerli madenlerden yapılan kap kacaklar ile yapılan ödeme şekliydi. Türk tarihinde önemli bir yeri olan kulplu ya da kulpsuz gümüş maşrapalar da ticarete kullanılan ürünlerdendir.¹¹¹

Günlük kullanımda birçok alanda faydalanılan gümüştan süs eşyası ve aksesuar olarak da faydalanılmıştır. Buna en güzel örneklerden biri ise Çin elçisi Wang Yen-T’nin Uygur Seyahatnamesinde anlatılan; “*Aslan Han memleketine dönmeden önce (23 Temmuz-21 Ağustos 982) bir Kitan elçisinin geldiğinden haberdar edildi. Elçinin yaban tavşanı gibi bir dudağı vardı. Bunu gümüş bir yaprakla örtüyordu.*”¹¹² Şeklindeki bahsidir.

3.4. İslamiyet Öncesi Türklerde Demir Madeni ve İşletmeciliği

Demir, Türklerin yaşamış olduğu Orta Asya coğrafyasında bol miktarda çıkartılmıştır. Milli destanlarımızdan biri olan “Ergenekon Destanı” nda demir dağın körükler yardımı ile eritilmesi Türklerin demiri işlemeyi bildiklerini göstermiştir. Destanda demir dağın eritilmesi şöyle anlatılır: Türkler düşman baskınına uğrar ve iki erkek ile iki kadın kurtulur. Bunlar Ergenekon adlı bir ovaya yerleşir. 400 yıl burada yaşayarak çoğalırlar. Artık burası onlara dar gelmeye başlar. O sırada ovada bir bozkurtun dolaştığını görürler. Onu takip ederek demir dağındaki dar bir delikten geçtiğini görürler. 70 at ve öküz derisinden körük yaparak odun ve kömür kullanarak buradan çıkarlar. Ergenekon’dan çıkışı bahar mevsiminde 21 Mart’a denk geldiği için her sene bugün örs üzerinde demir döverek ve çeşitli etkinlikler düzenleyerek kutlanmaktadır.¹¹³

Ayrıca Türklerin milli takvimi olan 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve Ömer Hayyam eşliğinde bir heyet tarafından hazırlanıp Celaleddin Melikşah’a sunulan Celali takvimde de başlangıç olarak Nevruz kabul edilmiştir. Ayrıca demirden yapılan birçok araç ve gereçten anlaşılmalıdır ki demir madeni işleyiciliğinde ileri bir medeniyet olduğunun göstergesidir.¹¹⁴

Türkler için önemli bir yere sahip olan demirin ilk kez hangi tarihlerde kullanılmaya başladığı bilinmemekle birlikte coğrafya olarak Orta Asya kabul edilmiştir. Demir Türk toplumları için birçok alanda etkili olmuştur. Aynı zamanda işlemekte bir o kadar zor olmuştur. Demiri işlemek için kömür madenine ihtiyaç duyulmuş, kömür sayesinde demire istenilen şekil verilmiştir.¹¹⁵

Demir işlenirken önce körüğün sağ kolunu çekerek, içine hava dolduruluyor ardından çekilen kolu yavaşça itmeye başlıyor. Aynı anda ve aynı hızda sol tarafı çekerek yeniden hava dolmasını sağlıyordu. Bu şekilde hiç durmadan ocağa hava üfleyen körük sayesinde kor alevler canlanıyor. Demiri eritebilecek kıvama getiriyordu. Alevin kızıl

¹⁰⁷ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.270.

¹⁰⁸ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.272.

¹⁰⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk*, s.152.

¹¹⁰ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.179.

¹¹¹ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.21; Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.272.

¹¹² Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-T’nin Uygur seyahatnamesi*, TTK Basımevi, S.26, Ankara 1989, s.67.

¹¹³ Ahmet Pirverdioğlu, “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, s.65; Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s.71; Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.44.

¹¹⁴ Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, s.130.

¹¹⁵ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.27.

rengine bürünen demir örse konularak dövülüyordu. Demir tavında dövülmediği takdirde şekil verilemediği gibi birden suya daldırıldığında çatlıyordu. Bu sebepten suyunu ayarlı bir şekilde vermek gerekiyordu.¹¹⁶

Demir eritilen ve süzülen yere “*temürlük*” adı verilmiştir. Erken dönemlerden itibaren demiri işlemek için dövme ve dökme teknikleri kullanılmıştır. Dökme tekniği, yumuşatma sert darbelere karşını dayanıksız olduğu için savaş aletleri yapımında tek başına kullanılmayıp çelik elde edildikten sonra kullanılmıştır.¹¹⁷

Ordubalık şehrindeki kazılarda ise demirci ustasına ait olduğu anlaşılan bir evde tunç külçeler, ince bakır tabakalar ve zift kalıntılarına rastlanmıştır. Ayrıca Bulgar şehri harabelerinde de demir döküm ocakları bulunmuştur. Uygurlar dönemine ait Bezelik’teki fresklerde çalışmakta olan bir demirci tasviri ve altında “*bu demirci*” yazısına rastlanmıştır.¹¹⁸

M.Ö. V-IV yüzyıllarda Minusink bölgesi ve Altay çevresinde “*demircilik*” gelişmiştir.¹¹⁹ Altaylarda, Türklerin yayıldıkları bu coğrafyada bol miktarda demir rezervi mevcuttur. Bu sebeple demir Türklerin hayatında önemli bir yer oluşturmuştur. Demircilik tanrının hediyesi ve demirci tanrı olarak kabul edilmiştir. Demircilik insanüstü bir varlık olarak görülmüş, demircilik ile hükümdarlık aynı derecede tutulmuştur.¹²⁰

Türkler demiri sadece ham madde olarak ihraç etmeyip, ocaklardan çıkarılan demir cevherini işleyerek çeşitli aletler üretmişlerdir. Demirden kılıç, kalkan, zırh, bıçak, hançer vs. gibi delici ve kesici harp aletleri yapmışlardır. Türk kılıçları, Orta Asya’dan Çin ve Japonya’ya kadar geçmiş oradan da Orta Doğu ve Avrupa’ya kadar yayılmıştır. İpek yolu vasıtasıyla Orta Doğu ve Arap ülkelerine kadar ulaşmıştır.

Göktürkler devrinde de sadece ham demir levhaları değil “*Karaçori*” ve “*Bigatekin*” denilen güzel kılıçlar Horasan ihraç edilmiştir.¹²¹ Demirin çok eski dönemlerden itibaren kullanılmasıyla ilgili en güzel kanıt ise M.Ö. 1022 yılına tarihlenen Çin kayıtlarında “*lüks kılıç*” anlamına gelen “*king-luk*” kelimesidir. Türkçede “*iki yüzlü bıçak*” manasına gelmektedir.¹²²

M. Ö. VII. yy’da Kaş sikkelerinin kesilmesinde kullanılan demir döküm aletlerinin Türk yapımı olduğunu Çinliler belirtmişlerdir. Bu dökümhanelerde üretilen “*Ser demiri*” denilen malzeme hafif ve dayanıklı zırhların üretiminde kullanılmıştır.¹²³ Hazarlar ve Sabir Türkleri ise iyi kılıç ve zırh yapmada diğer Türklerden çok daha ileri bir duruma ulaşmışlardır. Hatta Hz Muhammed’in zırhlarından birisi Türk yapımı olduğu gibi Hz. Ömer’in kılıçlarından biride bir Türk hakanına aittir.¹²⁴

Kafesoğlu, Türkler çağdaşları ile kıyaslandığında, yüksek bir savaş sanayisine sahip olmuşlardır. Bu üstünlüğü sağlayan ise demirdi. Demir işleyiciliği ayrıca maden işlemesindeki son safhadır. Türklerin başlıca meslekleri demircilik ve madenciliktir. Altaylarda işinin ehli demirciler bulunmaktadır.

Bölgede aynı zamanda ham maddede bol ve kalitelidir. Kuzey Altaylarda demir eritme ocakları, Ulan-ede yakınlarında demir ocakları ve döküm yerleri ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. 1400lerde Altayların batısında bol miktarda demir elde edildiğini söylemiştir. Kafesoğlu’na göre; “*tarihi vesikalara dayanarak bu eski Türk sahasını demir kültürünün doğduğu yer kabul etmekte zaruret vardır.*”¹²⁵

Kaşgarlı Mahmut’un Divanü’l Lügat’it Türk adlı eserinde demir ile ilgili kelimeler sıkça geçmektedir: “*temür*”: Kırgız, Yabaku ve Kıpçaklar başka biriyle ittifak yaptıklarında ya da bir antlaşmaya taraf olduklarında kınından sıyrılmış bir kılıcı onun önüne yanlamasına koyarak bu kök girsin kızıl çıksın antlaşmayı bozarsam bu (demir) mavi (mavi demir-kılıç) girsin kızıl (kanlı) çıksın derler. Bu onların kılıç tarafından katledileceği, çünkü büyük kudrete sahip olduğuna inandıkları demirin onlardan intikam alacağını anlatır.

Temür arqı: Demir artığı,

Basu: demir sopa,

Başaq: ok ya da kargının ucuna geçirilen sivri demir,

Boqırsı: saban demiri, *çiğ*: demir çivi- iki ekleme noktası arasındaki ze’yle. Zırhın üzerindeki donanımlar da bu biçimde anlatılır.

Temür suwda çökdi: demir suyun içinde dibe çöktü.

¹¹⁶ Mustafa Çevik, *Kutlu Dağlar Ülkesi Göktürkler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, 170.

¹¹⁷ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.270.

¹¹⁸ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.271-272.

¹¹⁹ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s.3.

¹²⁰ Laszlo Rasonyl, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 39, Seri III-S.11, Ankara 1971, s.61-62.

¹²¹ Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiieleri*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1995, s.51.

¹²² Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.96.

¹²³ Serkan Şen, “Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.3 Eylül 2008, s. 165.

¹²⁴ Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiieleri*, s.51.

¹²⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.302. 216,303.

Temür isidi: demir ısındı,

Kesgük: köpeğin boynuna takılan demir tasma,

Temürlük: Demir eritilen yer,

Temürlüg: demire sahip olan kimseyi anlatmak için kullanılan kelimedir.

Tiş: saban demiri, örnekleri Türklerin demir ile özdeşleştirdiklerinin bir göstergesi olmuştur.

Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve birçok Türk toplumlarında ant içerken ve sözleşirken kılıçlarını kınından çıkarıp yan bir şekilde önlerine koyarak “*bu gök girsin kızıl çıksın*” denilmiştir.¹²⁶ “*Sözümde durmazsam kılıç kanıma bulansın*” demir benden öcünü alsın şeklinde sözler söylenmiştir. Ayrıca galip kahramanın kılıcı altından geçmek itaat ve sadakat andı olarak kabul edilmiştir.¹²⁷

Demir Türk toplumunda sadece ham madde olarak ihraç edilmeyip, Türk toplumlarında belli başlı yerlerde demir ocakları vardı. Bu ocaklarda çıkarılan demir cevheri işinin ehli ustalar tarafından işlenmekteydi.

Erken dönemlerden itibaren demiri işlemek için dövme ve dökme teknikleri kullanılmıştır. Dökme tekniği, yumuşatma sert darbelere karşını dayanıksız olduğu için savaş aletleri yapımında tek başına kullanılmayıp çelik elde edildikten sonra kullanılmıştır.

Eski Türklerde demir üretim merkezinin yoğunlaştığı alanlar: Altay Bölgesi, Güney Sibiryaya, Yenisey Bölgesi, Hazar Denizinin doğusu ve Doğu Türkistan bu bölgelerdendir.¹²⁸ Çin kaynaklarına göre; Altaylar ve çevresinde en eski dönemlerden itibaren demir filizleri toplanılmaktaydı. Abakan havalisinde yüksek vasıflı mıknaş ve Tuba nehri boyunca demir cevheri yatakları bulunuyordu. Bu bölgelerin yanı sıra Sayan dağlarında da zengin demir rezervleri bulunuyordu.¹²⁹

Baykal Gölü'nün doğusundaki bölgelerde ve Aşağı Volga bölgesinde demir döküm merkezlerine ve yakınında demir eritme ocaklarına da rastlanmıştır. Yine Yenisey bölgesinde demir cevherine yakın yerlerde demir ocakları bulunmuştur. Ayrıca Türk şehirlerinde demirciler ve diğer madenleri işleyicilerde vardı. Bulgar şehri harabelerinde demir döküm ocakları bulunmuştur.¹³⁰

Yine Baykal Gölü çevresinde yapılan kazılarda çok sayıda saban demirleri bulunmuştur. Kırgızlarda demir ve kalay kullanmışlardır. Her yağmur yağdığında demir madenleri elde ederler ve bu demirleri Göktürlere satarlardı. Göktürkler demir alet yapımında gelişmişlerdi. Bunun en büyük kanıtı ise çıkan buluntularda demir eritme ve maden açmakta kullanılan aletlere rastlanmasıdır.

Göktürkler dönemine ait buluntular arasında halka delikli üzengiler elde edilen buluntulardandır. (demirin yuvarlak bir şekilde bükülmesi ile elde edilmiştir.)¹³¹ Birçok metal eşyanın üzerinde Göktürk alfabesinin kazılmış olması madeni yapan ustaların Türk olduğunun göstergesidir.¹³²

Göktürklerin demir işlemleri konusunda Kao-ch'ang Devletinin yabancı elçilerle tüccarlar için yiyecek stoku belgelerinde Kao-ch'ang ülkesine Apa Kağan tarafından gönderilen demir ustasının gıda maddesi ile ilgili kayıtlar bulunmuştur. Yine 568 yılında Doğu Roma elçisi Zemerhas, Batı Göktürlere elçi olarak gönderilmiş Sağdianaya vardığında Göktürkler ona demir aletler satmışlardır.¹³³

Türklerde demir madeni sadece ham madde olarak değil işlenerek birçok alet ve edevat yapımında kullanılmıştır. Demirden kılıç, kalkan, zırh, bıçak, hançer vs. gibi delici ve kesici harp aletleri yapılmaktaydı. Kılıcın tarihi ve Türk toplumlarındaki yeri çok eski dönemlere dayanmaktaydı. Türk milletini millet yapan önemli kavramlarından biride silahlarıdır. Silahlar sayesinde birçok bölgeye hâkim olmuşlardır. Orta Asya da yaşayan Türk toplumları Herat 'ta Sahe ve kasabalarında demir madeni çıkarmaktaydı. Çıkarılan demirden çelik elde edilip bu çelikten de “*Çahenk Kılıcı*” adıyla kılıçlar yapıldı.

Demirden yapılan kılıçlar, birçok millete hükmetmelerinde son derece etkili olmuştur. Ortadoğu'ya çeşitli yollardan ve özellikle İpek Yolu vasıtasıyla ihraç edilen Türk kılıçları, ilk dönemden itibaren büyük bir beğeni kazanmıştır. Türkler tarafından yapılan bu kılıçların en büyük özelliği diğer dünya kılıçlarında görülmeyen üstün bir mekanîge sahip olmasıdır. Bu sebepten ipek yolu vasıtasıyla sadece Türk kılıçları değil, kılıç ustaları da gitmiştir.¹³⁴

¹²⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk Türk Dili Divanı*, s.17, 60, 106, 147, 152, 210, 227, 483, 498.

¹²⁷ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, 98.

¹²⁸ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, 270.

¹²⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.216,270.

¹³⁰ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s. 270.

¹³¹ Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s.90, 166.

¹³² Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, s.130.

¹³³ Sarıtaş, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX.YY'ın Ortalarına Kadar)*, s.176, 177.

¹³⁴ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.230.

Çinli Budist Rahip Hsüen Tsan Batı Göktürk kağanlarından birini ziyaret ettiğinde otağında ahşap karyola değil de demir karyolanın bulunduğundan seyahatnamesinde bahsetmiştir.

Kaşgarlı Mahmut da Türklerin demir ve benzeri madenleri maden ocaklarında eriterek elde ettikleri demirden kılıç ve bıçak yaptıklarını ve günlük hayatlarında önemli bir yer tuttuğundan bahsetmiştir. Wen-su ilçesi yakınlarındaki Göktürlere ait mezarlarda ve Türkistan'ın Po-ma ilçesi yakınlarında demirden yapılmış ok uçları bulunmuştur.¹³⁵

Türklerde demir at gemleri ve kemerlerine taktıkları toka dâhil birçok malzemenin yapılması için erken dönemlerden itibaren kullanılan bir maden olmuştur. M.Ö. 5 ve 6. yüzyıla ait Mayemir kültür bölgesinde ortaya çıkartılan bulguları hançer, balta ve miğfer yapımı için bol miktarda demir kullanılmıştır.¹³⁶

Horasan ve Buhara halkının kullanmış olduğu Giriftiye dirhemleri demir, bakır, kalay vs. çeşitli madenlerin karışımından yapılmıştır. Tibet halkı Fergana, Büttem, Vahan halkıyla sıkı ilişkiler içinde olup, oralara yolculuklar yaparlar, demir, gümüş, renkli kıymetli taşlar, kaplan derileri ve Tibet miski götürürlerdi.¹³⁷

Bu dönemde Ahlat yöresinde de ekonomiye önemli bir katkı sunan demircilik gelişmişti. Özellikle çilingircilik işleri çok ileri düzeydeydi. Bıçak üretimi ve demirden süs eşyası yapılmaktaydı. Mink ve Mersmen civarında elde edilen demir, Fergana da imal edilerek Bağdat'a kadar olan bütün vilayetlere ihraç edilmekteydi.¹³⁸

İslamiyet öncesi dönemde Türkler demirciliğe dinsel bir anlamda yüklemişlerdir. Demirci ve Şaman birbirine benzetilmiştir. Hem demirci hem de Şaman demire hükmetmek zorundadır. Şaman ateşi kötü ruhları kovmak, fala bakmak, içsel arınmanın sağlanması amacıyla demirci ise demiri işleyebilmek için ateşe hükmetmek zorunda olarak görülmüştür. Ayrıca demircilikte Şamanlık gibi soy esasına dayanır, Şaman davula vurarak kötü ruhları kovar, demirci ise örs ile demire vurarak kötü ruhları kovduğuna inanılmıştır.¹³⁹

Bir Yakut Şaman duasında ise demircilerin korunması için şöyle dua edilirdi: *Yakut ulusuna, kudretli demirciler göndererek lütufta bulunan Kitay-Baksı-Toyon'a saygı göstereceğim. Eğer demirci hastalanırsa, bir inek kesip, kurban olarak ona sunacağım. Kurbanın ciğerleri ile böbreklerini demircinin ocağına gömeceğim.*¹⁴⁰ şeklindedir.

Kur'an-ı Kerimde yer alan bazı ayetlerde ise demir ile ilgili olarak: Dediler ki “*Ey Zülkarneyn! Yecüc ve Me’cüc adlı kavimler yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramızda bir engel yapmak karşılığında sana bir vergi verelim mi?*” Zülkarneyn “*Rabbimin bana verdiği imkan ve kudret sizin vereceğiniz vergiden daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım*” dedi. “*Bana yeterince demir madeni getirin*” dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince “*körükleyin!*” dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da, “*bana erimiş bakır getirin bunun üzerine boşaltayım.*” dedi.

Başka bir ayette ise demir ile ilgili olarak şöyle bahsedilmiştir. “*Andolsun! Biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitap ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlı olsunlar).*”¹⁴¹

3.5. Eski Türklerde Çelik Üretimi ve İşletmeciliği

İslamiyet Öncesi dönemde demirin kullanılmaya başlanması ile birlikte çelik üretimi de önem kazanmaya başlamıştır. Altay dağlarında farklı türlerde çeliğe rastlanmıştır. Seyyahlar Salıncak ve Onogug dağlarındaki yumuşak ve sert çeliklerden ve bölge halkının işinin ehli usta demirciler olduğunu ve kaynak tekniğinde de ileri bir medeniyet olduğundan bahsetmiştir.¹⁴² Özellikle Orta Asya, Hindistan, Sırlanka, Fergana, Merv, İran, Herat Ortaçağda çelik üretiminde aktif konumda olmuştur. Ortaçağda Yemen’de de çelik üretimi yapılmıştır. Şalınçak ve Onugug dağlarındaki yumuşak ve sert çeliklerden kaynaklarda bahsedilmiştir.¹⁴³

3.6. Eski Türklerde Tuz Madeni ve İşletmeciliği

Ortaçağda Türklerin yaşamış oldukları coğrafyada çıkarılan madenlerden biride tuz madenidir. Tuzu çıkarıp işlenmesiyle ilgilenen kişilere “*tuzcu*” denilmiştir. Tuz eski Türklerde birçok alanda kullanılmıştır. Bu alanların biri de tıp olmuştur. Birçok hastalığın tedavisinde tuzlar tavsiye edilmişlerdir.¹⁴⁴

¹³⁵S arıtış, Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX.YY'ın Ortalarına Kadar), s.177, 185.

¹³⁶ Abdulkadir İlgen, “İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İçtimai Yapı”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Haziran, Kütahya 1999, s.105.

¹³⁷ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.230.

¹³⁸ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s.189.

¹³⁹ Çeribaş, “Türklerde Demircilik ve Şamanlar”, s.116.

¹⁴⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s76.

¹⁴¹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, (çev.) Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ayfa Yayınları, İstanbul 2014. (Kehf Suresi 94-95-96. Ayet, Hadid Suresi 25. Ayet), s.302, 540.

¹⁴² Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, s.168.

¹⁴³ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.270.

¹⁴⁴ Şen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* s.164.

Tuz madeni sadece kullanılan bir maden olmayıp kültürümüze de yansımış ve mecazi anlamlarda da kullanılmıştır. Tuzun işlenişi ile ilgili olarak ilk dönemde şu ibareler karşımıza çıkar: er toz soqdı: adam tuz öğüttü. Tuz sqldı: tuz (havanda) döğöldü. Ol mana tuz soqşdı: o bana tuz döğmekte yardım etti.¹⁴⁵

Ahlat'ın ekonomisinde madencilğin önemli bir yeri vardır. Van Gölü kıyılarında soda tuzu çıkarılmakta ve çıkarılan bu tuzlar ekmek yapımında kullanılmaktaydı. Ayrıca elde edilen tuzlar Irak ve diğer ülkelere satılmaktaydı. Karlukların yaşamış oldukları bölgede tuz madeni bulunmamaktadır. Bu sebeple ihtiyaç olan tuz tüccarlar tarafından temin edilmektedir.¹⁴⁶

Fergananın İsfere bölgesinde çıkartılan tuz madenlerindeki tuz üretimi Şaş, Hocend ve diğer vilayetlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydi. Kaya tuzu Samgar yakınlarındaki madenlerden çıkarılmaktaydı.¹⁴⁷

Kimeklerin yaşamış oldukları bölgede tuz madeni ithal edilirdi. Tuz alımında takas yöntemi uygulanır, bir batman tuz ile samur kürkünü takas ederlerdi.¹⁴⁸

3.7. Yeşim Taşı Madeni ve İşletmeciliği

Yeşem (yeşim) taşı, merkezi Ahma olan Hoten mntikasındaki iki vadiden çıkar bu vadilerden birine Kaş diğerine ise Karakaş denilmektedir. Rivayete göre Türkler kılıçlarını, kemerlerini, atlarının eyerlerini savaşları kazanabilmek için bu taşlarla süslerlerdi. Bu taş firuzeden daha sertti. Süt rengini andırırdı. Bu taşı seller dağlardan Türk ülkesindeki Su vadisi denen vadiye getirirlerdi.¹⁴⁹ Ayrıca Hotan'da bol ve çeşitli yeşim taşları bulunurdu.¹⁵⁰

3.8. Kullanılan Diğer Madenler ve Maden İşletmeciliği

Ebu Reyhan el-Biruni'nin *el-Asaril el-bakiye* adlı eserinde belirttiğine göre; Türk diyarlarında bir dağ vardır. (Doğu Türkistan olabilir) Bu dağda lacivert taşı, belahş, beycazik taşı bulunur. Yine Margan nehrinin tabanından da lacivert taşı çıkarılıp, Horasan bölgesine ihraç edilirdi. Lacivert taşının yanı sıra nehirden belahş, firuze ve diğer kıymetli taşlar bulunurdu.¹⁵¹

Tibet'e giden ticaret yolu güzergâhında yer alan Bedehşah eyaletinde lacivert taşı (lapis lazuli) madeni çıkarılmaktaydı.¹⁵² Keruh'ta diğer madenlerin yanı sıra kurşunda çıkarılmaktaydı.¹⁵³ Yemenin Sana Şehrinde de akik madeni üretilmekteydi. Civa madeni ise madenlerin diğer yabancı madenlerden ayrılması ve hazırlanması için kullanılmıştır. Ayrıca Altın madenin de "*malgama*" yönteminde civa kullanılmıştır.¹⁵⁴ Yine Karlukların yaşamış oldukları bölgelerde civa ile gümüş madeni çıkarılmaktaydı.¹⁵⁵

4. SONUÇ

İslamiyet öncesi dönemde Türkler kullanmış oldukları madenleri işlerken kolay olandan zor olana doğru bir yol izlemişlerdir. Maden işlemeciliğinde ilerledikçe daha sert madenleri kullanmışlardır. Altın, gümüş ve bakır madenleri işlenmesi kolay olan madenlerdir. Fakat altın ve gümüş madenin doğada az miktarda bulunması onları bir zenginlik göstergesi yapmış haliyle sadece belirli bir kesime sunulabilmiştir. Bakır madeninin ise gerek işlenmesi kolay gerekse doğada bol miktarda bulunuyor olması birçok alanda rahatlıkla kullanılmasını sağlamıştır. Maden işlemeciliğinde ilerleme ile birlikte yapılan eşyalarda bakır ve kalayın karışımından elde edilen tunç kullanılmaya başlanılmış ardından ise demir madeni kullanılmıştır.

İslamiyet öncesi dönemde Türklerin kullanmış oldukları madenler, hayatlarının hemen hemen her alanında etkili olmuştur. Savaşçı kişilikleri onların madenlerden savaş araç-gereçleri yapmalarına sebep olmuş ve bu sayede birçok savaşı kazanmışlardır. Ayrıca madenlerin ticaretini yaparak da ekonomik anlamda güçlenmişlerdir. Ticarete yer yer satır adını verdikleri paraları kullansalar da yanı sıra takas usulü ve savaşlar neticesinde elde ettikleri paraları da kullanmışlardır.

İpek Yolu ve Kürk Yolu sayesinde yapmış oldukları ürünler birçok coğrafyaya yayılmıştır. Ayrıca madencilği bir meslek haline getirmiş olmaları sadece yapmış oldukları ürünlerin ticareti ile sınırlı kalmayıp birçok Türk zanaatkar farklı devletlerde maden işlemeciliğinde görev almıştır. Yine özellikle Hayvan üslubunu yapmış oldukları birçok ürün üzerinde işlemişler ve bu sayede birçok devlet bu sanatı öğrenmiş ve hayranlıklarını dile getirmişlerdir.

¹⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it Türk Türk Dili Divanı*, s.429, 521.

¹⁴⁶ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* s.93.

¹⁴⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.183.

¹⁴⁸ *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, s.71.

¹⁴⁹ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* s.202.

¹⁵⁰ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.445.

¹⁵¹ El-Biruni, *El-Asaril-Bakiye ani'l-Kuruni Haliye*, (1.Baskı), Mektebatu El-ttakafa Eldiniya, Kahire 2008, s.297-298; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* s.114, 149.

¹⁵² Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.91.

¹⁵³ Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, s.270

¹⁵⁴ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.202.

¹⁵⁵ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (1. Baskı), (çev. Ramazan Şeşen), Yedi Tepe Yayınevi İstanbul 2010, s. 67.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman, Varis (2004). “Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, *Milli Folklor*, S.61, s.124-133.
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu* (1.baskı). TTK Basımevi, Ankara.
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2017). *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul.
- Almas, Turgut (2010). *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç (2017). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (3. baskı). (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Yayınları, İstanbul.
- Baykara, Tuncer (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Bedirhan, Yaşar (2019). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü* (6.baskı). Eğitim Yayınevi, Konya.
- Çelik, Muhammed Bilal (2010). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ötüken Yayınları, Ankara.
- Çeribaş, Mehmet (2007). “Türklerde Demircilik ve Şamanlar” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, yıl:14, Sayı:42 (Nisan-Mayıs-Haziran 2007), ss.113-121.
- Çevik, Mustafa (2015). *Kutlu Dağlar Ülkesi Göktürkler*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Diyarbakırlı, Nejat (1972). *Hun Sanatı*, MEB Basımevi, İstanbul.
- Durmuş, İlhami (1993). *İskitler (Sakalar)*, (8. Baskı), Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İlhami (2002). “Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat İskit Kültürü” *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.15-20.
- Durmuş, İlhami (2016). *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Eberhard, Wolfram (1942). *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yayınevi, Ankara.
- El-Biruni (2008). *El-Asaril-Bakiye ani'l-Kuruni Haliye*, Kahire: Mektebatu El-ttakafa Eldiniya.
- Elmalılı Muhammed Hamdi (2014). *Kur'an-ı Kerim Meali*, (10. Baskı), Ayfa Yayınları, İstanbul.
- Erden, Uğur (2017). *İslamiyet Öncesi Türklerde Madencilik ve Maden Ürünlerinin Ticareti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şey Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Esin, Emel (1997). *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Golden, Peter Benjamin (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Göksu, Erkan (2017). Okla Yükselen Millet. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli: Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi, s. 2469-2481.
- Gömeç, Saadetin (1997). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, (2.baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Grousset, Rene (2006). *Bozkır İmparatorluğu, Attila, Cengiz Han, Timur*, (çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç (2005). *Hunlar*, (4. Baskı), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Gülensoy, Tuncer (2002). *Manas Destanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Günel, Zerrin (2006). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü*, (2. Baskı), Nobel Yayınları, Ankara.
- Herodotos (2017). *Tarih*, Say Yayınları, İstanbul.
- İbn Fadlan (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, (1. Baskı), (çev. Ramazan Şeşen), Yedi Tepe Yayınevi, İstanbul.
- İlgen, Abdulkadir (Haziran 1999). “İslamcılık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İçtimai Hayat” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, s.97-110.
- İzgi, Özkan (1978). “XI. yy'a Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin İle Yaptığı Ticari Münasebetler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, s.87-106.
- İzgi, Özkan (1986). *Kutluk Bilge Kül Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İzgi, Özkan (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-T'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK. Basımevi, Ankara.
- İzgi, Özkan (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK. Yayınevi, Ankara.

- Kafesoğlu, İbrahim (2010). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmud (2012). *Divanı Divanü Lügat-it Türk Türk Dili Divanı*, (çev. Fuat Bozkurt), Eğitim Yayınevi, Konya.
- Kitapçı, Zekeriya (1995). *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiieleri*, Damla Ofset Matbaası, Konya.
- Kitapçı, Zekeriya (2013). *Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslamiyet Hazarlar, Burtaşlar, Bulgarlar, Başkurtlar, Harezmi Türkleri*, (2. Baskı), Yedi Kubbe Yayınları, Konya.
- Koca, Salim (2002). “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 15-37.
- Koca, Salim (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Kurat, Akdes Nimet (2019). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK. Basımevi, Ankara.
- Mesudi (2004). *Muruc Ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2001). *Türk Mitolojisi II*, MEB. Basımevi, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, TTK. Yayınevi, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi I*, TTK. Yayınları, Ankara.
- Pirverdioğlu, Ahmet (2002). “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. III Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 44-50.
- Rasonly, Laszlo (1971). *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Rawlinson, George (1941). *Herodot Tarihi I*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Tan Matbaası, İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (2001). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Sağır, Caner (2006). *Temim İbn Bahr'in Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Tabai Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sahillioğlu, Halil (1989). “Altın”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. II TDV Yayınları, İstanbul, ss.532-536.
- Sarıtaş, Eyüp (2010). *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX.YY'ın Ortalarına Kadar)*, Scala Yayınları, İstanbul.
- Sinor, Denis (Derleyen) (2003). *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şen, Serkan (3 Eylül 2008). “Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.V, S.3, s.162-172.
- Şeşen, Ramazan (2001). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK. Yayınları Ankara.
- Taşagıl, Ahmet (1998). “Hazarlar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XVII, TDV. Yayınları, İstanbul, ss. 116-120.
- Tekin, Arslan (2010). *Yerin ve Göğünoğlu Metehan Hunların Tarihi*, Kariyer Yayınları, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidi (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Kürşat (2019). “Göktürkler ve Uygurlar”, (Ed. Muhammed Bilal Çelik) *Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınları, Ankara, ss. 59-78.
- Yusuf Has Hacip (1985). *Kutadgu Bilig* (3.baskı), (çev. R. Rahmeti Arat), TTK. Basımevi, Ankara.
- Yücel, Mualla Uydu (2019). “Türklüğün Eski Çağı”, (çev. Muhammed Bilal Çelik), *Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınları, Ankara, ss.1-5.

Ockham Usturası Felsefesi Üzerinden Mark Rothko'nun Sanat Kariyerinin İncelenmesi

An Analysis Of Mark Rothko's Art Career Through Ockham's Razor Philosophy

Emine YALUR¹ Refik YALUR²

¹ Dr. Öğr. Üyesi Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu, Balıkesir, Türkiye (Corresponding Author)

² Doç.Dr.; Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Balıkesir, Türkiye

ÖZET

Ondördüncü yüzyılda modern düşüncenin temeli olan nominalizm hareketinin öncüsü olarak kabul edilen Guillelmus de Ockham, metodolojik sadeleştirmenin de temeli atmıştır. Ockham Usturası olarak kabul edilen bu felsefe, bir konuyu en doğru ve anlaşılır şekilde anlatmanın yolunu gereksiz ayrıntı ve unsurların elenmesiyle sağlanabileceği fikrine dayanır. Konstrüktivizm, De Stijl, Bauhaus gibi akımların yanı sıra doğrudan sadeliği benimseyen Minimalizm akımlarının başlı başına bu fikirlerden yola çıkmış olabileceği düşüncesi ütöpik sayılmaz. Fakat bu çalışmada, tüm bu akımlar bir yana bırakılarak sanat hayatı boyunca eserlerinde bambaşka üsluplar benimseyen Mark Rothko'nun kariyeri göz önünde bulundurulacaktır. Çünkü sanatçı kariyerinin başlarında sıradan figürlerle çalışırken zamanla sürrealizmin etkisinde kalmış ve mitolojik sembollerle ilgilenmiştir. Sanatçının kariyerinin son dönemlerinde ise çalıştığı devasa çerçeveleri ve monokrom renkleri sanatının da devleşmesine yol açmıştır.

Yüzyıllar öncesinde öngörüler veya tecrübeler neticesinde temelleri atılan Ockham Usturası'nın yirminci ve yirmibirinci yüzyılda sanat çerçevesinde hala kabul edilebiliyor olması bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Geniş bir literatür araştırması yapılarak Guillelmus de Ockham'ın yaşamı ve felsefi bakış açısının yanı sıra Mark Rothko'nun Ockham Usturası felsefesine uygun üslup değişimine değinilmiştir. Dijital kaynaklardan elde edilen Rothko'nun eserleri Ockham Usturası felsefesi üzerinden incelenmiş ve sonuç olarak, dönemsel veya bireysel olarak felsefi bakış açılarının zaman zaman kabul görebileceği kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ockham Usturası, Ockham, Ustura, Mark Rothko.

ABSTRACT

Guillelmus de Ockham, who is considered to be the pioneer of the nominalism movement, which is the basis of modern thought in the fourteenth century, also laid the foundation for methodological simplification. This philosophy, which is accepted as Ockham's Razor, is based on the idea that the way to describe a subject in the most accurate and understandable way can be achieved by eliminating unnecessary details and elements. It is not considered utopian to think that Minimalism, which directly adopts simplicity, as well as movements such as Constructivism, De Stijl, Bauhaus, may have started from these ideas. However, in this study, leaving all these trends aside, the career of Mark Rothko, who has adopted a completely different style in his works throughout his artistic life, will be considered. Because while the artist was working with ordinary figures at the beginning of his career, he was under the influence of surrealism and was interested in mythological symbols. In the last period of the artist's career, the gigantic frames and monochrome colors he worked with led to the giantization of his art.

The starting point of this study is that the Ockham Razor, whose foundations were laid centuries ago as a result of predictions or experiences, can still be accepted within the framework of art in the twentieth and twenty-first centuries. An extensive literature search has been made, and besides Guillelmus de Ockham's life and philosophical perspective, the stylistic change in accordance with Mark Rothko's Ockham Razor philosophy has been mentioned. The works of Rothko, obtained from digital sources, were examined through the philosophy of Ockham's Razor, and as a result, it was concluded that periodic or individual philosophical perspectives can be accepted from time to time.

Key words: Ockham's Razor, Ockham, Razor, Mark Rothko.

1. GİRİŞ

Asırlar öncesinden ortaya atılan Ockham Usturası felsefesi yüzyıllar boyunca farklı alanlarda farklı kültürlerle yeniden gün yüzüne çıkmaktadır. Sadeliğin Yasaları kitabının arka kapak yazısında Maeda, sadeliğin akıl sağlığına eşdeğer olduğunu söylemektedir (Maeda: 2017). Bu sözler günümüzde de Ockham'ın düşüncesinin en azından bireysel sağlık açısından geçerli olması gerekliliğini kanıtlar niteliktedir. Temelinde basitlik ilkesine dayanan bu felsefe Ockham Usturası, Ockham'ın Usturası, Ockhamlı'nın Usturası olarak da anılmaktadır. Bu çalışma boyunca felsefe Ockham Usturası olarak belirtilecektir.

2. OCKHAM USTURASI FELSEFESİ VE SANAT

"Tüm olasılıkların eşit olduğu bir ortamda, en basit açıklama doğruya en yakın olandır." (Balkan, 2021).

Ockhamlı William asıl adı "Guillelmus de Ockham" olarak bilinen İngiliz felsefeci ve rahip onüçüncü yüzyılda Londra'nın bir kasabası olan Ockham'da dünyaya gelmiştir (Bingöl, 2019: 10 ve Uzun, 2017: 31). Ockham Usturası ise metodolojik sadeleştirmenin temel felsefesini ortaya koyan ve sadeleştirmenin önemini "basit" bir şekilde anlatan bir ilke olarak kabul edilebilir. Bu felsefe, gerekli olmayan unsurların basit ve anlaşılır bir sonuç için göz ardı edilmesi gerekliliğini savunmaktadır (Ambrose ve Harris, 2017: 147). Ockhamlı, ondördüncü ve onbeşinci yüzyılda akademide benimsenen ve modern düşüncenin ortaya çıkmasında büyük etkisi olan nominalizmin de öncüsü olarak kabul edilir (Bingöl: 2019: V).

1320'li yılların başlangıcında mantık ve doğa felsefesi dersleri veren ve bu konular üzerine derin araştırmalar yapan Ockhamlı, aynı dönemde Ockham's Theory of Terms (Part I of the Summa Logicae), Ockham's Theory of

Propositions (Part II of the Summa Logicae) adlı eserlerini kaleme almıştır. Bu süreçte daha çok basit hipotezi tanımı ve evrensel kuramı üzerine görüşleri tartışılmıştır (Bingöl, 2019: 11).

William'ın basit hipotezi tanımı yüzyıllar sonra Ockham Usturası adını alan felsefi bir anlayıştır. Ustura ifadesini ilk olarak 1854 yılında İngiliz matematikçi William Rowan Hamilton'un eserlerinde kullanıldığı iddia edilmektedir (Ural, 2011: 23). Bir durum ya da düşünceyi açıklamak için sunulan açıklamalar arasından en sade olanın, doğruya en yakın olduğu iddiasını içerir (Beraha, 2021: 106). Bu bakış açısı, bir anlatımı basit olarak sunabilmek için içerisinden gerekli olmayan unsurların elenmesini gerektirir. Böylece olası bir tereddüt, kararsızlık ve fazlalıklardan da kurtulmak amaçlanır (Ambrose ve Harris, 2017: 147).

Bu felsefenin temelini oluşturan olarak Ockham “Çokluk, zorunluluk olmadıkça kabul edilemez (Pluralitas non est ponenda sine necessitate)” şeklinde ifade etmektedir (Ockham, 1990: 21). Neticede daha az şey ile aktarılabilir durum veya duygunun, daha fazla şeyle anlatılmasının doğru olmadığını söylemek hatalı olmaz.

Bu yaklaşım özellikle test edilemeyen veya gözlemlenemeyen (yani tekrarı olmayan) durumlarda kullanışlıdır. Çünkü test edilemez bir durumu açıklamaya en yakın sav aynı zamanda en basit savdır. Bilimsel bir sonuç veya anlatım yalın ve kıyasla daha az hipoteze dayalıysa, daha doğru olarak görülebilir (Beraha, 2021: 106). Bu anlayış bir kanıt niteliği taşımamakla birlikte Ockhamlı, bu düşünceyi etkili bir şekilde kullanmıştır. Öyle ki bu düşünce bazıları için evrenin oluşumunu ve varoluşu ifade etmektedir. Aquinolu Thomas olarak da bilinen bilgi felsefesi, metafizik, siyaset ve ruhun ölümsüzlüğü konularındaki yorumlarıyla düşünceye önemli katkılar sağlayan Thomas Aquinas, bir enstrümanın yeterli olduğu yerde ikinci enstrümanı kullanmaya ihtiyacın olmadığı savını “Varlıklar gereğinden fazla çoğaltılmamalı” sözüyle savunur. Aslında bu ifade kullanım açısından sorunludur denilebilir, çünkü kullanıldığı alan açısından farklılık gösterebilir. Ockhamlı William, tasarruf ilkesini varlık bilimi ile değil bilgi kuramı ile ilgili bir ilke olarak benimsemiş ve ele almıştır (Bayındır, 2014: 85). Sosyal, beşeri veya sanatsal bir durum için gayet iyi bir yöntem olarak nitelendirilebilecek bu anlayış bilimsel araştırmalar için her zaman doğru kabul edilebilir. Çünkü bilimsel bir araştırmada detaylarda araştırmanın aslı kadar mühim ve gereklidir.

Ockhamlı çağdaşı ve üstadı da olan kendisi gibi Fransisken keşişi felsefecilerden en çok Duns Scotus'un (1265-1308) düşünceleriyle ilgilenmiştir. Scotus'dan “hadsî-sezgisel biliş”, “soyutlasal biliş” ve “düşünce tasarrufu ilkesi” gibi pek çok kuramı benimsemiştir. Bu düşünceler üzerinde yaptığı birtakım değişikliklerle birlikte aslında tanrıbilim anlayışını sürdürdüğü ve hatta geliştirdiği söylenebilir Maurer, 1999: 4). Zamanla Ockham Usturası olarak anılan bu kavram düşünce tasarrufu olarak da kabul edilebilir. Bir durum veya duygunun ifade edilmesi için daha az varsayım kullanılabilirken, daha fazla varsayım üretmek gereği olmayan bir çaba olarak görülür.

Felsefi olarak Ockham Usturası düşüncesi, bir şeyi ifade etme konusunda metafizik bağlantılarından onu kurtararak, kavramın veya o şeyin kendisinden, “anlık olarak” varlığından yola çıkılarak yapılan açıklama olarak tanımlanabilir. Bilimsel bir prensip olarak kabul gören Ockham Usturası, aynı zamanda basitlik ilkesi olarak da bilinir. İlk çağlarda evrenin ve varoluşun açıklanmasından itibaren modern zamana kadar benzer vazifeye tabi olan bu ilke, ilk çağlarda basitlik ilkesi olarak kabul edilirken, Orta Çağ'da bugünkü ismini almıştır (Ural, 2011: 23).

Aynı zamanda “Düşünce ekonomisi”, “basitlik ilkesi”, “cimrilik ilkesi”, “tutumluluk ilkesi” gibi farklı isimlerle anılan kuramlar da yine Ockham Usturası felsefesine dayanmaktadır. Günümüzde fazlalıklardan kurtulmak, az şeye başvurmak, karmaşık olmamak, yalın anlatımları tercih etmek veya çokluktan imtina etmek fikirleri yöntem ilkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Ural, 2011: 23). Ockhamlı felsefesinin temelinde sağduyu vardır denilebilir. Varsayalım ki şarj göstergesi en aza inmiş olarak gözükken bir akıllı telefon aniden kapandığında ilk olarak akla şarjın bitmiş olabileceği gelir. Daha önceden şarj göstergesinin bozulmuş olabileceği ve böylece telefonun bir başka arıza sebebiyle bozulmuş olabileceği gibi düşünceler de farklı gerekçeler olarak değerlendirilebilir. Aslında olması gereken düşünce, akla ilk gelen olarak değerlendirilebilir. Burada Ockham Usturası ortaya atılabilecek tüm gerekçelerle ilgilenmez, gerçek olma ihtimali daha fazla olanı kabul eder (Ural, 2011: 4).

Uzay çağı olarak da kabul edilen modern tüketim dünyasında bu düşünceler, en azından alış-veriş çılgınlığı olarak tanımlanan gereksiz tüketimden uzak kalmak için rehber niteliğinde değerlendirilebilir.

Günümüzün modern sanat ve tasarım anlayışı göz önünde bulundurulduğunda yine fazlalıkların yarar sağlamayacağı, lüzensuzluğu Ockham Usturası felsefesiyle açıklanabilecektir. Görsel sanatlarda tüketim kültürünü destekleyen Pop Art akımının tüketim çılgınlığına karşı olarak tüketim kültürüne dayalı olmayan yeni bir bakış açısı kazandırmak amacıyla ortaya çıkan Minimalizm akımının temelini de Ockham Usturası felsefesinin oluşturduğu düşünülebilir. Teknolojiyle birlikte hızlanmış yalınlığı ve sessizliği vurgulayan Minimalizm doğunun Zen ve Budizm kültürünün sadeliğini benimsemiştir. 1960'lardan sonra etkisini gösteren akım, başta resim ve heykel olmak üzere sonrasında müzik, sinema, mimarlık, edebiyat ve fotoğraf gibi daha geniş çapta kendini göstermeye başlamıştır (Yalur, 2018: 8).

Resim 1. Lanny Sommese tasarım eğitimi görseli.

Kaynak: (<https://youtu.be/cCOKxNeLp1E?t=210> 3:17-3:32, ET: 16.12.2021).

Kitap kapaklarıyla ünlü Amerikalı grafik tasarımcı Chip Kidd aldığı grafik tasarım eğitiminin ilk gününde, öğretmen Lanny Sommese'in sınıfa girer girmez tahtaya bir elma resmi çizdiğini ve altına "Apple" terimini yazdığını anlatmaktadır. Sommese "Tamam. Birinci ders. Dinleyin." diyerek çizdiği elma resminin üzerini kapatıp sadece yazıyı göstererek "Ya bunu söylersiniz," ve sonra kelimenin üstünü kapatıp sadece elma resmini göstererek "ya da bunu gösterirsiniz" diye devam etmiştir. Sommese'in öğrencileri artık muhtemelen hem "Apple" yazısı hem de "elma resmi"ni yani her ikisini bir arada kullanmamaları gerektiğini bilirler (Ted, 2012: 3:17-3:32).

Ünlü elektronik markası Apple da kullanıcıya sadeliğiyle ön plana çıkan ürünler sunmaktadır. Aslında sadık tüketici bu stratejiyle elde ettiği ve buradan yola çıkılarak insan beyninin doğrudan basit düşünmeye yatkın olduğu söylenebilir.

Tüm bu bilgilerden yola çıkılarak Ockham Usturası felsefesi sadece gereksiz olanlardan sıyrılmaz, aynı zamanda gerekli olanların da doğru şekilde, doğru zamanda ve doğru yerde kullanılmasını da önemser. Ockham'ın yaşam felsefesi olarak değerlendirdiği bu düşünceyle, sanat ve tasarımın ilkeleri de sanatın temel felsefesi olarak değerlendirildiğinde Ockham Usturası ile aynı işleve sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Tasarım ilkeleri nokta, çizgi, ton, doku, biçim, fotoğraf ve illüstrasyon gibi unsurların tasarım alanında estetik ve anlamsal olarak bir bütünün nasıl oluşturulacağını gösteren kurallar olarak değerlendirildiğinde, nerede, nasıl ve neyin kullanılacağını belirleyici fonksiyona sahiptirler (Yalur, 2020: 110).

3. MARK ROTHKO VE SANAT KARIYERİ

Mark Rothko, 25 Eylül 1903'te Rusya'nın Dvinsk (Daugavpils, Letonya) kentinde doğmuştur (Selz, 2017: 7). Asıl adı Marcus Rothkowitz olan sanatçı eczacı baba Jacob Rothkowitz'in dördüncü çocuğudur (Lopez-Remiro, 2006: X). On yaşlarında ailesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden sanatçı iki yıl Yale Üniversitesi'nde liberal sanatlar eğitimi almıştır. Yaşadığı birtakım sıkıntılar neticesinde akademik eğitimle yeterince ilgilenememesi sebebiyle 1923 yılında eğitimini yarıda bırakıp 1925 yılında ise New York'a taşınmaya karar vermiştir. (Selz, 2017: 7).

New York'un Rothko'nun sanat kariyerinde yükselmesinde oldukça etkili olduğu söylenebilir. Orada 1925 yılında New School of Design'da, 1926 yılında ise Max Weber'in Sanat Öğrencileri Birliği'nde tasarım ve resim eğitimi almaya başladı (Selz, 2017: 7 ve Lopez-Remiro, 2006: XI). Aynı yıllarda Sanat Öğrencileri Birliği'ne üye olan sanatçı, The Graphic Bible kitabının illüstrasyonlarını yapmıştır (Lopez-Remiro, 2006: 160)

1928 yılında Profesör Bernard Kafiol tarafından düzenlenen karma sergide bir eseri sergilenmiş ve aynı sergide yer alan Milton Avery ile yakın bir arkadaşlık kurmuştur. Aynı zamanda sanatçı Avery'den tasarım dersi de almaya ve 1929 yılında ise çocuklara sanat eğitimi vermeye başlamıştır. İlk kişisel sergisini New York'ta Contemporary Arts Gallery'de 1933 Kasım ayında 15'i yağlıboya olmak üzere toplam 22 çalışmayla açmıştır (Lopez-Remiro, 2006: 160).

Resim 2. Mark Rothko, Woman Reading, 1933.

Kaynak: (<https://colin-vian.tumblr.com/post/149827276621/mark-rothko-woman-reading-1933> ET: 09.09.2021).

Sanatçı, aynı yıllarda Avrupa’da öne çıkan Kübizm, Sürrealizm ve Dadaizm gibi Avangard akımlara odaklanmaktan ziyade gerçekçilikle ilgileniyordu (Arndt, 2011: 6). İlk dönem eserleri ve ilk tek kişilik sergisinde olduğu gibi sonrakilere oranla daha çok gerçekçi portrelerden oluşmaktaydı.

Bu dönemlerde sanatçının eserlerindeki mekânsal boşluk figürlere de yansıyor tablonun tamamını kapsar. Resim 3’e bakıldığında sütunların, trabzanın ve rayların böldüğü mekanda figürlere rağmen sessiz ve durağan bir his gözlemlenmektedir. Perspektifin kullanıldığı eser, derinliğe sahip olsa da tek çizgi üzeri gibi düzlemsel bir etki bırakmaktadır (Dülger, 2017: 63).

Resim 3. Mark Rothko, İsimli (metro), 1937, Tuval üzerine yağlıboya.
Kaynak: (Dülger, 2017: 64).

Rothko’nun yaşadığı tecrübelerin yanı sıra yaşam ve sanat anlayışını etkileyen diğer unsurların ise 2. Dünya Savaşı ve Nietzsche olduğu söylenebilir. Nietzsche’nin fikirlerini kendine oldukça yakın bulan sanatçı, özellikle Trajedyanın Doğuşu’ndan felsefi ve sanatsal açıdan oldukça etkilenmiştir (Dülger, 2017: 64). Sanatçının rolünü “yasak toprakları işgal etmenin yükümlülüğü olan yıkım riskini göze almak ve dürtmek” olarak tanımlayan sanatçı, aynı zamanda sanatların birbirini taklit edebileceğine inanmadığını söylemiştir. Nietzsche’nin Trajedinin Doğuşu’nun aklında silinmez bir iz bıraktığını ve sanat sorularıyla ilgili kendi yansımalarının sözdizimini sonsuza dek renklendirdiğini belirtmiştir (Lopez-Remiro, 2006: 109).

1935 yılında misyonu “Amerikan resminin ve edebi resmin ünlü eşdeğerliğini protesto etmek” olan “Ten Ten” adlı bir grubun oluşumuna katkı sağlayarak grup ile birlikte sergiler düzenlemiş ve katılmıştır (Arndt, 2011: 6). Eserlerinde 1940’lara doğru Dali, Chirico, Miro ve Max Ernst esintileri kendini göstermeye başlamış ve sürrealist yapı ortaya çıkmıştır.

Uzaman tekinsiz imgeler yaratmada önemli bir işlevi olduğu ve mekansal boşlukla birlikte uzamı ele geçiren figürleri kullanan Rothko’nun da bir dönem bu ilişkiden güçlü bir biçimde faydalandığı söylenebilir (Arslan, 2021 :484).

Resim 4. Mark Rothko, Street Scene, Tuval üzerine yağlıboya, 1937, 29 cm x 40 cm. Chirico’nun eserlerinde bulunan sessizlik ve durgunluk derin bir şekilde hissedilmektedir.

Kaynak: (Dülger, 2017: 64).

1940’lı yılların başlarında mitolojiyle ilgilenecek imge, sembol ve ritüellerle bilinçaltı enerjisini sanatsal eserlere dönüştürerek izleyiciye yansıtmayı başarır. Eserlerinde mitolojik semboller kısa süreliğine de olsa yer edinmiş ve Sürrealizm etkisini pekiştirmiştir.

Sanatçının sürrealist evresi nispeten daha kısa olsa da, özellikle “Slow Swirl at the Edge of the Sea” insan figürlerinin yaratıklara dönüşüyor ve Rothkonun metro çalışmasından sonra keskin bir üslup değişikliğine gittiğini açıkça ifade ediyor. Dingin ve sakin üslup sadece dört yıl sonra bambaşka bir resim yapısı haline geliyor. Temel olarak iskelet yapısının ve organların bulunduğu iki figürden oluşan eserin, etrafında hiçbir şeyi ifade etmeyen anlamsız çizgi ve renk manzarasıyla bütünlük kazanıyor (Hogan, 2011: 4).

Resim 5. Mark Rothko, Slow Swirl at the Edge of the Sea, 1944, Kumaş üzerine grafit ve yağlıboya, 24cm x 32cm.

Kaynak: (<https://www.moma.org/collection/works/79691> E.T: 23.11.2021)

Bir dönem öğrencisi olduğu Arshile Gorky ve Henri Matisse hayranlığı da sanatçının bu dönemlerindeki üslup arayışları sırasında oluşturduğu resimlere esin kaynağı olduğu ve dönem üslubunun temelini oluşturduğu söylenebilir (Karabaş ve Yıldız, 2016: 357).

Resim 6. Mark Rothko, Vision at End of Day, 1946.

Kaynak: (<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.67370.html> E.T: 16.12.2021)

1947 yılından itibaren sanatçının erken dönem eserlerinde görülen figür, portre, natüremort ve manzaralar artık yerini renge bırakmış ve Ekspresyonizm ve Sürrealizm akımlarından etkilenerek; soyut ile Sürrealizm arasında yeni bir oluşum başlatmıştır. 1940'ların sonlarına Soyut Dışavurumculuk akımının bir kolu olarak nitelendirilen ve Geç Resimsel Soyutlama ya da Renk Alanı Resmi olarak bilinen resmin başlıca temsilcisi olarak izleyici karşısına çıkmaktadır (Karabaş ve Yıldız, 2016: 357).

Resim 7. Mark Rothko, Untitled, 1947.

Kaynak: (<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.67373.html> E.T: 24.11.2021).

1948'den itibaren belirsiz şekillerle elde edilen gerçekçi olmayan eserler artık neredeyse fark edilmeyecek düzeyde çerçeveler, üst üste gelen imza niteliğindeki renklerden elde edilen devasa tuvallere dönüşmüştür.

Resim 8. Mark Rothko, No: 8, 228.3 x 167.3 cm, 1949.

Kaynak: (<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.67505.html> E.T: 02.01.2022).

Bu dönemden sonra artık özgün üslubu oturan ve ünlenen sanatçı kendi sözleriyle ‘tuvalde renk, form veya başka herhangi bir şeyin ilişkisiyle ilgilenmediğini, insanların duyguları, halleri, coşkuları ve duygularını önemseydiğini’ de belirtmiştir. Ayrıca resimlerinin soyut olduğunu reddederek, eserlerini acı, haz, keder, gibi duyguların somut bir yansıması olarak oluşturduğunu ifade etmiştir (Antmen, 2009:156). 50’li yıllar aynı zamanda sanatçının lirik boyaya ağırlık verdiği bir dönem olmuştur (Ahmetoğlu, 2011: 38).

Bu dönemin sonrasında yaptığı çalışmalar “Rothkos” ismiyle anılır ve imzası haline dönüşmüştür. Büyük renk alanları, kare ve dikdörtgenlerle tuvale yayılır ve çeşitli renk, şekil, yatay ve dikey yapılarla izleyiciye sunulmuştur. Eserin merkezinde boyut olduğu ve bu boyutların kapı aralıklarına veya büyük pencerelere kıyasla oldukça büyük olduğu bilinmektedir. Rothko boyutu izleyiciyi etkileyen en önemli araç olarak kullanmış ve “Büyük resimler çiziyorum çünkü bir yakınlık durumu yaratmak istiyorum” açıklamasını yapmıştır. Sanatçı küçük bir resmin izleyiciyi deneyimin dışına yerleştirmek, büyük bir resmin ise izleyiciyi de beraberinde götürdüğünü ve izleyicinin kontrolü elden kaybedeceğini belirtmiştir (Hogan, 2011: 5).

Rengin etkisini muhteşem bir şekilde izleyiciye aktaran sanatçı, eserde sadece rengin konuşulmasını yetersiz bulmaktadır. 1957 yılında yaptığı bir röportajda izleyiciyi etkileyenin sadece renk olduğunda asıl konunun kaçırılmış olacağını belirtmiştir. Ana tema olan acı, trajedi, kader gibi beşeri duyguların bir yansıması veya somut bir ifade aracı olarak renge başvurmuştur (Bersani ve Dutoit, 2006: 94).

1950’lerde onun tanınması sağlayan renkli resimlerinin ardından 1960’lara gelirken Rothko’nun resimlerinde daha çok siyah ve koyu alanlar geniş yer tutmaya başlamıştır. Bu durum sanatçının genel pesimist ve depresif yapısından kaynaklandığını düşündürse de aynı yıllarda abisini de babasının ölümüne sebep olan hastalığa yakalanmasının da getirdiği ruh hali ve ölüm gerçekliğinden kaynaklanabileceği de söylenebilir. Sanatçı için ölüm tek gerçekliktir ve onun dışında hiçbir şeyin bir önemi yoktur (Dülger, 2017 :75).

1958 yılında eşiyile birlikte yapmış olduğu Avrupa gezisi sırasında İtalya’da Fra Angelico’nun Saint Mark manastırındaki fresklerine büyük bir hayranlık duymuş olsa da Rothko resimlerinde hiçbir zaman melek, tanrı ve şeytan gibi dini sembollere yer vermemiştir. Her bir resmi tek başına bir bildiri veya özerk bir nesne olarak var olur ve büyüklüğüyle üstünlüğünü beyan etmektedir (Selz, 2017: 9). Aynı dönemlerde New York’taki yeni Seagram Binasının birinci katında yer alacak lüks bir restoran olan Four Seasons için bir teklif alan sanatçı, eserlerine karşı daha hassas hale geldiği ve yaygın bir şekilde başarıyı beraberinde getirebilecek sergi tekliflerini geri çevirdiği bu dönemde Four Seasons için çalışmaya başladı. Alan kullanımı açısından özgür bırakılması sanatçıyı her ne kadar heyecanlandırmış olsa da özel olarak tasarlanmış bir alana uygun olacak ölçüde eserler ortaya çıkarmak mimari

sınırlılıklar sebebiyle sanatçıyı zorlamıştır (Falls, 2011: 1). Restoran için sipariş edilen resimleri tamamlayan sanatçı, neredeyse hizmete girecek restoranı ziyareti sonrasında komisyon ücreti iadesini yaparak eserlerinin restoranda sergilenmesini reddetmiştir. Bu kararın arkasında ise gösterişin ön planda olduğu atmosferin snop durduğunu belirterek, aynı ortamda eserlerinin bulunmasını istemediğini belirtmiştir. Bu kararla birlikte sanatçı, uzun zamandır sanatını reddeden bir kitle kültürünü reddetmiştir (Arndt, 2011: 6).

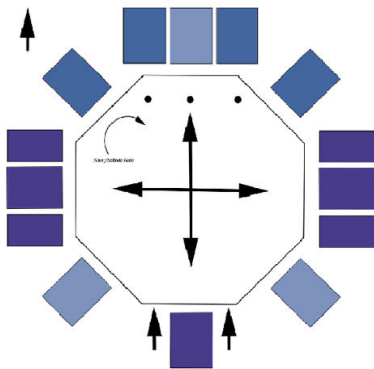
Sanatçı dokuz eserden oluşan bu seriyi Londra'daki Tate Gallery'ye başka hiçbir eser olmaması şartıyla belirli bir odada sergilenmesi için hediye etmiştir (Lopez-Remiro, 2006: 168).

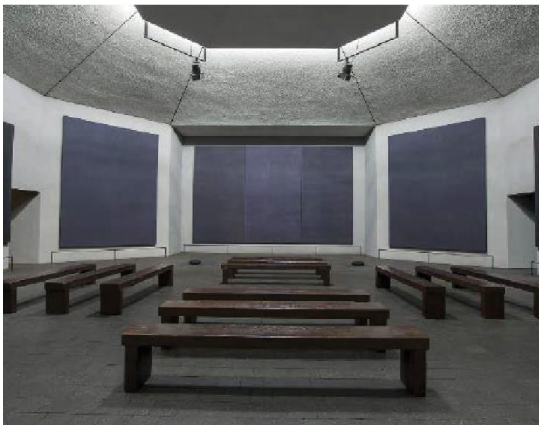
Resim 9. Rothko Odası, Tate Gallery, Londra, (2016 yılında çekilmiş fotoğraf).
Kaynak: (Özkan: 2016: 496).

Fransa gezisi sonrası Michelangelo (1475-1564) tarafından tasarlanan San Lorenzo'daki Laurentian Kütüphanesi'nin atmosferinden etkilenen Rothko'nun eserlerinde artık daha çok koyu renkler kendini göstermeye başlamıştır.

Yaşamının son döneminde ise aktif bir şekilde yeni eserler üreterek eşitli müze ve şapel komisyonlarıyla duvar resimleri anlaşmaları yapmış ve eğitim vermeye devam etmiştir. 1964 yılında, Houston'daki Saint Thomas Üniversitesi'ndeki Katolik şapeli için başladığı çalışmayı 1967 yılında tamamlamış ve bir sonraki yıl artık doktorlar bir metreden daha büyük tablolar için çalışamayacağını belirtmiştir. Sonrasında ilk kez kağıt ve akrilik boya kullanmaya başlayan sanatçı, ruh halini de koruyamaz bir halde yalnız yaşamaya başlamıştır (Lopez-Remiro, 2006: 167).

Resim 10. Mark Rothko Şapel'inin resim asma planı. Çizim: Tuba Malkondu, Adobe İllüstratör 2018.
Kaynak: (Malkondu, 2018: 54).

Resim 11. Şapel'den iç görüntü.
Kaynak: (Malkondu, 2018: 58).

Rothko ayrıca eserlerinin nasıl sergileneceği hususunda da oldukça hassas davranmıştır. Şapel için oluşturduğu koyu patlıcan, kahve ve siyah tonlarından oluşan 14 eser oda ile bütünlük içerisinde titizlikle yerleştirilmiştir. Ayrıca Rothko, ölümünden sonra açılacak olan şapelin eserlerinin bulunduğu mekan ışığının kısık tutulması isteğini önceden planlayarak belirtmiştir. Yarı karanlık mekan resimlerin kararsız atmosferiyle bütünleşerek gizemi ve derinliği pekiştirmektedir. Opak yüzeyleriyle bu sessiz ve gizemli tablolar, izleyicinin iç dünyasını yansıtan birer ayna görevi görmektedir. Doğrudan beşeri duyguları yansıtan ve deneyimlerin yankısı haline gelirler. Özellikle bu resmin izleyicisi resme sadece bakmaz, aynı zamanda adeta resmin içine girer, sis ve ışıktan oluşan atmosferde kaybolur veya resmi bir palto ya da ceket gibi üzerine sarmalar (Selz, 2017: 10)

Resim 12-13. Rothko Şapeli'nin içi, (sol) 1971, (sağ) Kurban Bayramı, 1972, Fotoğraf: Hickey Robertson.
Kaynak: (<https://publicdelivery.org/mark-rothko-chapel/> E.T: 24.11.2021).

Rothko, tüm bu düşüncelerle, resimlerinin yerleştirilmesi gereken yüksekliği ve eserleriyle diğerleri arasında gerekli boşluk miktarını dahil en ince ayrıntısına kadar kendisi belirlemiştir. Bu durum için hassasiyetini “Bir resim, gözlemcinin gözünde genişleyip hızlanarak, arkadaşlıkla yaşar” ve “Aynı şekilde ölür. Bu nedenle onu izleyiciye iletmek oldukça risklidir. Duygusuz ve zalimler gözleri tarafından izlenen resimlerin kalıcı olarak bozulması gerekir.” diyerek açıklamıştır (Falls, 2011: 1). Resimleri için adeta kendisinin yaşayan bir parçasıymış gibi bahseden sanatçının, eserlerin ortaya çıktığı stüdyo dışında hayatta kalma becerilerinden kuşku duyduğu söylenebilir.

1970 yılının Şubat ayında Rothko, yaşamını sürdürdüğü stüdyosunda intihar ederek yaşamına son vermiştir. Doktor kontrolleri sonrasında sanatçının fiziksel durumu sebebiyle zaten daha fazla yaşayamayacağı da açıklanmıştır. Sanatçının hayatını kaybettiği günün sabahında For Seasons için yapmış olduğu eserler Tate Gallery'ye ulaşmış ve aynı yıl Mayıs ayında Rothko odası açılmıştır (Lopez-Remiro, 2006: 168). Rothko ölümünden sonra açılış yapılacak Şapel'de eserlerinin sunumu için tüm detayları en ince ayrıntısına kadar planlamış ve 1972 yılında şapel istekleri doğrultusunda açılmıştır).

3. SONUÇ

Fazlalıkların zorunluluk olmadan kabul edilmediği prensibine dayanan Ockham Usturası felsefesi, yaşamın pek çok alanında olduğu gibi sanat çerçevesinde değerlendirildiğinde oldukça işlevsel bir konuma sahiptir. Tutumluluk ve basitlik ilkesi olarak da anılan bu felsefe, görsel sanatlarda sunulan basit düşüncelerin gerek anlaşılabilirlik, gerekse akılda kalıcılığıyla özdeşleştirilebilir. Görsel bir sunum ne kadar az unsur içerirse o kadar basit hale gelecektir. Yirminci yüzyılda dikkat çekmeye başlayan Minimalizm akımının da temelini oluşturduğunu düşünmenin yanlış olmayacağı Ockham Usturası'nın, sanat ve tasarım için mihenk taşı olarak da değerlendirilebileceğini açıkça göstermektedir.

Sanat kariyerinin farklı dönemlerinde bambaşka üsluplarla eserlerini izleyici karşısına çıkararak Mark Rothko da sanatının son dönemlerinde benimsediği üslubu Ockham Usturası felsefesine oldukça yaklaşmıştır. 1949 sonrası yapmış olduğu çalışmaların neredeyse tümünde ele aldığı kenarları belirsiz çerçeveler, üst üste gelen ve tüm alanı kaplayan renkler, monokrom tuvalle ünlü sanatçı, eserlerin tümü bir bütün olarak düşünüldüğünde ve hatta sadece üslup olarak değerlendirildiğinde dahi başarılı bir bütünlük yakalamıştır.

Ustura felsefesi açısından bakıldığında Rothko gerçekçi figürleri kullandığı eserlerinden oluşan kariyerinin ilk döneminden sonra, mistik figürler ve sürrealist anlayışa yönelmiştir. Figürlerin ve arka planın çizgi ve şekillerden oluştuğu bu dönemden sonra, keskin bir dönüşüm yaşayan sanatçı sadece renk ve çerçeveleri kullanmaya başlamıştır. Çeşitli üslup arayışları sonrasında, sadece renkleri kullanarak zirveye ulaşan sanatçının üslubunu Ockham Usturasıyla traşlayarak olabilecek en sade biçime kavuşturduğu söylenebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında Rothko, yaşamının son dönemlerinde tek başına pek çok anlam barındıran yegane sanat unsuru olarak ele alınabilecek rengi kullanarak eserlerini oluşturmuştur. Son yıllarında ise eserlerinde renk unsurunu

sadece koyu tonları ele alacak şekilde kullanmış ve gereksiz renk karmaşasına başvurmadan izleyiciye istediğini aktarmayı başarmıştır. Bu durum tuvaler üzerinde tek unsurla anlatılabilecek bir ifadenin figür, sembol, manzara veya daha fazla renk gibi gereksiz unsurlara yer verilmeden ustura mantığı ele alınarak oluşturulduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmetoğlu, Ü. (2011). “Soyut Dışavurumculukta Anlam ve Renk Zenginliği”. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum.
- Ambrosse, G. ve Harris, P. (2017). Grafik Tasarımın Temelleri. Literatür Yayınları, İstanbul.
- Antmen, A. (2009). Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Arndt, N. (2011). “Alienation and Artistry: The Life of Mark Rothko”. On Stage. September - December 2011, sf. 6).
- Arslan, S. (2021). “Sanatta Tekinsizlik ve Uzam İlişkisi Üzerine”. Sanat Dergisi. (38), 469-487. Doi: <http://doi.org/10.47571/ataunigsfd.971407>
- Avşar Karabaş, P. & Yıldız, G. (2016). “Soyut Dışavurumculuk Akımı Kapsamında Renk Alanı Resimleriyle Mark Rothko.” Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 2(2), 351-364. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcss/issue/30959/336605>
- Balkan, İ. (2021). Ockham’ın Usturası (İnanç Kanı ve Kanaat Üzerine Morfolojik Bir İnceleme). Kanon Kitap, İstanbul.
- Bayındır, A. (2014). “Ockhamlı William’ın Din Felsefesi”. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Bursa.
- Beraha, A. (2021). Bilimsel Düşünce ve Araştırma Metodolojisi Kavramlar, İlkeler, Bilim Felsefesi ve Ontolojik Boyut. Gazi Yayınları, Ankara.
- Bersani, L. ve Dutoit, U. (2006). Fakir Sanat Beckett - Rothko - Resnais. (çev. Suat Kemal Angı). Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bingöl, M. (2019). Ockhamlı William’da Bilgi, Mantık ve Metafizik İlişkisi. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum.
- Dülger, F. (2017). “Alberto Giacometti, Mark Rothko ve Katsushika Hokusai’nin Resimlerinde Boşluk Kavramının Yeri”. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan GSÜ, GSE, İstanbul.
- Falls, R. (2011). “Why Red? (From The Artistic Director)”. On Stage. September - December 2011, sf. 1).
- Hogan, E. (2011). “Pictures as Dramas, The Work of Mark Rothko”. On Stage. September - December 2011, sf. 2-5).
- Lopez-Remiro, M. (ed.) (2006). Writings On Art Mark Rothko. Yale University Press, London.
- Malkondu, T. (2018). “Soyut Dışavurumcu Sanatta Mark Rothko ve Barnett Newman’ın Renk Alanı Yaklaşımlarının Karşılaştırılması”. Yüksek Lisans Tezi. Giresun Üniversitesi, SBE, Giresun.
- Maurer, A. (ed.) (1999) “The Philosophy of William of Ockham: In the Light of Its Principles”. Toronto Ont.: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Selz, P. (2017). Mark Rothko. The Museum of Modern Art., New York. https://assets.moma.org/documents/moma_catalogue_2557_300062218.pdf
- Ural, Ş. (2011). Basitlik İlkesi, Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- Uzun, B. (2017). “Tümeller tartışmasına yeniden bakmak: Anselmus ve Ockhamlı William’da Tümeller ve Kötülük İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Yalur, E. (2020). “Tasarım İlkelerinin Afiş Uygulamaları Üzerinden Anlatımı.” 9. Uluslararası Meslek Yüksekokulları Sempozyumu, 18-20 Kasım 2020, 108-118.
- Yalur, R. (2018). “Minimalist Sanat Akımının Türk Afiş Tasarımına Etkisi.” Sanatta Yeterlik Tezi. İstanbul: Arel Üniversitesi, SBE.

Küresel Düşün Yerel Davran: Mikro Temelli Sürdürülebilir Yerel Kalkınma

Think Global Move Local: Micro Based Sustainable Local Development

Didem BALKAYA¹ Filiz KUTLUAY TUTAR² Nur Funda TUTAR³

¹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye (Corresponding Author)

² Doç. Dr.; Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Niğde, Türkiye

³ Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye

ÖZET

Yerel ekonomik kalkınmanın sağlanması için yapılan uygulamaların temel amacı elde bulunan kaynakların etkin ve verimli kullanılmasıdır. Ülkeler stratejik yerel kalkınma politikalarıyla birlikte ekonomik kalkınmada sürdürülebilirliği sağlayabilirler. Uygulanan yöntemler birimden bütüne doğru kalkınmayı hedeflediği için bu aşamada yapılacak olan plan ve programların küresel ölçüğe uygun olması hayati önem taşımaktadır. Sürdürülebilir yerel kalkınmanın temel amacı mikro ölçekte her birimin ihtiyaçlarına cevap vererek makro ölçekte de bu durumun devamlılığının sağlanmasıdır. Mikro bazda uygulamaların daha etkin kontrol edilebilmesi için bazı temel araçlar kullanılmaktadır. Bunlardan en yaygın olanları bölgesel kalkınma ajansları, kent ekonomisi formu, KOSGEB, sürdürülebilir şehirler, sıfır atık, İŞGEM, sivil toplum kuruluşları, kooperatifler, kümeler ve kent konseyleridir. Çalışmada bu uygulamalar incelenmiş ve mikro temelli sürdürülebilir yerel kalkınmanın yapılan uygulamalar kapsamında güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonrasında mikro temelli sürdürülebilir yerel kalkınmanın özellikle kırsal kesimin ekonomiye katılımına ve yeni girişimcilerin teşvik edilmesinde büyük destekler sağladığı ortaya çıkmıştır. Ancak finansal desteklerin kısıtlı olması ve teknolojinin henüz istenilen seviyede kullanılmaması mikro temelli sürdürülebilir yerel kalkınma hızını yavaşlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Yerel Kalkınma, Ekonomik Kalkınma, Kalkınma Araçları, Türkiye.

ABSTRACT

The fundamental goal of the initiatives to promote local economic development is to make the best use of the available resources. Strategic local development strategies can help countries achieve economic development sustainability. Because the methods used seek to go from the unit to the whole, it is critical that the plans and programs developed at this level are consistent with the global scale. The primary goal of sustainable local development is to fulfill the demands of each unit on a micro scale while ensuring the continuity of this scenario on a macro scale. Some fundamental tools are utilized to more effectively regulate applications on a micro scale. Regional development agencies, urban economy forms, KOSGEB, sustainable cities, zero waste, İŞGEM, non-governmental organizations, cooperatives, clusters and city councils are the most frequent. These applications were explored in the study, and the benefits and shortcomings of micro-based sustainable local development were identified. Following the investigation, it was shown that micro-based sustainable local development provides significant assistance, particularly for the engagement of rural regions in the economy and the encouragement of new entrepreneurs. However, a lack of financial resources and an inability to employ technology at the appropriate level are limiting the rate of micro-based sustainable local development.

Keywords: Sustainability, Local Development, Economic Development, Development Tools, Turkey.

1. GİRİŞ

Yerel kalkınmada sürdürülebilirliğin sağlanması ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel olarak yaşamın her alanında refahın artırılması ve gelişme sağlanması ile mümkün olabilir. Türkiye 1980'li yıllardan itibaren küreselleşen dünyaya daha hızlı uyum sağlamış ve geleneksel kalkınma yaklaşımlarından uzaklaşarak yerel kalkınma anlayışını benimsemeye başlamıştır. Geleneksel kalkınma anlayışından farklı olarak yerel kalkınma anlayışı, mikro boyutta uzmanlaşmayı, ilerlemeyi ve uluslararasılaşmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda öncelikle küçük ölçekte işletmelerin, kentlerin, bölgelerin gelişimi desteklenecek ve bu durum makro boyutta kalkınmanın hızlanmasını sağlayacaktır.

Başarılı bir yerel kalkınmanın bazı aşamaları vardır. Bunlar; bölgenin eksiklerinin ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi, var olan kaynakların ve imkanların tespit edilmesi, olası fırsatların ve tehlikelerin tespit edilmesidir. Ayrıca etkili bir yerel kalkınma da diğer unsurlarda; mevcut toplumun, işletmelerin, istihdam edilen kişilerin ve istihdam potansiyelinin, işçinin ve işverenin temel sorunlarının, ele alınan bölgeye ait güçlü ve zayıf özelliklerin bilinmesidir. Bu sayede mikro bazlı etkili stratejik hedef belirlenebilir (Bozdereli, 2018: 33).

Yerel kalkınmada sürdürülebilirliği sağlamak için yapılan tüm işlerde amacın küresel sürdürülebilirlik olması "küresel düşün ve yerel davran" felsefesi olarak kabul edilmektedir. Bu sayede harekete geçilen her alanda yapılan çalışmaların kalitesi ve etkisi, küresel ölçüğe uygun hale getirilmiş olacaktır. Bu konuya açıklık getirecek olursak örneğin; yoksul kadın girişimcilerin toplumda yaşadıkları eşitsizliklerin önüne geçilmesi ve kuracakları işlerde desteklenmeleri küresel boyutta bir amaç olurken, bu alanda yapılan çalışmalar daha yerel boyutlardadır. Bu felsefenin benimsenmesi sorunlara daha isabetli ve doğru çözümler bulunmasında önemli rol oynayacaktır.

Çalışmada esas alınan mikro ölçekte yerel kalkınmada sürdürülebilirliği sağlayabilecek önemli aktörlerin güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda öncelikli olarak yerel ve sürdürülebilir kalkınma anlayışlarından

kısaca bahsedildikten sonra mikro temelli sürdürülebilir kalkınma araçları açıklanmıştır. Bu araçlar kapsamında bölgesel kalkınma ajansları, kent ekonomisi formu, KOSGEB, sürdürülebilir şehirler, sıfır atık, kooperatifler, kümeler, kadınlar için sağlanan mikro finans destekleri, İŞGEM incelenmiş ve güçlü zayıf yönleri tespit edilmiştir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL EKONOMİK KALKINMA ANLAYIŞI

Küreselleşmenin her geçen gün hızlanması birçok felaketi de beraberinde getirmektedir. Ne yazık ki yanlış kaynak kullanımı, çevre kirliliği, yalnızca tüketmeye meyilli beyinler gelecek dünyanın yaşanmaz bir hale dönüşmesindeki baş kahramanlar olarak görülmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının önemi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yaşamsal olan bütün faaliyetlerde kullanılan yenilenemeyen kaynakların neredeyse tükenmek üzere olduğu günümüzde, alternatif kaynak arayışlarına her geçen gün bir yenisi eklenmektedir.

Günümüzde sürdürülebilirlik insan yaşamında olduğu gibi ekonomilerinde olmazsa olmaz ilkelerinden biri olmuştur. İlk zamanlardan beri ülkeler; tüketmek, üretmek, ekonomik üstünlük sağlamak, en iyi olmak gibi bencilce bir rekabet ortamında yaşam kalitelerini artıracak bir kalkınma anlayışı benimsemişti. Ancak dünyanın çeşitli doğal afetlerle uyarılarda bulunmasıyla ve üretimde kullanılan kaynakların azalmaya başlamasıyla birlikte ülkeler kaynak yönetimi, yenilenebilir kaynaklar, çevresel faktörlerin korunması gibi stratejik konular üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sürdürülebilir kalkınma anlayışını ortaya çıkarmıştır.

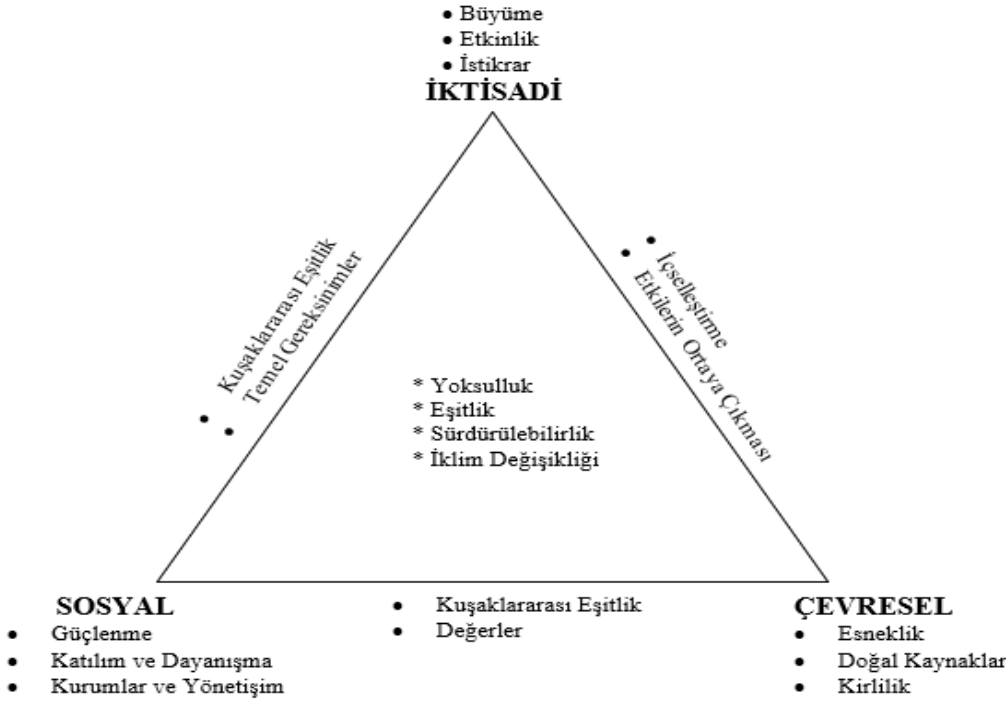
T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021) sürdürülebilir kalkınma anlayışını gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri kaynakları tehlikeye atmadan, var olan ihtiyaçların karşılanması olarak tanımlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı bütün ülkeler tarafından 20. yüzyılın sonundan itibaren politikalarla belirlenmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Bu kalkınma anlayışının temelini çevresel faktörlerde meydana gelen bozulmaların engellenmesi, ekonomik ve sosyal yapının çevre ile bütünleştirilmesi ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakmak oluşturmaktadır.

UNDP (2021) sürdürülebilir kalkınmanın asıl amaçlarının ülkelerdeki yoksulluk oranlarını düşürmek, çevresel faktörleri korumak ve dünya üzerinde yaşayan her canlının refah ve barış ortamında yaşamasını sağlamak olarak belirtmiştir. Bu doğrultuda bazı hedefler belirlenmiştir. Bunlar: yoksulluğun ve açlığın son bulması, sağlıklı ve kaliteli bir yaşam imkanı, eğitimde niteliklerin artırılması, cinsiyet eşitsizliğinin son bulması, temiz su ve enerji, insana yakışacak işler ve ekonomik büyüme, üretim ve tüketimde sorumlulukların artırılması, eşitsizliklerin azalması, şehirlerde sürdürülebilirlik, iklim faaliyetleri, su ve kara yaşamını koruma, kurumların barış, adalet çerçevesinde güçlü yapılar haline dönüştürülmesi ve bütün bu belirlenen amaçlar etrafında küresel bir ortaklık hedeflenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında 1970'li yıllardan itibaren yerleşme ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda sürdürülebilir yerel kalkınmanın temel amacı küresel ve yerel aktörlerin birlikte hareket etmesini sağlayarak böylece; yerel toplulukların sosyo-ekonomik, kültüre ve siyasi anlamda gelişimlerinde devamlılığı sağlamaktır. Bu aşamada seçilen bölgenin avantaj ve dezavantajları, güçlü-zayıf yönleri analiz edilerek stratejik hedefler belirlenmelidir. Bölgede bulunan kurumsal ve özel yapıların potansiyelini en verimli şekillerde kullanabilecekleri ortamlar oluşturulmalıdır (Yalçın ve Yalçın, 2013: 33-34).

UNITAR tarafından hazırlanan “*Yerel Kalkınma Programı*”nda yerel kalkınma; bölgeye ait kaynakların ve bu kaynakların işlenmesini, doğru kullanılmasını amaçlamaktadır. Yerel Kalkınma Programı’nda merkezi ve özel kurumların daha etkili şekilde organize olabilmeleri için bazı konular belirlenmiştir. Bu başlıklar arasında; *Sürdürülebilir Kentleşme ve Çevre, Yerel Ekonomik Kalkınma, Yerel Yönetişim ve Kurumsal Destek, Sağlık ve İnsan Güvenliği* konuları yer almaktadır (Eroğlu, 2010: 46). Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde kalkınmanın sürdürülebilir bir kavram olarak ele alınışı R. Carson’a (1992) ait “*Spring*” kitabına dayanmaktadır. Carson (1992), toplumsal refah artışının ancak ekonomik, çevresel ve sosyal unsurların bir arada işlenerek gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır.

Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınma incelendiğinde çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç boyut vardır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu (WCED) ise ekonomik, sosyal ve ekolojik olarak üç ana başlık belirlemiştir. Munasinghe, çalışmasında sürdürülebilir kalkınmanın temelinde var olan üç unsuru şekil olarak göstermiştir. Munasinghe’nin sürdürülebilir kalkınma üçgeni (Şekil 1), sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında etkin olan üç unsuru ve bu unsurlar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu kapsamda ekonomi kavramı, üretimin ve tüketimin artırılması sonucunda; çevre kavramı, ekolojik faktörlerin devamlılığının sağlanmasıyla; sosyal kavramı ise bireysel ilişkilerin güçlendirilmesi ve bireylerin organizasyonel faaliyetlerde etkinliğinin artırılmasını sağlayarak kalkınma da sürdürülebilir hedeflere ulaştıracaktır (Munasinghe, 2009: 35).

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Üçgeni

Kaynak: Munasinghe, 2009; 34.

Şekil 1'e göre sürdürülebilir kalkınma üçgeninin de dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise üçgenin oluşmasını sağlayan faktörler arasındaki ilişkidir. Faktörler arası ilişkinin sağlanmasında çevre ve sosyoloji ekonomisi, çevre ve doğa bilimi, enerji ekonomisi, ekoloji bilimi gibi önemli çalışma alanları mevcuttur.

Diğer taraftan sürdürülebilir yerel kalkınma hedeflerinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için ise merkezi ve özel otoritelerin birlikte hareket etmesi önemlidir. Bu doğrultuda merkezi kurumlar ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK), kooperatifler, Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA), Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Kooperatifler, Mikrofinans Kaynakları, Kümeler gibi birçok kurum ve kuruluş yerel kalkınmanın sağlanmasında önemli desteklerdendir.

3. MIKRO TEMELLİ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ANLAYIŞININ TEMEL ARAÇLARI

Geleneksel kalkınma anlayışından farklı olarak yerel kalkınmanın temelinde mikro ölçekte bir canlanma hedeflenmektedir. Özellikle bölgeler arasında dengeli kaynak dağılımı, KOBİ'lerin kurulması ve devamlılığının sağlanabilmesi için teşvikler, istihdamın artırılması, kırsal bölgelerde özellikle kadın istihdamının artırılması için çalışmalar, genç girişimciliğe özendirme gibi önemli mikro konular işlenmektedir. Ayrıca mikro ölçekte bölgede üretilen fazla çıktının, küresel pazarlarda rekabet avantajı sağlayabilmesi için yerel kalkınma organizasyonları önemlidir. Bu bağlamda yerel kalkınma anlayışı ile sürdürülebilirlik alanında daha verimli sonuçlar elde edilmiştir.

3.1. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Küreselleşmenin artmasıyla birlikte insan ihtiyaçlarının kentlerde kırsal alanlara göre daha kolay karşılanabilmesi kırdan kente göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreç bölgeler arasında kaynak dağılımı adaletsizliği, nüfus oranlarında dengesizliklerin yaşanması, bölgesel farklılıkların oluşması ile sonuçlanmıştır. Geleneksel kalkınma anlayışından farklı olarak işleyen bölgesel kalkınma anlayışı, bu dengesizliğe çeşitli araçlarla müdahale de bulunsa da en etkili araç Bölgesel Kalkınma Ajansları olmuştur. Bölgesel Kalkınma Ajansları, buldukları bölgenin sosyal, ekonomik dengesizliğini gidermek ve bölgeler arasında adaletli kaynak dağılımını sağlamak için kurulmuşlardır (DTP, 2000: 93-194).

Bölgesel Kalkınma ajanslarının önemli görevleri arasında; bölgenin ekonomik anlamda kalkınması, yeni istihdam alanlarının oluşturulması, ulusal ve uluslararası yatırımların bölgeye çekilmesi, bölgede ihracat oranlarının artırılması, bölgenin sosyal ve kültürel anlamda geliştirilmesi, mevcut turizm potansiyelinin açığa çıkarılması, küçük işletmelerin desteklenerek devamlılıklarının sağlanması yer almaktadır (Kayasü vd., 2003: 20). Ajanslar işlevsel özelliklerine göre ise dört farklı gruba ayrılarak incelenebilir. Bu işlevsel özellikler; stratejik, operasyonel, sektörel ve uluslararası yatırımların bölgeye çekilmesidir (Hasanoğlu ve Aliyev, 2009: 90).

Mikro ölçekte uygulanan kalkınma anlayışının temelinde var olan işletmelerin desteklenmesi ve yeni işletmeler kurulabilmesi için alternatif teşvik uygulamaları yer almaktadır. Aynı zamanda çıktının pazarlanabilmesi için yeni ortamlar oluşturulması da işletmelerin devamlılığının sağlanmasında önemli konulardan biridir. Kalkınma Ajansları; doğrudan finansman desteği, teknik destek programları, doğrudan faaliyet desteği, güdümlü proje desteği, faiz

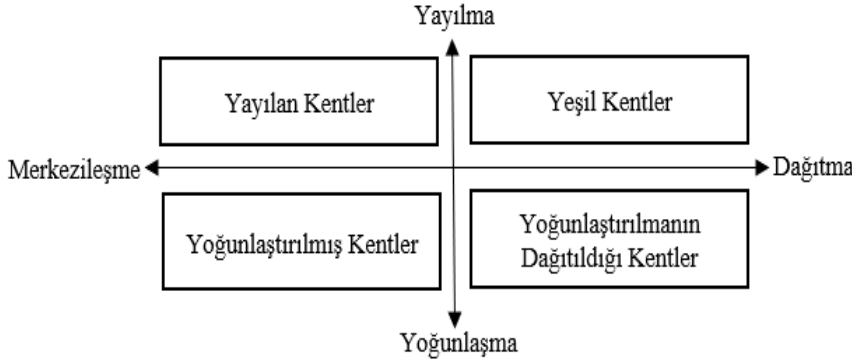
desteği ve faizsiz kredi desteği sağlayarak mikro temelde işletmelere güç vermektedir. Verilen destekler her bölgenin ihtiyaçlarına göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının diğer bir görevi ise bölgede teşviklerin en etkili şekilde programlanmasını sağlamaktır. Bu teşvikler; *Sigorta Piri Desteği*, *Sigorta Primi İşveren Desteği*, *Vergi İndirimi*, *Gümrük Vergisi İstisnası*, *KDV İstisnası*, *Yatırım Yeri Desteği*, *Faiz Desteği* ve *Gelir Vergisi Stopaj Desteği* olmak üzere sekiz başlık altında incelenmektedir (Serka Kalkınma Ajansı, 2013: 4-14). Teşviklerin hedefi bölgeye çekilecek yatırım miktarını arttırmaktır. Bu sayede bölgenin ekonomik, sosyal, kültürel olarak kalkınması ve diğer bölgeler ile arasında gelişmişlik farklarının minimuma indirilmesi hedeflenmektedir. Diğer bir ifade ile teşviklerin temel amacı, mikro ölçekte kalkınmanın hızlanmasını sağlanmasıdır.

3.2. Kent Ekonomisi Formu

Yerel ekonomik kalkınma anlayışında hedeflenenlerden biri de bölgelerde ve kentlerde mevcut gelişmişlik farklılıklarının minimum seviyeye indirilmesidir. Böylece mikro ölçekte eş anlı gelişme sağlanırken makro ölçekte ise kalkınma sağlanmış olacaktır. Bu anlayışa göre kent ekonomileri yerel ekonomik kalkınmada en temel yapı taşı oluşturmaktadır. Kent ekonomilerinin iyileşmesi ülkelere rekabette avantaj sağlarken aynı zamanda sosyo-kültürel anlamda da gelişmenin önünü açarak markalaşmayı desteklemektedir.

Sürdürülebilir kent formlarının oluşmasında dört temel yaklaşım mevcuttur. Bunlar “*yayılan kentler*”, “*yeşil kentler*”, “*yoğunlaşmış kentler*” ve “*yoğunlaşmanın dağıtıldığı kentler*”dir. Bu dört temel oluşum yayılma-yoğunlaşma ve dağıtma-merkezileşme eğilimleri etrafında incelenmektedir. Şekil 2’de sürdürülebilir kent formu gösterilmektedir (Holden, 2004: 105):

Şekil 2: Sürdürülebilir Kent Formunda Dört Temel Yaklaşım
Kaynak: Holden, 2004: 106.

Her dört kent formunda da temel amaç doğal kaynaklarda ve çevrede sürdürülebilirliği hedeflemektedir. Bu kapsamda *yayılan kentler* daha geniş araziler üzerinde yerleşimi, *yoğunlaştırılmış kentler* arazilerin kullanım yoğunluğunun ve kaynak verimliliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Yine *yeşil kentler* çevresel faktörlerin korunmasını, *yoğunlaşmanın dağıtıldığı kentler* ise hem arazi kullanımlarında karma yoğunluğun artırılmasını hem de kaynak kullanımında çevre dostu yenilenebilir sistemleri hedeflemektedir.

Yatırımların değerlendirilmesi ve büyümenin sağlanabilmesi için kentlerin iyileştirilmesi, ekonomik kalkınmada sürdürülebilirliği sağlayabilir. Daha elverişli iş ortamları oluşturularak hem mevcut işletmelerin devamlılığı sağlanırken hem de sektörlerde yeni yatırımların teşviki sağlanmış olacaktır (Moon vd., 2016: 332). Küreselleşen dünyada mikro ölçekte bakıldığında kentler, ülkelerin kalkınmasının hızlanması için önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Kent ekonomilerinin etkinliğini arttırmak için her kentin üstün olduğu yönlerde uzmanlaşma sağlanması gereklidir. Kent ekonomileri formu sayesinde uzmanlaşılacak alanlara göre daha stratejik hedefler belirlenerek, yerel kalkınmada hızlı bir ilerleme kaydedilebilir.

3.3. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Destekleri

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), bölgesel kalkınmanın temel yapı taşlarından biri olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin problemlerine çözüm üretebilmek, teknolojideki gelişmelere uyum sağlamak, rekabete karşı hazırlıklı olmak ve ekonomik katkılarını, aktifliklerini arttırmak için çalışmalar sürdürmektedir. KOSGEB’in sunduğu destekler arasında; girişimcilik destekleri, AR-GE, teknolojik üretim ve yerleştirme destekleri, işletme geliştirme, büyüme ve uluslararasılaşma destekleri, KOBİ finansman destekleri, İŞGEM/TEKMER programı, laboratuvar hizmetleri, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri, imalatçı mikro ve küçük işletmelere hızlı destek programı yer almaktadır.

Ekonomilerin canlanmasında ve devamlılığının sağlanmasında mikro ölçekte KOBİ’lerin desteklenmesi son derecede önemlidir. Bu açıdan bakıldığında KOSGEB, küçük ve orta ölçekli işletmelere sunduğu fırsat olanaklarıyla sürdürülebilir kalkınma açısından önemli bir role sahiptir. Sadece sağladığı finansman desteği ile değil aynı zamanda

girişimcilerin bilinçlenmesi için verilen eğitim programları ile de yeni işletmelerin kurulabilmesinin önünü açmaktadır.

Ayrıca KOSGEB, Türkiye’de kadın girişimciliğin teşvikinde, kendi işlerini kurmasında ve faaliyetlerini sürdürmesinde finansal destek sağlayan kurumların başında gelmektedir. Kadın girişimciliğini arttırmak üzere pek çok eğitim ve kurs verilmektedir. Destek verirken kurumun izlediği iki yol vardır. Birincisi, kadın istihdamını arttırmak için kadınların kendi iş yerlerini açmasına yardımcı olmak, iyi bir iş veren olabilmesi için gereken eğitimleri vermek ve geri ödemeli/ödemesiz olarak verilen maddi destek paketleriyle küçük-orta ölçekli girişimlere teşvik etmektir. İkincisi ise kadınların evde yapabilecekleri üretim/hizmeti desteklemek amacıyla verilen düşük miktartlı kredilerdir. İki yöntemde de kadınlara yönelik olarak geliştirilmiş fırsatlar dâhilinde kadınların güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Araştırma Raporu, 2013).

3.4. Sürdürülebilir Şehirler

Sanayi devrimi sonrası kentleşmenin artması toplumsal alanda birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Sanayileşme ile birçok bölgeye kurulan büyük makineler ekolojik problemler doğurmuş ve fabrika atıklarının çevreye zarar verdiği ayrıca israfın fazlaştığı görülmüştür. Özellikle kentlerdeki nüfus artışı, kullanılabilir tarım alanları üzerine konut inşa edilmesine sebep olmuştur. Sürdürülebilir şehir projeleri de tam bu noktada devreye girmiş ve bu problemi ortadan kaldırmak, daha temiz hava edinmek, kullanılabilir verimli alanları çoğaltmak ve halkın sağlığı ön planda tutularak karbon gazı salınımının durdurulmasını hedeflemiştir.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sürdürülebilir şehirleri, sosyo-ekonomik anlamda kalkınma sağlanırken doğal kaynakların minimum kullanıldığı ve yenilenebilir üretim-tüketim zincirinin sağlandığı merkez yapılar olarak görmektedir. Bu doğrultuda kamu hizmetlerinde iyileşme, yaşam kalitesinin artırılması ve şehirlerde mevcut kaynak kullanımının çevre şartlarına zarar vermeden sağlanması bir şehrin sürdürülebilir şehir olmasındaki üç temel kriter olarak belirlenmiştir (Öztürkoğlu vd., 2018: 69).

Sürdürülebilir şehirlerin yakın gelecek için bir hayli önemli olduğu doğan problemler sayesinde net bir şekilde görülmüştür. Bu şehirlerin oluşması için bütünleşmiş ulaşım, ulaşım ve iklim kentsel gelişim ve erişebilirlik, sağlık ve yol güvenliği, binalarda enerji verimliliği gibi uygulamaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Bu uygulamaların hayata geçirilmesi sayesinde Gelecekte daha çok artacak olan kent nüfusunun enerji tüketimi en az seviyeye inecektir. Daha temiz ve daha rahat yaşam ve konaklama koşulları oluşacaktır. Örneğin elektrik, su, doğal gaz gibi fatura kesimlerinde daha düşük maliyet getirilmiş olacak ve buna bağlı olarak halkın ekonomik refahı yükselecektir. Bu durum ülkelerin ekonomik kalkınmasında da önemli rol oynayacaktır. Tüm bu konuların kapsayıcılığı göz önünde tutulursa sürdürülebilir şehir projelerinin ne kadar önemli olduğu ve günümüz koşullarında dahi uygulandığında olumlu sonuçlar vereceği görülmektedir.

Şehirlerde kaliteli yaşamın sürdürülebilir olması için diğer bir önemli faktör de su yönetimidir. Şehirlerde geleneksel su yönetimiyle yapılan uygulamalar (arıtılmayan atık sular, yanlış su tüketimi gibi) içme suyu kirliliğini arttırdığı gibi toprak yapısının bozulmasında da önemli bir etkidir. Özellikle kalabalık şehirler için düşünülen *Sünger Şehirler Projesi* su yönetiminde iyileştirmeler yapmak için önerilmiştir. Geleneksel olan risk yönetiminin, merkezi olmayan su yönetimi sistemine çevrilmesini amaçlayan projede; her şehirde yağmur suyu toplama havuzları, düzenleyici dağıtım ve arıtma sistemleri yer almaktadır. Proje sayesinde yağmur sularının eko sistem için daha faydalı şekle dönüştürülmesi ve atık suyun çevreye zararının engellenmesi amaçlanmaktadır (Coşgun ve Özdemir, 2017: 44).

3.5. Sıfır Atık Uygulaması

Sürdürülebilir kalkınma amaçları arasında karasal ekosistemleri güvence altına almak, yenileyebilmek ve bu sistemleri sürdürülebilir hale getirmek yer almaktadır. Bu amaç kapsamında oluşturulan Sıfır Atık Projesi, tüketim esnasında ürünlerin yok olmaması ya da geri dönüşümünün sağlanması için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na (2018) uygulamaya geçmiştir. Bu proje sayesinde bir sonraki kuşaklara daha temiz ve geleceğe daha parlak bakabilen bir çevre oluşturabilme imkânı ortaya çıkmıştır. Sıfır Atık Projesi kapsamında önemli hedefler belirlenmiştir. Bunlar:

- ✓ Doğal ortamın çoğaltılması ve toprak verimliliğin ön planda tutulması,
- ✓ Gereksiz harcamaların kısıtlanması ve ekonomik bağlamda gelirin artırılması,
- ✓ Ürün maliyetinin düşürülmesi,
- ✓ Gelecek nesillerin seminerlerle sürdürülebilirlik hususunda bilgilendirilmesi,
- ✓ Çevre dengesinin korunmasıdır.

Türkiye’de ilk olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından başlatılan atık yönetimi, geri dönüşüm gibi uygulamalar halen devamlılığını korumaktadır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar özellikle atıkların geri dönüştürülmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak etkili bir atık yönetimi için bireysel farkındalık oluşturmak son

derecede önemlidir. Türkiye’de bireysel farkındalık için oluşturulan www.sifiratik.org web sitesi ile hem bireysel desteklerin hem de sivil kuruluşların sıfır atık konusunda bilinçlendirilmesi için oluşturulmuştur (Ergülen ve Atcı, 2020: 315-316).

Küresel boyutta ekosistemin devamlılığı için planlanan birçok proje yer almaktadır. Bunlardan biri de çevre ve doğa dostu “Yeşil Şehirler Projesi”dir. Yeşil şehirler projesi kapsamında; yeşil parklar ve bahçeler, yeşil duvar ve çatılar, topluma açık sanat eserleri, halka yeni yaşam tarzı alternatifleri sunmak gibi önemli alt başlıklar vardır. Türkiye’de de yeşil şehirler, ekosistemin korunması ve devamlılığının sağlanması adına çeşitli stratejiler uygulanmaktadır. Bunlardan biri; On Birinci Kalkınma Planı’nın “Şehirleşme” başlığı altında da belirtildiği gibi “Yeşil Şehir” vizyonu benimsenerek şehirlerde yaşam kalitesini arttırmak ve iklim değişikliğine karşı harekete koyulmak için yeşil alanların çoğaltılması hedeflenmiştir (T.C. Çevre ve Şehirçilik Bakanlığı, 2019: 302, 324).

3.6. İş Geliştirme Merkezleri

İş Geliştirme Merkezlerinin (İŞGEM) faaliyetleri arasında genç girişimcilere iş kurabilmeleri adına yol göstermek, bünyesinde yer alan işletmelere faaliyetlerine devam edebilmesi ve gelişmesi adına finansal destek vermek, gerekli konularda eğitim ve rehberlik etmek yer almaktadır. Ayrıca işletmenin kurulması için stratejik mekân seçimi ve işletmede uygun ofis ortamı için yönlendirme alanında da işletmelere hizmet sunmaktadır. İŞGEM bünyesinde yer alan genç girişimcilere ortalama 12-36 ay profesyonel destek hizmeti verilmektedir (Akkaya, 2011: 1-4). Bu doğrultuda İŞGEM’lerin temel hedefleri arasında (Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017: 109);

- ✓ Yeni iş fikirlerine destek vermek,
- ✓ Fikirlerin gerçekleştirilmesinde yardım etmek,
- ✓ İşletmelerin devamlılığının sağlanmasında yön göstermek,
- ✓ İşletmeleri üretkenlik ve sağladıkları istihdam oranını arttırmaları için teşvik etmek,
- ✓ Yerel kaynakların dağılımında adaleti sağlamak ve kaynak dağılımında alternatifler üretmek,
- ✓ Girişimciliği özendirerek çalışmalarda bulunmak yer almaktadır.

Sürdürülebilir yerel kalkınmanın sağlanmasında diğer bir önemli faktör de KOBİ’lerin desteklenerek devamlılıklarının sağlanmasıdır. Bu noktada İŞGEM, KOBİ’lere önemli avantajlar sunmaktadır. İş hayatına yeni başlayan işletmelerin kurulma aşamasından itibaren iş düzeninin oturmasına kadar geçen süreç boyunca İŞGEM’ler sağladıkları destek ile işletmelerin devamlılığını sağlamasında önemli bir role sahiptir.

3.7. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum; bireylerin gönüllü olarak oluşturdukları kişi ve devlet arasında bulunan toplumun çıkarlarını ve değerlerini korumak için bir araya gelen toplum üyelerini ifade eder. Bu amaçlarla gönüllü olarak bir araya gelen ve ortak hedeflerle hareket eden bireyler sivil toplum kuruluşlarını (STK) meydana çıkarmıştır. Bu yüzden STK’lar, sivil toplumların kurumsallaşmış organlarıdır. Daha geniş bir ifade ile STK’lar, toplumsal faydanın gözetildiği ve toplumsal fayda üzerine kamuoyu oluşturan, sosyo ekonomik ve siyasal yeniliklere öncü olan, demokratik bir işleyişi olan, kişisel çıkarlar hedeflemeyen ve gönüllü kişilerden oluşan yapılardır. Dünya Bankasına göre STK’lar; Sosyal refah ve barış ortamını koruyucu, yoksullukla mücadele eden, ekosistemi koruyan, toplumun gelişmesi için çalışmalar yapan ve bu doğrultuda çeşitli sosyal hizmet sunumu sağlayan özel kuruluşlardır (World Bank, 1995: 7).

Ülkemizde mikro finansman sağlayan STK’lar incelendiğinde özellikle; Mikro Kredi Projesi ve Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), Türkiye Grameen Bankası Mikrofinans Programı (TGMP), Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi ve Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG) dikkat çekmektedir.

Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) 2003 yılında Diyarbakır’da kurulan ve kâr amacı olmayan bir kurumdur. Vakıf müşterilerine teminatsız mikro kredi desteği sağlamaktadır. Özellikle kadın girişimciliğine yönelik hizmet ve destek vermektedir. Kredilerini düzenli ödeyen bireylerin/kurumların bir sonraki başvurularında alacakları kredi limiti kademeli olarak arttırılmaktadır (tgmp. net).

2002’de faaliyetlerine başlayan TOG’da mikro finansman desteği sağlayan diğer kurumlardan biridir. Temel amaçlarından bir diğeri ise genç gönüllü bireyleri toplum yararına düzenlenen etkinliklere teşvik ederek toplumsal iletişim ve birlikteliği arttırmaktır (tog.org. tr). TOG “Topluma Destek Projesi” ile ilk olarak kadın girişimciler sonrasında mikro finansman ihtiyacı olan 2,5 milyon kişiye ulaşmayı hedeflemiştir. Vakıf mikro finansman desteklerinin toplumsal kalkınmanın sürdürülebilir boyutta sağlanması açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır (Gökyay, 2008: 96).

Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) ise 2002’de kurulan ve özellikle yoksul kadın girişimcilere mikro finansman sağlayan önemli kurumlardan biridir. Kadın girişimcilerin işlerini kurup ilerletebilmeleri için önemli

hizmetler sunmaktadırlar. Ayrıca Türkiye'nin ilk mikro finans desteği sağlayan kurumlarından biridir. Kurumun ilk faaliyetleri 1999 depremin en çok etkilediği illerden olan Kocaeli'nde faaliyete başlamıştır (kedv.org.tr).

3.8. Kooperatifler

Sosyal politika aracı olan kooperatifler, kişiler arası iş birliğini sağlayarak, rekabet ortamının yeterli olmadığı durumlar için önemli bir alternatif olmaktadır. Ekonomik kalkınmada sürdürülebilirliğin sağlanmasında da önemli araçlardan biri olan kooperatiflerin amacı yerel girişimcilerin desteklenerek işlerini kurmasına destek olmaktır. Bu noktada kooperatiflerin en önemli özelliklerinden bir diğeri de özel ve kamu kurumlar arasında iletişim köprüsü oluşturmaktır. Kooperatiflerin varlığının devlet tarafından desteklenmesi, kooperatiflerin daha çok girişimciye ulaşmasına ve doğrudan ulusal ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirlik sağlanacaktır (Örki, 2016: 16).

Kooperatiflerin en temel ilkeleri; gönüllülük, bağımsız ve özerk olmak, toplumsal faydayı hedeflemek, açık ve şeffaf olmaktır. Maddi manevi desteğe ihtiyacı olan bireylerin kooperatifler aracılığı ile sorunlara daha hızlı çözümler bulunabilmektedir. Birlik ve beraberlik duygusu toplumsal iletişimi güçlendirdiği gibi kooperatiflerinde uzun ömürlü olmasına neden olmaktadır. Kooperatifler sağladıkları mikro finansman destekleri ile yeni iş girişimlerine teşvik ederek ekonomik anlamda da sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli rol oynamaktadırlar. Kooperatifler kamu kurumlarının ve özel kurumların bir arada hareket etmelerini sağlayarak ekonomik ve toplumsal anlamda sürdürülebilir yerel kalkınmayı da desteklemektedir. Kooperatifçilik alanında yapılan bazı önemli çalışmalar ve konferanslar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Kooperatifçilik Alanında Atılan Önemli Adımlar

Tarih	Kurumlar ve Konferanslar	Görüşler ve Aktiviteler
1980	Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA- International Cooperative Alliance)	Kooperatiflerin çevre sorunlarına alternatif çözümler üretebileceğini savunurlar (ILO, 2001).
1990	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu	"Ortak Geleceğimiz" raporuyla birlikte Uluslararası Kooperatifler Birliği, komisyona dahil olmuştur.
1992	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı	Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin kalkınmanın sürdürülebilir açısından kritik öneme sahip olduğu belirtilmiştir (Alkan, 2001; 211).
1993	Uluslararası Kooperatifler Birliği (UKB)	Düzenlediği konferansta çevre ve sosyal hayatı korumaya yönelik faaliyetlerini tanıtmış ve sağladıkları toplumsal faydaya değinilmiştir.
2012	On Yıllık Kooperatif Tasarısı	Tasarıya göre kooperatifler sürdürülebilirlik anlamında önemli rol oynamaktadır. Kooperatiflerin temel amaçları arasında çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik yer almaktadır (ICA, 2013).

Ülkemizde ekonomik sürdürülebilirliğin yerel bir boyut kazanmasında kooperatiflerin rolü oldukça önemlidir. Ancak 2012-2016 tarihli Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı'nda kooperatifler üzerinde yapılan swot analiz sonuçlarına göre mevcut kooperatiflerin varlıklarının devamlılığını sağlamak ve çalışmalarının ilerletilmesi konusunda maddi olarak önemli sorunlarla karşılaştıklarına değinilmiştir (KGM, 2011).

Kuruluştaki amaçlarının farklı olması kooperatiflerde çeşitliliğe neden olmuştur. Kooperatifler, temel faaliyetlerine göre iki grupta incelenmektedir. Bunlar; tarımsal kooperatifler ve tarım dışı kooperatiflerdir. Tarımsal kooperatiflerin faaliyetleri özellikle ziraat alanında kullanılan teknolojinin, verimli üretim yöntemlerinin, tohum bakımı ve ilaç bilgisinin temin edilmesidir. Tarımsal kooperatifleri: *Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri, Su Ürünleri Kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleridir.* Tarım dışı kooperatiflerde ise temel amaç finansal sorunlara destek olmak ve yeni çözümler üretmektir. Tarım dışı kooperatifler arasında; *Tüketim Kooperatifleri, Konut Kooperatifleri, Taşıma Kooperatifleri, Küçük Sanat Kooperatifleri, Eczacı Kooperatifleri, İş Yeri Yapı Kooperatifleri, Turizm Kooperatifleri, enerji kooperatifleri* sayılabilmektedir.

Türkiye'de özellikle son yıllarda kadın girişimcilere yönelik faaliyet sürdüren kooperatiflerinde sayısı artmaktadır. Kadın kooperatiflerinin kurulmasının asıl amacı, örgütsel davranışı, alan eğitimlerini, proje oluşturma yöntemlerini, ürünlerin nasıl pazarlanacağını öğretmek ve en önemlisi finansal konularda sorunların giderilmesinde kadın girişimcilere destek olmaktır. *Kadına Yönelik Kooperatiflerin* devamlılığını sağlamaları için desteklenmesi hem ekonomik hem de sosyo- kültürel boyutta ilerlemenin önemli bir unsurudur (Koç, 2012: 28-29).

3.9. Kümeler

Küme oluşumları yerel rekabetin arttırılmasında, bölgeler arası etkileşimin güçlendirilmesinde, refah düzeyinin arttırılmasında, yeni istihdam alanlarının oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. Bu doğrultuda sürdürülebilir yerel kalkınma için büyük öneme sahiptir. Kümeler, özellikle bölgesel kalkınma politikalarını destekleyici ve bölgede bulunan işletmelerin devamlılığının sağlanmasına yönelik politikalara sahiptir. Kümelerin bir diğer önemli görevi ise bölgede bulunan ve ihtiyaç sahibi girişimcilere mikro kredi imkânı sunmasıdır. Bölgelerde oluşturulan kümeler sayesinde; yerel işletmelerin devamlılığı sağlanır, yeni girişimler desteklenir, bölge içinde ortak iş hareketliliği sağlanır ve bölgede yeni yatırımlar için teşvik oluşturulmuş olur.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, her bölge bir küme olarak kabul edilmektedir. Kümelerin temel aktörleri olan kurum/kuruluşlar; “*üreticiler, tedarikçiler, yerli ve yabancı müşteriler, bilgi ve Ar-Ge sağlayıcıları, alt yapı kurumları, politika yapımçıları*”dır. Bu aktörlere bakıldığında kümelerin aktörleri, bölgesel kalkınmayı sağlayan aktörlerden oluşmaktadır (ahika.gov.tr).

Sürdürülebilir yerel kalkınmanın temel politikalarının uygulanabilmesi; yönetim/idari politikalar, sanayi ilerletme politikaları ve Ar-Ge & inovasyon politikalarının da uygulanabilmesine bağlıdır. Sürdürülebilir yerel kalkınmanın sağlanabilmesi için tüm politikaların bütünleşmiş bir şekilde işlemesi kümelerin oluşturulmasıyla daha kolay bir hale getirilmiştir. Türkiye’de bulunan kümelere örnek olarak; ODTÜ Tekno-Kent Yazılım Kümesi, DTÜ Tekno-Kent Yazılım Kümesi, Ostim İş ve İnşaat Makineleri Kümesi (İŞİM), İzmir Organik Gıda Kümesi verilebilir.

3.10. Kadınlar İçin Mikro Finansman Olanakları

Mikro girişimcilik ve KOBİ’lerin rolü gelişen ülkelerin kalkınmasında önemlidir. İlk olarak Bangladeş’te mikro alanda Kredi problemlerini gündeme getiren ve Grameen Bank aracılığıyla kadın girişimcilerin ekonomiye etkin bir şekilde katılmasını amaçlayan Muhammed Yunus; bir ülkenin ekonomik kalkınmasında en etkili rolün kadınlarda eşit bir şekilde işgücüne dahil etmekten geçtiğini ifade etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde faaliyetlerine devam eden Center for Business Research, yaptığı araştırmalarda kadın girişimcilerin rekabet avantajı elde edebilmesi için özellikle beş kredi kalan olduğunu söylemiştir. bu alanlar; bilgiye erişim, sermayeye erişim, piyasalara erişim, şebekelere erişim onaylama olarak belirlenmiştir. özellikle finansman konusu kadın girişimcileri en çok zorlayan konulardan biri olarak belirlenmiştir (Soyak, 2010: 128-132).

Türkiye’de Grameen mikrofinans programı dahilinde işlem ve üretim, Ticaret, bireysel işletmeye sahip olma, hizmet sektörü, hayvancılık ve tarım gibi alanlarda kredi desteği sağlanmaktadır. TGBM Müdürü Halil Orhan “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” kapsamında “*her çeşit yoksulluğu*” gidermeyi amaçladıklarını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de uygulanan mikro finansman uygulaması, bağışlara dayalı finansman ile oluşturulan bir yapıya sahiptir. Ayrıca herhangi bir teminat yada kefalet gerektirmeden dar bütçeli kadınların ekonomik faaliyetler de bulunmalarına sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle desteklerin devam edebilmesi ve daha fazla yoksul kadın girişimciye ulaşılabilmesi için ek fonların ve bağışların devamlılığı çok önemlidir. TGMP 2020 faaliyet raporuna göre mikrofinans destekleri şu ilkelere göre uygulanmaktadır (TGBM, 2020: 1-18):

- ✓ Dar gelirli Kadınların ekonomiye katılımlarını arttırmak ve bu sayede fakirliğin olmadığı bir ülke yaratmak,
- ✓ Yoksul ailelerin kendilerine ait finans desteği getirecek bir faaliyeti gerçekleştirerek bu ailelerin ekonomik ve sosyal statülerini geliştirmek ve bu alanda sürdürülebilirliği sağlamak,
- ✓ Teminat ya da kefalet istenmeden mikro kredi desteği sunabilmek,
- ✓ Özellikle hiç bir varlığı yada sermayesi olmayan kadın girişimcilere ulaşabilmek,
- ✓ Verilen kredi desteğinde önceliğin en yoksul kadın girişimciye verilmesi esastır,
- ✓ Verilen destekler hanenin yoksulluk sınırının üzerine çıkmasına kadar devam eder.

Mikro finansman desteği sağlayan kurumlar kar amacı gütmemektedir. Türkiye’de bu alanda çalışmalar yapan iki önemli kurumdan ilki; Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), “*Maya Programı*” ile 2015 yılından itibaren kredi desteği vermiştir. Diğer bir önemli program ise Türkiye Grameen Mikrofinans Programıdır (TGMP). 2016 yılından itibaren birçok yoksul kadın girişimciye destek vermeyi başarmıştır. Bu kurumlar dışında 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma fonu (SYDF) ve 1990 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından kurulan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından verilen kredilerde önemli mikrofinansman kaynaklarıdır.

3.11. Kent Konseyleri

Kent konseyleri, 1977 yılında Türkiye’de de kurulmaya başlanmıştır. Türkiye’de kent konseylerinin kurulmaya başlanması İçişleri Bakanlığı’na bağlı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü’nce “*Türkiye’de Yerel Gündem 21 Yönetişim Ağı Kanalıyla Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerelleştirilmesi*” projesi kapsamında 2007’de Resmî Gazete ’de kamuoyuna duyurulmuştur. Proje kapsamında kent konseylerinin hedefleri yerel kalkınmanın hızlandırılabilmesi için *Binyıl Kalkınma Hedeflerine* göre planlanmıştır (Kutlu vd., 2009: 519; Bulut, 2013: 102-103).

Kent konseyleri, 5393 sayılı Belediye Kanununun 76. Maddesine göre; buldukları kentlerin yaşam koşullarını iyileştirmek, çevre duyarlılığının artırılması, kültürel ve tarihi yapıların korunması, toplumun bilinçlendirilmesi, yönetsel faaliyetlerin geliştirilmesi, girişimcilerin desteklenmesi gibi önemli konuları işlemektedir. Hedef aldığı temel görevleri ve demokratik yapısı bakımından incelendiğinde kent konseyleri, sürdürülebilir yerel kalkınma açısından önemli bir role sahiptir (Eroğlu, 2010: 45, 49).

Sürdürülebilir kalkınmanın temel ölçütleri arasında yer alan “yoksulluğun ve açlığın giderilmesi”, “temel eğitimleri toplumda her bireyin alabilmesini sağlamak”, “kadın haklarını iyileştirmek ve ekonomik kimliklerini güçlendirmek”, “toplumda cinsiyet eşitsizliğinin engellenmesi”, “yaşam ömrünü uzatmak”, “salgınlarla mücadelenin güçlendirilmesi”, “sürdürülebilir çevre uygulamalarının yaygınlaştırılması” ve “küresel ortaklıkları güçlendirerek sürdürülebilir kalkınmaya ulaşılması” gibi temel ölçütler kent konseylerinin de sağlamaya çalıştığı ölçütler arasındadır (Kocağlu, 2015: 109).

Kadınların ekonomide daha aktif rol oynaması, ekonomik kalkınma ve refah seviyesindeki artışları daha çok hızlandıracaktır. Kent konseylerinin özellikle bu alanda yaptığı çalışmalar önem arz etmektedir. Kent konseylerinin bu alanda yaptığı çalışmalar arasında; Afyonkarahisar ve Sakarya kent konseylerinin kurduğu Kadın El Emeği Satış Merkezi, Manisa ve Artvin kent konseylerinin kurduğu kadın danışma ve dayanışma merkezi, Manisa Kent Konseyi tarafından ev ekonomisine katkı yapmak isteyen kadınlara kurs hizmeti örnek verilebilmektedir. Ek olarak kent konseyleri kadına yönelik şiddetin bitirilmesi adına da birçok çalışma gerçekleştirmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalara örnek olarak; Batman ve İzmir kent konseylerinin şiddet mağduru kadınlara eğitimler vermesi ve sığınma istasyonunu kurması, Adana Kent Konseyi'nin “*Önce İnsan, Sonra Kadınım! Şiddet Mağdurları Sosyalleştirme*” projesi verilebilir (Eroğlu, 2010:52).

4. MIKRO TEMELLİ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ANLAYIŞININ GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİNİN ANALİZİ

Bir ülkenin kalkınmada sürdürülebilirliği sağlayabilmesindeki temel etken yerel olarak mikro ölçekte çalışmalar yapması ile doğru orantılıdır. Etkili bir kalkınma sağlanabilmesi için her birimin ihtiyaçlarının karşılanması ve başarıya giden en kısa yola yönlendirilerek devamlılığının sağlanması gereklidir. Bu doğrultuda öncelikli olarak mikro ölçekte uygulanan sürdürülebilir kalkınma anlayışının güçlü ve zayıf yönlerini bilerek hareket etmek daha doğru sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Tablo 2’de mikro temelli sürdürülebilir kalkınma anlayışının güçlü ve zayıf yönleri analiz edilmiştir.

Tablo 2: Mikro Temelli Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Güçlü ve Zayıf Yönleri

GÜÇLÜ YÖNLERİ	ZAYIF YÖNLERİ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kırsal istihdam oranlarında artışın sağlanması, ✓ Özellikle kırsal bölgelerde kadın istihdamının artırılması, ✓ İş alanlarının daha verimli kullanımının sağlanması, ✓ Atık yönetimi konusunda birçok işverenin eskiye nazaran daha bilinçli hale gelmesi, ✓ Uluslararasılaşma ve markalaşma kavramlarının başarılı bir şekilde özendirilmesi, ✓ Genç girişimcileri teşvik edecek çalışmaların yapılması, ✓ Kırdan kente göçlerin kontrol altına alınmış olması, ✓ Yaşam kalitesinde artış, ✓ Eğitim olanaklarının her kesimden bireye ulaştırılabiliyor olması. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Finansal destek fonlarının kısıtlı olması, ✓ İşletmelerin maddi sorunlar yüzünden istenilen potansiyelde istihdam sağlayamıyor olması, ✓ Yeni girişimcilere verilen eğitimlerin yeterince uzmanlaşmış, deneyim sahibi kişilerce verilmiyor olması, ✓ Rehberlik ve danışmanlık yapan görevli kişilerin büyük çoğunluğunun bu alanlarda gerekli eğitimlerin çoğunu almamış olması, ✓ Verilen hizmetlerde teknolojinin henüz gerekli seviyede kullanılamıyor olması, ✓ Prosedür kısmında işveren ve destek veren arasında birim sayısının çok olmasından kaynaklı iletişim kopuklukları.

Kaynak: Tarafımızdan Oluşturulmuştur.

Mikro temelli sürdürülebilir kalkınmada devamlılığın sağlanması için öncelikli olarak zayıf yönlerin üzerinde durulması gereklidir. Özellikle küreselleşmenin ve dijitalleşmenin her geçen gün yoğunlaştığı göz önüne alındığında bu durumun hem avantajlı hemde dezavantajlı yönleri vardır. Her ne kadar ilgili alanda bilgiye ulaşmak parmağımızın ucunda olsa da ulaşılan her bilgi doğru bilgi olmayabilir. Bu açıdan özellikle genç girişimcilerin yol rehberliğini yapacak kişilerin gerekli alanlarda uzman kişiler olmaları oldukça önemlidir. Var olan yapıların çeşitli finansal nedenlerle yok oluşunun önüne geçilmeli ve işletmelerin fon sıkıntısına yeni çözümler/kaynaklar oluşturulmalıdır.

5. SONUÇ

Sürdürülebilir yerel ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi; bölgede toplumun yeniliklere/değişimlere açık, hızlı uyum sağlaması ve üretim odaklı gelişmeye açıklığı ile doğru orantılı şekilde ilerlemektedir. Bu noktada bütçesi kısıtlı girişimcilerin de üretim zincirine dahil edilmesi, ekonomik kalkınmada sürdürülebilirliği önemli ölçüde destekleyecektir. Girişimcilerin desteklenmesinde mikro finans desteği sağlayan gönüllü birçok kurum ve kuruluşlar vardır.

2000’li yılların başından bu yana ülkelerin gündeminde yer alan mikro finans uygulamalarının Türkiye’de de pek çok örneği mevcuttur. Mikro finans desteği veren kurumların temel gayesi kâr maksimizasyonu sağlamak değil; ekonomik kalkınmada sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır. Mikro finans destekleri, yoksul girişimcilerinin kendi işlerini kurmasına olanak sağlayarak, yeni istihdam alanları oluşturmakta ve yerel anlamda da ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Mikro finans uygulamalarının daha güçlü bir sistemle ilerleyebilmesi için çalışmamızda belirttiğimiz zayıf yönlerin giderilmesi gereklidir. Bu sayede daha güçlü bir yapıya sahip mikro finans sistemi oluşturularak özellikle yerel

kalkınmaya maksimum fayda sağlanabilir. Bunun yanı sıra mikro finans uygulamalarının yaygınlaştırılması ve desteklerin artırılması bölgeler arasında bulunan eşitsizlikleri de giderecektir. Sonuç olarak mikro finans sistemindeki aksaklıkların giderilmesi ve sistemin yaygınlaştırılması hem yerel ekonomik kalkınmada sürdürülebilirliği sağlayacak hem de refah düzeyinin artmasında etkin rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, F. (2011). “İş Geliştirme Merkezleri (İŞGEM) Araştırma Raporu”, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, 1-23.
- Alkan, A. (2001), “Yirmibirinci Yüzyıl Başında Dünya Kooperatifçiliğinin Gündemi”, Cevat Geray’a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, No: 25, Ankara, s: 209-229.
- Banerjee, S.B. (2002), “Contesting Corporate Citizenship, Sustainability and Stakeholder Theory: Holy Trinity or Praxis of Evil?” Academy of Management Conference, Denver, August 9-13, 2002.
- Beşel, F. ve Yardımcıoğlu, F. (2017). “Yerel Yönetimler Üzerine Seçme Yazılar”, Beşköprü Yayınları, Sakarya.
- Bulut, T. (2013), “Şeffaf, Katılımcı ve Etkin Kent Yönetimi İçin Kent Konseyleri”, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Bozdereli, A. A. (2018). “Yavaş Şehir: Yerel Sürdürülebilir Kalkınmaya Bir Alternatif”, İktisat ve Toplum Dergisi, (97), 31-39.
- Carson, R., (1962), “Sessiz Bahar”, (Çeviri: Güler, Çağatay), Palme Yayınları, Ankara, 15-68.
- DPT (2000). “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, 2001-2005, Ankara.
- Ergülen, A., Atıcı, F. (2020). “Toplam Kalite, Çevre ve Sıfır Atık Yönetimi; Yaklaşımlar, Kazanımlar ve Eleştiriler”, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(24), 299-328.
- Eroğlu, H. T. (2010). “Sürdürülebilir Yerel Kalkınma ve Kent Konseyleri”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 26, 44-55.
- Gökyay, Ç. (2008). “Türkiye’de Mikro Kredi Uygulamaları ve İstihdama Etkileri”, Ankara, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları.
- Hasanoğlu, M. Ve Aliyev, Z. (2009). “Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları”, 35 Sayıştay’ın Denetim Kapasitesini Güçlendirme Projesi, 81-90.
- Holden, E. (2004). “Ecological Footprints and Sustainable Urban Form”, Journal Of Housing And The Built Environment, 19(96), 91-109.
- ICA, (2013), “Blueprint for a cooperative decade, International Cooperative Alliance”, 2012 International year of cooperatives. https://ica.coop/sites/default/files/media_items/ICA%20Blueprint%20-%20Final%20version%20issued%207%20Feb%202013.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2022.
- ILO, (2001), Report V (1), Promotion of cooperatives, Fifth item on the agenda, International Labour Office Geneva, 89th Session. <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc89/rep-v-1.htm>, Erişim Tarihi: 09.01.2022.
- KGM (TC.Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü), (2011), “Türkiye kooperatifçilik stratejisi ve eylem planı 2012- 2016”.
- Kayasü, S., Pınarcıoğlu M., Yaşar, S. S., Dere, S. (2003). “Yerel/Bölgesel Ekonomik kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 6-18.
- Kocaoğlu, M. (2015). “Yerel Sürdürülebilir Kalkınma ve Kent Konseyleri: Kırşehir Kent Konseyi Örneği Üzerinden Uygulamalı Bir Çalışma”, PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Özel Sayı: 2, 97-117.
- Koç, H. (2012). “Genel Kooperatifçilik ve Kadına Yönelik Kooperatifler, Ziraat Mühendisliği Dergisi”, sayı:358, 24-29.
- Kutlu, Ö., Usta S. Ve Kocaoğlu, M. (2009), “Vatandaş Odaklı/Vatandaşın Odakta Olduğu Yönetim: Kent Konseyleri ve Selçuklu Belediyesi Örneği”, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9 (18), Ekim, 2009, ss.507-532.
- Markandya, A., Harou, P., Bellù, L. G., & Cistulli, V. (2002), “Environmental Economics for Sustainable Growth: A Handbook for Practitioners”, Edward Elgar, Cheltenham.
- Moon, Y., Kamiya, M., Konishi, Y. (2016). “Local Governments and Local Economic Development”, Productive Capacity and Spatial Analysis, Finance for City Leaders Handbook, 335-352.
- Munasinghe, M. (2009). “Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications”, New York: Cambridge University Press, s.34,35.

- Örki, A. (2016). “Ekonomik Kalkınmada Kooperatiflerin Öneminin Örneklerle Değerlendirilmesi”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2016, 3(2), 13-22.
- Öztüroğlu, Y., Özbiltekin, M., Sürgeç, I., Gözacan, N., (2018). “Sürdürülebilir Şehirler İçin Bir Ölçek Öalığıması: İzmir İli Örneği”, *Nişantaşı Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(2), 67-79.
- Yalçın, A. ve Yalçın, S. (2013). “Sürdürülebilir Yerel Kalkınma İçin Cittaslow Hareketi Bir Model Olabilir Mi?”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1), 32-41.
- Serka Kalkınma Ajansı, <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/39-soruda-kalkinma-ajanslari-destekleri.pdf> , Erişim Tarihi: 17.09.2021.
- Soyak, M. (2010). “Kadın Girişimciliği ve Mikrofinans: Türkiye Deneyimi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 24, 129-144.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). <http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/temel-tanimlar/> . Erişim Tarihi: 20.09.2021.
- TGMP (2020). “Faaliyet Raporu”. http://www.tisva.net/flip/2020_tgmp_faaliyet_raporu.html , Erişim Tarihi: 01.01.2022.
- UNDP (2021). <https://www.kureselamaclar.org/> . Erişim Tarihi: 22.09.2021.
- https://www.ahika.gov.tr/assets/upload/dosyalar/ahika__tr71-yerel-ekonomik-kalkinma-kumelenme-rehberi.pdf , Erişim Tarihi: 16.01.2022.
- <http://www.kedv.org.tr/index.php?page=maya>, Erişim Tarihi: 18.01.2022.
- <http://www.tgmp.net/sayfa.aspx?aKat=9>, Erişim Tarihi: 18.01.2022.
- http://tog.org.tr/hakkimizda_125, Erişim Tarihi: 19.01.2022.

Mülteci Öğrencilerin Diğer Öğrencilerin Akademik Başarısı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri

Views Of Primary School Teachers About The Effects Of Refugee Students On The Academic Success Of Other Students

Nazlı Can KEKEÇ¹ Ahmet ÜSTÜN²

¹ Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim ABD, Amasya, Türkiye (Corresponding Author)

² Prof. Dr.; Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Amasya, Türkiye

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, mülteci öğrencilerin yaşamış oldukları sorunların diğer öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkilerini belirlemek için sınıf öğretmenlerinin görüşlerini derinlemesine incelemektir. Araştırma örneklemini farklı okullardan seçilmiş olan 8 tane sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Bu araştırma nitel araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenolojik (olgu bilim) araştırma olarak belirlenmiştir. Veriler betimsel ve içerik analizi teknikleri ile analiz edilmiştir. Çalışmaya katılan sınıf öğretmenleri mülteci öğrenciler ile ilgili yaşadıkları sorunları iletişim problemi, uyum problemi, gruplaşmalar, hırçın davranışlar, sınıf düzenini bozma, dersin hızını yavaşlatma ve sınıf yönetimini zorlaştırma şeklinde ifade etmişlerdir. Sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrenciler ile yaşadıkları bu sorunların okul düzenini, sınıf yönetimini ve okulun akademik başarısını anlamlı şekilde etkili olduğu görüşünün ağırlık kazandığı tespit edilmiştir. Bulgular doğrultusunda araştırmacı mülteci öğrencilere oryantasyon uygulanması, Türkçe dili eğitimi verilmesi, uyum sınıflarının açılması, sınıflara öğrencilerin akademik başarı seviyelerine göre dağıtılması gibi birtakım önerilerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç, Sığınmacı, Mülteci öğrenciler, Akademik başarı

ABSTRACT

The purpose of this research was to deeply analyze the views of primary school teachers about the effects of refugee students and the problems they face on the academic success of other students. The reserch sample for this consists of 8 primary school teachers. This research was conducted using semistructured interview form in scope of qualitative research. The research was completed by using the phenomenology design, a type of qualitative research design. The findings were analyzed using descriptive and content analysis techniques. Primary school teachers that participated in the research expressed the problems they face in regards to refugee students as communication problems, problems of adaptation, grouping, aggressive behaviors, disrupting the order of class, slowing down the pace of lectures and aggravating the classroom management for teacher. It was found out that these problems the teachers face impacts the classroom management and academic success in school in a meaningful way. In accordance with the findings, some suggestions as opening orientation training courses, giving mandatory Turkish language lessons, opening adaptation classes or distributing the students over the classes according to their academic successes were given.

Key words: Immigration, refugee, refugee students, academic achievement

1. GİRİŞ

Mültecilik kavramına dair birçok toplumda, tarihin her döneminde, çeşitli görüşler ve anlayışlar gelişmiştir. Tarih boyunca sayısız insan isteyerek veya istemeyerek doğduğu toprakları bırakarak başka topraklarda yaşamış veya yaşamak zorunda kalmıştır. Kimi zaman daha iyi bir yaşam, daha kazançlı bir iş veya başka bir sebeple gönüllü olarak gerçekleşen bu durum, kimi zaman da soykırım, savaş veya bunlara benzer acı durumlar yüzünden gerçekleşmiştir. Fakat göç ve mültecilik hakkında değişmeyen bir husus varsa o da mültecilerin geldiği toplumda, olumlu veya olumsuz, bir etki bıraktığı ve o toplumun dinamiklerini bir şekilde değiştirdiğidir. Türk toplumu ve kültüründe de son on yılda genellikle Arap toplumlarından gelen mültecilerle özdeşleşmiş bu kavram sadece Türkiye'yi değil, tüm Avrupa ve Dünyanın yakından takip ettiği ve ilgilendiği bir fenomendir. Bir kelebeğin kanat çırpışının dünyanın diğer ucunda fırtına koparması gibi, dünyanın bir noktasındaki göç hareketleri de tüm dünyayı etkilemektedir. Türkiye de göç hareketlerinden bulunduğu bölgede en çok etkilenen ülkedir. Türk toplumu bu etkileri çok farklı alanlarda ve gözle görülür şekilde hissetmiştir. İstihdam, ekonomi, eğitim, sosyo kültürel alışkanlıklar, milli güvenlik vb. birçok alanda bu etkiler görülmektedir. Bu etkilerin hem yerli halk hem de mülteciler için toplumsal ve kültürel dinamiklere nasıl yansıdığı Türkiye'deki büyük bir çoğunluğun merakıdır. Özellikle gelecek neslin yeşereceği okullardaki değişen dinamikler, gelişme çağındaki öğrencileri ömür boyu etkileyecek ve ülkenin gelecekteki çehresini de beraberinde değiştirecektir. Öğrencilerin sadece akademik anlamda değil, sosyal anlamda da kendilerini bulduğu ve keşfettiği okullardaki mülteci öğrenci gerçeği göz ardı etmeden incelenmesi gereken bir durumdur.

1.1. Araştırmanın Amacı

2010'lu yılların başından beri mülteci öğrencilerin Türk eğitim sistemine nasıl ne derecede ve ne şekilde entegre olacağı merak edilen bir konu olmuştur. Geçen yıllarda sayıları artan mülteci ailelerin ve bu ailelerden gelen

çocukların ne derece adapte olduğu, eğitim gördükleri okullardaki diğer öğrencilere ve eğitime ne gibi etkileri olduğuna dair sorulara cevap almak amacıyla Türkiye genelinde sınıf öğretmenlerine çeşitli sorular sorulmuştur. Katılımcılara sorulan sorular şöyledir:

- ✓ Gözlemlerinize göre mülteci öğrencilerin genel olarak yaşadıkları problemler nelerdir?
- ✓ Mülteci öğrencilerinizin okulun düzenini ne yönde etkiliyor? Bu durumdan diğer öğrenciler nasıl etkileniyor?
- ✓ Sınıf Yönetimi konusunda mülteci öğrenciler ile problem yaşıyor musunuz? Yaşıyorsanız ne gibi problemler yaşıyorsunuz? Yaşadığınız bu problemler diğer öğrenciler üzerinde nasıl etki yaratıyor?
- ✓ Sizce mülteci öğrenciler ile diğer öğrenciler arasındaki ilişkiler diğer öğrencileri nasıl etkiliyor?
- ✓ Mülteci öğrenciler ile yaşanan sorunlar diğer öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkilerine yönelik neler düşünüyorsunuz?

1.2. Araştırmanın Önemi

Türkiye Cumhuriyeti son on yıllık dönemde artan iltica ve göç hareketlerinden fazlaca etkilenmiş bir ülkedir. Hatta tüm Dünyada bu konuyla muhatap olmuş ülkelerin başında gelmektedir. Komşu ülkelerdeki iç ve dış karışıklıkların, Türkiye'nin coğrafi konumunun Avrupa ve Asya arasında bir köprü görevi görmesi de bu duruma etki eden sebeplerdendir. Kalıcı veya geçici göçmenlerin Türkiye'deki okullara, yerli öğrencilere ve genel akademik düzeye bu süreçte ne gibi etkisi olduğunu anlamak için de yapılan literatür taramasında karşışın sonuç bu konuda yapılan çalışmaların daha detaylı ve derinlemesine incelenebileceğidir. Bu çalışma Türkiye'de sayıları son on yılda artan mülteci ailelerin çocuklarının ne derece uyum sağladığı, okullardaki akademik ve sosyal gelişimi ne derece etkilediği, hangi durum ve problemlerin ne gibi etkilerinin olduğunu anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bulunan sorunlara ve durumlara dair ne gibi önlemler veya projeler gerçekleştirilebilir sorusuna da cevap aramak için çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Bu çalışma, mülteci öğrencilerin okul içi uyumlarının ve akademik etkilerinin özelinde ne gibi planlamalar yapılabileceğine dair bir çıkarım yapılabileceği için özel bir öneme de sahiptir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

- ✓ Bu araştırma kapsamında sınıf öğretmenleri ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla yapılan görüşme 8 kişi ile sınırlıdır.
- ✓ Görüşme yapılan sınıf öğretmenlerinin görev yapmakta oldukları okullar mülteci öğrencilerin ve Türk öğrencilerin aynı okulda ve aynı saatte eğitim gördükleri okullar ile sınırlıdır.
- ✓ Araştırmada elde edilen bulgular görüşme formlarından elde edilen verilerle sınırlıdır.

1.4. Araştırmanın Varsayımı

Mülteci öğrencilerin yaşadıkları problemler göz önüne alınarak diğer öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada farklı okullarda görevli 8 sınıf öğretmeni ile görüşülmüş olup, görüşmeye katılanların yarı yapılandırılmış görüşme formunda bulunan ve araştırmacı tarafından yöneltilen sorulara samimi ve objektif cevaplar verdikleri varsayılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Göç Kavramı

Göç, tarih boyunca tüm dünya insanları için bilinen bir kavram olmuştur. Kişilerin, grupların veya halkların belirli sebepler dolayısıyla kendi yaşadıkları toprakları bırakıp başka topraklara gelmesi, yeni bir kültür, adet ve anlayış sistemine dahil olması veya olmaya çalışması tarihin her döneminde görülmüş bir durumdur. Göç, diğer bir deyişle, istemli veya istemsiz bir şekilde gerçekleşen, kişinin kendi yaşadığı yeri bırakıp başka bir yere yerleşip orada hayatına devam etme durumu olarak tanımlanabilir (Ziya, 2012). Göç etme nedenleri ve sonuçları bakımından göç eden kişiler farklı şekillerde tanımlanabilir. Bu tanımlar mülteci, sığınmacı ve göçmen olarak belirlenebilir. Mülteci, herhangi bir kimliği (ırk, din, mezhep, siyasi görüş vb.) sebebiyle yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kalan ve geri dönemeyen kişi olarak tanımlanmıştır. Sığınmacı da aynı sebeplerden dolayı tehdit altında olan ve bu sebeple yaşadığı yerde ayrılan kişidir. Sığınmacı, mülteci ile aynı sebeplerden dolayı göç etmiş olsa da göç ettiği ülkede mülteci ile aynı hak ve özgürlüklere sahip olmayan kişilere sığınmacı denmektedir. Göçmen ise vatanında kendisine bir baskı olmamasına rağmen, ekonomik sebeplerle ve kendi isteğiyle başka bir ülkeye iltica eden kişiler için kullanılan tanımdır. Bu kişiler daha iyi iş olanakları ve ekonomik özgürlük için başka yerlere göç etmekte ve istedikleri zaman yaşadıkları yere dönebilmektedirler (Akkaş, 2005).

Türkiye'deki Suriye kökenli göçmenlerin birçoğu sığınmacı tanımında değerlendirilmektedir. Bu durumun sebebi 1951 yılında imzalanan "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi" olarak gösterilmektedir. Bu sözleşme Avrupa'dan Türkiye'ye olan göçleri mülteci statüsünde değerlendirirken, Avrupa dışından gelenleri ise sığınmacı olarak tanımlamaktadır. 1994 tarihli İltica ve Sığınma Yönetmeliği ise sığınmacılara geçici koruma

sağlamakta ve oturma izni hakkı vermektedir. Bu sebeple Suriyeli göçmenler başka bir ülkenin onları mülteci statüsünde değerlendirmesine kadar Türkiye’de geçici sığınmacı olarak değerlendirilmekte ve pasaport olmadan giriş çıkışlarına olanak sağlamaktadır (Kap, 2014).

2.2. Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler

İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığının yayımlanmış olduğu 23 Kasım 2021 tarihli verilere göre, geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sığınmacı sayısı 3 milyon 734 bin 874 kişidir. Bu sayının 1 milyon 770 bin 17’si (%47,4) çocuk statüsündedir. 2 milyon 645 bin 464 kişi kadın ve kız çocuğu olarak belirlenmiştir (Türkiye Göç İstatistiği, 2021).

Tablo 1. Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sığınmacı Sayısı

YAŞ ARALIĞI	ERKEK	KADIN	TOPLAM
0-4	264.170	246.605	510.775
5-9	294.387	276.489	570.876
10-14	221.260	207.855	429.115
15-18	139.732	119.672	259.404

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2021), Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler, 23.11.2021 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>, adresinden erişildi.

Türkiye’de bunun dışında başka ülkelerden gelmiş 320.000 kişi uluslararası koruma başvuru statüsündedir. Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin %98’i kent veya köylerde, geri kalanı Geçici Barınma Merkezlerinde yaşamaktadır. Göçmenlerle ilgili maliyetlerin çoğunluğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından karşılanmaktadır. 2020 yılında patlak veren küresel COVID-19 krizinin etkisiyle gelir kaynaklarını kaybeden ve yaşamını idame ettirme konusunda etkilenmiş sığınmacılara yardım amacıyla 3RP (Regional Refugee and Resilience Plan) revize edilmiş ve BM’nin COVID-19 Küresel İnsani Müdahale Planına güdümlü hareket edilmeye başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bu konudaki kapsamı kişinin kayıt altına alınma, korunma, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi durumlara da yansımaktadır. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik ise sığınmacıların işe girme, iş sahibi olma gibi tüm istihdama dair olanaklarını korumaktadır. 2018 senesinde yürürlüğe giren Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı sığınmacı, göçmen vb. kişiler ile yerel toplum arasındaki beraberliğin ve uyumun sağlanması ve göçmenlerin bağımsız bir şekilde adapte olması amaçlanmıştır. Yerel halk ve göçmenler arasındaki sosyal sürtüşme ve boşluğun artmasına dair emarelerin hala görülmesinin üstüne salgın öncesi ve salgın sürecindeki dönemlerde artan yardım, istihdam fırsatları gibi durumların da bu ilişkileri gerebileceği düşünülmektedir. Geçici koruma konusunda sadece merkezi yönetimlerin değil, yerel birimlerin de yerel kalkınma, genel hizmet ve sunum konusunda hayati bir önemi vardır (Türkiye Ülke Bölümü 2021-2022 Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı, 2021).

Göç İdaresi Başkanlığının verilerine göre 2020 yılı itibarıyla 5 ilde 7 geçici barınma merkezi ve bu merkezlerde 59.887 geçici koruma kapsamında Suriyeli sığınmacı vardır. Bu merkezlerde eğitim, sağlık, dini hizmetler mevcuttur ve sosyal bir yaşam aktiftir. Eğitim merkezleri göçmenlerin meslek sahibi olmaları amacıyla hizmet vermektedirler (İçişleri Bakanlığı GİGM, 2021).

2.3. Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Eğitimi

MEB bünyesindeki Suriyeli Öğrenci Sayısı 8 Haziran 2021 tarihinde yapılan açıklamada anaokulu seviyesinde 35 bin 707, ilkökul seviyesinde 442 bin 817, ortaokul seviyesinde 348 bin 638 ve lise seviyesinde 110 bin 976 olarak verilmiştir. Toplam 771 bin 428 öğrenci eğitim hayatını sürdürmektedir. Yaşı tutmasına rağmen okula gitmeyen 432 bin 956 çocuk vardır (Mülteciler Derneği, 2021).

2020-2021 eğitim öğretim yılı itibarıyla geçici koruma altındaki 768.000 Suriyeli çocuk, MEB’e bağlı okullarda eğitimlerini sürdürmektedir. Türkiye’deki çocukların okula kayıt olma oranı ilkökul düzeyi için %79,5, ortaokul için %78,9, lise düzeyi için %39,7 olarak verilmiştir. Geçici koruma altındaki Suriyeli çocukların %35,8’inin ise okula gitmediği görülmektedir. Eğitim Sektörü Çalışma Grubunun yaptığı bir ankete göre geçici koruma altındaki göçmenlerin ağırlıklı olduğu bölgelerdeki çocukların %14’ünün 2020-2021 akademik yılı için okula kayıt yaptırmadığını, bu çocukların anne babalarının ise %66’sının o yıl için çocuklarını okula göndermeyi düşünmedikleri görülmüştür. Ankete katılanların %28’i, ailenin sahip olduğu ekonomik sorunların kayıt yaptırmamanın ana nedeni olduğunu, %23’ü okul çağındaki çocuklarının çalıştığını, %12’si de kayıt olmama durumunun fiziksel veya zihinsel bir engelden dolayı olduğunu belirtmiştir (Türkiye Ülke Bölümü 2021-2022 Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı, 2021).

16 Mart 2020 tarihinde COVID-19 salgını sebebiyle örgün ve yüz yüze eğitime ara verilmesi ile 19 milyon çocuk uzaktan eğitim kapsamında eğitimlerine devam etmek zorunda kalmıştır. Bu durum maddi, manevi, sosyo-kültürel ve ruhsal olarak halihazırda adaptasyon sorunları yaşayan koruma altındaki göçmen çocukları daha da etkilemiş ve akran etkileşimi, uyum sağlama, hedef kazanımların yerleşmesi vb. durumların kaybına veya gecikmesine yol açmıştır. Milli eğitim bakanlığı ve diğer bakanlıkların ortak çalışmaları, EBA (Sürekli Eğitim Bilişim Ağı) gibi

platformlara destek verilmesi ve internet ve teknolojiye erişime yardım edilmesi gibi durumlarla bu durum telafi edilmeye çalışılsa da bu dönemde okullara kayıt ve devamlılık sekteye uğramıştır. Yaklaşık %50'sinin Türkçe becerilerinde sorun yaşadığı, internet erişiminin kısıtlı olduğu, teknolojik alet ve ekipman gibi araçlarda eksiklik yaşayan Suriyeli çocukların ise salgın döneminde uyum sorumluları daha da artmıştır. 3RP kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Devleti MEB'in "Daha Güçlü Bir Gelecek için 2023 Eğitim Vizyonu", "11. Ulusal Kalkınma Planı" ve onaylı COVID-19 politikaları ile güdümlü eğitim programları oluşturma amacıyla ulusal ve yerel düzeylerde kamu kurumlarıyla iş birliği içinde çalışmaktadır. Halihazırdaki durum lojistik altyapı desteği ihtiyacını doğurduğu kadar öğretmenler ve diğer eğitim çalışanları için de hizmet içi eğitim üzerinden psikososyal destek verme, pedagojik yaklaşımlarda yenilenme ve günceli yakalama ve kültür sorunlarına dair çözümsel yaklaşımlara aşina olma gibi yetenekleri de kazanma zorunluluğu getirmiştir (Arık, 2020).

Öğrenim kurumlarında ayrımcılık, uyumsuzluk, kültür bariyerleri ve dil sorunları gibi sorunların çözümü için MEB beş yaşındaki geçici koruma altındaki çocukların Erken Çocukluk Eğitimi programına (ECE) en az bir yıllığına kayıt olmasını desteklemektedir. Bu programın temel amacı, özellikle eğitim veya öğretim programlarına kayıt olmamış 428.000'den fazla çocuğun topluma kazandırılma ve işlevsel hale gelme sürecine yardım etmektir (Türkiye'de Geçici Koruma Sağlanan Çocukların Eğitimi istatistik raporu, 2019).

2.4. Devlet Okullarındaki Suriyeli Mülteci Öğrencilerin yaşadıkları Sorunlar

Suriyeli mülteci öğrencilerin eğitim-öğretim konusunda yaşadıkları sorunların en başında gelenlerden birisi dil bariyeridir. Dil bariyeri, MEB bünyesindeki Suriye göçmeni öğrencilerin diğer öğrenciler ve öğretmenlerle arasındaki iletişim problemlerine neden olmakta ve eğitimin aksamasına neden olmaktadır (Emin, 2016; Er ve Bayındır, 2015; Uzun ve Bütün, 2016). Bunun dışında okul veya aile içi maddi sorunlar da Suriyeli göçmen öğrencilerin eğitimi ile alakalı sorunlardan önde gelenlerdendir. Devlet okullarının kapasiteleri, güncelliğini koruyamamış materyaller, öğretmen sayısının azlığı veya var olan öğretmenlerin bu konudaki pedagojik eksiklikleri gibi durumlar da bu konudaki önemli sorunlardır (Sirin ve Rogers-Sirin, 2015, s.10; Watkins ve Zyck, 2014, s.3). Göçmen çocukların aile ekonomisine katkıda bulunma amacıyla çalışmak zorunda kalarak okul devamlılığının aksaması, pandemi dönemi öncesi veya sonrasında eğitime erişme olanaklarının zorlukları, ulaşım-barınma-gıda gibi konulardaki sorunlar ve erken evliliğe zorlanma gibi kültürel farklılıklar da devlet okullarında okuyan Suriyeli mülteci öğrencilerin yaşadıkları sorunlara örnek gösterilebilir. Bu durumlar haricinde Suriyeli nüfusun artması, bu konuya ayrılan ekonomik kaynakların ve projelerin artan nüfusa yetmemesi ve mülteciler konusundaki kanuni belirsizlikler de bu sorunlara etki eden faktörlerdendir (Esen, Duman ve Alper, 2016, s.149). Kayıt dışı bir şekilde Türkiye'de yaşamaya devam eden mültecilere dair plan ve programların yapılmasının zorlukları, okullarda ırksal olarak yaşanan akran zorbalığı, dışlanma gibi durumlar da bu öğrencilere sağlanması gereken psikolojik yardımları ve rehberlik hizmetlerini sekteye uğratmaktadır (Cırit, vd., 2019).

Bu sayılan uyumsuzlukların hem mülteci öğrenciler hem de aynı ortamda bulunan diğer öğrenciler için eğitim ve öğretime ulaşmada ve öğrenmede sorunlara sebep olduğu düşünülmektedir ve bu yapılan araştırmanın da çıkış noktalarından birisidir. Sınıf ortamında eğitimi etkileyen ve mülteci öğrenciler için zorluk yaşatan bir diğer faktör de dil bariyeri ile alakalı olarak alfabe farklılığıdır. Latin alfabesine yabancı olan öğrencilerin bu alfabe üzerinden Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler vb. derslerin içeriklerine dair kazanımları da yavaşlamaktadır. Bu ve burada bahsi geçmeyen diğer zorluklar ve sorunlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde mülteci öğrencilerin devlet okullarındaki akranları ile olan farkları açılmakta, bu öğrenciler okula, eğitime ve çevreye yabancılaşmakta ve topluma kazandırılmaları zorlaşmakta veya imkansızlaşmaktadır (Erdem, 2017).

Suriyeli Öğrencilerin Eğitim Süreçlerinde Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar Öğretmenler için de tıpkı Suriyeli öğrenciler için olduğu gibi mülteci öğrencilerin eğitimindeki en büyük engel dil bariyeridir. Suriyeli mültecilerin buldukları sınıflarda iletişim, uyum ve müfredat konularında yaşanan sorunlar, Türkçe derslerinde Türkçeye dair ön hazırlık, bilgi veya kulak aşinalığı olmayan çocuklara ve anadili Türkçe olan yerlilere aynı müfredat üzerinden aynı dersliklerde aynı yöntemlerle eğitim verme gibi durumlar da bu bariyeri perçinleyen faktörlerdendir (Sözer ve İşiker, 2021).

Aykırı (2017) bu duruma dair araştırmasında öğretmenlerin en çok sorun yaşadıkları konuların dil farklılığı, öğrenci ve velilerin Türkçe konuşma ve yazmadaki eksiklikleri, öğrencilerin eğitimlerinin savaş, göç vb. durumlar yüzünden aksaması sebebiyle yaşlarına ve eğitimsel hazırbulunuşluklarına uygun olmayan sınıflarda okumaları ve göçmen velilerin ilgisizlikleri olarak belirlemiştir. Bunun dışında kültürel farklılıklar ve savaş ve göçün getirdiği psikolojik sorunların getirdiği zorluklar da sınıf ve okul içerisinde uyumsuzluklara sebep olmakta, öğretmene karşı inat, düşmanlık ve öfkeye dönüşmektedir. Bu durum da öğretmenin sınıf içerisindeki iş yükünü arttırmakta, verdiği eğitimi baltalamakta ve sınıf içi ahengi sağlamasını zorlaştırmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Deseni

Nitel araştırmanın alt başlıklarından fenomenoloji (olgu bilim) bu araştırmanın desenini oluşturmaktadır. Fenomenoloji kavramlara dair anlamların ve bu kavramla ilişkisi bulunan bireylerin fikirleri üzerinden bir resim çizme olgusudur. Fenomenolojinin temel amacı bir tanımlamadan çok kavramın ne şekillerde fikir veya olgu halini aldığını anlamaktır (Creswell, 2015).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, 2021 yılı Aralık ayı itibarıyla Türkiye genelinde görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinden oluşmaktadır. Araştırma konusu hakkında farklı düşüncelere erişebilme hedefiyle katılımcılar karma yöntemle rastgele bir şekilde seçilmiştir.

Tablo 2. Araştırmanın Çalışma Grubunu Oluşturan Katılımcılar

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Branş
K1	Erkek	45	Sınıf Öğretmeni
K2	Kadın	35	Sınıf Öğretmeni
K3	Kadın	39	Sınıf Öğretmeni
K4	Kadın	49	Sınıf Öğretmeni
K5	Kadın	45	Sınıf Öğretmeni
K6	Kadın	24	Sınıf Öğretmeni
K7	Erkek	32	Sınıf Öğretmeni
K8	Kadın	26	Sınıf Öğretmeni

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Bu form 8 sınıf öğretmenine uygulanmıştır. Formdaki sorulara dair literatür incelenmiş ve kapsam geçerliliği test edilmiştir. Katılımcılara konuya dair fikirlerini almak amacıyla 5 soru iletilmiştir. Gelen cevaplar içerik-analiz ve betimsel-yorumlayıcı teknikleri kullanılarak analiz edilip sunulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Mülteci Öğrencilerin Yaşadıkları Problemlere İlişkin Bulgular

Araştırmacı tarafından katılımcıların mülteci öğrencilerin deneyimlerine ilişkin düşüncelerini öğrenmek amacıyla “Gözlemlerinize göre mülteci öğrencilerin genel olarak yaşadıkları problemler nelerdir?” sorusu iletilmiştir. Gelen cevaplar doğrultusunda oluşturulan tablo şu şekildedir:

Tablo 3. Mülteci Öğrencilerin Yaşadıkları Problemler

TEMA	F	%
Ekonomik problemler	3	% 37,5
Eğitim Geçmişi ve Altyapısı	2	%25
Adaptasyon problemi	5	%62,5
Dil problemi	5	%62,5
Aile düzeni (erken evlilik, çalışmaya zorlanma vb.)	3	% 37,5

Katılımcılara göre mülteci öğrencilerin en çok yaşadığı sorunların başında uyum sağlama, adapte olamama sorunu ve dil bariyeri gelmektedir. Çeşitli katılımcılardan çevrelerine ve yeni bir ülkeye adaptasyon sorunu yaşayan mülteci öğrencilere dair öğretmenlerin gözlemlerine göre mülteci öğrenciler kendilerini diğerleri tarafından kabul görülmemiş olarak görmekte ve kendi dilini konuşan diğer mültecilerle ayrı bir klik oluşturarak gruplaşmaktadırlar. Öğrenciler arasındaki bu duruma dil bariyerinin de çok etkisi olduğu gelen cevaplarda görülmektedir. Mülteci öğrencilerin dil problemleri dışında ailelerinin de aynı sorundan mustarip olması da bu duruma ayrı bir boyut katmaktadır. Genelde aile içerisinde çocukların ebeveynlerden daha iyi Türkçe konuşabilmesi sebebiyle, ev işleri, resmi işler veya tıbbi durumlar gibi dil gerektiren konularda çocuklara ağır bir yük binmekte ve bu durum da çocukların okula devamlılığını zorlaştırmaktadır. K6'nın bu konudaki neden-sonuç ilişkisine dair yorumu şu şekildedir: “Mülteci öğrenciler genel olarak ortama ve kişilere uyum sağlamakta zorluk çekmektedirler. Çevreye ve kişilere uyum sağlayamamaları yaşadıkları büyük sorunlardan biridir. Bu sorunun temelinde de dil farklılığı yatmaktadır. Gerek öğretmeni ile gerekse arkadaşları ile ortak bir dil kullanamamalarından ötürü iletişim kurulamamaktadır.” K2 dil bariyeri ve uyum sağlayamama arasındaki ilişkiyi birbirini besleyen iki faktör olarak görmekte ve bazı mülteci öğrencilerin uyum sağlayamadıkça dil öğrenmemeye daha çok yabancılaştığını ve hatta bilinçli olarak uyum ve dil sınıflarına devamsızlık yapanları örnek göstermektedir. Bu iki büyük sorun dışında öğretmenlere göre mülteci öğrencilerin göç ve savaş gibi durumlar sebebiyle eğitim ve öğretimden geri kalması, mülteci ailelerin ekonomik olarak eğitime karşı yetersiz kalması ve kültürel farklılıklardan doğan erken evlilik, erken iş hayatına atılma gibi durumlar da mülteci öğrencileri etkileyen diğer büyük sorunlardandır. K2 öğrencilerin eğitimsel olarak hazır bulunuşlukları konusunda eskiden beri burada olan, ilköğretimin en temel seviyesinden beri

Türkiye’de eğitim alan öğrenciler ve sonradan gelen öğrenciler arasındaki farka dikkat çekmektedir. Katılımcı, ilkokuldan beri aynı eğitim sistemi içerisinde yetişmiş olan öğrencilerin daha az sorun yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca 2 katılımcı göçmen öğrenciler tarafından ekonomik sebepler yüzünden COVID-19 salgını döneminde gerçekleşen uzaktan eğitim programlarına katılımının nispeten daha az olduğunu ve bu durumun da eğitimlerini sekteye vurduran faktörlerden biri olduğunu belirtmişlerdir. K8 mülteci öğrencilerde en sık gördüğü problemlerin savaş ve göç sonrası yaşanan psikolojik sorunlar ve Türkiye’de kalıcı olmama düşüncesinin yarattığı okula karşı isteksizlik ve kayıtsızlık olduğunu ifade etmektedir.

4.2. Mülteci Öğrencilerin Okul Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgular

Mülteci öğrencilerin yaşadıkları bu problemlerin veya başka diğer problemlerin okul içerisindeki düzene ve diğer öğrencilere ne şekilde ve ne derecede yansıdığını anlamak amacıyla araştırmacı tarafından katılımcılara “Mülteci öğrencileriniz okulun düzenini ne yönde etkiliyor? Bu durumdan diğer öğrenciler nasıl etkileniyor?” sorusu iletilmiştir. Gelen cevaplar doğrultusunda oluşturulan tablo aşağıda verilmiştir:

Tablo 4. Mülteci Öğrencilerin Okul Üzerindeki Etkileri

TEMA	F	%
Nötr	2	%25
Gruplaşma	4	%50
Şiddet (kavga, hırçın davranışlar)	3	% 37,5
Akademik olarak kötü örnek olma	2	%25
Sosyal olarak kötü örnek olma	3	% 37,5

Gelen cevaplara bakıldığında mülteci öğrencilerin okul düzeni içerisindeki durumlarına dair yapılan gözlemlerde en çok ırk üzerinden ayrışma ve gruplaşma olduğu görülmektedir. K2 bu konuya dair yine dil farklılığı faktörünün mülteci öğrencilerin kendilerini ifade edememe, dışlanmış hissetme gibi durumlara sebep olduğunu ve böylelikle kendi dillerini konuşan diğer mültecilerle gruplaşmaya sebep olduğunu ifade etmektedir. K3 de bu konuda benzer bir şekilde dil ve kültür farklılığının uyum sorununa sebep olduğunu, zil çaldığında derse girmek veya dersten izin alarak çıkmak vb. kurallara riayet etmede oryantasyonun ve alışkanlıkların pekiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. K6 bu konuya dair düşüncelerini “Okula uyum sağlamakta zorlanan mülteci öğrenciler çevreleri ile iletişim kuramayınca dışavurum olarak sinir duygularını yansıtmaktadırlar. Okulun ve sınıfın düzenini bozma yönünde hareketler sergilemektedirler. Diğer öğrenciler de haliyle bu durumdan olumsuz etkilenmektedirler.” şeklinde belirtmiştir. Bunun dışında bu soruya gelen cevaplarda 3 katılımcı mülteci öğrencilerin psikolojik ve sosyal sorunlarından dolayı sebep olduğu kavga, hırçınlık ve sataşma gibi olaylara dikkat çekmektedir. Mülteci öğrencilerin akademik olarak diğer öğrencilere kötü örnek olduğuna dair üç katılımcıdan (K6, K3 ve K4) benzer cevaplar gelmiştir. Gelen cevaplar genel olarak okulun akademik başarı ortalamasını düşürerek başarı standartlarına aşağı çekme, ödev yapmama gibi konular ekseninde şekillenmiştir. Gelen cevaplara göre okul idarelerinin bunun gibi durumların önüne geçmek amacıyla mülteci öğrenciler için ayrı sınıflar açma veya sınıflara azar azar yerleştirme gibi uygulamaları da yaygın olarak görülmektedir. Bunun haricinde K4 çalıştığı okuldaki mülteci kız öğrencilerin makyaj ve süslenme gibi aktivitelere daha çok eğilimli olduğunu ve bu durumun da diğer öğrenciler üzerinde yanlış bir etki bıraktığını ifade etmektedir. Ayrıca bahsedilen gruplaşma ve ayrımcılık olaylarının da okul içerisinde öğrenciler arasında kavga, sürtüşme vb. durumlara sebep olduğuna dair K2, K4’ten benzer yanıtlar gelmiştir. K1 ve K7 mülteci öğrencilerin okul düzenine etkilerinin nötr bir durumda olduğunu ve diğer öğrencilerle yaşanan problemlerle aynı düzeyde ve sıklıkta görüldüğünü belirtmiştir. K1 bu duruma dair her öğrenci ile yaşanan sorunların mülteci öğrencilerde de aynı şekilde görüldüğünü belirtirken, K7 okulundaki mülteci öğrencilerin genelinin kurallara uyumunda bir sorun yaşanmadığını ifade etmektedir. K8 ise mülteci öğrencilerde okul düzenine karşı kayıtsız ve uyumsuz bir tavır gözlemlendiğini, bunun başlıca sebebinin de öğrencilerin ailelerinin Türkçe bilmemeleri sebebiyle yanlış davranışlarında ailelerine şikâyet edilemedikleri ve yine dil bariyeri yüzünden aile ve okulun koordineli bir şekilde hareket edememesini öne sürmektedir. Ayrıca K8, çoğu mülteci öğrencinin sadece okulun ilk haftaları ceza almamak için okula geldiğine, devam eden süreçte ise aile ekonomisine katkı sağlamak amacıyla çalıştığına değinmiştir.

4.3. Sınıf Yönetiminde Mülteci Öğrenciler ile Yaşanan Problemlere ve Etkilerine İlişkin Bulgular

Katılımcılara derse girdikleri sınıflarda mülteci öğrenciler ile sorun yaşayıp yaşamadıkları, eğer yaşıyorlarsa ne tarz sorunlar yaşadıkları ve bu sorunların diğer öğrenciler üzerinde varsa ne gibi etkileri olduğunu öğrenmek amacıyla sorular sorulmuştur. “Sınıf Yönetimi konusunda mülteci öğrenciler ile problem yaşıyor musunuz? Yaşıyorsanız ne gibi problemler yaşıyorsunuz? Yaşadığınız bu problemler diğer öğrenciler üzerinde nasıl etki yaratıyor?” sorusuna katılımcıların verdikleri yanıtlar ile ilgili tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Sınıf Yönetiminde Mülteci Öğrenciler ile Yaşanan Problemler ve Etkileri

TEMA	F	%
Nötr	2	%25
Genelde sessizler	1	%12,5
Dil problemi	4	%50
Derse dahil olmama	1	%12,5
Dersin hızını yavaşlatma	3	% 37,5
Yaş farkı	1	%12,5
Kötü Örnek (ödev vb.)	2	%25
Sınıf düzenini bozma	1	%12,5

Katılımcılardan gelen cevaplara bakıldığında K1'in mülteci öğrencilerin olduğu sınıflarda sorun yaşamadığı, başarılı öğrenci oranının yerli ve mülteci öğrencilerde aynı olduğu, farklı sebeplerden dolayı akademik zorluklar yaşayan mülteci öğrencilerin sınıf düzeni bozmadığını fakat genellikle dil bariyeri sebebiyle sınıf içi etkinliklere aktif katılım yapamadığını belirttiği görülmüştür. Ayrıca K1 mülteci öğrencilerin mülteci öğrencilerin genelde ya sınıfta öne çıkacak kadar başarılı ya da çok başarısız olduğunu, özellikle kendi anadillerindeki derslerde veya İngilizce derslerinde daha başarılı olduğunu, bunun da birden fazla dil bilmenin getirdiği bakış açısı sayesinde olduğunu ifade etmiştir. K1 mülteci öğrenciler ve yerli öğrenciler arasındaki ilişkileri normal olduğunu, mülteci öğrencilerin dil becerileri ile diğer öğrenciler ile kaynaşmalarının doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıca K1 mülteci öğrencilerin sınıf düzeni konusunda bir sorun yaratmadığını fakat uzaktan eğitim sürecinde çoğu mülteci öğrencinin ekonomik veya ailevi problemler sebebiyle katılamadığı da belirtmiştir. K2 ise bu konuda derslerde telaffuz sorunları sebebiyle dersin yavaşlayabildiğini ama bu sorunun zaman ve tecrübe ile ters orantılı bir şekilde azaldığını ifade etmiştir. Bu gibi durumlarda öğretmenlerin mülteci öğrencileri idare etmesi gibi hareketlerin ise yerli öğrencilerde mültecilere karşı pozitif ayrımcılık, kayırmacılık yapıldığına dair düşüncelerin oluşmasına sebep olduğunu da işaret etmiştir. Türkçe öğretmeni olan K3 de K2'ye benzer bir şekilde dil yetersizliğinin sınıf işleyişini yavaşlattığını, okuma çalışmaları gibi etkinliklerde yabancı öğrenciye sıra geldiğinde tıkanma yaşandığını bu durumun da hem o öğrenci için rencide edici bir ortam yarattığını hem de dersin ahengini bozduğunu belirtmiştir. K3 yazı yazma çalışmalarında sınıftaki mülteci öğrenciler için ayrı etkinlikler yaptığını, rencide olmak istemeyen öğrenciler için ayrı etkinlikler ve ayrı vakit ayırması gerektiğini ve bu durumun da kendisi için zorlayıcı olduğunu belirtmiştir. K4 bu konuda sınıf yönetiminde mülteci öğrencilerin kendisi için zorlayıcı bir durum oluşturmadığını fakat dersten geri kalan veya anlamayan mülteci öğrencilerin geri planda kalıp derse karşı nötr bir durum sergilediğini belirtmiştir. Bu durumun diğer katılımcıların (K2 ve K3) da dediği gibi sınıfta konuların ilerlemesini ve işleyişini yavaşlattığını söylemiştir. K4 sınıf içerisinde mülteci öğrencilerden etkilenen bazı yerli öğrencilerin olduğunu, bu etkinin de genellikle ödev yapmayan mülteci öğrencilerin diğerlerini de yapmamaya teşvik etmesi gibi durumlarla gerçekleştiğini belirtmiştir. K5 ise sınıf yönetimi konusunda eğitim sistemine entegre olmuş ve uzun süredir Türkiye'de yaşayan mülteci öğrencilerle bir sorun yaşamadığını fakat Türkçe bilmeyen öğrencilerin sınıf içerisinde sıkılıp konsantrasyonlarını başka şeylere yönelttiğini, bunun da sınıf yönetimini zorlaştırdığını ifade etmiştir. K6'nın bu konudaki fikirleri şöyledir: "Evet yaşıyorum. Mülteci öğrenciler ile aramda dil farkı olduğundan dolayı iletişim kurmakta zorluk çekiyorum sadece jest ve mimiklerle iletişim kurmaya çalışmak son derece zor oluyor. Ayrıca sınıfa uyum sağlayamayan mülteci öğrenciler kendilerini dışlanmış olarak hissettiklerinden sınıf düzenini bozmaya çalışıyorlar fakat öğrenciler arasındaki iletişimi ve kaynaşmayı sağladığım takdirde bu sorun ortadan kalkıyor. Bu problemler diğer öğrencilerin de derse motive olmasını olumsuz yönde etkiliyor." K7 ve K8 de dil bariyeri sebebiyle sınıf yönetiminin zorlaştığını söylemektedirler ve ayrıca ders konularının yetişmesi amacıyla müfredattan çok sapmadığını, bunun da geride kalan öğrenciler için vakit ayıramamasına neden olduğunu altını çizmektedir. K8 halihazırda yerli halkının çoğunluğunun da Arapça konuştuğu bir şehirde yaşadığı ve yerli öğrencilerinin de çoğunun Türkçe haricinde Arapçaya vakıf olduğu bir sınıfta görev yaptığı için, sınıf içerisinde Arapça konuşan yerli ve mülteci öğrenciler arasındaki sürtüşmelere ve sözlü sataşmalara karşı öğretmenlerin ikileme düştüğünü ve sorun çözme, arabuluculuk gibi durumlarda zorluklar yaşandığından bahsetmiştir. Bu duruma K8'in verdiği örnek şöyledir: "Birbirleri ile Arapça konuşuyorlar, hocam bana küfretti diyorlar ama ben onların dilini anlamadığım için olayı çözemiyorum. Bu şekilde hem iletişim sorunu yaşıyorum hem de müdahale etmem zorlaşıyor. Bu yüzden de sınıfta Arapça konuşmayı yasakladım."

4.4. Mülteci Öğrenciler ile Diğer Öğrenciler Arasındaki İlişkilerin Diğer Öğrenciler Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgular

Mülteci öğrencilerle aynı okulda eğitim gören yerli öğrencilerin mülteci öğrencilerle ilişkileri ve bu ilişkilerin yerli öğrenciler üzerinde nasıl bir etki yarattığını anlamak amacıyla araştırmacı tarafından katılımcılara "Sizce mülteci öğrenciler ile diğer öğrenciler arasındaki ilişkiler diğer öğrencileri nasıl etkiliyor?" sorusu iletilmiştir. Gelen cevaplara göre bu durumun özetlendiği tablo şu şekildedir:

Tablo 6. Mülteci Öğrenciler ile Diğer Öğrenciler Arasındaki İlişkilerin Diğer Öğrenciler Üzerindeki Etkileri

TEMA	F	%
İyi ilişki kuruyorlar	3	% 37,5

Gruplaşıyorlar	4	%50
Karma (hem iyi hem kötü)	2	%25
Kötü örnek (aşırı süslenme vb.)	1	%12,5
Kavgacı oluyorlar	2	%25
Suçlama yapıyorlar (sen çaldın, küfrettin)	1	%12,5

K1 yerli ve mülteci öğrenciler arasındaki ilişkiler konusunda olumlu bir tablo çizmektedir. Katılımcı yerel kültürün içine doğmuş veya bu kültüre adapte olmuş mültecilerin yerli öğrencilerle normal bir şekilde ilişkiler kurduğunu ve fark gözetmeksizin arkadaşlık edebildiklerini iletmiştir. K2 ise bu konuda dışlanma ve gruplaşma gibi olayların görüldüğünü, bu sebeple de yaşça büyük mülteci öğrencilerin kendinden küçük mülteci öğrencileri koruma güdüsüyle aşırı korumacı davranışlar sergilediği olaylara ve durumlara tanık olduğunu ifade etmiştir. K3 ise K1'e yakın bir düşünceye sahip olmakta, yerli ve mülteci öğrenciler arasında çok iyi ilişkiler kuranların da gruplaşarak uzak duranların da olabildiğini söylemektedir. K4 mülteci öğrenciler ve yerli öğrenciler arasındaki ilişkinin ve bu ilişkilerin yerli öğrencileri nasıl etkilediğine dair kız mülteci öğrencilerin süslenme, makyaj vb. faaliyetlere daha meyilli olduğunu ve bu durumun diğer öğrenciler için kötü örnek oluşturduğunu, mülteci öğrencilerden kız olanların uyum sorunlarının daha zorlu olduğunu, bunun da yerli ve mülteci kız öğrenciler arasındaki ilişkilerin daha gergin olmasına ve yavaş gelişmesine yol açtığını belirtmektedir. K4 aynı zamanda erkek mülteci öğrencilerin daha hareketli ve hırçın olduğunu, göç veya akademik olarak geri kalma gibi sebeplerle genelde yaşlarının sınıflarındaki diğer öğrencilerden daha büyük olduğunu ve bunun da diğer öğrencilerle ilişkilerinin yavaş gelişmesine sebep olduğunu söylemektedir. K5 mülteci ve yerli öğrenciler arasındaki ilişkileri nötr bir çerçevede değerlendirmekte ve ilişki kurabilenlerin azınlık olduğunu, genelde kendi dillerini konuşan kişilerin birbirleri ile gruplaştığını ve diğerlerine olumlu veya olumsuz bir etkisi olmayacak şekilde kendini soyutladığını belirtmektedir. K6 iki çeşit öğrenci arasındaki ilişkileri tanımlarken net bir anlaşmazlık tanımını kullanmaktadır. Katılımcı sınıfındaki yerli öğrencilerin mülteci öğrencilere karşı agresif bir tutumları olduğunu, bu tutumun fiziksel veya ruhsal olarak herhalde görüldüğünü ifade etmektedir. Fiziksel saldırı olarak tenefüslerde veya derslerdeki itme veya vurma olaylarını, ruhsal saldırı olarak ise sınıfta bir eşyanın kaybolması, bir zararın verilmesi gibi durumlarda yerli öğrencilerin ilk olarak mülteci öğrencileri suçlamaları, sıralarda yan yana oturunca şikâyet etmeleri, aşağılayıcı sıfatlar kullanmaları gibi durumları örnek vermektedir. Katılımcı bu duruma örnek olarak sınıfında yerli öğrencinin mülteci öğrenciyi kekini çalmakla suçlaması ve saldırmasını, sonrasında ise kekin çocuğun kendi keki olduğu ortaya çıktığında dahi özür dilemeyip “Senin olmasaydı yine benim kekimi çalardın.” vb. cümlelerle aşağılamasını örnek vermiştir. K7 ve K8 yerli ve mülteci öğrenciler arasındaki ilişkilerin etkisini nötr olarak ifade etmekte, K7 dil çerçevesinde gruplaşmaların var olduğunu, yerli veya mülteci ailelerin diğerlerine karşı tavırlarının bu konudaki etkisinin son derece yüksek olduğunu yani aileleri önyargısız ve pozitif bir duruş sergileyen çocukların yerli veya yabancı ayırmaksızın anlaşış ilişkiler kurduğunu ama bu ilişkilerin sosyal olarak olumlu veya olumsuz bir etkisi olup olmadığına dair bir fikri olmadığını belirtmiştir. Ayrıca K7 mülteci öğrencilerin oyun oynama alışkanlıklarının olmadığını, geldikleri toplumdaki savaş ve şiddet kültürü sebebiyle sosyalleşme konusunda hırçın olabildiklerini ve öğretmenler olarak oyun oynamayı öğretmeleri gerektiğini söylemektedir. K8 ise zaten Arapça konuşanların çoğunlukta olduğu bir şehirde görev yaptığı için Türk öğrencilerin ve Arapça konuşan öğrencilerin kendi aralarında gruplaştığını fakat ırk veya dil üzerinden bir sorun yaşanmadığını, okulun ve ilgili velilerin de bu tarz ayrılmaya karşı öğrencileri yönlendirdiğini ifade etmiştir.

4.5. Katılımcıların Mülteci Öğrenciler ile Yaşadıkları Sorunların Diğer Öğrencilerin Akademik Başarısı Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bulgular

Okulun ve sınıfların genel olarak veya öğrenciler özelinde başarıların mülteci öğrenciler ile yaşanan sorunlar tarafından nasıl etkilendiğine dair fikir almak amacıyla öğretmenlere “Mülteci öğrenciler ile yaşanan sorunlar diğer öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkilerine yönelik neler düşünüyorsunuz?” sorusu iletilmiştir. Gelen cevaplar üzerine oluşturulan tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 7. Katılımcıların Mülteci Öğrenciler ile Yaşanılan Sorunların Diğer Öğrencilerin Akademik Başarısı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Düşünceleri

TEMA	F	%
Sınıf yönetimi zorlaştığı için başarı düşebiliyor	3	% 37,5
Dil bilme ile orantılı	3	% 37,5
Nötr	2	%25

K1 bu konuya dair mülteci öğrencilerin varlığının genel akademik başarı üzerinde bir etkisinin olmadığını, hatta birden fazla dil bilmelerinin getirdiği yeteneklerin İngilizce vb. derslerde sınıf içi rekabet potansiyelini artırıp akademik başarıyı yükseltebileceğini belirtmiştir. K3 öğretmenlerin sınıf yönetimi konusunda zorlandığı veya yavaşladığı durumların sınıf genelinde ilerlemeyi de beraberinde yavaşlatıp akademik başarıyı sekteye uğratabileceğini düşünmektedir. K4 ödev, proje, derse karşı sorumluluk gerektiren davranışlara karşı sorumsuz davranan mültecilerin olduğu sınıflarda diğer öğrencilerin de bundan etkilenecek derse karşı sorumsuz bir tavır geliştiren öğrencilerle deneyimi olduğunu ve geride kalan öğrencilerin dersin ilerlemesini engellediğini ifade etmiştir. K6 da buna benzer düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Mülteci öğrenciler ile aramızda olan dil

farkından dolayı iletişim kurmak ve ders anlatımı yapabilmek çok zor olduğundan diğer öğrencilere ayırdığım vakitten çok daha fazlasını ayırmam gerekiyor. Böylelikle diğer öğrencilerin ders sırasında alabileceği verim istemsiz olarak düşüyor. Bir diğer sorun da öğrenciler arasındaki iletişimsizlik. Bu sorun da sınıf içerisinde gruplaşmaya ve çatışmaya yol açıyor. Dolayısıyla ders anlatımı için ayırdığım vaktin büyük bir kısmı sınıf düzenini sağlamakla geçiyor. Bu durum da diğer öğrencilerin akademik başarısını olumsuz yönde etkiliyor.

5. TARTIŞMA

Mülteci öğrencilerin bulunduğu okullardaki akademik ve sosyal etkilerin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, Türkiye genelindeki sınıf öğretmenlerine konu dahilinde sorulan sorulara gelen cevaplarla elde edilen bulgular, konu hakkındaki çeşitli makaleler ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar sonucunda benzer ve ayrışan sonuçlara rastlanmıştır. İmamoğlu ve Çalışkan tarafından yapılan çalışmada mülteci öğrencilerin Türkçe dilindeki yetersizlikleri öne çıkan bir sorun olarak görülmüştür. Öğretmenlerin mülteci öğrenciler ile hazır bulunuşluklarının düşük olması ve konuya dair hazırlıksız, bilgisiz veya yetersiz oldukları, belirli bir oryantasyon, merkezi destek veya bilgilendirme gibi bir çalışmanın eksikliğinin yaşandığı görülmüştür. Bu iki durumun bu çalışma ile aynı sonuçları gösterdiği görülmektedir. Ayrıca aynı çalışmada iletişim kuramama neticesinde istenmeyen davranışların yoğunlaşmasını büyük bir sıkıntı olarak gören ve sınıf veya okul içerisinde bu sebepten sorun yaşayan öğretmen oranı %95 olarak görülmüştür. Bu durum da yapılan çalışma ile benzer bir sonuçtur. Aynı çalışmada öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin, diğer öğrencilerle ilişkileri konusunda gözlemlerine dair görüşleri alındığında en sık karşılaşılan sorunun %40 ile iletişim kurma olduğu görülmüştür ve bu da yapılan çalışma ile benzeşmektedir. Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin eğitiminde başvurduğu yöntemlerde ise yerli öğrencilerle aynı müfredatı uygulayanlar ve Türkçe okuma-yazma derslerine ağırlık verenlerin öne çıktığı görülmüştür. Bu durum yapılan çalışma ile çelişmektedir. (İmamoğlu ve Çalışkan, 2017)

Özer vd.'nin yaptığı çalışmada, mülteci öğrencilerin dil, eğitim altyapısı ve uyum sağlama gibi konularda yaşadıkları sorunların eğitim kurumlarında mülteci öğrencilerle alakalı sorunların en başında gelen faktörlerden olduğunu tespit etmiştir. Bunun haricinde mülteci öğrencilerin hangi kademe ve sınıftan eğitimine devam edeceği, kurumdan kuruma ve öğretmenden öğretmene değişen uygulamalar, öğretmenlerin bu konudaki deneyimsizlik, vakit yetmezliği vb. sorunlar da diğer alt problemler olarak görülmüştür. Bu hususta yapılan çalışmada da benzer bulgulara rastlanmıştır. Dil ve kültür ediniminin başladığı yaş ve mülteci öğrencilerin uyum sorunlarının büyüklüğünün ters orantılı olduğu, dışlanma, öğrenme güçlüğü ve derse karşı motivasyonun azlığı gibi durumların Türk eğitim sistemine erken giren mülteci çocuklarda daha az görüldüğü de görülmüştür. Özellikle dil engelinin hem mülteci öğrenciler hem yerli öğrenciler hem de öğretmen için akademik bir sorun olduğu ve sınıf içi öğrenmeyi tamamen ve herkes için olumsuz etkileyen bir sorun olduğu görülmüştür. Bu durum da yine yapılan çalışma ile benzerlik göstermektedir. (Özer, vd., 2016)

Erdem çalışmasında mülteci öğrenciler ve yerli öğrencilere verilen eğitimin, müfredatın içeriğinin ve öğretim yöntem ve tekniklerinin belirli ve aynı kalıptan çıktığını, bu durumun da iki taraf için de zararlı sonuçlara yol açtığını tespit etmiş ve bu soruna dair bir düzenleme gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan çalışmada da bu duruma benzer bir sonuca rastlanmıştır. Özellikle mülteci öğrenciler ve yerli öğrencilerin homojen bir dağılım gösterdiği sınıflarda sınıf yönetiminin zorluklarına dair elde edilen bulgular da bu savı destekler niteliktedirler. Aynı çalışmada dil bariyeri, Türkçeye ve Latin alfabesine olan yabancılık ve yaş ve eğitim geçmişinin bazı mülteci çocuklarda savaş ve göç gibi durumlar sebebiyle uyumsuz olması gibi sorunlar da başta gelen sorunlar olarak görülmektedir. Bu temalar, Latin alfabesine yabancılık çekme sorunu dışında, yapılan çalışma ile benzeşmektedir. Ayrıca aynı çalışma için yapılan görüşmelerde öğretmenlerin genelde mülteci öğrenciler için özel bir öğretim stratejisine başvurmadığı görülmüştür. Bu durum da yapılan çalışma ile yarı yarıya benzeşmekte ve yarı yarıya çelişmektedir. Çelişen duruma örnek olarak yapılan çalışmada mülteci öğrencilerin dil edinimini hızlandırmak amacıyla bazı okullarda ayrı sınıfların kurulduğuna, diğerlerinde öğretmen tarafından diğer öğrencilerden ayrı çalışmaların yapıldığına rastlanmıştır. Fakat farklı bir özel öğretim stratejisine başvuran bir öğretmen örneğine rastlanmaması bahsi geçen araştırmadaki bulgular ile örtüşmektedir (Erdem, 2017).

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Mülteci öğrencilerin diğer öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkilerine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin değerlendirilmesi sonucu elde edilen bulgular göz önüne alındığında çeşitli sonuçlara varılmıştır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde mülteci öğrencilerin okul içerisinde en çok yaşadıkları problemlerin dil ve kültür adaptasyonu çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Mülteci öğrenciler için özellikle COVID-19 virüsü sebebiyle başlayan uzaktan eğitim döneminde eğitime katılımın düşmesi, halihazırda göç ve savaş gibi sebeplerle yaşanan travmalar, buldukları şehir/ülke için kalıcı olup olmadıklarına dair belirsizlikler, kültür şoku, ailelerin ekonomik sorunları ve bu sebeple aile ekonomisine katkıda bulunmak için çalışmaları veya evlenmeleri vb. sebepler yüzünden bu dil ve dile bağlı olarak adaptasyon süreci daha sancılı bir hal almıştır. Mülteci öğrencilerin okulun genel çehresine etkilerine dair sorulan sorularda öğretmenler genel olarak ırk ayrımı ve gruplaşma faktörünü öne çıkarmıştır. Her ne kadar şiddet, hakaret vb. olumsuz bir seviyeye varan durumlar azınlıkta olsa bile, öğrencilerin ırk ve dil üzerinden

gruplaşması farklı okullar ve kültürlerde aynı şekillerde cereyan etmesi dikkat çekicidir. Bunun dışında mülteci öğrencilerin yukarıda bahsedilen sorunlar veya başka faktörler sebebiyle okula ve buldukları topluma aidiyet duymaması da diğer öğrencilere akademik veya sosyal olarak kötü bir örnek oluşturduğu öğretmenler tarafından iletilmiştir. Bu durum sınıf yönetimi konusunda daha mikro bir seviyede incelendiğinde ise yine dil bariyerinin en büyük sorun olduğu görülmektedir. Türkçeye olan yabancıliğin ve mesafeli olmanın diğer akademik yetileri de sekteye uğratmasına, öğretmenlerin mülteci öğrencilere daha fazla zaman ayırmak zorunda kalmasına, sınıfın genel işleyişi ve ilerleyişinin yavaşlamasına sebep olmaktadır. Ayrıca bu durumun yarattığı sosyal baskı öğrenciler arasındaki ayrımı ve uçurumu genişletebilen ve sınıf düzenini bozan bir unsur olarak görülebilmektedir. Sosyal anlamda ise yerli öğrencilerin bu durumdan ne kadar ve ne yönde etkilendiğini anlamak amacıyla sorulan sorulara gelen cevaplar ise genelde yaşanan gruplaşmaların ve ayrımcılığın dışlamaya varan hareketlere sebep olduğunu göstermektedir. Yerli ve mülteci öğrenciler arasındaki ilişkilerin öğrencinin veya ailesinin Türkiye’de bulunma ve adapte olması süresiyle doğru orantılı bir şekilde nötr ve pozitif bir seviyeye çekildiği de görülmektedir. Fakat aynı ilişkiler akademik başarı çerçevesi üzerinden incelendiğinde sınıf yönetimi, dil bariyeri gibi zorlukların öğretmenlerin iş yükünü arttırdığı ve zaman yönetimi açısından sorun çıkardığı görülmektedir. Bu unsurların da akademik ilerleyişte sekte vurduğu görülmüştür.

Araştırmada elde edilen bulguların ve bu bulguların incelenmesi üzerine bazı öneriler verilebilir. Bu önerilerden ilki oryantasyon ve dil konusunda verilebilir. Yapılan çalışmada mülteci öğrencilerin genel başarıya olan etkisi yüksek oranda Türkçeye aşinalıkları ekseninde değişmektedir. Mülteci öğrencilerin yaşadıkları toplumun dilindeki yeterlilikleri öğrencilerin buldukları toplumdaki uyumlarını daha pürüzsüz ve sorunsuz olmasını sağlayabilir ve akademik başarıyı arttırabilir. Yaşanılan toplumun kültürü ve alışkanlıklarına daha iyi bir uyum içinde çeşitli projeler ve çalışmalar yapılması ve bu konuda standart geliştirilmesi de önerilebilir. Ayrıca eğitim altyapısının bazı mülteci öğrenciler için çok düşük, diğerleri için yüksek olması gibi durumlara karşı da uyum sınıflarının açılması, sınıflara öğrencilerin akademik başarı seviyelerine göre dağıtılması da göz önüne alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkaş, İ. (2005). Suriyeli’ler: sınırlar ötesindeki yaşam mücadelesi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 5:92-114
- Arık, B. (2020), Türkiye’de Koronavirüsün Eğitime Etkileri – IV | Dijital uçurum uzaktan eğitimi nasıl etkiliyor?. 24.11.2021 tarihinde <https://www.egitimreformugirisimi.org/koronavirusun-egitime-etkileri-iv-dijital-ucurum-uzaktan-egitimi-nasil-etkiliyor/> adresinden erişildi.
- Aykırı, K. (2017). Sınıf öğretmenlerinin sınıflarındaki Suriyeli öğrencilerin eğitim durumlarına ilişkin görüşleri. Turkish Journal of Primary Education.
- Cırt Karaağaç, F. & Güvenç, H. (2019). Resmi İlkokullara Devam Eden Suriyeli Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları. OPUS International Journal of Society Researches , 11 (18) , 530-568.
- Creswell, J. (2015). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni (4. baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Emin, M. N. (2016). Türkiye’deki Suriyeli çocukların eğitimi. Temel eğitim politikaları. SETA.
- Er, A. R. ve Bayındır, N. (2015). Pedagogical approaches of elementary teachers for primary refugee children. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 2(4), 175-185.
- Erdem, C. (2017). Sınıfında Mülteci Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Yaşadıkları Öğretimsel Sorunlar Ve Çözümüne Dair Önerileri . Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi , 1 (1) , 26-42 .
- Esen, A., Duman, M. ve Alper, H. (2016). Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeliler: tespitler ve öneriler. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı. İstanbul: Aryan Basım Tanıtım ve Matbaa Hizmetleri.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2021), 2021 Türkiye Göç İdaresi İstatistiği, 23.11.2021 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden erişildi.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2021), Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler, 23.11.2021 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>, adresinden erişildi.
- İmamoğlu, H. V. & Çalışkan, E. (2017). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Devlet Okullarında İlkokul Eğitimine Dair Öğretmen Görüşleri: Sinop İli Örneği . Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 7 (2) , 529-546 .
- Kap, D. (2014). Suriyeli mülteciler: Türkiye’nin müstakbel vatandaşları. Akademik Perspektif.
- Meb ve UNİCEF. (2019), Türkiye’de Geçici Koruma Sağlanan Çocukların Eğitimi istatistik raporu. 01.01.2022 tarihinde

<https://www.unicef.org/turkey/media/10711/file/Ge%C3%A7ici%20koruma%20alt%C4%B1daki%20%C3%A7ocuklar%C4%B1n%20e%C4%9Fitim%20istatistikleri.pdf> / adresinden erişildi.

Mülteciler Derneği, (2021), Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Aralık 2021, 23.11.2021 tarihinde <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> adresinden erişildi.

Özer, Y. Y., Komşuoğlu, A. ve Ateşok, Z. Ö. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. The Journal of Academic Social Sciences.

Regional Refugee & Resilience Plan (3rpa), Türkiye Ülke Bölümü 2021-2022 Bölgesel Mülteci Ve Dayanıklılık Planı, 23.11.2021 tarihinde http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2021/02/3RP-Turkey-Country-Chapter-2021-2022_TR-opt.pdf adresinden erişildi.

Sirin, S. R. ve Rogers-Sirin, L. (2015). The educational and mental healthneeds of Syrian refugee children. Young Children in Refugee Families. Washington, DC: Migration Policy Institute.

Sözer, M. A. & Işiker, Y. (2021). Suriyeli Öğrencilerin Eğitiminde Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar . Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 7 (1) , 183-200 .

Uzun, E. M. ve Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi.

Watkins, K. ve Zyck, S. A. (2014). Living on hope, hoping for education. The Failed Response to the Syrian Refugee Crisis. London: ODI.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ziya, O. (2012). Mülteci-göçmen belirsizliğinde iklim mültecileri. TBB Dergisi (99)

ARTICLE TYPE

Research Article

SUBJECT AREAS

Classical Turkish
Literature

Article ID

57865

Article Serial Number
07

Received

03 January 2022

Published

25 March 2022

Doi Number

<http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.57865>

How to Cite This Article:

Çukurlu, T. (2022).

“İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 Numaralı Şiir Mecmuasının MESTAP’a Göre Tasnifi”, International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:35; pp:321-342.

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 Numaralı Şiir Mecmuasının MESTAP’a Göre Tasnifi

Classification Of A Poetry Journal In Istanbul Millet Library Ali Emiri Collection 34 Ae Manzum 234 According To The MESTAP

Talip ÇUKURLU ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Siirt, Türkiye

ÖZET

Şiir mecmuaları, edebiyat tarihi için önemli birer kaynak eser oldukları gün geçtikçe daha da anlaşılabilir, derleyen kişinin ve yazdıkları dönemin şiir zevkini yansıtan önemli antolojik eserlerdir. Şiir mecmuaları sayesinde şuara tezkireleri gibi temel kaynaklarda bile isimleri bulunmayan şairleri tespit etmek mümkündür. Tarihi kaynaklarda ismi bulunup divanı kaybolmuş şairlerin şiirlerini derleyerek bir divançe oluşturmak da şiir mecmuaları sayesinde yapılabilmektedir. Bir şairin divanında bulunmayan şiirlerine mecmualarda rastlanması, önemli olaylar hakkında kimi zaman derkenarlarda bilgiler verilmesi, bazı şiirlerin yazılma nedenlerinin belirtilmesi vb. nedenlerle şiir mecmualarının önemi gittikçe artmış, bu bilgilerin bir veri tabanında toplanması ihtiyacı doğmuştur. Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP) birçok mecmuanın ortak bir şablona göre tasnif edildiği bir projedir. Bu makalede incelenen şiir mecmuası İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 numarada bulunmaktadır. 71 yapraklı, 47 şaire ait 216 manzumenin bulunduğu mecmuanın detaylı içerik dökümü MESTAP kapsamında hazırlanan tabloda yapılmıştır. Mecmuanın çoğunluğunu Diyarbakırlı Lebîb ve Şûhî’ye ait şiirler oluşturmaktadır. Mecmuaya sonradan eklendiği anlaşılabilir Erzurumlu Emrah’a ait iki adet koşmanın haricindeki bütün şiirler aruz ölçüsüyle ve klasik Türk şiiri geleneğinde kaleme alınmıştır. Eser aynı zamanda bir tefe’ülname örneği sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Şiir Mecmuaları, MESTAP, Millet Kütüphanesi Ali Emiri 34 Ae Manzum 234

ABSTRACT

Poetry magazines are important anthological works that are understood more and more as important source works for the history of literature, reflecting the poetic taste of the compiler and the period in which they were written. Thanks to poetry magazines, it is possible to identify poets whose names are not found even in basic sources such as suara tezkires. It is possible to create a “divanča” by compiling the poems of poets whose names were found in historical sources but whose “divans” was lost, thanks to poetry journals. Finding the poems of a poet that are not in his divan in magazines, sometimes giving information about important events in the margins, specifying the reasons for writing some poems, etc. For these reasons, the importance of poetry journals has gradually increased, and the need to collect this information in a database has arisen. The Systematic Classification of Journals Project (MESTAP) is a project in which many journals are classified according to a common template. The poetry magazine analyzed in this article is located in Istanbul Millet Library, Ali Emiri Collection, number 34 Ae Manzum 234. The detailed content of the magazine, which has 71 leaves and 216 poems belonging to 47 poets, is made in the table prepared within the scope of MESTAP. The majority of the journal consists of poems belonging to Lebîb and Şûhî from Diyarbakır. All the poems, except for the two poem belonging to Emrah of Erzurum, which seem to have been added to the journal later, were written in prosody and in the tradition of classical Turkish poetry. The work also presents an example of “tefe’ülname”.

Keywords: Classical Turkish Literature, Poetry Journals, MESTAP, Millet Library Ali Emiri 34 Ae Manzum 234

1. GİRİŞ

Mecmualar, Türk edebiyatının önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Önemi son zamanlarda yapılan çalışmalar ile daha da anlaşılabilir bu eserler, özellikle Klasik Türk şiirine kaynaklık etmesi bakımından dikkate değerdir. Mecmualarda, ilaç tariflerinden yemek tariflerine, şiirden musikiye, dua metinlerinden hadislere, latif hikâyelerden tarihi olaylara kadar birçok konu hakkında bilgiler verilmiştir. Bu eserlerin tarih ve edebiyat için çeşitli yönlerden katkıları bulunmaktadır. Edebiyat tarihlerinde ismi geçmeyen şairlere mecmualarda rastlanabilmekte, divan sahibi olduğu belirtildiği halde divanı bulunamayan şairlerin şiirlerine mecmualar sayesinde ulaşılabilmekte veya şairin divanında bulunmayan şiirler mecmualar sayesinde tespit edilebilmektedir. Bunların yanı sıra toplum hayatında önemli izler bırakmış fakat hakkında pek bilgi olmayan olaylara da mecmua sayfalarında rastlanmaktadır.

Mecmualar, dönemin şiir zevkini yansıtmaları bakımından da önemli eserlerdir. Günümüzde ismi pek duyulmamış şairlerin birçok mecmuada yer alması ya da bugün için meşhur bir divan şairinin şiirlerine, dönemin mecmualarında pek rastlanmaması gibi bulgular, toplumun edebi zevkini yansıtabilmektedir. Bu ve benzeri çıkarımların daha sağlıklı yapılabilmesi için mecmuaların birçoğunun gün yüzüne çıkarılması, günümüz alfabetine aktarılması ve içeriklerine göre tasnif edilmesi gerekmektedir. Mecmuaların önemi ve edebiyat tarihi açısından kaynaklığı üzerine birçok makale kaleme alınmış ve lisansüstü seviyesinde tezler yapılmıştır. Bu eserlerden istifadeyi kolaylaştırmak için bir veri tabanının oluşturulması gündeme gelmiş ve bu yönde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların öncülerinden biri Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunan şiir mecmualarının tasnifi üzerine Nihat Öztoprak ve Sebahat Deniz yürütücülüğünde yapılan projedir (Ayçiçeği, 2016: 227-367). Benzer bir çalışma Galata Mevlevihanesindeki şiir mecmuaları üzerinde yapılmış, bu çalışmada farklı bir şablon kullanılmış ve proje Bayram Ali Kaya editörlüğünde

kitap halinde yayınlanmıştır.¹ Mecmua tasnifi çalışmalarının en kapsamlısı ise Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi'dir (MESTAP). Mehmet Fatih Köksal'ın teklifiyle ortaya çıkan projede, önceki projelerde kullanılan şablonların geliştirildiği yeni bir şablon kullanılmış ve 2012'den günümüze kadar yüzlerce makale ve lisansüstü tez bu şablon çerçevesinde kaleme alınmıştır.²

Bu makalede incelemeye çalıştığımız, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 numarada bulunan mecmua, MESTAP kapsamında oluşturulan şablona uygun şekilde hazırlanmıştır.

2. MECMUANIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

Mecmuaya ulaştığımız www.yazmalar.gov.tr adresinde bulunan bilgilere göre eserin sırtı bez, yüzü kâğıt kaplıdır. Katalog bilgilerinde bu kısa bilginin haricinde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Mecmuanın derleyeni/müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Mecmua 71 yapraktır. İlk ve son sayfada Millet Kütüphanesinin mührü bulunmaktadır. İlk sayfada okunamayan bir mühür daha bulunmaktadır ki Ali Emiri Efendi'nin mührü olması muhtemeldir. Yukarıda belirtilen internet adresinde mecmua üçe bölünerek üç farklı eser gibi bilgi girişi yapılmıştır. Birinci bölüm (234/1) Lebîb'in Divançe'si, ikinci bölüm (234/2) Şûhî'nin Divân'ı, üçüncü bölüm ise (234/3) seçme şiirler mecmuası olarak tasnif edilmiştir.

Mecmua desensiz, sade bir kâğıda yazılmıştır. Eski rakamlara göre numaralanmış mecmuanın satır sayıları değişiklik göstermektedir. Bazı şiirlerin başına kime ait olduğu yazılmış, bazılarının türü hakkında bilgi verilmiştir. Bazı şiirlerin tür bilgileri hatalıdır. Lebîb ve Şûhî'ye ait şiirlerin haricinde yer alan şiirlerin şairleri aynı ise kimi zaman "velehû" yazılmış kimi zaman ise şairin mahlası tekrar yazılmıştır. Eser genellikle nesih hatla kaleme alınmıştır.

Mecmuanın ilk sayfası 25a ile başlamaktadır. Önceki sayfaların kopuk olduğu anlaşılan mecmuanın 25a sayfasında bulunan "temmet" kısmından, bu sayfanın başka bir eserin son sayfası olduğu anlaşılmaktadır. Kısa bir dua metni ardından derkenar mahiyetinde bir şiir yazılmıştır. Mecmuanın hiçbir sayfasında rabıta/reddade kullanılmamıştır.

25b sayfasından itibaren Lebîb'in şiirleri başlamaktadır. Tamamı gazelden oluşan şiirlerin olduğu bölümlerde çerçeve bulunmamaktadır. Gazeller alfabetik sıralanmış ve harflere geçmeden önce konulan başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mahlas beyitlerin bazıları kırmızı bazıları ise siyah mürekkeple yazılmıştır. 51a sayfasına kadar Lebîb'in şiirleri bulunmakla beraber sayfa aralarında Bâkî, Nâbî, Hilmi ve Erzurumlu Emrah'a ait şiirler de mevcuttur. Aradaki şiirlerin farklı renkte bir mürekkep ve hatla yazılmış olması ve sayfa düzenine uyulmadan yazılması, mecmuanın birden fazla kişi tarafından derlenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Bu bölümdeki 37, 38 ve 40. varaklar eksiktir. 49b sayfasında "tamam oldu kitabın da intihası" cümlesi eserin tamamlandığına işaret etmektedir. Fakat bu cümleden sonra beş gazel daha yazılmıştır.

Mecmua bir araya getirilirken de bir takım karışıklıkların olduğu görülmektedir. Örneğin 44a sayfasının sayfa numarası kırmızı mürekkeple ve baskın bir şekilde yazıldığı için 44b sayfasından da görülebilmektedir fakat 44b sayfasının solundaki sayfa 50a'dır. Bu halde 45a sayfasının sağındaki 44b olarak kabul ettiğimiz sayfanın 44b olmayabileceği de ortaya çıkmaktadır. Mecmuanın resimlerinin çekildiği sırada da karışıklık olduğu görülmektedir. Sayfalar sırası ile ilerlememektedir.

Mecmuada 51a varağından 67a varağına geçilmesi, sayfalara verilen numaralandırmanın daha önce olduğu ve kayıp sayfaların sonradan koptuğunu ortaya koyan kuvvetli işaretlerden bir diğeridir.

67a sayfasında Vehbî ve Hayrân mahlaslı şairlere ait birer şiir bulunmaktadır. 67b sayfasında ise Diyarbakırlı Şûhî'nin şiirleri başlamaktadır. Kırmızı mürekkeple yazılmış üç beyitlik duanın ardından alfabetik sıralanmış şiirler başlamaktadır. Şûhî'nin Diyarbakırlı olduğu bilgisine ise 67b sayfasının üzerine sonradan kurşun kalemle yazıldığı anlaşılan "Divân-ı Şûhî-i Âmidî" ifadesinden ulaşılmaktadır. Diyarbakırlı Şûhî, Edincikli Şûhî ile karıştırılmıştır. Bengizâde unvanı Diyarbakırlı Şûhî'ye ait olduğu halde Edincikli Şûhî için de kullanılmıştır.³

Mecmuada ciddi imla hataları bulunmaktadır. Bu hataların başında yazılışları birbirine benzeyen harflerin karıştırılması gelmektedir. Şiirleri anlamlandırma bakımından da birçok problem bulunmaktadır. Bazı beyitlerin neredeyse hiç anlaşılabilmesi müstensihinin işin ehli olmayan, özensiz biri olduğunu göstermektedir. 67b sayfasında şiirler başlamadan hemen önce kurşun kalemle sonradan yazılan, sayfanın başındaki notu yazan kişiyle aynı kişi olduğu tahmin edilen biri tarafından dikkatleri üzerine çeken bir not düşülmüştür: "Bu divân bir nüsha-i nâdire olduğu halde yazık ki ser-a-pâ yanlış yazılmıştır". Düşülen nottan bu divânın tek nüsha olduğunu çıkarmak mümkündür. Nitekim uzun zamandır yaptığımız araştırmalar neticesinde Şûhî Bengizâde'ye ait bir nüshaya daha rastlanmamıştır. Tek nüsha olan bir esere bu şekilde bir not düşülmesi ve gerçekten de çok fazla hatalar içermesi üzücü bir durumdur.

¹ Bk. Bayram Ali Kaya (2016). Dem ile Sema Arasında-Galata Mevlevihânesi Koleksiyonu'ndaki Şiir Mecmualarının Sistemik Tasnifi, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.

² MESTAP hakkında ayrıntılı bilgiye ve proje kapsamında yapılan çalışmaların künyelerine www.mestap.com ve mecmualar.tr.gg internet adreslerinden ulaşılabilir.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz Top (2003). "Şûhî Divânı (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi; Azime Çukurlu (2012). "Şûhî Bengizâde Divânı ve Tahlihi", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

67b ve 68a sayfalarının kenarlarına oldukça büyük puntolarla “Yâ Vedûd, Yâ Ali, Yâ Allâh, Yâ Muhammed, feth, Ömer, Ebubekir” kelimeleri yazılarak adeta hüsnühat çalışması yapılmıştır. Tertibe dikkat edildiği zaman 67b sayfasına bir gazel yazılıp alt tarafının boş bırakıldığı tespit edilmektedir fakat bu boşluğa kötü bir hat ve farklı bir mürekkeple başka biri tarafından Erzurumlu Emrah’a ait bir şiir ilave edilmiştir.

67b sayfasında başlayan Şûhî’ye ait şiirler 87a sayfasında sona ermektedir. Bu sayfanın sonunda “Şûhî Bengizâde Hacı Osman Efendi” yazmaktadır. 79. varaktan 82. varağa geçilmesi arada sayfaların koptuğunu göstermektedir. 85. varak da bulunmamaktadır. 87b ile 117b arasında ise çeşitli yüzyıllarda yaşamış şairlere ait şiirler bulunmaktadır.

Mecmuadaki dikkat çeken hususlardan biri ise 88b sayfasında “Tefe’ül-nâme budur ki” başlıklı bir sayfalık mensur metnin ardından her yaprağın a yüzünün baş tarafına kırmızı mürekkeple Arapça bir cümle yazılıp hemen altına Türkçe çevirisinin de yazılmasıdır. Bu cümleler mecmuanın son yaprağına kadar devam etmektedir. 89a sayfası boştur, ardından gelen sayfalarda ise sayfa düzeni ve satır sayısı tamamen değişmiştir. Kimi sayfalarda sayfa kenarlarına da şiirler yazılmış, kimi sayfalar ise üç sütuna bölünmüştür. Mecmuada dört şiirde hareke kullanılmıştır.

3. MECMUANIN DERLEYİCİSİ VE DERLENME SÜRECİ

Mecmuanın derleyicisi veya derlenme tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserdeki en eski şiir 14. yüzyılı (Nesîmî) en geç şiir ise 19. yüzyılı (Erzurumlu Emrah) göstermektedir. Erzurumlu Emrah’ın 1775-1854 yılları arasında yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda mecmuanın en erken 1800 yılı civarında derlendiğini söylemek mümkündür. Erzurumlu Emrah’a ait şiirlerin mecmuaya, farklı bir hat ile sonradan başka biri tarafından eklendiği düşünüldüğünde ise mecmuada şiiri bulunan 18. yüzyıl şairlerinden en geç vefat edenî Lebîb’dir (d. 1695-96 – ö. 1768-69). Eserin 117a sayfasında bulunan ve Sultan I. Abdülhamid’in tahta çıkış tarihi olan 1773-74 yıllarına işaret eden tarih manzumesinden hareketle mecmuanın en erken bu tarihten sonra derlendiğini söylemek mümkündür.

Mecmuanın birden fazla derleyicinin yanı sıra birden fazla nüshanın bir araya getirilerek ciltlenmek suretiyle oluşturulmuş olabileceğini söylemek de mümkündür. Mecmua, Ali Emiri Efendi’nin bağısladığı eserler arasında yer almaktadır. Ali Emiri Diyarbakırlıdır ve mecmuanın ağırlığını oluşturan Lebîb ve Şûhî de Diyarbakırlıdır. Mecmuanın üçüncü bölümünde kalan şairler ise çeşitlilik arz etmektedir. Mürekkebin ve sayfa düzeninin değişmesinden hareketle bu bölümün sonradan eklenmiş olabileceğini düşünmek mümkündür.

Kimi mecmualarda derleyicinin kimliğini tespit etmek mümkün olmasa da mecmuaya seçtiği şiirlerden, eseri tertip ederken gösterdiği hassasiyetten, estetik beğenisinden, mecmuaya aldığı çeşitli konulardaki bilgilerden hareketle derleyen kişiliği, edebi zevki ve eğitimi hakkında çıkarımda bulunmak mümkün olabilmektedir (Gürbüz, 2016: 95-104; Yılmaz, 2008: 255-280). Bu bağlamda incelediğimiz mecmuanın sayfalarında herhangi bir süsleme, desen bulunmamaktadır. Düz bir kâğıt seçilmiştir. Bu durum derleyicinin sadelikten yana olduğunu göstermektedir. Sadece iki sayfada hüsnühat benzeri çalışmaların yapılmış olması ve bunların farklı renkte mürekkeple yazılması, ilk derleyicinin haricinde biri tarafından yapılmış olabileceğini göstermektedir. Sayfalarda cetvel, çerçeve vb. olmaması, kimi sayfalarda sayfa düzeninin bozulması derleyici/ler tarafından çok özen gösterilmediğine işaret etmektedir. Bilgilendirme başlıklarının ve daha çok Lebîb ve Şûhî’ye ait şiirlerin mahlas beyitlerinin kırmızı mürekkeple yazılması, bu bölümleri derleyen kişinin biraz daha özenli davrandığını göstermektedir. Bu iki şairin şiirlerinin dışında kalan bölümlerde mahlas beyitlerin kırmızı yazılmaması, en azından mahlasların üzerinin çizilmemesi, sayfa düzeninin ve satır sayılarının karışık olması, aynı şaire ait olmadığı halde bir sonraki şiirin başına da “velehû” kelimesinin konulması, bu bölümün derleyicisinin farklı olabileceğini ve derlemenin özen gösterilmeden yapıldığını göstermektedir.

İkisi hariç mecmuadaki bütün şiirlerin klasik Türk şiiri zevkiyle oluşturulan şiirlerden seçilmesi derleyicinin şiir zevkini göstermesi bakımından önemlidir. İki şiir ise halk edebiyatı şairlerinden Erzurumlu Emrah’a aittir. Eserin büyük bir kısmının Diyarbakırlı iki şaire ait şiirlerden oluşması derleyicinin çevresi hakkında ipucu vermektedir. Bunun yanı sıra Lebîb’in Dîvân’ının eksik bir nüshası denilebilecek olan ilk kısımda sadece iki tane Farsça şiir bulunması, bunlar haricinde mecmuada yabancı dilde yazılmış hiç şiir bulunmaması, derleyicinin Türkçeye ağırlık veren bir tutumu olduğunu sergilemektedir.

Mecmuanın derleyicisinin en büyük eksikliği imla kuralları hususunda çok dikkatsiz olmasıdır. Kurallara uymamanın yanı sıra anlamadan yazdığı anlaşılabilir dizeler sebebiyle kimi beyitlerde anlatılmak istenenin ne olduğu tespit edilememektedir. Derleme sonrasında mecmuayı okuyan birinin Şûhî’nin şiirlerinin başladığı 86b sayfasına “Bu dîvân bir nüsha-i nâdire olduğu halde yazık ki ser-a-pâ yanlış yazılmıştır.” notunu düşmek zorunda kalması, tek nüsha olan eserin maalesef yanlışlarla dolu olduğunu gösteren önemli bir vesikadır. Yine şiirlerin türleri hususunda yanlış bilgiler verilmesi, başka bir şaire ait olan şiirinin diğer bir şaire isnat edilmesi derleyicinin iyi eğitim almamış biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

4. MECMUANIN İÇERİK DEĞERLENDİRMESİ

İncelediğimiz şiir mecmuası Köksal'ın tasnifine (2018: 88-89) göre şekil bakımından “kitap şeklinde tertiplenmiş mecmualar” kategorisine, muhteva bakımından ise “farklı müelliflere ait eserleri toplayan risale mecmuaları” kategorisine girmektedir. 88b sayfasında bulunan “tefe’ülname budur ki” başlıklı mensur metin hariç mecmuanın tamamı manzum metinlerden oluşmaktadır. Erzurumlu Emrah'a ait ve sonradan eklendiği anlaşılan iki şiir haricindeki bütün şiirler aruzla yazılmış klasik Türk edebiyatı çerçevesinde kaleme alınmış şiirlerdir.

Mecmuanın 88b sayfasında tefe'ülün ne olduğunu, nasıl yapılması gerektiğini anlatan mensur bir kısım bulunmaktadır. Tefe'ül, bir tür fal bakmadır.⁴ Bu kısımda özetle şöyle söylenmiştir: “Bir kimse bir işi murat ettiğinde hakkında hayırlı olup olmadığını anlamak için tefe'ül etmelidir. Tefe'ülden önce Şeyh Sühreverdi'nin ruhu için bir fatiha okunmalı sonra Hz. Muhammed'in (sav) temiz ruhu için üç salavat okunup hediye edilmelidir. Sonrasında kişinin muradı ne ise rastgele bir sayfa açmalı, bu yaprakтан sonraki her bir yaprağın başına yazılan kırmızı cümleler gereğince amel etmelidir. Merhum Sun'ullah Efendi'nin ekser kitaplarında bu yöntem mevcuttur ve Sun'ullah Efendi buna başvurmadan bir işe başlamamaktadır”.

Mecmuada yer alan tefe'ül cümlelerine örnek vermek gerekirse 89a sayfasında şu cümle bulunmaktadır: “İşin akıbeti hayırdır ve saadettir”. 91a: “Zulüm eden felah bulmaz, her bir umurunda adalet eyle kim felah bulasın”. 100a: “Ey adam! Senin bu işinde Allah'ın rızası vardır, bu işi terk eyleme.” 111a: “Ey adam! Allah Teâlâ'ya tevekkül eyle. Bu murâd eylediğin işi işle”. 117a: “Ey adam! Eğer sabredersen hakkında hayırlıdır senin”. Örnek olarak verdiğimiz bu cümleler, yukarıda bahsedilen kırmızı ile yazılmış Arapça cümlelerin Türkçeye çevrilmiş halidir. Cümlelerin mecmuayı derleyen kişi tarafından çevrildiği tahmin edilmektedir.

Mecmuadaki toplam manzume sayısı 216'dır. Bu manzumelerin tamamına yakını (%92) gazeller oluşturmaktadır. Klasik Türk şiirinde en çok kullanılan nazım şekillerinden biri olan kaside bile sadece dört tanedir ki bu %2'ye tekabül etmektedir. Mecmuada kullanılan nazım şekillerinin sayıları tablo 1'de, oranları ise grafik 1'de gösterilmiştir:

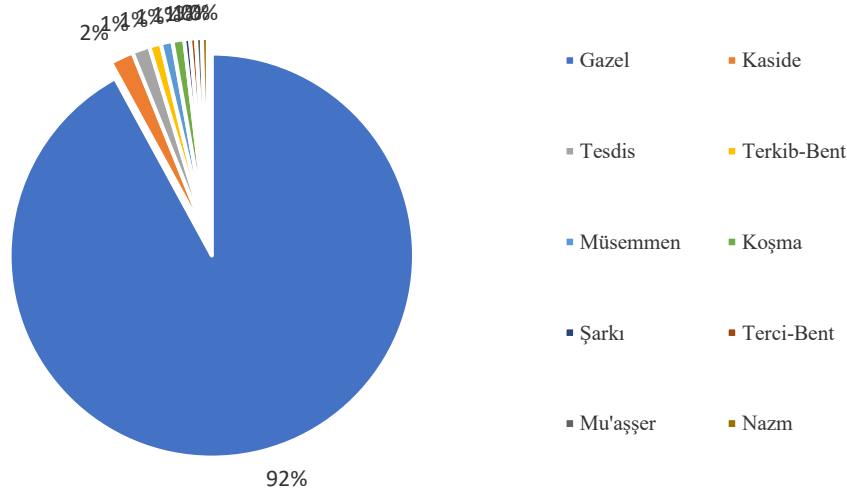
Tablo 1: Mecmuada Yer Alan Manzumelerin Nazım Şekilleri

Sıra Sayısı	Nazım Şekli	Kullanım Sayısı
1	Gazel	197
2	Kaside	4
3	Tesdis	3
4	Terkib-Bent	2
5	Müsemmen	2
6	Koşma	2
7	Şarkı	1
8	Terci-Bent	1
9	Muâşşer	1
10	Nazm	1
11	Kıtâa	1
12	Murabba	1
Toplam		216

Gazellerin yarısından fazlası (134 adet) Lebîb ve Şûhî'nin gazelleridir. Şûhî'nin şiirlerinin başında bulunan üç beyitlik münacatı hariç tutulursa bu iki şairin mecmuadaki bütün şiirleri gazel şeklinde yazılmıştır. Lebîb ve Şûhî'nin ardından mecmuada yer alan en fazla gazel (17 adet) Bâkî'ye aittir. Mecmuada bulunan üç kaside methiye amacıyla yazılmış olup Belîğî, Selâmî Efendi ve Hayretî'ye aittir. I. Abdülhamid'in tahta çıkışı için yazılan tarih manzumesi ise kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Şiirde mahlas bulunmamaktadır. Müseddes, müsemmen ve muâşşerler genellikle mütekerrir şekilleriyle yazılmıştır. Halk edebiyatı nazım şekillerinden olan koşma ise iki adettir.

⁴ Tefe'ül hakkında ayrıntılı bil için bk. İlyas Çelebi (1995). “Fal”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 12, s. 138-139.

Grafik 1: Mecmuada Yer Alan Manzumelerin Nazım Şekilleri

Mecmuada 47 farklı şaire ait 216 manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerden ikisinde mahlas bulunmadığı için hangi şaire ait olduğu tespit edilememiştir. Mahlas bulunup da aynı mahlası kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilemeyen şiir sayısı ise 24'tür.⁵ Mecmuada 69 şiirle Lebîb, 65 şiirle Şûhî ve 17 şiirle Bâkî, şiirlerine en çok yer verilen şairlerdir. Bu isimleri 11 şiirle Hevâyî, 4 şiirle Kâmil, 3 şiirle Nâbî ve ikişer şiirle Fuzûlî, Ulvî ve Bağdatlı Rûhî takip etmektedir. Diğer şairlerin ise tamamının birer adet şiiri mevcuttur. Mecmuada kimliği tespit edilebilen şairlerden dört tanesi 18. yüzyılda, yedi tanesi 17. yüzyılda, on dört tanesi 16. yüzyılda, bir tanesi ise 14. yüzyılda yaşamış klasik Türk şairleridir. Mecmuada adı geçen şairlerin şiirleri eğer neşredilmişse, neşredilen eserdeki sayfa numaraları dipnotlarda belirtilmiş; metin tenkidi yapılmamıştır. Örneğin Bâkî mahlaslı bir gazel neşredilen Bâkî Dîvânı'nda mevcut değilse "Bu gazel Bâkî Dîvânı'nda bulunmamaktadır." şeklinde bir cümle yerine "Bâkî mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir." cümlesi tercih edilmiştir. Mecmuada yer alan manzumelerin şairlere göre dağılımı tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Mecmuada Yer Alan Manzumelerin Şairlere Göre Dağılımı

Şair	Yaşadığı Yüzyıl	Şiir Sayısı	Şair	Yaşadığı Yüzyıl	Şiir Sayısı	Şair	Yaşadığı Yüzyıl	Şiir Sayısı
Erzurumlu Emrah	19.yy	2	BÂûî	16.yy	17	KÂmil	?	4
Lebîb	18.yy	69	Fuöyli	16.yy	2	Ulvî	?	2
Şyöi	18.yy	65	Ryöi Efendi (Baâdatlı)	16.yy	2	ÓayrAn	?	1
Edirmeli FÁiø	18.yy	1	Tiài Çelebi	16.yy	1	ãAdú	?	1
Nedim	18.yy	1	êÁlî Efendi (Gelibolulu)	16.yy	1	SelÂmi Efendi	?	1
HevÂyi	17.yy	11	Nevèi Efendi	16.yy	1	Feyøi Efendi	?	1
NÂbî	17.yy	3	èUlvî (Derzi-zÂde)	16.yy	1	DÂnişi	?	1
Óaylí Çelebi (Bursalı)	17.yy	1	áami (Mahmud)	16.yy	1	Necib	?	1
Fehim	17.yy	1	RevÂni	16.yy	1	Vehbî	?	1
ãabri (Mehmed Şerif)	17.yy	1	Fevri	16.yy	1	BÂûi Efendi	?	1
YaóyÂ (Şeyhülislâm)	17.yy	1	Óayreti	16.yy	1	Óilmi	?	1
Nefèi	17.yy	1	Belîài	16.yy	1	Ahmedi	?	1
			Aómedî (Duúakin-zÂde)	16.yy	1	KenèÂni-yi Bi-çÂre	?	1
			Úabýli	16.yy	1	RiyÂøi	?	1
			Nesîmi	14.yy	1	Derviş	?	1
						Faãîøi	?	1
						BeyÂni	?	1
						Vaódeti	?	1
						Saèdi	?	1
						Selim ÚÂøA	?	1
						Mahlas bulunmayan		2
						Toplam		216

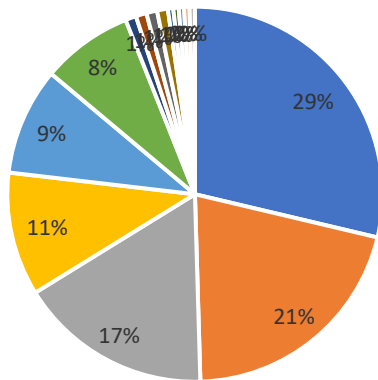
⁵ Kime ait olduğu tespit edilemeyen şiirler için tabloda "aynı mahlası kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir" ifadesi kullanılmıştır. Bu cümle gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra herhangi bir sonuca ulaşamadığımı ifade etmektedir. Örneğin Vehbî mahlasına sahip bir manzume için en meşhur Vehbî'lerden olan Sünbülzâde Vehbî ve Seyyid Vehbî'nin divanları taranmıştır. Netice alınamayınca aynı mahlası kullanan diğer şairler araştırılmış eğer haklarında makale, tez vb. çalışmalar yapılmışsa bunlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Mecmuada yer alan şiirler ile TEİS'te (<http://teis.yesevi.edu.tr/>) hayatları hakkında bilgi verilen şairlerin eserlerinden verilen örnek şiirlerde bir tevafuk ümidiyle aynı mahlası kullanan bütün şairler incelenmiştir. Bu yöntem mecmuada adı geçen bütün şairler için kullanılmış, herhangi bir sonuca ulaşılammışsa "aynı mahlası kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir" ifadesine başvurulmuştur.

Mecmuada yer alan 216 manzumede 12 farklı aruz kalıbı kullanıldığı ve hece ölçüsü kullanılarak iki koşma yazıldığı görülmektedir. Kullanılan kalıplar içinde % 29 oranıyla 62 adet kullanılarak en çok tercih edileni bahr-i remeldeki *Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün* kalıbıdır. İkinci sırada % 21'lik kullanım oranıyla yine remel bahrindeki *Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün* kalıbı, üçüncü sırada ise % 17'lik kullanım oranıyla hecez bahrindeki *Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün* kalıbı yer almaktadır. Bu oranlar klasik Türk şiirinde en çok kullanılan aruz kalıplarıyla paralellik arz etmektedir. Mecmuanın imlasında ciddi problemler olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu nedenle aruz hatalarına da sık sık rastlanmaktadır.⁶ Mecmuada yer alan manzumelerden birinin vezni tespit edilememiştir. Mecmuada bulunan manzumelerde kullanılan aruz kalıplarının sayısı tablo 3'te, oranları ise grafik 2'de gösterilmiştir:

Tablo 3: Mecmuada Yer Alan Manzumelerde Kullanılan Vezinler

Sıra Sayısı	Kullanılan Vezin	Kullanım Sayısı
1	fe'ilÂtün/fe'ilÂtün/fe'ilÂtün/fe'ilün	62
2	fâ'eilÂtün/fâ'eilÂtün/fâ'eilÂtün/fâ'eilün	45
3	mefâ'eilün/mefâ'eilün/mefâ'eilün/mefâ'eilün	36
4	mefêylü/mefâ'eilü/mefâ'eilü/feêylün	23
5	mefêylü/fâ'eilÂtû/mefâ'eilü/fâ'eilün	20
6	mefâ'eilün/fe'ilÂtün/mefâ'eilün/fe'eilün	17
7	fâ'eilÂtün/mefâ'eilün/fâ'eilün	2
8	mefêylü/fâ'eilÂtün/mefêylü/fâ'eilÂtün	2
9	fâ'eilÂtün/fâ'eilÂtün/fâ'eilün	2
10	müfte'eilün/müfte'eilün/fâ'eilün	2
11	mefêylü/mefâ'eilün/feêylün	1
12	müstef'eilün/müstef'eilün/müstef'eilün/ müstef'eilün	1
13	8'li hece ölçüsü	1
14	11'li hece ölçüsü	1
15	Vezni tespit edilemeyen	1
Toplam		216

Grafik 2 Mecmuada Yer Alan Şiirlerde Kullanılan Vezinler

- Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün
- Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün
- Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün
- Mef'ülü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün
- Mef'ülü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün
- Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün
- Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fâ'ilün
- Mef'ülü / Fâ'ilâtün / Mef'ülü / Fâ'ilâtün
- Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün
- Müfte'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün
- Mef'ülü / Mefâ'ilün / Fe'ülün
- Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'
- 8'li hece ölçüsü
- 11'li hece ölçüsü

5. SONUÇ

Bu çalışmada, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 numarada bulunan şiir mecmuasının detaylı içerik dökümü Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi (MESTAP) kapsamında hazırlanan tablo üzerinde yapılmıştır. Tamamı 71 yaprak olan mecmuanın bazı sayfalarında kopmalar olduğu, şiirlerin eksik kalmasından ve sayfa numaralarından anlaşılmıştır. Halk şiiri özelliği gösteren Erzurumlu Emrah'a ait iki koşmanın haricindeki bütün şiirler, aruz ölçüsü kullanılarak klasik Türk edebiyatı geleneği içinde eser yazan şairlere aittir.

Mecmuadaki şiirlerin en eski tarihli olanı 14. yüzyıla, en yeni olanı ise 19. yüzyıla tarihlenmektedir. 47 farklı şaire ait 216 manzume bulunan mecmuada en fazla şiir Diyarbakırlı Lebîb (69 manzume) ve Şûhî'ye (65 manzume) aittir. Şairlerin yaşadığı yüzyıllara kıyasla bakıldığında mecmuada en çok 16. yüzyılda yaşamış şairlere ait manzumeler yer aldığı görülmüştür. Mecmuada bulunan ve kimliği tespit edilebilen şairlerden on dört tanesi 16. yüzyılda, yedi tanesi 17. yüzyılda ve dört tanesi de 18. yüzyılda yaşamış şairlerdir. Mecmuada adı geçen 47 şairden 37'sinin birer şiiri bulunmaktadır.

⁶ Çalışmamızda, şiirlerin asıllarına sadık kalmaya çalışarak çok fazla müdahale etmemeyi tercih ettik. Kimi durumlarda ise yapılan düzeltmeleri köşeli parantez içinde belirttik.

Mecmuada en çok yer alan nazım şekli gazeldir. Mecmuadaki 216 manzumenin 197'si (%92) bu nazım şekliyle yazılmıştır. Gazelden sonra en çok kullanılan nazım şekli ise kasidedir ve sadece dört manzumede kullanılmıştır. Gazellerin çoğunluğu (134 adet) Lebîb ve Şûhî'ye aittir. Bâkî'ye ait 17 gazel bulunmaktadır. Mecmuadaki dört kasidenin üçü methiye amacıyla yazılmış olup Belîğî, Selâmi Efendi ve Hayretî'ye aittir. I. Abdülhamid'in tahta çıkışı için yazılan ve mahlas bulunmayan tarih manzumesi ise kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Müseddes, müsemmen ve muaşşerler genellikle mütekerrir şekilleriyle kaleme alınmıştır. Halk edebiyatı nazım şekillerinden olan koşma ise iki adettir.

Mecmuanın derleyicisi veya derleyenleri ve derlenme tarihi hakkında bilgiler bulunmamaktadır. Fakat mecmuanın 117a sayfasında bulunan ve Sultan I. Abdülhamid'in tahta çıkış tarihi olan 1773-74 yıllarına işaret eden tarih manzumesinden hareketle mecmuanın en erken bu tarihten sonra derlendiğini söylemek mümkündür. İncelenen mecmuanın içeriğinden hareketle birden fazla kişi tarafından derlendiği veya birden fazla mecmuanın tek cilt içinde toplanmış olabileceği görülmektedir. Mecmuanın sayfa ve satır düzenlerinde bir bütünlük görülmemektedir. Düz kâğıda, cetvelsiz yazılan şiirlerin bazılarının mahlas beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmışken bazılarının siyah mürekkeple yazıldığı ve mahlası belirtmek için ayrıca bir işaret konulmadığı görülmüştür. Mecmuanın ilerleyen sayfalarında sayfa düzeninin tamamen bozulduğu, kimi sayfaların üç sütuna bölündüğü, kimi sayfaların yan çevrilerek şiirler yazıldığı tespit edilmiştir. Derleyicinin iyi bir eğitim almayan biri olduğu, mecmuada çok fazla bulunan imla hatalarından ve anlam verilemeyen beyitlerin mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Şûhî'nin şiirlerinin başlangıcına düşülen "Bu dîvân bir nüsha-i nâdire olduğu halde yazık ki ser-a-pâ yanlış yazılmıştır." cümlesi derleyicinin özensizliğini göstermesi bakımından önemli bir işarettir. Mecmua aynı zamanda bir tefe'ülname örneği göstermektedir. 88b sayfasında tefe'ülün nasıl yapılması gerektiği hakkında bilgi verilmiş ve 89. yaprakta 117. yaprağa kadar yaprakların a yüzlerinin baş taraflarına tefe'ül cümleleri yazılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ak, C. (2001). Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Akgül, A. (2020). "Milli Kütüphanede Kayıtlı Br Şiir Mecmuasının (06 Mil Yz A 7131) MESTAP'a Göre Tasnifi", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi 7(18): 177-202.
- Akkuş, M. (2018). Nef'î Dîvânı, Kültür Bakanlığı e kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- Aksoyak, İ. H. (2018). Gelibolulu Âlî Dîvânı, Kültür Bakanlığı e kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Akyüz, K.; Cunbur, M.; Beken, S. & Yüksel, S. (2000), Fuzûlî Dîvânı, Akçağ Yay. Ankara
- Avşar, Z. (2017). Revânî Dîvânı, Kültür Bakanlığı e kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
- Ayan, H. (1990). Nesîmî Dîvânı, Akçağ Yay. Ank.
- Ayçiçeği, B. (2016). "Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmûaları: İnceleme-Dizin", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 16: 227-367.
- Çakır, Z. V. (1998). "Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Çavuşoğlu, M. & Tanyeri M. A. (1981), Hayretî Dîvânı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, M. K. (2010). "Sabrî Mehmed Şerif Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Çelebi, İ. (1995). "Fal", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 12, s. 138-139.
- Çetin, İ. (1993). "Derzi-zâde Ulvî (Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni)", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Çukurlu, A. (2012). "Şûhî Bengîzâde Dîvânı ve Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Demir, T. (2006). "Edirneli Fâiz Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Doğan, M. N. (2017). Fuzûlî Leylâ ve Mecnun, Yelkenli Yayınevi, İstanbul.
- Duyar, H. (2009). "On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Kabûlî'nin Şiirleri", Turkish Studies, 4(2): 307-362.

- Ekinci, R. (2020). "Bursalı Hayli Ahmed Çelebi ve Şiirleri", *Littera Turca*, 6(3): 356-390.
- Gedik, N. (2020). "Rızâyî-i Vâni Mecmû'ası ve Haylî'nin Mavrav Hicviyyesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24: 195-219.
- Gürbüz, M. (2016). "Cönkler ve Mecmualar Üzerinden Osmanlı Toplumunun Şiir ve Şair Tercihlerine Bir Bakış Denemesi", *Journal of Turkish Studies (Symposium in Honor of Prof. Dr. Günay Kut, Transcribing Manuscripts into Critical Analysis)*, 45: 95-104.
- Koç, H. (2020), "XVII. Yüzyıl Divan Şairi Haylî ve Yayınlanmamış Gazelleri", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 12: 37-48.
- Kaplan, Y. (2019)." Belîği ve Dîvânçesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22: 359-448.
- Kavruk, H. (?). Şeyhülislam Yahya Dîvânı, Kültür Bakanlığı e Kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>
- Kaya, B. A. (2016). *Dem ile Sema Arasında-Galata Mevlevîhânesi Koleksiyonu'ndaki Şiir Mecmualarının Sistematik Tasnifi*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Kılınç, A. (2021). *Fuzûlî Dîvânı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.*
- Köksal, M. F. (2019). "Yavuz Sultan Selim'in Türkçe Şiirleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 40: 267-326.
- Köksal, M. F. (2012). "Şiir Mecmûalarının Önemi ve Mecmûaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII - Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, ss. 409-431, (hızl. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), Turkuaz Yay., İstanbul.
- Köksal, M. F. (2018). "Yazma Mecmualara Dair Yeni Bir Tasnif Denemesi", 2. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi (4-7 Nisan 2018) Bildiri Tam Metinleri Kongre E-Kitabı, ss. 87-92, (edt. Kadir Ulusoy), Antalya.
- Küçük, S. (?). Bâkî Dîvânı, Kültür Bakanlığı e kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Sarioğlanoğlu, N. (1954). *Fevrî Dîvânının Tenkidli Neşri I Dinî Şiirler ve Kasideler*, Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Süzen, H. (1994). "Dükakinzade Ahmed Beg Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin)". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Top, Y. (2003). "Şûhî Dîvânı (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Tulum, M. & Tanyeri, M. A. (1977), *Nev'î Dîvânı*, İÜEF Yay. İstanbul.
- Üzgör, T. (1991), *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Akın Yay. Ankara.
- Yılmaz, O. (2008). "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 255-280.
- <https://mestap.com>
- <https://mecmualar.tr.gg>
- <http://teis.yesevi.edu.tr/>

Tabloda kullanılan ve ayrıntılı künye bilgileri kaynakçada verilen kısaltmaların açılımları şöyledir:

AFB: Ali Fuat Bilkan, Nâbi Dîvânı

AK: Abdülhakim Kılınç, Fuzûlî Dîvânı

CA: Coşkun Ak, Bağdatlı Rûhî Dîvânı

ÇT: Mehmet Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, Hayretî Dîvânı

HA: Hüseyin Ayan, Nesîmî Dîvânı

HD: Hidayet Duyar, Kabûlî'nin Şiirleri

HK: Hasan Kavruk, Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı

HS: Hüseyin Süzen, Dükakin-zade Ahmed Beg Dîvânı

İÇ: İsmail Çetin, Derzi-zade Ulvî Dîvânı

İHA: İsmail Hakkı Aksoyak, Gelibolulu Âlî Dîvânı

KA: Kenan Akyüz, Fuzûlî Dîvânı

MA: Metin Akkuş, Nef'î Dîvânı

MKÇ: Mehmet Korkut Çeçen, Sabrî Mehmed Şerif Dîvânı

MM: Muhsin Macit, Nedîm Dîvânı

MND: Muhammed Nur Doğan, Fuzûlî Leylâ ve Mecnun

MTAT: Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, Nev'î Dîvânı

NS: Nafize Sarıoğlu, Fevrî Dîvânı

RE: Ramazan Ekinci, Bursalı Haylî Ahmed Çelebi'nin Şiirleri

SK: Sabahattin Küçük, Bâkî Dîvânı

TD: Tarık Demir, Edirneli Fâiz Dîvânı

TÜ: Tahir Üzgör, Fehîm-i Kadîm Dîvânı

YK: Yunus Kaplan, Belîgî Dîvânçesi

ZA: Ziya Avşar, Revânî Dîvânı

ZVÇ: Zehra Vildan Çakır, Hevâyî Dîvânı

Tablo 4: Mecmuanın MESTAP Şablonuna Göre Tasnifi

Yp. nu.	Mahlas	Matla' beyti / bendi	Makta' beyti / bendi	Nazım şekli	Vezin	Başlıklar ve Açıklamalar
25a		Sayfada bulunan temmet kısmından, bu sayfanın başka bir eserin son sayfası olduğu mahiyetinde bir şiir yazılmıştır.				
25a	?	èAceb ol şyh-ı mümtâzım viâÂle úÁéil olmaz mı Süvâr-ı küşte-i nâzım kenÂra mâéil olmaz mı Murâduñ meyvesi Âyâ bu bââda óÁâil olmaz mı	Şarkı/2	mef'Âèilün/mef'Âèilün/ mef'Âèilün/mef'Âèilün	"Şarû-yı èUşşâú" başlığı bulunmaktadır. İkinci bendin üçüncü mısraı yazılmamış sonradan kurşun kalemle ilave edilmiştir fakat okunmaktadır.
25b ⁷	Lebib	Beyâş-ı gerdeniñle baôâ ederse gerden-i minÂ Olur şerm ile ôÂhir úlúulundan şiven-i minÂ	LebibÂ âalmasa elden n'ola rind-i tehi-kÂse Geçinmekdir âaraş aúmazsa úamlar dÂmen-i minÂ	Gazel/6	mef'Âèilün/mef'Âèilün/ mef'Âèilün/mef'Âèilün	Óarfüel-Elif mineed-Divân
26a	Lebib	Nükte-i ôÂûir-şiken óÂdir-cevÂb olmuş saña Nâz u perverdim teâÁfûl cÂme-ô'Âb olmuş saña	Gitmiş ÂrÂmîñ görüp aâyÂr ile yÂrı Lebib Veh ki âayret mâye-baôş-ı ıôûurab olmuş saña	Gazel/6	f'ÂèilÂtün/f'ÂèilÂtün/ f'ÂèilÂtün/f'Âèilün	
26a	Lebib	ŞikÂr befteredir ol nigÂh-ı nÂz saña Úapıldı murâ-ı dil ey çeşm-i şÂh-bÂz saña	Úapılma rengine úat úat çekersin acısını Lebib o lâle-èiôÂr etmesin piyÂz saña	Gazel/6	mef'Âèilün/feèilÂtün/ mef'Âèilün/feèilün	
26b	Lebib	âaddÂr ile geşt eyleme tiâ-ı dü düm- ÂsÂ ErbÂb-ı maèÂrifle enis ol úalem- ÂsÂ	Pür-âafvet ü óÂlet gerek eşèÂr LebibÂ Âyine-i İskender ile cÂm-ı Cem-ÂsÂ	Gazel/7	mefèýlü/mef'Âèilü/ mef'Âèilü/feèýlün	
27a	Lebib	Óaylı söğüş yedi dehen-i yÂrdan raúib Bir hiââe yok mu baña dedim dedi yÂ naâib	Her derdmend derdine buldu devÂ hemÂn Úaldın sen Âh u âamıyla be-hey bi- nevÂ Lebib	Gazel/6	mefèýlü/f'ÂèilÂtü/ mef'Âèilü/f'Âèilün	Óarfüel-BÂ mineed-Divân
27a	Lebib	BÂsitüel-enèÂm èAbdullÂh PÂşÂ k'ez der Şod simÂü-ı luúf-ı gÿn-Â-gÿn èÂlem- rÂ naâib ⁸	Riše-i ÂmÂlem ez-ôÂk-i dereş kem- beste(?) nist Men der-úmidem yÂ bâşed yÂ ne- bÂşed yÂ naâib ⁹	Gazel/5	f'ÂèilÂtün/f'ÂèilÂtün/ f'ÂèilÂtün/f'Âèilün	
27b	Lebib	BÂâ-ı eâşúñ gülü reng-i ruò-ı zibÂdır hep ÓArı müjgÂn-ı ciger-dÿz [dil-ÂrÂ]lar hep	Murâ-ı úmmidimi âayd eyleyemez kimse Lebib Dildeki Âbileler beyøa-i èanúÂdır hep	Gazel/5	feèilÂtün/feèilÂtün/ feèilÂtün/feèilün	
27b	Erzurumlu Emrah	Elleriñ úırılısın ey nÂşî ôoyrad Saña kimler dedi boz menevşeyi Nâzik eller ile devşir cemè eyle Aâ sineñ üstüne düz menevşeyi	Nice SüleymÂnlar taòta yerişdi Şu kör âanmazın baòta yerişdi Emrah der gülmez vaòta yerişdi Daha úoulamayız bu menevşeyi	Koşma/5	11'li hece ölçüsü	Mürekkep rengi ve hat farklılığından sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.
28a	Lebib	Óauú-ı lebiñ telef-şudde-i tiâ berÂber et Gel manâib-ı melÂóati şÂhım muárarrer et	AóvÂl-i ser-güzeşt-i Lebibi firÂú ile Bir dÂstÂn olur saña ey ôÂme ezber et	Gazel/6	mefèýlü/f'ÂèilÂtü/ mef'Âèilü/f'Âèilün	Óarfüet-TÂ Mineed-Divân
28a	Lebib	Der-i erbÂb-ı cÂha intisÂb için gezer himmet Yazú kim bulmadı bir âÂóib oldu der-be-der himmet	Olup sÂúúü naòardan óurmeti nÂ- bÿd u nÂ-peydÂ LebibÂ tevèem olmuşdur saña bi- tÂb u fer himmet	Gazel/5	mef'Âèilün/mef'Âèilün/ mef'Âèilün/mef'Âèilün	
28b	Lebib	Bi-âÂóib olup devende himmet Döndü úapısız levende himmet	Şimdi müteèayyinÂn-ı èaâra Etmekte Lebib ôande himmet	Gazel/6	mefèýlü/mef'Âèilün/ feèýlün	
28b	Lebib	Nize-i nÂzî begim meydÂna çú merdÂna at Şermi at úaldır óicÂbı cÂm çek mestÂna at	âayma erbÂb-ı maèÂrifden beni ey Lebib Atdıâñ naúşî benimçün niyyet-i nÂ- dÂna at	Gazel/7	f'ÂèilÂtün/f'ÂèilÂtün/ f'ÂèilÂtün/f'Âèilün	

⁷ Derkenarda şu beyit bulunmaktadır:

TemÂşÂ-yı cemÂlünden cüdÂyım gerçi ben ammÂ

Degildür bir nefes ôÂl[i] ôayÁúñ dideden dilden

⁸ Nimetleri yayan / dağtan Abdullah Paşa ki (ona) kapıdan âlemi çeşitli lütf sofralarıyla (nimetlendirmek) nasip oldu.

⁹ Emellerimin kökü onun kapısının toprağındandeğildir. İster olsun ister olmasın ben ümitliyim. Yâ nasip.

29a	Lebib	Zülfün pür-tAbın erderse cebhe-i pür-çine baôâ Cebhe-i pür-nÿr eder ðurşid ile pervine baôâ	Kilk ü ùabèim her biri daèvÀ-yı naôm eyler Lebib Etdiler bir dürr için gencÿr ile gencine baôâ	Gazel/5	fÀeilÀtün/fÀeilÀtün/ fÀeilÀtün/fÀeilün	Óarfü'â-æÀ Mine'd-DivÀn
29a	Lebib	Her sÿz-i sine èaşú ile şAyÀn olur mu hiç Her bir sitÀre mihr-i diraðşÀn olur mu hiç	Dil ol peri-èizÀr kéola cilve-geh Lebib Áyine-vÀr herkese óayrÀn olur mu hiç	Gazel/5	mefèyülu/fÀeilÀtú/ mefÀeilü/fÀeilün	Óarfü'l-Cim Mine'd -DivÀn
29b	Lebib	Demim o áonca-feme èÁşú-ı óazini gel aç Dedi nezÀket ile yer mi baúlavÀ-yı gülÀc	Lebib áanma úıyas-ı úimdiñi müntec Ki oldu èilm ü maèÀrif mevÀniè-i intÀc	Gazel/6	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	
29b	Lebib	Meclisde rÿy-ı yÀr[a] verip tÀb [u] tef úadeó Eyler şekib-i èÁşú-ı zÀrı telef úadeó	VÀli-i Cem-cinÀna úadeó-tÀş olup Lebib SÀú-i gül ki oldu bu şeb zib-i kef úadeó	Gazel/5	mefèyülu/fÀeilÀtú/ mefÀeilü/fÀeilün	Óarfü'l-Óa Mine'd -DivÀn
30a	Lebib	Áşÿde olmam etmese dil-ber èitÀb-ı teló ÚÁbil mi neş'e çekmese Àdem şarÀb-ı teló	Áayre hezÀr rÿy-ı dil etdiñ Lebib-i óÀr Memnÿn olurdu görse hemÀn bir óiúÀb-ı teló	Gazel/4	mefèyülu/fÀeilÀtú/ mefÀeilü/fÀeilün	Óarfü'l-Óa Mine'd -DivÀn
30a	Lebib	Olmaz óadeng-i çaró-ı sitem-kÀr[a] sine sed Ey dil taóammül eyle ki in niz be-güzered	Terk et Lebib-veş fezaèi rÿzgÀrdan Ey dil taóammül eyle ki in niz be-güzered	Gazel/6	mefèyülu/fÀeilÀtú/ mefÀeilü/fÀeilün	Óarfü'd-DÀl Mine'd -DivÀn
30b	Lebib	Cirm-i gül der-çemen-i óusn-i tu dÿlÀb şevéd áonce eó-şerm-i lebi-laèl-i tu mizÀb şevéd ¹⁰	Nev-baóÀr Àmed u çÿşid LebibÀ óÿneş BÀede óor naère be-zen tevbe-ger-i Àn-óvÀb şevéd ¹¹	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	
30b	Lebib	Edelim diyü küllü emr-i şerifin tenfió Ey nihÀn ekilde dÿn vÀèióe oldu tilmió	Ebr-i bÀrÀn-ı áafÀdır úalemim áanki Lebib Etdiler gezligimi seng-i yadayla teşhió	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	Óarfü'ó-ZÀ Mine'd -DivÀn
31a	Lebib	Felek de tekÿe-geh-i èaşúda köçeklik eder Ki aúlas şafaúı devre Àl eteklik eder	Açılmış úlfet edip pek áuyunda aáyÀruñ Lebib bildim o gül-çehre bir çizeklik ider	Gazel/5	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	Óarfü'r-RÀ Mine'd -DivÀn
31a	Lebib	áayda dil-dÀdeleri áamze-i sÁóir gözedir DÀeimÀ firáat-ı èuşşÁúı o kÀfir gözedir	Úılma terk úlfet-i dirne mürÀèÀtı Lebib O óuúÿúú gözedirse yine şÀèir gözedir	Gazel/6	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	
31b	Lebib	Ehl-i bezme úÿÿüyan olup dil-ber söz áatar Bir temÀşÁdır bu kim insÀna óayvÀn söz áatar	Der bilir úımet-şinÀs maèrifet-i naómiñ Lebib Fehm eden şieriñ demez erbÀb-ı èirfÀn söz áatar	Gazel/6	fÀeilÀtün/fÀeilÀtün/ fÀeilÀtün/fÀeilün	
31b	Lebib	Zülfü sevdÀsına düşmek dil-i óod-kÀm işidir Çaró-ı sevdÀ-ger-i èaşúı arama ŞÀm işidir	Nice tanóir olunur şier-i NeşÁúı'ye Lebib Nuúú-ı muèci[z]-raúam-ı óÀmesi ilhÀm işidür	Gazel/7	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	Neşát'ın şierni tanzirdir.
32a	Lebib	Esir-i óaúúñ olan kimse úurfe kÀtib olur Gören küttÀb-ı cemÀliñ áurbet úÀlib olur	Lebib sÁadece bir nev-zemin áazeldir bu Naóire eyleseler ehl-i dil münÀsib olur	Gazel/5	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	
32a	Lebib	Varılsa kÿyuna yÀrin óabib úarşı çúar Çúarsa yine áaribe áarib úarşı çúar	Lebib kÿyuna varsam dil eyler istiúÀl Çúarsa yine áaribe áarib úarşı çúar	Gazel/5	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	
32a-32b	Lebib	Şehr-i óusne kelle-pÿşuñ áÀlibÀ sünbúlcüdü LÀel-i lebiñ óÀl-dÀriñ áormuşum fúlfúlcüdü	ÓÁame rumóu's-sebaú-ı miómÀr-ı belÀaatdir Lebib Úabè-ı çÀlÀkiñ anı iórÀz eder ógdúlcüdü	Gazel/5	fÀeilÀtün/fÀeilÀtün/ fÀeilÀtün/fÀeilün	
32b	Lebib	SiyÀh-ı çşmi ki imdÀd-ı sürme-dÀn bilmez Óadeng-i áamzeleri minnet-i fesÀn bilmez	Lebib sehm-i úaóAyı felekden añlama kim Baàiret ehli anı áanèat-ı kemÀn bilmez	Gazel/5	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	Óafü'z-ZÀ Mine'd -DivÀn
33a	Lebib	èUlurv-i úabèla èanúÁya úaène-kÀr oluruz Vücydu neyleyelim biz ki nÀmdÀr oluruz	Lebib ketm-i merÀma úalır mı úudretimiz Gehi ki şÀhid-i naôm-ile der-kenÀr oluruz	Gazel/5	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	
33a	Lebib	FirÁú-ı yÀrda dil maèóeret úabul etmez Yorulma cÀn acısı tesliyet úabul etmez	Lebib sÁóil-i sittini geçdi keşti-i èómr Daóı bu dühn-i beden taúviyet úabÿl etmez	Gazel/6	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	
33a-33b	Lebib	Úáarin-i feÿó-i saèÀdetdir èÁşÿyÀn-ı èaziz èÁceb mi hem-ser-i èarş olsa èÁsi[t]Àn-ı èaziz	Lebib zeyn-i kütüb-óÀne-i d[ú]-èÀlemdir MücelledÀt-ı tevÀrió-i èizz ü şÀn-ı èaziz	Gazel/7	mefÀeilün/feèilÀtün/ mefÀeilün/feèilün	
33b	Lebib	Etmez úariú-ı maúáadi úaú èerre-i nefes Baúsañ zamÀnede yine áÁóib-nefes [ceres]	ÍrşAd eder Lebib-i hemÀn óusn-i iètiúÁd Olmaz zamÀne şeyólerinden bu mültemes	Gazel/5	mefèyülu/fÀeilÀtú/ mefÀeilü/fÀeilün	Óafü's-Sin Mine'd -DivÀn
34a	Lebib	Rÿşen-i óihne aúlas-ı èirfÀnı úil úat úat libÀs	Düşdü dÿş-ı iètibÀrımdan Lebib eávÀb-ı cÀh	Gazel/5	fÀeilÀtün/fÀeilÀtün/ fÀeilÀtün/fÀeilün	

¹⁰ Gülün cismi, senin güzellik çemeninde su çıkırığı olur. Gonca senin la'l(e benzeyen) dudağının utancıyla su oluğu gibi olur/utancından terler.

¹¹ Ey Lebib! İlkbahar geldi ve onun kamı kaydını. İçki iç, nara at! O uykuya tövbekâr olur.

		Etmesin aèrÀø-ı keşf-i èavret-i cehliñle nÀs	Hem-bahÀdir raàbetim sýúunda semmýr u palÀs			
34a	Lebib	ÚaøÀ kim ðÀliñ ebrý-yı fiten-gir içre göstermiş O ùamàÀ-yı mahÀretdir ki şemşir içre göstermiş	LebibÀ gisuvÀnın yÀr dökmiş âafóa-i rýya ÓicAb Àyetlerin gýyÀ ki tefsir içre göstermiş	Gazel/5	mefÀèilün/mefÀèilün/ mefÀèilün/mefÀèilün	Óarfú's-Şın Mine'd- DivÀn
34b	Lebib	Şeh-i memÀlik-i óüsñ oldu Àdir ol meh-ves O sine Rýmdur ol ruð Fireng o ðÀli Óabeş	Bu nev-kumÀşima ger óvÀce-gÀn-ı bender-i naðm Lebib beş der ise söyle işte benden şeş	Gazel/5	mefÀèilün/feèilÀtün/ mefÀèilün/feèilün	
34b	Lebib	Àyet-i óüsñde erbÀb-ı kemÀl eyledi naà Siór-i HÀrýt seniñ àamzeñe olmuş muðtaà	Úuşca cÀniñ úoma şeh-bÀz-ı nigÀhı ede àayd Yóudur ol mehlekeden saña LebibÀ maðlaà	Gazel/6	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	Óarfú'â-àad Mine'd- DivÀn
35a	Lebib	Şeh-i bahÀr úonup úoldu çün serÀ-yı riyÀø Göç etdi úabl[-ı raóilin] çalıp şitÀ-yı riyàø	Lebib günleridir geşt-i bÀà u rÀaiñ hep Úaçırma firàati elden geçer hevÀ-yı riyÀø	Gazel/5	mefÀèilün/feèilÀtün/ mefÀèilün/feèilün	Óarfú'ø-Óa Mine'd- DivÀn
35a	Lebib	Şikeste eyledi perhizi zÀhid-i murtÀø Görünce sofrada yaàlı raàifi ðÀà u beyÀø	Úurur àadir-i dü-didem yanında yÀr-ı Lebib Ki serve cÀy-ı münÀsib gelir kenÀr-ı óiyÀø	Gazel/6	mefÀèilün/feèilÀtün/ mefÀèilün/feèilün	
35b	Lebib	Óaúúa da refÀriña ehl-i óased derler àalaú ÓÀurıñ ðoş dut sen ister úoàru var ister àalaú	YÀre açdım meclis-i aayÀrda esrÀrımı Bilmedim óayfÀ Lebib etdim àalaú-ender-àalaú	Gazel/5	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	Óarfú'ù-Úa Mine'd- DivÀn
35b	Lebib	Pençeleşmek çeşm-i pýr-zýruñla ey cÀdy àalaú Kim úilsm-ı bÀzy-yı àamzeñdeki yazı àalaú	Úààa-ðvÀn-ı èaşúdur yañılsa da cÀéiz Lebib Óımn-ı güftÀrında eyler lÀ-cerem pür-gý àalaú	Gazel/5	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	
35b-36a	Lebib	Baúdi ruð-ı Àl u lebi-ı cÀn-pervere vÀèið CÀn vermededir cennet ile kevàere vÀèið	AèøÀ-yı liðÀsiyla Lebib edip ilóÀó àarılmiş idi gördüm o simin-bere vÀèið	Gazel/8	mefèyü/mefÀèilü/ mefÀèilü/feèyü	Óarfú'ð-Óa Mine'd- DivÀn
36a-36b	Lebib	TÀb-ı meyle Àl-ı ruðsÀrın edince iltimÀè Baada úat úat güle reng olmuş istimÀè	Reh-rev-i mülk-i melÀmetdir Lebib-i bi-şekib Zehr-i mÀr olsun aña ver bir iki býs-ı vedÀè	Gazel/5	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	Óarfú'l-èAyn Mine'd- DivÀn
36b	Lebib	Müncelldir sineden úÀriki-i Àhımnda dÀà İşte görsün görmeyenler bende vardır şeb-çeraà	Devrden eyler sýèÀl aóbÀb-ı aóvÀlim Lebib Ben esir-i derd-i èaşú oldum aóibbÀdan ırÀà	Gazel/6	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	Óarfú'l-àayn Mine'd- DivÀn
36b-37a	Lebib	Bender-i meclisde rÀyic kÀle-i zertÀr-ı lÀf Çarò-ı èÀlemdir ðarid eyler anı túccÀr-ı lÀf	Sayfa kopukluğu olduğu için maktà beyti yoktur.	Gazel/?	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	Óarfú'l-FÀ Mine'd- DivÀn 37 ve 38. varaklar kopuktur.
38b-39a	Lebib	Sayfa kopukluğu olduğu için matla beyti yok.	Bir sÀde ðoş-Ayende àazeldir bu LebibÀ Meclisde èaceb ðarci degil mi ðürefÀniñ	Gazel/?	mefèyü/mefÀèilü/ mefÀèilü/feèyü	
39a	Lebib	Saèy eyler idi fenn-i cünýnu ede taóàil Benden hele ol nüsðai Úays eyledi tekml	Eylerdi Lebib olsa şueýri şuearÀniñ Geh bülbül[ú] geh şÀð-ı gülü gülgüle temàil	Gazel/5	mefèyü/mefÀèilü/ mefÀèilü/feèyü	Óarfú'l-LÀm Mine'd- DivÀn
39a-39b	Lebib	Oldu àaón-ı gülşene pirÀye gül ÓvÀce-gÀn-ı èişrete ser-mÀye gül	Bulmaàa reng-i ruð-ı yÀri Lebib Baadan açıldı istiúrÀya gül	Gazel/6	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilün	
39b	Lebib	àabÀ hevÀ-yı dil-i zÀrı yÀr bÀàna àal FiàÀn u firúatimi ol gülün úulaàna àal	BelÀ-yı şaöne-i àamdan ðalÀaiñ ister isen Lebib sen seni pir-i meyiñ ayaàına àal	Gazel/5	mefÀèilün/feèilÀtün/ mefÀèilün/feèilün	
39b-40a	Lebib	Hecr ile bi-úarÀrdır göñlüm Saña pek şevúı vardır göñlüm	Sayfa kopukluğu olduğu için maktà beyti yoktur.	Gazel/?	feèilÀtün/mefÀèilün/ feèilün	Óarfú'l-Mim Mine'd- DivÀn 40. varak kopmuştur.
41a	Lebib	àabÀ ðaúÀ ile ol zülf-i yÀra degmeyesin Óaøer úil ðÀur-ı èuşşÀú-ı zÀra degmeyesin	àafÀsı keàret-i cevherledir çü miréAtiñ Lebib dildeki jeng ü àubÀra degmeyesin	Gazel/5	mefÀèilün/feèilÀtün/ mefÀèilün/feèilün	Óarfú'n-Nun Mine'd- DivÀn
41a	Lebib	Úadiñ maømýn-ı serv-i nÀzdır úyÀmetden ÓayÀl-i tÀzedir refÀriñ eşèÀr-ı ÓurÀmi'den	èAceb aayÀr-ı úÀfir kişiden olmaz mi istifsÀr Nedir bu Àteş-i keydiñ àöyünmez mi Lebibinden	Gazel/7	mefÀèilün/mefÀèilün/ mefÀèilün/mefÀèilün	
41b	Lebib	FedÀ etdiñ beni bilmem ne Àl oldu raúibiñden VefÀ meémýl iken ey àonca geçdiñ èandelibiñden	LebibÀ gel cevÀb irsÀl ederken şier-i Fenni'ye Bir iki beyt-i müştÀúÀne yaz naðm-ı SelÀmi'den	Gazel/5	mefÀèilün/mefÀèilün/ mefÀèilün/mefÀèilün	
41b	Lebib	Dün iki nev-res civÀn girmişdi tenhÀya Býselik faàlinda nauş-èndÀz-ı [vuslat] ten tene	Kec baúar kec söyler ebnÀ-yı zamÀn yek-ser Lebib RÀst söyler kec baúar dýş oldum ancaú ney-zÀne	Gazel/5	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	Óarfú'l-HÀ Mine'd- DivÀn
42a	Lebib	Dil-dÀde oldum o mehiñ naúid ü vefÀsına àatdım metaè-ı rÀóatımı you bahÀsına	Vaàliñ deminde bir söze cÀniñ fedÀ eyler Söz var mıdır Lebibin efendi edÀsına	Gazel/5	mefèyü/fÀèilÀtú/ mefÀèilü/fÀèilün	

42a	Lebib	Öaüñndan etdi naðar rÿy-ı AfitAb-veşe Erişmedi dil-bi-çAre gölgeden güneşe	Bu çar beyte verir gibi dilâat-ı taösin Lebib VÂli eger úalmaz ise dörde beşe	Gazel/5	mefÂeilün/feîilÂtün/ mefÂeilün/feîilün	
42a-42b	Lebib	Verdi şükÿfe-i ruöuna au şarAb ile Başlar belÂsı oldu o meh Ab u tAb[i]le	Atmaú raúib-i müfsidi bir iş midir Lebib Olsa benimle ol úaı yÂ dil-rebAb[i]le	Gazel/5	mefÿylü/fÂeilÂtü/ mefÂeilü/fÂeilün	
42b	Lebib	Olma FerhAd [ey] dil ol şÿöun leb-i şirinine Úaà döyünmez teşne-i teklif-i cevri-Áyinine	Mest-i naövetsin a öÁlim düşmen-i inâAfsın Baúmadın bir kez Lebibin öÁür-i áam-ginine	Gazel/6	fÂeilÂtün/fÂeilÂtün/ fÂeilÂtün/fÂeilün	
42b-43a	Lebib	Öumdan ne kÁse kÁse zehirler çeker sebÿ ÁmmÁ ki úolun olduunu ketm eder sebÿ	İşrÁb olunsalar buy-ı naöm ile Lebib æabit úoluñ(?) içre feraóından şişer sebÿ	Gazel/5	mefÿylü/fÂeilÂtü/ mefÂeilü/fÂeilün	Óarfü'l-Vav Mine'd- DivAn
43a	Lebib	ÇAk eder sinemi ey öÁlim o tiâ-i ebrÿ Aalamam etseñ eàer úAr-ı nigÁhıñla rüfÿ	Sürme-i gerdiñde nuúu şikest etti Lebib Oldu áad óayf ki ebkem úalem-i nÁdire-gÿ	Gazel/6	feîilÂtün/feîilÂtün/ feîilÂtün/feîilün	
43b	Lebib	Cellad-ı cióan etdiler ol şÁh-levendi Kim áamzeñe mirriö-i felek gördü begendi	Mecnÿna seni baña Mecnÿnu LebibÁ Etmiz mi naöire èacabÁ NÁéib Efendi	Gazel/6	mefÿylü/mefÂeilü/ mefÂeilü/feÿylün	Óarfü'l-YÁ Mine'd- DivAn
43b	Lebib	Mümkün deâil recÁ-yı visÁli sözün áaâi Ol öyni güzel úurur belde varÁÁar	BÁziçe-i mecÁlis-i eufÁlim ey Lebib Çarö etti pir iken beni oñan oyuncaâi	Gazel/6	mefÿylü/fÂeilÂtü/ mefÂeilü/fÂeilün	
44a	Lebib	Görünmez oldu ruöüñ öaúüñ ÁşikÁr olalı Henüz güşene biz çúmadnú bahÁr olalı	Sürÿr-ı bÿs-ı lebiñle dükendi eşk-i Lebib Úaçırdı elde olan naúdi bÁde-öör olalı	Gazel/5	mefÂeilün/feîilÂtün/ mefÂeilün/feîilün	3 mısralık derkenar yazılmıştır.
44a	Lebib	áamze-i bi-dÁd[i] kÁrından peşimÁn olmadı èÁlem islÁó oldu ol kÁfir müselmÁn olmadı	Böyle reftÁr-ı NedimÁne ile bu naöm ey Lebib Ziver-i mecmÿèa-yı erbAb-ı eirfÁn olmadı	Gazel/7	fÂeilÂtün/fÂeilÂtün/ fÂeilÂtün/fÂeilün	
44b?	NÁbi ¹²	Úalmazı rÁh-ı úalik daúar inşÁeallÁh İderüz kÿy-ı murÁd[a] sefer inşÁeallÁh	Çaröñ olmsú úutalum devr[i] öilÁf-ı meémÿl Dem olur kÁnimuz úzre döner inşÁeallÁh	Gazel/5	feîilÂtün/feîilÂtün/ feîilÂtün/feîilün	"áazel-i NÁbi" başlığı vardır. Mahlas yoktur.
44b?	NÁbi ¹³	YAre açdum açıl ey áonca-dehÁnum diyerek Bezme geldi gele ol serv-i revÁnum diyerek	YÁr söyletdi baña bu áazeli ey NÁbi SöyleyÁ söyle eyÁ tÁze zebÁnum diyerek	Gazel/5	feîilÂtün/feîilÂtün/ feîilÂtün/feîilün	áazel-i NÁbi
44b?	NÁbi ¹⁴	Kendi luuf ile gelen dil-dÁre úıymet var mıdır Bundan özge èÁşúa èÁlemede devlet var mıdır	Vaál için cÁnımı cÁ[n] naúdin isterse bahÁ NÁbiyÁ úÁlib geçersin sende áayret var mıdır	Gazel/5	fÂeilÂtün/fÂeilÂtün/ fÂeilÂtün/fÂeilün	áazel-i NÁbi
45a	Óilmi ¹⁵	Verdi nÁziyla gelüp meclise èunvÁn úahve Munúadırlar idi teşrifñe yÁrÁn úahve	Meded ey áonca-dehen Óilmiye Remziyle de áun Kerem it lael-i lebüñle iki fincÁn úahve	Gazel/9	feîilÂtün/feîilÂtün/ feîilÂtün/feîilün	Der Óaúú-ı Úahve Derviş Óilmi
45b	BÁúí ¹⁶	Kimseye èaşúuñda iöhÁr itmeyin meftÿnluám Bildiler óÁl-i derÿnum gördiler mecnÿnluám	Olmadum BÁúí-áfat málik metÁè-ı vuálata Gitdi elden naúd-i cÁn Áöir görñn maábÿnluám	Gazel/5	fÂeilÂtün/fÂeilÂtün/ fÂeilÂtün/fÂeilün	
45b	BÁúí ¹⁷	Nev-bahÁr oldı gelün èazm-i gülistÁn idelüm Açalum áonca-ı úalbi gül-i handÁn idelüm	Oúusun vaáf-ı ruö-ı yÁr[i]le BÁki şierin Bülbül-i güşeni meclisde áazel-hvÁn idelüm	Gazel/5	feîilÂtün/feîilÂtün/ feîilÂtün/feîilün	
45b-46a	BÁúí ¹⁸	SÁúí elünde bülbüleyi bülbül eylesen İçşün şarÁbi ruólaruñi gül gül eylesen	Destünde Zú'l-fiúÁr-ı èAli nevk-i öÁamedür BÁúí semend-i úabeuñ olur Düldül eylesen	Gazel/5	mefÿylü/fÂeilÂtü/ mefÂeilü/fÂeilün	
46a	BÁúí ¹⁹	Zülfüne dil virmeyen öÁür-perişÁn olmadı PÁyüñe yüz sürmeyen öÁk-ile yeksÁn olmadı	BÁúiyÁ germ oldı gerçi mihr-i èÁlem-sÿz-ı èaşú Mive-i bÁÁ-ı úmid-i vaál-ı cÁnÁn olmadı	Gazel/5	fÂeilÂtün/fÂeilÂtün/ fÂeilÂtün/fÂeilün	
46a	BÁúí ²⁰	Úalupdur eşk-i çeşmüm gerçi öÁk-i meöelletde Bi-hamdiéllÁh hele Áh u fiÁAnum evc-i rifeatde	Eger BÁúíñün aóvÁlinden istifsÁr iderlerse áam-ı dil-dÁra hem-dem vaúti öoş devletde èizzetde	Gazel/5	mefÂeilün/mefÂeilün/ mefÂeilün/mefÂeilün	
46b	BÁúí ²¹	Getürür başuma ferdÁları dünyÁ áamını Nice èÁúıldür o kim çekmeye ferdÁ	Bu şikÁyet nedür insÁf idelüm ey BÁúí Sen áaafÁsın süresin el mi çeke yÁ	Gazel/5	feîilÂtün/feîilÂtün/ feîilÂtün/feîilün	

¹² AFB'deki 660. gazeldir ve 7 beyittir.

¹³ AFB'deki 445. gazeldir

¹⁴ AFB'de bulunmamaktadır.

¹⁵ Kimliğı tespit edilememiştir.

¹⁶ SK'de 325. gazeldir.

¹⁷ SK'de 323. gazeldir.

¹⁸ SK'de 255. gazeldir.

¹⁹ SK'de 490. gazeldir ve 6 beyittir.

²⁰ SK'de 432. gazeldir.

²¹ SK'de 506. gazeldir ve 6 beyittir.

46b	BÂû ²²	Riyâ-1 hüsnde olmış o laèl-i tÂb leöîð CinÂn içinde bilürsin olur şarÂb leöîð	âazelleründe lebi vaâfin eyle ey BÂû Şekerle olsa bilürsin olur öoş-Âb leöîð	Gazel/5	mefÂèilün/feèilÂtün/ mefÂèilün/feèilün	
46b-47a	BÂû ²³	Úazarur bâdede ol nergis-i mestÂne biraz Mey-i nÂb içenün mâèil olur gözi úana biraz	Nice bir daâdaâa-i baðá u cidÂl ey BÂû Varalum èayş idelüm meclis-i rindÂne biraz	Gazel/5	feèilÂtün/feèilÂtün/ feèilÂtün/feèilün	
47a	BÂki ²⁴	Gel ey sÂûi bulunmaz böyle dil-güşÂ meclis Getür cÂm-1 muâffay1 kim olsun pür-âafÂ meclis	Úadeö fiskyye mey âu dalúa-i rindÂn anuñ öavöri SarÂy-1 şevü-i şâdirvân olupdur BÂúiyÂ meclis	Gazel/5	mefÂèilün/mefÂèilün/ mefÂèilün/mefÂèilün	
47a	BÂki ²⁵	Óaste-i derd-i èaşú-1 cÂnÂnem MübtelÂ-y1 belÂ-y1 hicrÂnem	BÂúiyÂ öyn-1 vaála irmez isem [âam tenýrında] nice büryÂnem	Gazel/5	fÂèilÂtün/mefÂèilün/ fÂèilün	Bu sayfadan sonra kopukluk vardır.
47b/66b ?	BÂû ²⁶	Açıl bââuñ gül-i nesrini ol ruósÂrı görsünler âalın ser[v ü] âanavber şive-i refTÂrı görsünler	Güzeller mihri-bÂn olmaz dimek yañlışdur ey BÂû Olur vÂ'llÂhi bi'llÂhi hemÂn yalvÂrı görsünler	Gazel/5	mefÂèilün/mefÂèilün/ mefÂèilün/mefÂèilün	
47b/66b ?	BÂû ²⁷	N'ola dehr içre nişÂnum yoâ-ise èAnúAyem Ne èceb Nil gibi çaâlamasam deryÂyem	BÂúiyÂ ðin-1 Muóammeè öauüçün èÂlemde Dem-i cÂn-baðş[j]le naóm içre bugün èlsÂyem	Gazel/5	feèilÂtün/feèilÂtün/ feèilÂtün/feèilün	
47b/66b ?	BÂû ²⁸	Dem-i âubö irdi getir bÂdeyi äöobet demidür Mey-i nÂb-ile pür it sÂâar[1] èişret demidür	Çün belÂ çekdi senün ceng-i âamuñdan NÂy-veş nÂleler eyler ise şikÂyet demidür	Gazel/3	feèilÂtün/feèilÂtün/ feèilÂtün/feèilün	Buradan sonra 67a sayfası gelmektedir. Eksik olan iki beyit, kopan sayfalarda olmalıdır.
49b	Lebib	Düşmüşüm sevdÂ-y1 èaşúa divÂne gibi Giremem zülf-i öam-ender-hamıña şÂne gibi	Remed-i hecre esir etdi Lebiba úuluñu èArö-1 óÂl eyler o şekvÂ ile divÂne gibi	Gazel/5	feèilÂtün/feèilÂtün/ feèilÂtün/feèilün	
49b	Lebib	âoldurdu laèli äonca-i öüsn-i gülşeni Zülfü daâitdi sünbül [ü] şebboy [u] sýseni	Laèl-i lebi nemek be-öarÂm oldu ey Lebib âaldı firÂş-1 hicrete ol bi-vefÂ beni	Gazel/7	mefèyü/feèilÂtün/ mefÂèilü/fÂèilün	Sayfanın sonunda "tamÂm oldu kitÂbıñ da intihÂsı" cümlesi bulunmaktadır.
50a	Lebib	Öikr ü fikriydi küly Âyetin irÂd hemÂn VÂèiöün öikrini şaşırđ [úudým-1] RamaøÂn	Bu şeb ifüÂra buyur öÂnemize kim der ise Eder ol şeb aña teslim-i maúÂlid-i cinÂn	Gazel/5	feèilÂtün/feèilÂtün/ feèilÂtün/feèilün	Sayfanın başında "MÂö-1 Ramaøan-1 meymenet-feyøÂnda temcidiye müteèallú úara (âarrÂ yazmak istemiş olabilir) şiirlerdir. BeyÂn olunur" cümlesi bulunmaktadır.
50a-50b	Lebib	Ey dil bu cihÂn tekyesi virÂn olacaúdır Bu şeh'r ü úurÂ başúa [be]yÂbÂn olacaúdır	DünyÂda LebibÂ nice öandÂn ola èÂúil Gülşenleri hep külb-i aózÂn olacaúdır	Gazel/8	mefèyü/mefÂèilü/ mefÂèilü/feèyün	
50b	Lebib	Müémin olur ÂmÂde öuhýr-1 RamaøÂna ÓalvÂ-y1 şekerle saóýr-1 RamaøÂna	BÂri úula öannınca LebibÂ kerem eyler Ümmidedir èidi äafýr-1 RamaøÂna	Gazel/7	mefèyü/mefÂèilü/ mefÂèilü/feèyün	
50b-51a	Lebib	MÂh-1 RamaøAnım şeref ü şÂn[j]le geldiñ Hem müéminler[e] sen müjde-i âufrÂnla geldiñ	Vaâfin nice öau üzere Lebib eyleye iúÂ Sen ümmet-i meröymeye Úur'Ân ile geldiñ	Gazel/7	mefèyü/mefÂèilü/ mefÂèilü/feèyün	
51a	Lebib	Ey dil olagör menúabe-ö'Ânı RamaøAnıñ Kim feyø-i cinÂñ etdi cihÂnı RamaøAnıñ	ŞevvÂlde öann etme hemÂñ èidi LebibÂ âÂliölere èid oldu her Ân RamaøAnıñ	Gazel/7	mefèyü/mefÂèilü/ mefÂèilü/feèyün	Beyitten sonra: "RamaøAnım nice bir âÂém-i âufrÂn olayım èid-i vaâlıña erişdi. Ben saña úurbÂn olayım." yazmaktadır.
67a	Vehbi ²⁹	Úıl yÂ Rab ey gönül kim pür-öiyÂ şÂ şÂm-1 Şerif Bir vilÂta? ³⁰ beñzemez devlet-i gýşÂ	EnbiyÂlar evliyÂlar dürlü úurklar dÂâ vÂr Ser çeküp äancaâ-1 şerif úuâları	Murabba/4	fÂèilÂtün/feèilÂtün/ fÂèilÂtün/fÂèilün	Şiirin türü murabba olmasına

²² SK'de 45. gazeldir.

²³ SK'de 205. gazeldir.

²⁴ SK'de 208. gazeldir.

²⁵ SK'de 330. gazeldir ve 6 beyittir.

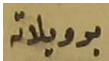
²⁶ SK'de 55. gazeldir.

²⁷ SK'de 315. gazeldir.

²⁸ SK'de 85. gazeldir ve 5 beyittir.

²⁹ SünbülzÂde Vehbi, Seyyid Vehbi, Vehbi-i Yenişehri divÂnlarında yoktur. Hangi Vehbi'ye ait olduğu tespit edilememiştir.

		ŞAM-ı Şerif Evvelâ ol Óaøret-i YaóyÁya varup yüz sürüp Bunca biñ ÓAcı gelüp itdi duèÀ ŞAM- ı Şerif	ouÀà var Çevre etrÁfını almış áad-hezÁrÁn bÁà var Cennet-i MeévÁya beñzer VehbiyÁ ŞAM-ı Şerif			rağmen şiirin üzerine "gazel" yazılmıştır.
67a	ÓayrÁn ³¹	İdelüm cÁnÁ senüñle ikimiz bir dem hemÁn Áhu Áhu vÁhu vÁhu zÁr zÁr vÁy vÁy İtmesünler kimseler bu pendime óanı gümÁn Nevèa nevèa tuófe tuófe gýne gýne nÁy nÁy	GýyiyÁ úyr açılmış ol perinüñ úaşına áad hezÁrÁn Áferin naúş eyleyen naúúÁşına Görmese ÓayrÁn óüsünüñ gelmez èaúlı başına Gün-be-gün saèat-be-saèat hefte hefte ay ay	Nazm/8	fÁèilÁtün/fÁèilÁtün/ fÁèilÁtün/fÁèilün	
67b	Şyói	Úalmadı ol der-i devletde daòì çünkü vefÁ PÁyimÁl oldu yere düşdü anıñçün óuèafÁ	SÁóte èunvan-ile ÁlÁyış ³² göriccek ŞyöiyÁ óayret ü endişede úaldı zurefÁ	Gazel/7	feèilÁtün/feèilÁtün/ feèilÁtün/feèilün	Óarfü'l-Elif Mine'd-DivÁn ³³
68a	Şyói	áýfler áavmaèadan eyledi rindÁne áalÁ Çekeriz biz daòì gül-beniñle merdÁne áalÁ	Rý-be-rý tàiyile ol Şyòì sitem-kÁrın içün Dutuşur vÁr-ise gelsin berü meydÁne áalÁ	Gazel/7	feèilÁtün/feèilÁtün/ feèilÁtün/feèilün	"óuudu çendÁne"nin üzeri çizilip "eyledi rindÁne" yazılmıştır.
68a ³⁴	Erzurumlu Emrah	Aàalar úurbetten geldim Geldim ki NÁzanım gitmiş Sıla baña óor göründü áalmib gezenim gitmiş	Emrah eydür nedir belÁ Baba düşem áurbet ile Yine áaó alayım ele EyvÁh kim NÁzanım gitmiş	Koşma/4	8'li hece ölçüsü	* ³⁵
68b	Şyói	ÁsítÁnından o şyòuñ bize olduça èitÁb Giceler áubóa degin didemize girmez óÁb	ŞyöiyÁ böyle pesendide áazeller óou kim CÁn u dilden saña müştÁú ola dÁéim aóbÁb	Gazel/5	feèilÁtün/feèilÁtün/ feèilÁtün/feèilün	Óarfü'l-BÁ Mine'd-DivÁn
68b	Şyói	SÁúiyÁ destimize áun yine bir cÁm-ı şarÁb Ol sitem-kÁr-ile aramızda düşdü şeker Áb	ŞyöiyÁ óaşr[è] dek itdükleri dilden çúman YıılÁ ger sinem üstünde o sin içre türÁb	Gazel/5	feèilÁtün/feèilÁtün/ feèilÁtün/feèilün	
69a	Şyói	CihÁnda youdurur şÁnıñ güzel çünkim at tut ÓalÁá eyle giribÁnıñ yedimden bir zamÁn at tut	Yine aáyÁr-ile yÁriñ gider seyr-i temÁşÁya áafÁsım ŞyöiyÁ anıñ eriş gör tizce cÁn at tut	Gazel/5	mefÁèilün/mefÁèilün/ mefÁèilün/mefÁèilün	Óarfü't-TÁ Mine'd-DivÁn
69a	Şyói	Olduúda tecelli-i ÓudÁ birle işÁret Ser-levóa-ı óüsünüde úalem yazdı siyÁúat	Şyòì ki añın bÁbına derbÁnı ki oldu Söz úalmadı ol şyòÁ daòì bulma úabÁóat	Gazel/7	mefÁèilün/mefÁèilün/ mefÁèilün/feèilün	
69b	Şyói	Nedir şevk ü şehÁmetle şitÁbÁn olmaaa bÁèiá Nedir erbÁb-ı éaşúa böyle nÁlÁn olmaaa bÁèiá	Terahhum úil dil-i bi-çÁre yÁri Şyòì- yi zÁra Yeter bu deñli efaÁn zÁr u giryÁn olmaaa bÁèiá	Gazel/5	mefÁèilün/mefÁèilün/ mefÁèilün/mefÁèilün	Óarfü'á-æÁ Mine'd-DivÁn
69b	Şyói	DilÁ sevdÁ-yı éaşúa gözleri şehlá mıdır bÁèiá áafÁ-yı gül müdür yousa mey-i áaóbÁ mıdır bÁèiá	áafÁ-yı bezm-i meyde Şyöiye bir dem suéÁl etdim Seni MecnúnÁ Şirin yousa ol LeylÁ mıdır bÁèiá	Gazel/5	mefÁèilün/mefÁèilün/ mefÁèilün/mefÁèilün	
70a	Şyói	Uç pervÁz-ile muráuñ perr ü bÁlin úab úaç Yürü çalak-cihÁn ol zir u bÁlin úab úaç	Şyòì aáyÁr-ile yÁri dediler mey- kedede HemÁn ardından eriş köhne sifÁlin úab úaç	Gazel/7	feèilÁtün/feèilÁtün/ feèilÁtün/feèilün	Óarfül-Cim Mine'd-DivÁn
70a	Şyói	Sevmişem bir dil-beri ehl-i vaúÁr olmaai güç Neyleyem ki bi-vefÁdır yÁr-ı àÁr olmaai güç	ŞyöiyÁ olmaz vefÁ cehd-ile hem vuálat úarin áabr-ile ÁsÁndır ammÁ Áh u zÁr olmaai güç	Gazel/5	fÁèilÁtün/fÁèilÁtün/ fÁèilÁtün/fÁèilün	
70b	Şyói	áÁkiyÁ sun bize ol bÁdeyi kim anı feraó Dedi erbÁb-ı suóan cümle tevÁtürle eáá	Sen daòì dÁéire-i áoóbete gel ey Şyòì Dönelim başına yÁriñ ola şevú-ile semaó ³⁶	Gazel/5	feèilÁtün/feèilÁtün/ feèilÁtün/feèilün	Óarfü'l-ÓÁ Mine'd-DivÁn
70b	Şyói	Uyma şeyüÁna yazıúdır saña ey úavm-i Mesíó	Egri gitme yola gel úoàru èinÁd etme áaún	Gazel/5	feèilÁtün/feèilÁtün/ feèilÁtün/feèilün	

30

31 Kimliğı tespit edilememiştir.

32 Nüshadaki bu kısmın üzerine mürekkep döküldüğü için okunamamaktadır.

33 Gazeller başlamadan hemen önce aşağıdaki dizeler yazılmıştır:

YÁ Rab beni úil lehce-i taóúú ile gýyÁ
Hem úil úalem-i naómımı naúúÁş-ı mezÁyÁ
DivÁnım ola nüsóa-i meráybe èirfÁn
Mahfaz-ı kütübóÁne-i tahşin-i ulyÁ
Her bir varáuı berg-i gül-i bÁà-i belÁáat
Her áaóifesini Áyine-i gül-çehre-i maènÁ
BismillÁhirraómÁniraóim Şyòì sünbül-i ser-tÁc-ı elem

34 Bu şiir mecmuanın genelindeki hattın başka kötü bir hat ve farklı renk bir mürekkeple yazılmıştır. Hece ölçüsü kullanılan ve dörtlüklerle yazılan şiir mecmuuda musammat gazel gibi yazılmıştır.

35 67b ve 68a sayfa kenarlarında "YÁ AllÁh, YÁ Muóammed, YÁ èAli vb. içerikli hüsn-i hat çalışmaları yapılmıştır.

36

		Úorúarım ki Àðir iàfÀl ede ol vech-i úabò	Şýðiniñ sözlerini kendiñe bil pend ü naàò			
71a	Şýòl	Mey-i gulğyn-ile ey gül gibi ruòsÀresi sürò Gòñül eglenessi başdan başa cÀn pÀresi sürò	Yürüdükçe görünür Şýòl gel endÀmına baú Reng-i èuşşÁú-ile egnindeki mýr òÀresi sürò	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	Óarfü'l-ÒÀ Mine'd-DivÀn
71a	Şýòl	Dil-berin èÀşúúa etdikleri ibrÀmı ne şýò Yanaâından býse teklif edip ikrÀmı ne şýò	Bir kez ey Şýòl der-Àâyşu miyÀnı görsen âÁf-dil cÀme-i òÀbındaki ÀrÀmı ne şýò	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	
71b	Şýòl	Yine ol àonca-dehen bendesini eyledi yÁd Yeñiden bu dil-i virÀnemi úldı ÀbÀd	Yanıña aalma raúibi seg-i ³⁷ gibi Kerem et luù-ile ey Şýòl[ı] aña verme küşÁd	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	Óarfü'd-DÀl Mine'd-DivÀn
71b	Şýòl	Diyecekdım saña feryÁd edip ey yÁr meded Derd-i hicranın ile oldum yine bımÀr meded	áayrılardan ŞýòiyÁ derdiñe dermÀn umma Gel sözüm dut ola Óaúdan saña áad-çÁre meded	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	
72a	Şýòl	èÀşúúa her dem çúar óusnúñ buçaâından leòò Óyn-ı vaâlıñ maùbaò-ı kyyuñ ocaâından leòò	Minnnet etme ŞýòiyÁ òoş geldi şimdi dil-berÁ Kýşe-iè vaódet seniñ kýşeñin bucaâından leòò	Gazel/5	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	Óarfü'ò-ÒÀ Mine'd-DivÀn
72a	Şýòl	DÀm-ile etmek dilerdim ol şeh-i dil-cyyu aðò Perçeminiñ nÀgehÀn úldı beni bir mýy[u] aðò	Esb-i sevdÁyı boşandırdın yeter dut ŞýòiyÁ Başına gül epseriñ ur eyle ol bed-òyyu aðò	Gazel/5	fÀèilÀtün/fÀèilÀtün/ fÀèilÀtün/fÀèilün	
72b	Şýòl	Añman baña ol òevú u áafÁ adını zinhÁr Olsun neyleyem ben anı Àðiri çün ³⁸ şÁdını áam var	Bin gün yaúılıp yansa mehiñ èaşkına Şýòl Diñler you anıñ Àh-ile feryÁdını tekrÁr	Gazel/5	mefèyèlü/mefÀèilü/ mefÀèilü/feèyèlün	Óarfü'r-RÀ Mine'd-DivÀn
72b	Şýòl	Gòñlüm úaçan ki sen ruò-ı zibÁya baâlanır Baâırım hemişe Àteş-i èaşúúñla daâlanır	èAzım etme Şýòl reéyiñ ile kyy-ı dil-bere Youşa ki úayd u bend-ile pÁyın buçaâlanır	Gazel/5	mefèyèlü/fÀèilÀtú/ mefÀèilü/fÀèilün	
72b-73a	Şýòl	Her úande varsa ol áanemiñ kÀrı bellidir Envae-ı mekr u óile-i mekkÀrı bellidir	Gel ver kilid-i vÀâlıñ òavf etme Şýòlden BÀân o bÀbÀn-ı úamaè-kÀrı bellidir	Gazel/5	mefèyèlü/fÀèilÀtú/ mefÀèilü/fÀèilün	
73a	Şýòl	Güzeller medóin etmekden murÁdım nükte-dÀnlúdır Derýnum yousa nükte sözlerinden igne-dÀnlúdır	ŞikÀñı ³⁹ týtiyÁdır diðe-i èuşşÁúa ey Şýòl KelÀmıñ úoàru mül-dÀn gibi çeşmiñ sürme-dÀnlúdır	Gazel/5	mefÀèilün/mefÀèilün/ mefÀèilün/mefÀèilün	
73a	Şýòl	BahÁr oldu açıl ey èandelibim bu ne şýsenlikdir Óamýş olmaú nedendir şaúımazsın bu ne ⁴⁰ líkdir	Biraz bi-hýde şieriñle áaúın lÁf etme ey Şýòl Süðan-dÁr ile èirfÀn arasında bir ⁴¹ lükdür	Gazel/5	mefÀèilün/mefÀèilün/ mefÀèilün/mefÀèilün	
73b	Şýòl	Meşrebiñ her úaçan erbÁb-ı diliñ úoyáunudur İmtizÁcıyla úabièatleriniñ uyáunudur	El yudurdu baña her dürlü áefÁdan Şýòl N'ideyim ki óÁliyÁ destim anıñ yuyáunudur	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	
73b	Şýòl	Sineme áaçılan óular o úaşı yay işidir áanma bi-hýde benim etdiám Àh vÁy işidir	Beneklik ⁴² var sırr-ı aâında seniñ ey Şýòl Baèz zirÁ süðanıñ sÁfice rüsvÁy işidir	Gazel/5	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilÀtün/feèilün	
73b-74a	Şýòl	Derýn-ı cÀn u dilden sevdiğim sunè-ı İlÁhidir KemÀl-i maèrifetle milk-i óusnúñ padişÁhidir	Ne denlü şieri meràyb olsa dÁòl gel ki Şýòiniñ Maóalde youdur ièrÁbı anıñ baót[ı] siyÁhidir	Gazel/5	mefÀèilün/mefÀèilün/ mefÀèilün/mefÀèilün	
74a	Şýòl	Çúup nev-rýza dil-berler giyince sÁdeler aâlar Anıñçün sÁkin olmaz baór-i èaşúum úurmayıp çaâlar	Görünce èaúlm alıp Àh ederler ŞýòiyÁ Mecnýn KüşÁd-ı gýş [u] gerden-ile beni ol sim buòÁâlar ⁴³	Gazel/5	mefÀèilün/mefÀèilün/ mefÀèilün/mefÀèilün	
74a	Şýòl	Yeter oldu yeter olduú bi-zÁr Etdigin cevri ú cefÁdan ey yÁr	Şýòl yÁd eyleme şimden áoñra Daòl lÁzım degil ol çeşm-i òumÁr	Gazel/9	feèilÀtün/feèilÀtün/ feèilün	
74b	Şýòl	èÀşúú biziz ki yavı iken bize yÁrımız Añlar yürekden èarşa çúar Àh u zÁrımız	Görmez cihÁnda Şýòl gibi gül-i derd olur Dedim cemÀl-i yÁri geçer mÁh u	Gazel/5	mefèyèlü/fÀèilÀtú/ mefÀèilü/fÀèilün	Óarfü'z-ÒÀ Mine'd-DivÀn

37

38 "Àðiri çün" ifadesi fazlalık gibi görünmektedir.

39

40

41

42

43

43

43

43

			sĂlimiz			
74b	Ŗyôl	Bu fenĂ tekyede mihmĂn ki derler o biziz Ăam u telvĂseli bir cĂn ki derler o biziz	Ne ararsın ŖyôiyĂ ũlma tefaóouĂ gônlŭm Maéil-i byse-i cĂnĂn ki derler o biziz	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	
75a	Ŗyôl	Dehr-i fĂniye gônlŭm verme Ăaun ũlma heves lôtilĂt eyleme nĂs-ile olan ũlfeti kes	ŖyôiyĂ sen daóil gel eyle tevekkŭl Óaúua Ăh u zĂr etmeyegôr olmaya mĂnend-i ceres	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilĂtŭn	Óarfŭ's-SĂ Mine'd-DivĂn
75a	Ŗyôl	Nice evĂfĂn ede óusnŭn Ănŭn cŭmle-i nĂs Ki sezĂdir ola dergĂhi derinde kennĂs	Ūadriŭn Ănlar bilici ũlmadı óod Ŗehrimiziŭn ŖyôiyĂ ũldu fer u mĂye derŭnu ecnĂs	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	
75b	Ŗyôl	Gel bizimle yeter ey dil-ber-i tannĂz barıŖ RĂŕiyyız siyeh yere merhem gibi pervĂz ⁴⁴	Kim óesĂbdan ũaça ol Ŗyôil óarĂm- óĂdedir Berŭ gel yĂriŭn ile çou ⁴⁵ aó sayıŖ	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	Óarfŭ's-Ŗın Mine'd-DivĂn
75b	Ŗyôl	Baúdi yine imèĂn-ı naóĂr-ile baŭa dil-keŖ Luúf eylemedi ũldi Ăulu ŖeftĂlusini baóŖ	ReftĂr-ile Ŗyôil o gŭher-i yĂri gôrŭnce Geldi yine nem dideye dŭŖdŭ dile ĂteŖ	Gazel/5	mefèyŭlŭ/mefĂèilŭ/ mefĂèilŭ/feèyŭlŭn	
76a	Ŗyôl	Kyy-ı dil-dĂrında cĂna bed-liúĂ aayĂrı aĂ Zŭlfŭne aĂmaú dilersin iŖ bu miónet-kĂrı aĂ	Dilde eĂŖŭn ŖŭelelenmiŖ ŖyôiyĂ fĂnyŖs-veŖ ĂsitĂn-ı devletin saúfında anı bĂri aĂ	Gazel/5	fĂèilĂtŭn/fĂèilĂtŭn/ fĂèilĂtŭn/fĂèilŭn	Óarfŭ'Ă-ĂĂ Mine'd-DivĂn
76a	Ŗyôl	Ey gizli rĂóil Ăaó-ı çemen nev- bahĂrı baĂ BĂĂ-ı Ŗŭkyye leŖkeri gel sebze-zĂrı bĂĂ	Ăabr et cefĂ vŭ cevrine luúf eyle ŖyôiyĂ Gel gir meyĂn-ı yĂre bu ĂavgĂyı bĂri bĂĂ	Gazel/5	mefèyŭlŭ/fĂèilĂtŭ/ mefĂèilŭ/fĂèilŭn	
76b	Ŗyôl	Bir Ŗeb ki çrudı óusnŭnŭ çŭn ũldı mĂha ĕarø Etdi ũaóĂ-yı dıŖmını baótlı siyĂha ĕarø	ŪĂnyŭn-ı eĂŖŭa eyledi çŭnkim muóĂlefet Ŗyôil sezĂdir eylesin taótl-gĂha ĕarø	Gazel/5	mefèyŭlŭ/fĂèilĂtŭ/ mefĂèilŭ/fĂèilŭn	Óarfŭ'l-ĕat Mine'd-DivĂn
76b	Ŗyôl	KĂmil kemĂl-i ĕilm-ile eyler kemĂliŭn ĕarø Arğŭn cenyb-ı ũĂliè-i saèdiŭn ŖimĂliŭn ĕarø	Rencide etme óĂŭir-ı dil-dĂrı ŖyôiyĂ ŖĂyed gelir geçer bize eyler cemĂliŭn ĕarø	Gazel/5	mefèyŭlŭ/fĂèilĂtŭ/ mefĂèilŭ/fĂèilŭn	
77a	Ŗyôl	Söylenir dilden dile ol dilberin ŖĂnı Ăalaú Óuunur mu ben dedim Ăonçe dehĂnı bi-nuúat	Dyd-ı firúAtle dem-Ă-dem óyn-ı eŖŭim ŖyôiyĂ Ryz [u] Ŗeb çem-i óaznimde aúar mĂnend-i ŖĂu	Gazel/5	fĂèilĂtŭn/fĂèilĂtŭn/ fĂèilĂtŭn/fĂèilŭn	Óarfŭ'ŭ-ŪĂ Mine'd-DivĂn
77a	Ŗyôl	Dil-i endyh Ăam ister idi bir behre neŖĂŭ Verdi envĂr-ı tecelli-i ÓudĂ dehre neŖĂŭ	Olmasa ger ũalınurdu Ăam-ı óayretde ũamu ŖyôiyĂ óoŖ bedel olmuŖ hele her kahra neŖĂŭ	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	
77b	Ŗyôl	Bugŭn ol mĂh-liúĂ Ăfet-i cĂn eyledi óad Resm-i Ăyin ile ol tĂze civĂn eyledi óad	Giderip óaclet-i yĂr aadı çŭ vuálat bĂbın ŖyôiyĂ sırr-ı nihĂn oldu ĕayĂn eyledi óad	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	Óarfŭ'ó-ÓĂ Mine'd-DivĂn
78a	Ŗyôl	Seni çŭn aósen-i Ăyretle yaratdı ĂĂniè Olamaz kimse tecelli-i ÓudĂya mĂniè	Daóil ey Ŗyôil cefĂ ũalmadı bu tende mecĂl Ne ũadar Ăabr-ile kim cevrine olduú ĂĂniè	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	Óarfŭ'l-èĂyin Mine'd-DivĂn Mahlas yoktur. "Ŗyh-ı cefĂ" tamlamasında mahlasına telmihte bulunmuŖ olmalıdır.
78a	Ŗyôl	Ŗimdi ŖĂd olmadadır ryz [u] leyĂl-i veraè Bize dŭŖdŭ yalnız Ăhiyla feryĂd u cezaè	ŖyôiyĂ ũalmadı yer kyye-i vaódet óoŖdur Zinet-i nĂsa gônlŭm verme Ăaun ũlma ũamaè	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	
78b	Ŗyôl	Ryz-ı evvelki dem-i hicr-ile ũandırdı dimĂĂ DĂĂ-ı Ăam bu dil-i bi-çĂreyi yandırdı ocaĂ	ŖyôiyĂ dĂĂ-ı Ăam-ı óasreti çou yaĂlandıŭn Senŭnŭ tĂze yazıú ũana boyandırdı o dĂĂ	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	Óarfŭ'l-ĂĂyin Mine'd-DivĂn
78b	Ŗyôl	BĂrekéallĂh ne gŭzeldir o gŭzel kim yŭzŭ aĂ CĂn meŖĂmyla muèattar ũla dil- Ŗyzu dimĂĂ	El-amĂn Ŗyôil o bi-dĂdiŭn elinde ũaldıú Ne revĂdır ola ĕĂŖŭlulara her dem sözŭ dĂĂ	Gazel/7	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	
79a	Ŗyôl	Ūatı óoŖ óĂl idi dŭnyĂ hele tabemca selef Ŗimdi gerdĂnımıza geçdi çŭ mĂnend-i kelef	Ŗyôiniŭn rýouunu kim óayr ile yĂd eyler ise Vere Óaú luúf u ĕaúĂ birle aŭa mĂl-i óalef	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	Óarfŭ'l-FĂ Mine'd-DivĂn
79a	Ŗyôl	Bir elem bir daóil ben firúat-i Ăamla bir ĂĂf	Bŭkeriz(?) ⁴⁶ daóil temennĂ-yı viĂl etmez isen	Gazel/5	feèilĂtŭn/feèilĂtŭn/ feèilĂtŭn/feèilŭn	79. varaktan 82. varağa

44

45

46

		Cümlemiz yek-dil olup eyleyelim öaylı maâf	ŞyöiyÄ bir de äaün etme baña lÄf [u] güzÄf			geçilmiştir. Aradaki varaklar kopuktur.
79b?	Şyöi	RevÄ mi ey güzel bu dil firÄüından cüdÄ olmaú Ana öileat[i]dir dÄéim äamıñla ÄşinÄ olmaú	Geçer evüÄü Şyöiniñ äamıñla ryz [u] şeb ey meh Düşer mi şÄmña öaúúında Ämñ bi-vefÄ olmaú	Gazel/5	mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün	Öarfü'l-ÜÄf Mine'd-DivÄn
79b?	Şyöi	Gül için you yere bülbül şaurı ard arası you Youlasan úuşca vücüdunda anıñ yarası you	Óoşca raúá eyler idi ÄÄüi gece meclisde ŞyöiyÄ n'eylesin engüştte dü çÄrpÄresi you	Gazel/5	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	
79b?-?	Şyöi	Çarö-i feleğin girye-i nÄ-sÄzına bir baú Ämñ baña etdikleri sen nÄzına bir baú	Sayfa koptuğu için makta beyti yoktur.	Gazel/5	mefèyü/mefÄèilü/mefÄèilü/feèyün	
?-82a	Şyöi	Sayfa kopuk olduğı için matla beyti yoktur.	Çeüilmez derde düşdü ŞyöiyÄ ol mÄh-rylarla Ne Ääşya çekip ne öod mey-i seyyÄlesin gördüm	Gazel/?	mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün	
82a	Şyöi	èAceb ol dil-bere biz bir gün olur mu çatalım Ten-i èuryÄn-ile ol baör-i neşÄua batalım	ŞyöiyÄ öevü [ü] äafÄ eyleyeler yÄr ile biz Ne revÄ der-i miónetde yalavuz yatalım	Gazel/5	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	
82a-83b	Şyöi	Teni èuryÄmñ ol şyöüñ görünce úadd-i dÄl oldum FerÄmş oldu serden äañki èaúılm äayr-i hÄl oldum	Sayfa koptuğu için makta beyti yoktur.	Gazel/?	mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün	
83b	Şyöi	Sayfa koptuğu için matla beyti yoktur.	Hemişe cÄh-i iúbÄliyle şyöüñ ŞyöiyÄ daéim äafÄ-yı èizz ü nÄz-ile cihÄnda müstedÄm olsun	Gazel/?	mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün	
83b	Şyöi	CihÄn fÄüryıla cerrÄrñ taáaddur ehl-i bÄyından èAceb öayretde úaldı şüphesiz dil böyle Äyinden	Olur elbetde birgün destiñle ol genc ü zer vÄñil Naäbiñ var ise pinhÄn olan Şyöi defÄyinden	Gazel/5	mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün/mefÄèilün	
83b-84a	Şyöi	Yeñi başdan yine bir şyö-i cihÄni severin Göñül englencesi bir tÄze cifÄni ⁴⁷ severin	Üulaú aámam ŞyöiyÄ her sözü ben dinleyemem Pür-leüÄifle suóan-dÄr-ı zebÄni severin	Gazel/9	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	*48
84b/85b?	Şyöi	Yeter ey muábeçe-i cilve-fürüş-i dil-cý Úalmadı bende äabır sende ne óÁletdir bu	äaşabyıla ŞyöiyÄ nim-nigehden başúa Eder oldu bize ol äayrı edÄlar bre öy	Gazel/7	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	85. varak kopuktur. Öarfü'l-VÄv Mine'd-DivÄn
84b/85b?	Şyöi	Baña medó eylediän gözleri mestÄne mi bu Göñül englencesi ol şemè-i sebistÄne mi bu	Yine ol şyö äaşab birle şitÄbÄn eyler Elde öançer gelişi Şyöi ne dostÄne mi bu	Gazel/5	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	
86a	Şyöi	Biñ nÄz-ile úaşın ki úaşÄ yayını úurdu Tiz-destlik ile pýte-i èaşúma óurdu	Gelseydi eger nÄz-ile cevüÄna o dil-ber Şyöiyi sitem-äiry-e-i meydÄne óurdu	Gazel/5	mefèyü/mefÄèilü/mefÄèilü/feèyün	Öarfü'l-YÄ Mine'd-DivÄn
86a	Şyöi	Gördüm ol şyö dil-Ärayı yanınca zaarı Seg raúib idi berÄberce gider muótaäarı	Üoymasın úarını umarım ŞyöiyÄ aayÄrñ NÄ-murÄd eyledi dil-dÄri kör olsun baäarı	Gazel/7	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	
86b	Şyöi	Seni sevmek baña bir úurfe èacÄyib äam-idi Yousa úftÄdelere içre benim ÄyÄ nem-idi	ŞyöiyÄ äuböa degin aalamadan úurtuldun HamdüéillÄh öyn-ı eşkiñle dü-çesmiñ nem idi	Gazel/5	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	
86b	Şyöi	Eyledi pirlilik elif úaddimi öam lÄm gibi Úarafeynim úuşadıp dutdu tenim dÄm gibi	Gün ola kim ŞyöiyÄ şieriñi tÄriö edeler Bir zamÄn söylenesin dilde ser-encÄm gibi	Gazel/5	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	
86b-87a	Şyöi	Dersin bu fenÄ tekyede efkÄr dükendi äanma dil-i Äşuftelere kÄr dükendi	Şeró eyleyicek sözü dilin derd-ile Şyöi Úalmadı daöi èaşúa heves-kÄr dükendi	Gazel/5	mefèyü/mefÄèilü/mefÄèilü/feèyün	
87a	Şyöi	Güzelin äaön-ı sarayında müdÄm işlemeli MÄh u sÄl-ile sürýr eyleyüben úşlamalı	ŞyöiyÄ bÄcını úÄnñ-ile vermezse eger Öüsnünün emtiéasin hem açıp hem şişlemeli	Gazel/5	feèilÄtün/feèilÄtün/feèilÄtün/feèilün	
87a	Şyöi	Úılsın işÄfe öömrüne Şyöi öömr sermedi Sevdim görünce cÄn-ile Şyöi bir Muóammedi Medó eyle Şyöi úil pend-i Aómedi Yine sevdim bulunca Şyöi bir Muóammedi				Divan tamamlandıktan sonra bu dizeler yazılmış ve ardından "Şyöi Bengi-öÄde Óacı èOämÄn Efendi" imzası atılmıştır.
87b	Nedim ⁴⁹	Gerdeni äÄfi beyÄz eyle ki kÄfýr gibi	Şyé-i öan eyleyemem äariblere	Gazel/5	feèilÄtün/feèilÄtün/	

⁴⁷ civÄn olsa gerektir.

⁴⁸ Gazelden sonra sayfanın altında boşluk kalmıştır. Bu boşluğa farklı bir kalem ve çok kötü bir hat ile altı beyitlik bir şiirin sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Şiir okunamamıştır.

		Çeşm [ü] ebrÿsu siyÅh böyle ki semmÿr gibi	ammÅ kim Derd-i eÅşuñla NedimÅ hele rencÿr gibi		feilAtün/feilün	
87b	KÅmil ⁵⁰	Sevdimse óauÅ etmedim ol şuo-levendi Kim cevri-ile eyler beni pÅ-mÅl-i semendi	Ol mihr-i öiyÅ-perveri tesóire hevesle KÅmil atarız encüm-i eflÅke kemendi	Gazel/7	mefÿylü/mefÅèilü/ mefÅèilü/feÿylün	
88a	KÅmil	Vaailna dil-berin aayÅr-ile tedbir ederiz Óayl-i ümmidimizi beste-i taúdir ederiz	KÅmilÅ lÅleye taellüm için sÿzÿs-i dil aafóa-i sineye dÅa-i dili taavir ederiz	Gazel/5	feilAtün/feilAtün/ feilAtün/feilün	
88a	KÅmil	Derlerdi gerçi mÅil-i cevri [ü] cefÅsını AmmÅ bu deñlü bilmez idim bi-vefÅsını	Geh üÅlib-i viÅÅ olursun gehi firÅú Bu gÿne ben de añlamadım KÅmilÅ seni	Gazel/5	mefÿylü/fÅeilAtü/ mefÅèilü/fÅeilün	
88a	KÅmil	Medhÿs-i leb-i laelil olup Ål úaranfil Olmuş gül-i ruoÅrñna meyyÅl úaranfil	KÅmil gibi úftÅde geçip úaddiñe úalmış eÅşuñla elif úÅmeti dal úaranfil	Gazel/5	mefÿylü/mefÅèilü/ mefÅèilü/feÿylün	
88b		"Tefeúil-nÅme budur ki" başlıklı mensÿr bir metin vardır.				
89a		Sayfa boştur. Sayfanın başında Arapça bir ifade altında da Türkçe çevirisi bulunmaktadır. Bir önceki sayfada yer alan tefe'ül-nÅme ile ilişkilidir. Son sayfaya (117a) kadar benzer şekilde her varağın sadece a yüzünün başında bir Arapça ibare ve Türkçeye çevirisi bulunmaktadır.				
89b-90a	Tiài Çelebi	Baňa kemlik aatanlar dÅeimÅ eylülke şÅd olsun ZevÅlüm isteyenler gün gibi rÿşen-nihÅd olsun Úuãÿrum gözleyen kÅmillerün eömrü ziyÅd olsun MükÅfÅtum dimem bir muíteøÅ-yı eadl [ü] dÅd olsun Yıuanlar óÅür-i nÅ-şÅdımı yÅ Rabbi şÅd olsun Benimçün nÅ-murÅd olsun diyenler ber-murÅd olsun	MurÅd üzere felekde görmeyüp şenlik yüzün üstÅd ÓarÅb-ÅbÅd eÅlemde çeker biñ cevri-ile bî-dÅd Olup derd [ü] belÅ-yı dehr-i dÿna TiãiyÅ muèteÅd Úoyup bu maulaei öüznüyle gitdi eUlvi-i nÅ-şÅd Yıuanlar óÅür-i nÅ-şÅdımı yÅ Rabbi şÅd olsun Benimçün nÅ-murÅd olsun diyenler ber-murÅd olsun	Tesdis/5	mefÅèilün/mefÅèilün/ mefÅèilün/mefÅèilün	Tesdis-i Tiài Çelebi
90a	ãAdiú ⁵¹	ÓudÅyÅ etme óAli dÅeimÅ dilden Şekÿr ismin Gözümdeñ dÿr úılma pertev-i envÅr-ı Nÿr ismin Enís et dem-be-dem bu úalb-i bî-ãabra aabÿr ismin Baňa aayret müyesser eyle virdim úl áayÿr ismin Ya maóv et levó-i eiyÅAndan bu eabd-i pür-úuãÿr ismin Çıuar yÅ Rabbi ya EsmÅé-i ÓüsnÅdan áafÿr ismin	DueÅsin müstecÅb eyle áAdiúñ ãubó u mesÅ óauúı Resÿlün MuãuafÅ ile cemie enbiyÅ óauúı Refú et ki tevfüñ güryh-i evliyÅ óauúı Tevaúuufsuz úabÿl-i dergehiñ olan duèÅ óauúı Ya maóv et levó-i eiyÅAndan bu eabd-i pür-úuãÿr ismin Çıuar yÅ Rabbi ya EsmÅé-i ÓüsnÅdan áafÿr ismin	Tesdis/5	mefÅèilün/mefÅèilün/ mefÅèilün/mefÅèilün	Tesdis-i áAdiúı
90b	Rÿóı Efendi ⁵²	ãanma ey óvÅce ki senden zer ú sim isterler Yevme lÅ yeffeúda ⁵³ úalb-i selim isterler	Ezber it úãããa-i esrÅr-ı dili ey Rÿóı ÓÅör ol bezm-i ilÅhíde nedim isterler	Gazel/13	feilAtün/feilAtün/ feilAtün/feilün	Úããide-i Rÿóı Efendi ⁵⁴
91a-91b	KenèAnı-yı Bî-çÅre ⁵⁵	Kaèbe-i kÿyuñ olupdur eÅşıua óuld-i berin Åb-ı kevaerdir dudañ nitekim mÅ-yi muèin KÅkülünde gül müdür sünbül müdür rÿóuel-emín Óüsnüñ nauşında eÅciz MÅnı-yı nauúÅş-ı Çin Var ise sensin bugün cümle güzellerden güzün eÅşıuñ úalbinde eÅşuñ eylediñ áayet metin Saña úl olan olur dünyÅda mülke serverin Görmemiş miãliñ cihÅnda daði her giz óurdebin Óoş yaratmışın muãavver öybu Rabbüel-eÅlemín AllÅh AllÅh bu ne óüsñ olur hezÅrÅn Åferin	Ebr-i zülfüñ gün yüzüne eyleme ey mÅh niúÅb Óilleti refè eyle gitsin aradan ta kim óicÅb Misteridir gün yüzünden nÿr uaurar mÅh-tÅb Her seóer bendiñ gibi úapıñ úolanır ÅfitÅb Ben úuluñdan eyleme luuf eyle şÅhım ictinÅb Úullarıñ sensiz ne mümkün olmaya eÅli cenÅb eÅşıu olmuşdur saña dünyÅda cümle şeyó u şÅb Bunu der KenèAnı-yı bî-çÅre vaãfiñdan cevÅb Sözü óatm edip dedi yÅ leytení küntü türÅb ⁵⁶ AllÅh AllÅh bu ne óüsñ olur hezÅrÅn Åferin	Muèaşşer-i Mütekerrir/5	fÅeilAtün/fÅeilAtün/ fÅeilAtün/fÅeilün	Muèaşşer-i KenèAnı-yı Bî-çÅre
92a-92b	Fevri ⁵⁷	Baňa yÅ Rab cihÅnda dimezem tÅc ú ölÅfet vir Ya sulúÅn-ı cihÅn-gır eyleyüp küllí riyÅset vir	İlÅhí Fevrñnün itdügi öikr ú Åh óauúıyçün Yoluñda baş u cÅn viren gedÅ vü şÅh óauúıyçün	Müsemmen-Mütekerrir/5	mefÅèilün/mefÅèilün/ mefÅèilün/mefÅèilün	Müsemmen-i Fevrñ-yı FÅöl

⁴⁹ MM'de 150. gazeldir.

⁵⁰ KÅmil mahlaslı şairlerden hangisi olduğu tespit edilememiştir.

⁵¹ SÅdık mahlaslı şairlerden hangisi olduğu tespit edilememiştir.

⁵² CA'da 417. gazeldir.

⁵³ "Evladın ve malın yarar sağlamadığı gün." Şuara suresi 88. ayetin bir kısmı.

⁵⁴ Şiirin kaside olduğu belirtilmişse de şiir gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

⁵⁵ Kaynaklarda bu mahlası kullanan bir DivÅn şairine rastlanmamıştır.

⁵⁶ "Keşke toprak olsaydım" Nebe suresi 40. ayetin bir kısmı.

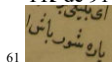
⁵⁷ NS'de 217-219. sayfalar arasındadır.

		Ya bir şâh-ı Süleymân-şâna destÿr it vezâret vir Ya erbâb-ı menâsıb gibi èizzet vir siyâdet vir Cihânı ehline sevû eyle baña şevû u óâlet vir Kesâfet úalbi jenk itdükce âa[y]úal úil leüâfet vir Kemâl-i faşl [u] úýt-ı lâ-yemyt-ile saeâdet ver Dem-i Âdirde ímân dünyede âabr u úanâeat vir	Müsemmâ-yı maúâm-ı úurb olan dergâh óaúúyçün O dergâh içre olan nâle ile vâh óaúúyçün Óavââ úapuña irişdiren şâh-râh óaúúyçün O râh içre bulunan èizz ú faşl [u] câh óaúúyçün Cemfe enbiyâ ile Resylullâh óaúúyçün Dem-i Âdirde ímân dünyede âabr u úanâeat ver			
93a	Aómedí (Duúakin-zâde) ⁵⁸	Her kim bize úaèn eyler ise nevè-i beşerden Óaú âaúlasun èâlemde anı davf u óaúardan	Vaódet deñizi baórisidir Aómedí gel gör Tevóidi úomaz kendi geçer cân[í]le serden	Gazel/12	mefèylü/mefâèflü/ mefâèilü/feèylün	Úaaíde-i Beççe Aómedí (Duúakin-zâde) ⁵⁹
93b-94b	Beliâi ⁶⁰	Ehl-i diller meclisidir ravða-i óuld-i berín Gel maèârif câmını nÿş it bugün kevâer gibi	Ey Belîáf bu úaaíde bir gül-i raèñâdurur Yâre şÿr baş ⁶¹ üzere úutarlarsa verd-i ter gibi	Kaside/28	fâèilâtün/fâèilâtün/ fâèilâtün/fâèilün	Úaaíde-i Belîáf
94b-95a	Selâmi Efendi ⁶²	Ey Resÿl-i faðr-i èâlem câmîè-i úmmü'l-kitâb Maðhar-ı óât-ı Óudâsın maúâad-ı èâli-cenâb	Úil Selâmíye naðar tâ keşf ola nÿr-i ilâh Úalmaya ol èâlem-i aâliyyesine bir óicâb	Kaside/17	fâèilâtün/fâèilâtün/ fâèilâtün/fâèilün	Úaaíde-i Selâmí Efendi (Başlık "Selvi Efendi" yazılmış sonra farklı renkte bir kalemle Selvî'nin üzeri çizilip "Selâmî" yazılmıştır.
95b-96a	èâlí Efendi ⁶³	Yine bir şâha esír itdi beni devr-i zamân Yine bir âteş-ile oldı vücüdüm şÿzân Ne naófri bulunur ne olur aña aúrân İetiúâdum budurur miâli bulunmaz eléân Nedür ol úâmet-i bâlá nedür ol óüsn-ile ân Úoârisın söyleyeyin aña úyâs eyle hemân Hicr-i Yÿsuf da benim Yÿsuf umı görse èayân Giryeden el yur-idi Óaøret-i Pír-i Kenèân	Úutalum şive [vü] nâz ile helâk ide seni Düşmeye gerdeniñe kâkül-i èanber-sikeni Dem-i vuâlatda girüp aramıza píreñeni Úomaya sine[ye] sarmaâa o nâzük bedeni O maðalde baña yüz virmeye vech-i óaseni Ne beni úoya anıñ âamzesi èâlí ne seni Yine hiç cevır ü cefâsından anuñ aalamazam Terk idüp ol âanemi âayrıya meyl eylemezem	Müsemmen/5	feèilâtün/feèilâtün/ feèilâtün/feèilün	Müâemmen-i èâlí Efendi
96b	Óaylí Çelebi (Bursalı) ⁶⁴	Ey Resÿl-i Óaú yüzün nÿr-ı hidâyetdür senün Sıdú-ile yoluñda cân virmek saeâdetdür senün Laèl-i nâbuñ gevher-i kân-ı óaúúatdür senün Her kelâmuñ dürr-i deryâ-yı nübüvvedür senün Óât-ı pâkûñ şâh-ı iúlm-i risâletdür senün Dâéimâ èââflere kârûñ şefâetdür senün	Çâr-ı yâr içre Ebÿbekir oldı saña yâr-ı ââr èAdl-ile virdi èÓmer şerè-i şerife iştiâr Úıldı tertib-i kelâm-ı Óaú èÓâmân Áşikâr Çaldı emrûñle èAlí aedâ-yı dîne óü'l-fiúar Óât-ı pâkûñ şâh-ı iúlm-i risâletdür senün Dâéimâ èââflere kârûñ şefâetdür senün	Tesdis/4	fâèilâtün/fâèilâtün/ fâèilâtün/fâèilün	Tesdís-i Óaylí Çelebi Şiirde mahlas kullanılmamıştır.
97a-97b	Nefèi ⁶⁵	Baña gerekmez kerem-i rÿzigâr Olmasa tek dilde âam-ı rÿzigâr	Çou yaşaya tâ o úadar kim aña Ola númâyan óarem-i rÿzigâr	Gazel/45	müfteèilün/müfteèilün/ fâèilün	Úaaíde-i Nefèí Efendi ⁶⁶
98a-98b	Nesimí ⁶⁷	Çün beni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest Ol cihetden görünür bu çeşmime deyyâr mest	Ey Nesimí sırr-ı Óaúú'úñ maóremisin sen bugün Söyleyen údret dilidür maènâ-yı esrâr mest	Gazel/28	fâèilâtün/fâèilâtün/ fâèilâtün/fâèilün	Úaaíde-i Seyyid Nesimí ⁶⁸
99a-99b	Óayretí ⁶⁹	èAceb èâlemde bu âavââ nedendür Bu hây u hüyy bu evvâ nedendür	Velikin Óayretí óayret almış Bilemez aâlm aâlâ nedendür	Kaside/26	mefâèilün/mefâèilün/ feèylün	Úaaíde-i Óayretí
99b	Fuøÿlí ⁷⁰	Sevdi gönñlüm şu dil-dârı vefâsı olsun olmasun Anı terk eylemek youdür cefâsı olsun olmasun	Fuøÿlí óüceye tenhâ gelecek ol melek-simâ Óüpüp aâzın dudââm em rıðâsı olsun olmasun	Gazel/5	mefâèflün/mefâèflün/ mefâèilün/mefâèilün	Fuøÿlí

⁵⁸ HS'de 214. gazeldir.

⁵⁹ Şiirin kaside olduğu belirtilmişse de şiir gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

⁶⁰ YK'de 91 beyittir.

⁶¹

⁶² Selâmî mahlaslı şairlerden hangisi olduğu tespit edilememiştir.

⁶³ İHA'da terkiib-bendler başlığı altındaki 7. şiirdir.

⁶⁴ RE'de sadece ilk bendi bulunmaktadır.

⁶⁵ MA'da 42. kasidedir ve 46 beyittir.

⁶⁶ Şiirin kaside olduğu belirtilmişse de şiir gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

⁶⁷ HA'da 22. gazeldir ve 34 beyittir.

⁶⁸ Şiirin kaside olduğu belirtilmişse de şiir gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

⁶⁹ ÇT'de 17. kasidedir ve 30 beyittir.

⁷⁰ KA ve AK'da bulunmamaktadır.

100a	Bâkî Efendi ⁷¹	Ôadm-ı dilden úan aúar bu çeşm-i giryân bi-ðaber áarúa virdi èÀlemi bir úaúre èummân bi-ðaber	İtlerünle her gice áavâÁda Bâkî çÁkerün ÖvÁb-ı áafletde yatur aáyÁr-ı nÁdan bi-ðaber	Gazel/5	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	BÁúi Efendi
100a	èUlvi ⁷²	Ôasta cÁna hÁlet-i mevt irdi cÁnÁn bi-ðaber Bir devÁsız derde düşdü ki LoumÁn bi-ðaber	èUlviyÁ áurbetde úaldım bi-kes ü tenhÁ áarib Cümle yÁrÁn áaflet úzre cümle iðvÁn bi-ðaber	Gazel/5	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	Naðire-i Ulvi
100b	Feyðî Efendi ⁷³	Dil bu dem durmaz gezer meydÁneden mey-ðÁneye CÁm-ı lÁeliñ nýş ider meydÁneden mey-ðÁneye	CÁm-ı eášú ile yÁrún Feyðî óayy-ı mest olup Dolaşur úftÁdeler mey-ðÁneden mey-ðÁneye	Gazel/5	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	
100b	DÁniş ⁷⁴	Eyledikçe dil keder mey-ðÁneden mey-ðÁneye SÁúiyÁ lÁeliñ áoray peymÁneden peymÁneye	Şevú-ı laeliyle o yÁruñ mest olup ey DÁniş Küp o şer ⁷⁵ úftÁdeler ðum-ðÁneden ðum-ðÁneye	Gazel/5	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	Naðire-i DÁniş
101a	Nevèî Efendi ⁷⁶	Bugün aú sÁde giymişsin yine var mÁh-peykerlik Güzellenmiş ey Áfet nedür bu tÁzelik terlik	Taeállú resmini gel áafóa-i dilden tırÁş eyle ÓalÁá ol úayd-ı nefşünden budur Nevèî úalenderlik	Gazel/5	mefÁeilün/mefÁeilün/mefÁeilün/mefÁeilün	Nevèî Efendi
101a	èUlvi ⁷⁷ (Derzi-zÁde)	Nedür bu sim-tenlik nÁzeninlik nÁzper[ver]lik	BelÁ vÁdilerinde geş idenler pýst-pýş olsun Yaraşur èUlviyÁ seyyÁó olanlara úalenderlik	Gazel/5	mefÁeilün/mefÁeilün/mefÁeilün/mefÁeilün	Naðire-i èUlvi
101b-102a	ámî (Mahmud)	Dün görüp dil-beri olsun bize áaddÁr didüm Gelmedün yanıma gitdün úanı iúrÁr didüm Ne revÁdur úaúnasın gül-i ser-hÁr didüm İdesin cÁn-ı cihÁndan beni bi-zÁr didüm Bülbülün zÁruñ işit ey yüzi gül-zÁr didüm èAhd ü peymÁnıña gel itme inká r didüm Meded AllÁh seversen meded ey yÁr didüm Vaède-i vaála ⁷⁸ òilÁf eyleme zinhÁr didüm	Yeter öldün áamiyÁ hecr[i]le áam-hvÁr didi ÓÁne-i úalbiñi teng itmesün efkÁr didi Varırım bekleyesin dÁr-ile divÁr didi Bu gice èarø iderem çeşmiñe didÁr didi áubóa dek saña úalem vaálımı lÁÁr didi Sırrıñı tek eyleme kimseye iðhÁr didi Meded AllÁh seversen meded ey yÁr didüm Vaède-i vaála hilÁf eyleme zinhÁr didüm	Terci-Bend/6	feeilÁtün/feeilÁtün/feeilÁtün/feeilün	Terci-bend-i áamî
102b	HevÁyi ⁷⁹	áaúsıdan úor almaaa tiryÁkiden nevbet mi var Odasında Úadri áolaám meger rÁóat mı var	Bir nefes dükkanıñıñ önünden olmazsın ırÁá Yódsa ey sÁeíl HevÁyi ile únsiyyet mi var	Gazel/4	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	NezÁyifÁt-ı HevÁyi-i Şièr
102b	HevÁyi ⁸⁰	Úiáaa[y]ı meclisde tamÁm itme áuá Uzun uzun baáu-ı merÁm itme áuá	Sürme HevÁyi áarib iáulÁó Kendiñi rüsvÁ-yı enÁm itme áuá	Gazel/4	müfteeilün/müfteeilün/fÁeilün	
102b	HevÁyi ⁸¹	Şýr áalþ óalú arasında saúil olma saúın Kendi miúdrarıñı bil ðor [u] óelil olma saúın	Ógrenür var ise dirig itme mürekkebciliği Ey HevÁyi hele áanèatda buðul olma áaúın	Gazel/4	feeilÁtün/feeilÁtün/feeilÁtün/feeilün	
103a	HevÁyi ⁸²	ÓÁi fülful zúlf sünbül leb sükker ðau úalbe misk Ol dükkÁn-ÁrÁm-ı óusin èauúÁr şeklin baálamış	Bir güzel sevdim HevÁyi gicelik úavuk giyer Sürmelü gözölü köçek cengÁr şeklin baálamış	Gazel/3	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	
103a	HevÁyi ⁸³	Almadım şeftalisin dil-dÁruñ Al berÁtuñ sikeyim timÁruñ	Ey HevÁyi güler elbet ouyan Úatı pek masúaradır eşèÁruñ	Gazel/5	feeilÁtün/feeilÁtün/feeilÁtün/feeilün	
103a-b	HevÁyi ⁸⁴	Pirezen vaáf itme evvel fenniyye Derdi sulúÁnım efendim söyle ye	Bir yere gelmiş gurýh-ı ibiştÁn Dal-yaraá olup HevÁyi óyyla ye	Gazel/6	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	
103b	HevÁyi ⁸⁵	Bir zamÁn biz daði aylaúça-i tersÁne idük Taðótaya dülger Áhene çengÁne idük	Evlilik şimdi HevÁyi úatı farıtdı bizi Ergin iken köçek [ü] úáope-i aròÁne idük	Gazel/4	feeilÁtün/feeilÁtün/feeilÁtün/feeilün	
103b	HevÁyi ⁸⁶	Aálayup didi beşikde bebegim Şiseden idi úurıldı sübegim	Ey HevÁyi daði çou söyledim Şièime baúsa begenseydi begim	Gazel/6	feeilÁtün/feeilÁtün/feeilÁtün/feeilün	
104a	HevÁyi ⁸⁷	Yayma aázın úırımılı úırma yalancılar gibi	İntiðÁm-ı naðmuñ olsun úadde-i èúú-i bere(?) ⁸⁸	Gazel/5	fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilÁtün/fÁeilün	

⁷¹ SK'nin hazırladığı Bâkî Divânı'nda bulunmamaktadır. Aynı mahlası kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

⁷² Ulvî mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir fakat Derzi-záde Ulvî olması kuvvetle muhtemeldir.

⁷³ Feyzî mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

⁷⁴ Dániş ve Dániş mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

⁷⁵

⁷⁶ MTAT'de 262. gazeldir.

⁷⁷ İÇ'de 312. dazeldir.

⁷⁸ Şiirde "vaáfa" yazılmış olsa da anlam gereği "vaála" olmalıdır.

⁷⁹ ZVÇ'de 51. gazeldir ve 5. beyittir.

⁸⁰ ZVÇ'de 77. gazeldir ve 5. beyittir.

⁸¹ ZVÇ'de 113. gazeldir ve 5. beyittir.

⁸² ZVÇ'de 75. gazeldir ve 5. beyittir.

⁸³ ZVÇ'de 90. gazeldir

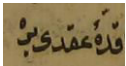
⁸⁴ ZVÇ'de yoktur.

⁸⁵ ZVÇ'de 91. gazeldir ve 5. beyittir.

⁸⁶ ZVÇ'de 112. gazeldir ve 9. beyittir.

⁸⁷ ZVÇ'de 153. gazeldir

		Açma úuunuñ úapaanı yilancılar gibi	Dir HevÁyi sözlerüñ sen de ãoãancılar gibi			
104a	HevÁyi ⁸⁹	PiyÁdeyken gönül ferzÁne olduñ bunda bir iş var Úapa ardin önün şÁhım áaún açmazdan kiş var	HilÁli-i èid[i] işte görmedim ben rýze[y]i tutdum HevÁyi bu sözümde you yalÁn cÁéiz ki yanlış var	Gazel/6	mefÁèilün/mefÁèilün/mefÁèilün/mefÁèilün	
104b-105a-b	Fehim ⁹⁰	Ey nigÁh-ı ãaøibi mest-i mey-i naövet-i nÁz áamzesi sÁú-i cÁm-ı ecel-i ehl-i niyÁz Ey firyá-ı ruð-ı döy-gerdesi ãurşid-güdÁz Ey leb-i nÁdire gül-berg-i gül-i gülşen-i rÁz Úorúaram rÁzumı fÁş ider ol çeşm-i áammÁz ÁşinÁ oldı dile áamze-i peykÁne-nevÁz Şeb-i hicr ü áam-ı zulf ü dil-i sevdÁ-perdÁz İötiyÁri degül Áh eyler-ısem üyl [u] úrÁz Áh idersem n'ola sevdÁn[i]le ùolmuş gönülüm Óaberüm you ki seniñ èÁşikuñ olmış gönülüm	Hüsünüñ görse eger Yýsuf olur bende saña Óayli èuşşÁú nice olmasun efgende saña èÁşú olurdın eger görse idün sen de saña Baèü ezin bendeyem ey şýð-ı cihÁn ben de saña Óande ⁹¹ it aálasa óÁlün dil-i nÁlende saña Böyledür úismet-i Óau girye baña òande saña Bir naáíóatdür ider èÁşú-ı şermende saña Úorúaram yÁr olur aáyÁr-ı firibende saña Girde-bÁlin gül-Ágendün idüp pyte-i òÁr Derd-i áayretle helÁk ola Feðim-i bimÁr	Terkib-Bend/7	feèilÁtün/feèilÁtün feèilÁtün/feèilün	Fehim-i Terkib-bend
105b-106a	Ahmedi ⁹²	Ey áonca-i dil-sitÁn dil-ber-i serv-i revÁn Bir giccek gelesen bizim odaya hemÁn	Her áabÁhiñan gelesin Aómedıye vıresin H'Áce selamuñ èaleyk şÁhum èaleyküñ	Gazel/10	Kullanılan vezin tespit edilememiştir.	Velehü yazılmış fakat Ahmedi'ye aittir. Bu şiir hareketli yazılmıştır.
106a	Edirmeli FÁiø ⁹³	Teşrifin ile óAnemi reşk-i İrem eyle Aálatma beni iki gözüm gel kerem eyle	ÚÁnyn-ı belÁaatde yine nauş-ürÁz ol Ey òÁme ⁹⁴ -i òoş-lehce-i FÁèiø naám eyle	Gazel/5	mefèyülü/mefÁèilü/mefÁèilü/feèyilün	
106b-107a	Necib ⁹⁵	Úúb-ı aèdam Óaøret-i Sulún Aómed ÓÁn kim Eylemiş maóø-ı kerÁmet anı Óaúú-ı èizz ü Cell	Úaş dikdi rÁh-ı úÀèÁte gelüp Eyüb'de Yaptı ÓÁn Aómed iki zibÁ menÁreyi bedel	Kıt'a/20	fÁèilÁtün/fÁèilÁtün/fÁèilÁtün/fÁèilün	Tarið-i MinÁre-i Eyyüb EnÁri
107b	RevÁni ⁹⁶	LÁle-veş alma ele sÁaarı yÁr olmayıcaú Úılma áoöbet hevesin tÁze bahÁr olmayıcaú	YÁr gönüñde RevÁni úomadı áabr [u] úarÁr èÁşú olan nice ider áabr [u] úarÁr olmayıcaú	Gazel/5	feèilÁtün/feèilÁtün feèilÁtün/feèilün	
107b	BÁú ⁹⁷	Baña cevr ile cefÁ eyleme íósÁn eyle áayrıya mihr ü vefÁ eyleme íósÁn eyle	BÁú-i òaste-dili derd-ile dermÁnde úoyup áaribi derde devÁ eyleme íósÁn eyle	Gazel/5	feèilÁtün/feèilÁtün feèilÁtün/feèilün	
108a	BÁú Efendi ⁹⁸	Dehen-i áoncada ol laèl-i şeker-bÁr olmaz Bülbül-i bÁada bu leðøet-i güftÁr olmaz	Şöyle nÁz uykusına varmış o yÁr BÁú Ki cihÁn òalk fiÁn eylese bi-dÁr olmaz	Gazel/5	feèilÁtün/feèilÁtün feèilÁtün/feèilÁtün	
108a	Úabýli ⁹⁹	Çeşm-i Áhy-nigÁrı kim sevmez áayda úÁbil şikÁrı kim sevmez	Seviñse dil-ber Úabýli óað eyler èlzzet ü ietibÁrı kim sevmez	Gazel/5	fÁèilÁtün/mefÁèilün/fÁèilün	
108b	BÁú ¹⁰⁰	SÁúiyÁ úalmaz imiş çünki bu áoöbet bÁú Mey-i gül-gýn içelüm bÁde-i cennet bÁú	BÁú ölsün yoluña pÁdişÁhum sen áaá ol Baòt pÁyende ÓudÁ yÁr saeÁdet bÁú	Gazel/5	fÁèilÁtün/fÁèilÁtün/fÁèilÁtün/fÁèilün	
108b	RiyÁzi ¹⁰¹	Yapmam dil-i maózýnımı virÁn olacaúdır Cemè olmasın ol dil ki perişÁn olacaúdır	Miréat-ı veli eyleme pÁ-mÁl-i meðellet Her pÁresi bir ¹⁰² olacaúdır	Gazel/5	mefèyülü/mefÁèilü/mefÁèilü/feèyilün	
109a	Derviş ¹⁰³	Müşerref oldı cÁn bezmi yine cÁnÁnımız geldi Bi-óamdillÁh áafÁ sürerek yerine cÁnımız geldi	Úanı bir cÁn-ı èÁşú kim bugün úurbÁn ola Derviş Ki bir esrÁra vÁúf nekbe-ı ¹⁰⁴ mihmÁnımız geldi	Gazel/5	mefÁèilün/mefÁèilün/mefÁèilün/mefÁèilün	Bu şiir hareketli yazılmıştır.

88

⁸⁹ ZVÇ'de 34. gazeldir ve 7. beyittir.

⁹⁰ TÚ'de "Musammatlar" başlığı altındaki 4. şiirdir.

⁹¹ Şiirde "Óande" yazılmış olsa da anlam gereği "Óande" olmalıdır. Mecmuada benzer hatalarla sık karşılaşılmaktadır.

⁹² Ahmedi mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

⁹³ TD'de 44. gazeldir.

⁹⁴ òÁme, cÁme şeklinde naám, neám şeklinde yazılmıştır. Mürettibin benzer hataları çok fazladır.

⁹⁵ Necib mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

⁹⁶ ZA'da 183. gazeldir.

⁹⁷ SK'de 475. gazeldir.

⁹⁸ SK'de 194. gazeldir.

⁹⁹ HD'de 36. gazeldir.

¹⁰⁰ SK'de 525. gazeldir.

¹⁰¹ Şiirde mahlas kullanılmamıştır ve şiirin hangi RiyÁzi'ye ait olduğu tespit edilememiştir.

102

¹⁰² Derviş mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

103

¹⁰³ Derviş mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

109a	Faâilî ¹⁰⁵	Ey perî-ruôsâr bilmem ülfetün kimlerledür Hiç görünmezsin ecebe ünsiyetün kimlerledür	Hiç seni cemeyyet-i erbâb-ı dilde görmeziz Ey Faâilî-ı zâr şimdü äoöbetün kimlerledür	Gazel/5	fâeilâtün/fâeilâtün/ fâeilâtün/fâeilün	Bu şiir hareketli yazılmıştır.
109b	Fuøÿlî ¹⁰⁶	Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür Ben kimem sâûî olan kimdür mey-i âahbâ nedür	Âh u feryâduñ Fuøÿlî incidüpdür èÂlemi Ger belâ-yı eâşû-ile döşnyd iseñ âavââ nedür	Gazel/5	fâeilâtün/fâeilâtün/ fâeilâtün/fâeilün	
109b	BeyÂni ¹⁰⁷	Viââlün leööetin cânâ ebed mehcÿr olandan âor Firâûuñ zaömetin gel viâÂlle mesÿr olandan âor	BeyÂni şevket-i şâhi nedür bilmek dilerseñ ger Süleym-ân-ı zamânuñ iötîşâmın mÿr olandan âor	Gazel/5	mefâeilün/mefâeilün/ mefâeilün/mefâeilün	
110a	Vaödeti ¹⁰⁸	Cümle èÂlem yâre mâeil bilmezem dilber mi you Yoösa ol meh-pâreye beñzer bir perî peyker mi you	Üaldî öÂli Vaödeti dâruês-şifâ èuşşâudan Bir perî-âyret güzel divâne-meşreb mi you	Gazel/5	fâeilâtün/fâeilâtün/ fâeilâtün/fâeilün	
110a	èUlvi ¹⁰⁹	Bir güzel gördüm ki kimse öyle dilber görmemiş Bir öilâl-ebÿrsi vâR èÂlemde gözler görmemiş	Çeşm-i èUlvi eylemiş miréât-ı gerdÿna naöar Ey yüzi şems-i münevver saña beñzer görmemiş	Gazel/5	fâeilâtün/fâeilâtün/ fâeilâtün/fâeilün	Bu şiir hareketli yazılmıştır.
110b	Saèdi ¹¹⁰	Cân bülbülünün gönüli yine bir güle düşdü Uşşâ-ı cihân arasına âulâule düşdü	Sevdâ-yı sırr-ı zülfüñle Saèdi-i miskîn Rüsvâ-yı cihân oldu dilden dile düşdü	Gazel/5	mefâyülü/mefâeilü/ mefâeilü/feeylün	
110b	Bâûî ¹¹¹	Reftâre gelüp nâz-ile mestâne âalındı Âyâ ne belâdur ki yine cânâne âalındı	Bâûî göre kim n'olsa gerek dest-i úaøâdan Şeh-bâz-ı dil ol kebki-örâmâne âalındı	Gazel/7	mefâyülü/mefâeilü/ mefâeilü/feeylün	
111a	âabrî ¹¹² (Mehmed Şerif)	Ne bezmün şemëisin pervâne-i bi-ûâtün kimdür Ne burcın mâhısuñ pertev-perest-i ûalëatuñ kimdür	Maûâmuñ bilsek ehl-i şevüden kim tutdı âabrinün èAceb şimdi terennüm-riz-i bezm-i midöatün kimdür	Gazel/5	mefâeilün/mefâeilün/ mefâeilün/mefâeilün	
111a	HevÂyi ¹¹³	Ne semtiñ Türküsün lehce-şinâs-ı âilöetün kimdür Ne dihün ehlişün hem-şeorî-i bed-ûynetün kimdür	Yerin kim ütدی bilseydiñ ozanlarda HevÂ[yi]nün Nedim-i jâj-öÿy-i öalü-ı beöm-i neketün kimdür	Gazel/5	mefâeilün/mefâeilün/ mefâeilün/mefâeilün	Naöire-i HevÂyi
111b-116b	Rÿöi Baadâdi ¹¹⁴	âanmañ bizi kim şire-i engÿr ile mestüz Biz ehl-i öarâbâtlaruz mest-i elestüz	Öâlâ ki bir üftâde-i öybân-ı Dımışk'uz Ser-öalúa-i rindân-ı melâmet-keş-i eâşûuz	Terkib-Bend/17	mefâyülü/mefâeilü/ mefâeilü/feeylün	Tercie-i Rÿöi Baadâdi Üaâide
116b	Yaöyâ ¹¹⁵ (Şeyhülislâm) 17.yy	Mümkün mi ide èâşûü maöbybı ferâmÿş Hiç ola mı Yÿsuf ide mi Yaèüybı ferâmÿş	Yâdındadur ol äonca-femün sözleri Yaöyâ Üabè ehli ider mi suöan-ı çÿbı ferâmÿş	Gazel/5	mefâyülü/mefâeilü/ mefâeilü/feeylün	
117a	?	Geldi zamân-ı maèdelet-ikbâl-i kevn ola mezld Gösterdi rÿy-ı mekremet dünyâya eltâf-ı Öamid	İlhâm ile târiö için zihn [ü] úalem yazmışdı çün Sulûân-ı dehr oldu bugün itdi cülÿs èAbdüöamid سلطان دهر اولدی بوگون اندی جوس عبدالممد 1187/1773-1774	Kaside/11	müstefeilün/ müstefeilün/ müstefeilün/ müstefeilün	Târiö-i BerÂy-ı Sulûân èAbdüöamid Öân ¹¹⁶
117b	Selim Üâöâ ¹¹⁷	Cânâ bahâr irişdi gel seyr-i gülsitâne Gösterdi èaks-i rÿyun âÿine-i zemâne	Ol yâre derd-i èâşûm şerö eylemek dilerdim Ammâ Selimi hergiz mümkün degil beyâne	Gazel/5	mefâyülü/fâeilâtün/ mefâyülü/fâeilâtün	
117b	Bâûî ¹¹⁸	Açdı gülün niüâbıñ bâd irdi gülistâne Gösterdi rÿy-ı baöü âÿine-i zamâne	Mektÿbın elde ütmiş zanbaü reh-i çemende èArø ide tâ ki öâlin sulûân-ı kâmrâne	Gazel/5	mefâyülü/fâeilâtün/ mefâyülü/fâeilâtün	Naöire-i Bâûî

¹⁰⁴

¹⁰⁵ Fasihi mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

¹⁰⁶ MND'de 2658 ile 2662. beyitler arasındadır. Mesnevinin içinde Mecn'ın dilinden söylenen gazeldir.

¹⁰⁷ BeyÂni mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

¹⁰⁸ Vaödeti mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

¹⁰⁹ Ulvi mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

¹¹⁰ Saèdi mahlasını kullanan şairlerden hangisine ait olduğu tespit edilememiştir.

¹¹¹ SK'de 510. gazeldir.

¹¹² MKÇ'de 70. gazeldir.

¹¹³ ZVÇ'de 44. gazeldir.

¹¹⁴ CA'da 185-197. sayfalar arasındadır. Bağdatlı Rûhi'nin meşhur terki-bendidir fakat şiirin başına hem terci-bend hem kaside yazılmıştır.

¹¹⁵ HK'de 157. gazeldir.

¹¹⁶ I. Abdülhamid 8 Zilkade 1187 / 21 Ocak 1774 tarihinde tahta çıkmış ve ölümüne kadar hüküm sürmüştür.

¹¹⁷ Başlığın yanında kurşun kalemlerle sonradan yazıldığı anlaşılan "âânidür" notu bulunmaktadır. Buradan hareketle şiirin II. Selim'e ait olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Köksal'ın, *Yavuz Sultan Selim'in Türkçe Şiirleri* başlıklı makalesi (2019: 267-326) incelenmiş fakat bu şiire rastlanmamıştır.

¹¹⁸ SK'de 470. gazeldir ve 7 beyittir. Mecmuaya sadece ilk 5 beyit alındığı için mahlas beyit bulunmamaktadır.

Spor Liseli Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi¹

Examining Smartphone Addiction Levels of Sports High School Students

Eyup ACAR¹ Mihri Barış KARAVELİOĞLU²

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Bilecik/Türkiye (Corresponding Author)

² Doç.Dr.; Dumlupınar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Kütahya/Türkiye

ÖZET

Son yıllarda teknolojik gelişmelere bağlı olarak kullanmış olduğumuz iletişim araçları olan telefonlar, akıllı telefon olarak üretilmeye ve kullanılmaya başlandı. Ülkemizde yaygın olarak bulunan ve bir o kadar da kullanışlı olan bu akıllı telefonlar, internet erişimiyle beraber bize iletişim, sosyal medya, oyun, sanal sitelere erişim gibi birçok imkan sunarak kendine bağımlı hale getirmeyi başardı. Özellikle gençler arasında yoğun bir ilgi gören bu telefonların aşırı kullanımına bağlı olarak fiziksel ve ruhsal sağlığı olumsuz etkilediği, yapılan çalışmalarda görülmüştür.

Düzenli egzersiz ve hareket etmenin gençlerin fiziksel ve ruhsal gelişimlerine önemli katkılar sağladığı bir gerçektir. Tüm bu doğrultuda akranlarına göre daha fazla uygulamalı ders içeriğine sahip spor liseli öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin incelenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın evrenini 2021-2022 Öğretim yılında spor liselerinde okuyan öğrenciler oluştururken çalışma gurubunu tesadüfi yöntemle seçilen 522 spor liseli öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kwon ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Noyan ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan "Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi teknikleri kullanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre çalışmaya katılan lise öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı orta düzeyde görülürken cinsiyet değişkenine göre kadınlar lehine daha fazla akıllı telefon kullanımı görülmüştür. Sınıf seviyelerine göre anlamlı farklılık görülmezken, haftalık 1-2 defa düzenli egzersiz yapanların, haftalık 5-6 defa düzenli egzersiz yapanlara göre daha fazla akıllı telefon bağımlılığı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Telefon, Bağımlılık, Spor Liseli

ABSTRACT

In recent years, phones, which are communication tools that we have used due to technological developments, have started to be produced and used as smartphones. These smartphones, which are widely available in our country and are also useful, have managed to make us dependent on themselves by offering us many opportunities such as communication, social media, games, access to virtual sites with internet access. It has been seen in studies that these phones, which are especially popular among young people, negatively affect physical and mental health due to overuse.

It is a fact that regular exercise and movement make important contributions to the physical and spiritual development of young people. In all this respect, the examination of smartphone addiction levels of sports high school students with more applied course content than their peers constitutes the main purpose of this study.

The universe of the research is made up of 522 sports high school students who were selected by accident in the 2021-2022 academic year. In the research, the "Smartphone Addiction Scale" developed by Kwon and his colleagues (2013) and made by Turkish adaptation Noyan and his colleagues (2015) was used as a data collection tool. Descriptive statistics, independent sample t-test, one-way variance analysis techniques were used in the analysis of the data.

According to the results of the study, high school students who participated in the study had moderate smartphone addiction, while more smartphone use was seen in favor of women than gender variables. While there was no significant difference in class levels, those who exercised regularly 1-2 times a week were found to have more smartphone addiction than those who exercised regularly 5-6 times per week.

Keywords: Smartphone, Addiction, Sports High School

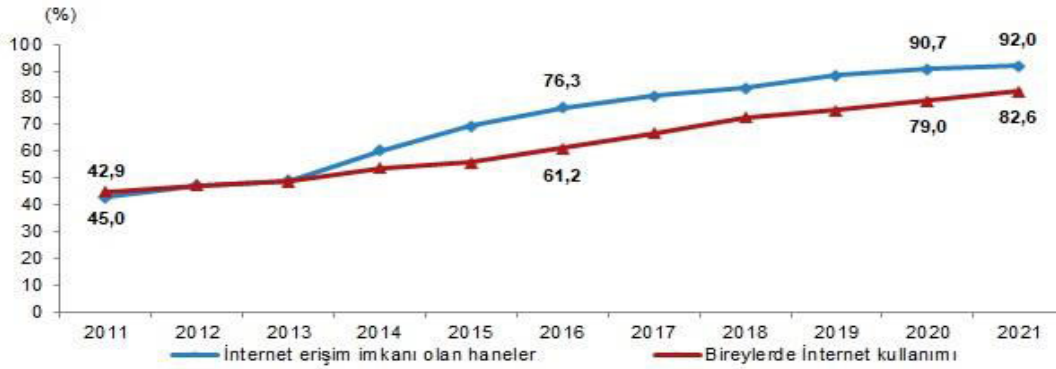
1. GİRİŞ

Son yıllarda teknolojik gelişmelerdeki artış beraberinde tablet, bilgisayar ve akıllı telefonlar gibi yeni teknoloji ürünlerini de beraberinde getirmiştir. Gelişen teknoloji ile birlikte Hayatımızın vazgeçilmezleri haline gelen akıllı telefonlar iletişim kurmayı sağlamanın yanında internet erişimi ile birlikte hayatımızı kolaylaştıran bazı özellikleri de bize sunar. Sanal alışveriş siteleri, haber ajansları, sosyal medya..vb. sayabileceğimiz birçok uygulamaya kolay erişim sağlamaktayız. Bunları yaparken çoğu zaman elimizden düşürmediğimiz akıllı telefonlarımız bunca kolaylık sağlamanın yanında fiziksel ruhsal sağlık, kişiler arası ilişkiler ve genel işlevsellik üzerine etki ederek birçok olumsuz sonuca da neden olabilmektedir (Park & Lee, 2012).

Ülkemizde akıllı telefon ve internet kullanımı oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. 2011-2021 yılı TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) araştırmalarına göre internet kullanımı oranı 2021 senesinde 16-74 yaş aralığındaki kişilerde %82,6 oldu. Bu veriden önceki yılın oranı ise %79,0'dı. İnternet kullanımı cinsiyete göre gözlemlendiğinde ise; erkeklerde %87,7 kadınlarda ise %77,5 olarak görüldü. İnternet erişimlerini genişbant ile sağlayan ev oranı 2021 senesinde %92,0 oldu. Sabit genişbant bağlantısı (Fiber bağlantı, kablolu İnternet (uydunet), ADSL vb.) ile internet erişimini sağlayan hanelerin oranı %61,9 iken, %88,5'lik oran ise mobil genişbant ile internet erişimi gerçekleştirdi.

¹ Bu araştırma Uluslararası toplumsal araştırmalar kongresinde özet metin olarak yayınlanmıştır. 4-6 Mart 2022 Erzurum

İnternet erişimlerini genişbant ile gerçekleştiren hanelerin bir önceki oranı ise %89,9'du. Şekil 1'de görüldüğü üzere bireylerde internet kullanımında son on yılda önemli bir artış görülmektedir.

Şekil.1. İnternet Erişimi Olan Haneler ve Bireylerde İnternet Kullanımı

Önceden internet bağımlılığı kavramı ön plandayken, şimdilerde bu kavramın yerini akıllı telefon bağımlılığı kavramı almıştır (Kwon ve ark., 2013). Yapılan bazı araştırma sonuçlarına göre gençlerde akıllı telefon kullanımı yoğun olarak görülmektedir (Şar, 2013; Çakır ve Oğuz, 2017). Bu yaygın kullanım, internet bağımlısı olan, oyun bağımlısı olan ve telefon bağımlısı olan kişilerin bağımlılıklarını pekiştirirken, bağımlı olmayanların da bağımlı olmalarına neden olabilmektedir (Demirci ve ark., 2014). Akıllı telefonların hayatımızdaki artan önemi birçok araştırmanın da konusu olmuştur ve bu konuda yapılan araştırmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Aldhaban, 2012).

Artan teknolojik gelişmeler hayatımızı kolaylaştırmanın yanında fiziksel olarak hareketlerimizi de düşürmüştür. Akıllı telefon bağımlılığı arttıkça fiziksel aktivite düzeyi de düşmektedir (Kim ve ark. 2014).

Spor liselerinde okuyan bireyler kendi akranlarına göre sporla daha çok iç içe olan, uygulama ders saatleri diğer lise öğrencilerine göre fazla olan dolayısıyla fiziksel aktivite düzeyleri daha yüksek öğrenci grubudur. Akıllı telefon bağımlılığı ile fiziksel aktivite arasındaki ilişkinin düzeyi de merak konusu olmuştur. Gençlerde akıllı telefon bağımlılığının fiziksel aktivite ve egzersiz kapasitesi ile ilişkisinin olmadığını belirten çalışmalar görülürken (Erdoğanoglu ve Arslan, 2019) bağımlılık arttıkça fiziksel aktivitenin düştüğünü gösteren çalışmalarda görülmektedir (Kim ve ark. 2014). Bu bağlamda bu çalışmanın amacı spor liselerinde okuyan bireylerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir. Gençlerde akıllı telefon bağımlılık düzeyleri ve haftalık fiziksel aktivite durumlarına göre bir inceleme yapılmıştır.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırma Modeli

Türkiye'nin farklı bölgelerinde Spor Lisesinde okuyan lise öğrencilerinin akıllı telefon kullanımlarında bağımlılık düzeyini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmanın modeli için nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, geçmişte veya şu anda olmuş bir durumu olmuş olduğu haliyle betimleyen bir yöntemdir. Araştırmaya konu, nesne veya kişi olduğu gibi ve kendi koşulları içerisinde tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2020).

2.2.Araştırma Grubu

Bu araştırmanın çalışma evreni Türkiye MEB'na bağlı 2021-2022 Öğretim Yılında faaliyet gösteren 89 spor lisesindeki öğrenciler oluştururken araştırma örneklemini ise araştırmanın evreni içerisinde araştırmaya gönüllülük esasına göre katılan 244 kadın, 278 erkek toplam 522 Spor lisesi öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmaya katılan spor lisesi öğrencilerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Demografik Bilgileri

		Frekans	%	Kümülatif %
Cinsiyet	Erkek	278	53,3	53,3
	Kadın	244	46,7	100,0
	Toplam	522	100,0	-
Sınıf	9.Sınıf	209	40,0	40,0
	10.Sınıf	144	27,6	67,6
	11.Sınıf	87	16,7	84,3
	12.Sınıf	82	15,7	100,0
	Toplam	522	100,0	-
Haftalık Düzenli Egzersiz	Haftada 1-2	182	34,9	34,9
	Haftada 3-4	185	35,4	70,3
	Haftada 5-6	155	29,7	100,0
	Toplam	522	100,0	-

2.3. Veri Toplama Araçları

Akıllı telefon bağımlılığı ölçeği Kwon ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Noyan ve arkadaşları (2015) tarafından yapılmış olup araştırmada bu uyarlama kullanılmıştır. Ölçek 6'lı likert tipinde 10 maddeden oluşmaktadır. Sorulara cevaplar; "1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kısmen katılmıyorum, 4-Kısmen katılıyorum, 5-Katılıyorum, 6-Kesinlikle katılıyorum" şeklinde oluşturulmuştur. Ölçek puanları 10-60 arasında değişmektedir. Ölçekten elde edilen puan arttıkça akıllı telefon bağımlılığı riski artmaktadır. Yapılan araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik kat sayısı 0.86 olarak hesaplanmıştır (Noyan, Darçın, Nurmedov, Yılmaz ve Dilbaz, 2015).

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri IBMSPSS 26.0 versiyon paket programı uygulanarak analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak testlerin belirlenmesi için sağlanan puanların normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık katsayısı metodu (Büyüköztürk 2017) gözlemlenmiştir. Yapılan analiz ile ortaya çıkan basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kullanılan Ölçeklere İlişkin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	N	Skewness		Kourosis	
		Statistic	S.H	Statistic	S.H
Cinsiyet	522	,131	,107	-1.991	,213
Sınıf	522	,569	,107	-1.019	
Haftalık Düzenli Egzersiz Yaparım	522	,094	,107	-1.441	,213
Soru 1	522	,194	,107	-1.041	,213
Soru 2	522	,111	,107	-1.069	,213
Soru 3	522	,638	,107	-.771	,213
Soru 4	522	,239	,107	-1.273	,213
Soru 5	522	,579	,107	-.833	,213
Soru 6	522	,257	,107	-1.138	,213
Soru 7	522	,121	,107	-1.200	,213
Soru 8	522	,792	,107	-.510	,213
Soru 9	522	,106	,107	-1.175	,213
Soru 10	522	,163	,107	-1.263	,213
Toplam	522	,287	,107	-.337	,213

Toplanan verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri alanda sıkça kullanılan yöntemlerle sınanmış olup yine alanda sıkça raporlanan Çarpıklık (Skewness), Basıklık (Kurtosis) değerleri raporlanmış, bu değerlerin ± 1.5 aralığında olması normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (*Tabachnik ve Fidell*, 2013). Tablo incelendiğinde değişkenlere ilişkin Çarpıklık, Basıklık değerlerinin ± 1.5 aralığında olduğunu ve verilerin normal dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Veriler normal dağılım şartını sağladığı için parametrik test yöntemlerinden ikili guruplar için bağımsız örneklem T-testi üç ve daha fazla guruplar için tek yönlü varyans analizi (ANOVA), kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Akıllı telefon kullanımına ait katılımcıların sorulara verdiği cevaplara ilişkin minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma puanları Tablo3 de verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistik

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçek Soruları	N	Min.	Max	Ort.	S.S
1. Akıllı telefon kullanmaktan dolayı planladığım işleri aksatırım	522	1.00	6.00	3,13	1.532
2. Akıllı telefon kullanmaktan dolayı derslerime odaklanmakta ödevlerimi yapmakta ve işlerimi tamamlamakta güçlük çekerim	522	1.00	6.00	3,28	1.524
3. Akıllı telefon kullanmaktan dolayı el bileğimde veya ensemdede ağrı hissedirim	522	1.00	6.00	2,68	1.541
4. Akıllı telefonum yarımda olmamasına tahammül edemem	522	1.00	6.00	3,20	1.708
5. Akıllı telefon yanımda olmadığında sabırsız ve sinirli olurum	522	1.00	6.00	2,78	1.566
6. Kullanmasam da akıllı telefonum aklımdadır	522	1.00	6.00	3,20	1,606
7. Günlük yaşamımı aksatmasına rağmen akıllı telefonumu kullanmaktan vazgeçmem	522	1.00	6.00	3,27	1,580
8. İnsanların sosyal medya üzerindeki konuşmalarını kaçırmamak için sürekli akıllı telefonumu kontrol ederim	522	1.00	6.00	2,52	1,513
9. Akıllı telefonumu hedeflediğimden daha uzun süre kullanırım	522	1.00	6.00	3,32	1,580
10. Çevremdeki insanlar akıllı telefonu çok fazla kullandığını söylerler	522	1.00	6.00	3,24	1,680
Toplam	522	10.00	60.00	30,67	10798

Katılımcıların Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğine verdiği cevaplar incelendiğinde en yüksek ortalama 9. Soru "Akıllı Telefonumu Hedeflediğimden Daha Uzun Süre Kullanırım" sorusuna verilen yanıtlar olurken en düşük ortalama puan ise 8. Soru "İnsanların Sosyal Medya Üzerindeki Konuşmalarını Kaçırmamak İçin Sürekli Akıllı Telefonumu Kontrol Ederim" olduğu görülmüştür. ölçek puanları 10-60 arasında değişmekte olup ortalama puanlar ise 1-6 arasındadır. Testten elde edilen puan arttıkça bağımlılık riski de artmaktadır. Genel olarak çalışmaya katılan spor lisesi öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı 3- Kısmen Katılmıyorum ile 4- Kısmen Katılıyorum aralığındadır.

Tablo 4 Cinsiyet Değişkenine Göre Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Puanları Arasındaki Bağımsız Örneklem T-testi Sonuçları

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçek Soruları	Cinsiyet	N	Ort.	S.S	T	P
1. Akıllı telefon kullanmaktan dolayı planladığım işleri aksatırım	Kadın	278	2,95	1,50	-2,837	.005*
	Erkek	244	3,33	1,54		
2. Akıllı telefon kullanmaktan dolayı derslerime odaklanmakta ödevlerimi yapmakta ve işlerimi tamamlamakta güçlük çekerim	Kadın	278	3,20	1,49	-1,229	2,29
	Erkek	244	3,37	1,55		
3. Akıllı telefon kullanmaktan dolayı el bileğimde veya ensemdede ağrı hissederim	Kadın	278	2,47	1,47	-3,219	.001*
	Erkek	244	2,90	1,58		
4. Akıllı telefonum yarımda olmamasına tahammül edemem	Kadın	278	3,05	1,68	-2,215	.027*
	Erkek	244	3,38	1,72		
5. Akıllı telefon yanımda olmadığında sabırsız ve sinirli olurum	Kadın	278	2,63	1,52	-2,264	.024*
	Erkek	244	2,94	1,59		
6. Kullanmasam da akıllı telefonum aklımdadır	Kadın	278	3,07	1,57	-1,974	.049*
	Erkek	244	3,35	1,63		
7. Günlük yaşamımı aksatmasına rağmen akıllı telefonumu kullanmaktan vazgeçmem	Kadın	278	3,14	1,57	-2,159	.031*
	Erkek	244	3,43	1,57		
8. İnsanların sosyal medya üzerindeki konuşmalarını kaçırmamak için sürekli akıllı telefonumu kontrol ederim	Kadın	278	2,53	1,47	,089	.929
	Erkek	244	3,52	1,55		
9. Akıllı telefonumu hedeflediğimden daha uzun süre kullandırım	Kadın	278	3,28	1,62	-,755	.451
	Erkek	244	3,38	1,53		
10. Çevremdeki insanlar akıllı telefonu çok fazla kullandığını söylerler	Kadın	278	3,13	1,64	-1,601	.110
	Erkek	244	3,36	1,71		
Toplam	Kadın	278	29,49	10,67	-2,675	.008*
	Erkek	244	32,0123	1,80		

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların cinsiyet değişkenine göre akıllı telefon bağımlılığı ölçeği puanları arasında anlamlı fark tespit edildi ($p<.05$). Puan ortalamalarına bakıldığında farklılığın kadınlar lehine anlamlı olduğu görüldü. Kadın katılımcıların erkeklere göre telefon bağımlılığı daha yüksektir. Ölçek soruları madde madde bakıldığında, 1, 3, 4, 5, 6, 7. Soruların anlamlı olduğu, anlamlılığın kadınlar lehine yüksek olduğu görüldü.

Tablo 5 Sınıf Değişkenine Göre Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Puanları Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Sınıf Seviyesi	N	Ort.	S.S	S.H.	F	P
9.Sınıf	209	30,85	10,63	,735	,212	.888
10.Sınıf	144	30,42	11,57	,964		
11.Sınıf	87	30,08	9,78	1,048		
12.Sınıf	82	31,25	10,97	1,212		
Toplam	522	30,67	10,79	,472		

* $p<.05$

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların sınıf değişkenine göre akıllı telefon bağımlılığı ölçeği puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmedi ($p>.05$).

Tablo 6 Haftalık Düzenli Egzersiz Değişkenine Göre Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Puanları Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Haftalık Düzenli Egzersiz	N	Ort.	S.S	S.H.	F	P	Fark
Haftada 1-2	182	32,3022	11,38584	,84397	3,361	,035*	1-3
Haftada 3-4	185	30,0811	9,48677	,69748			
Haftada 5-6	155	29,4581	11,38194	,91422			
Toplam	522	30,6705	10,79839	,47263			

* $p<.05$

Tablo 6 incelendiğinde haftalık düzenli egzersiz yapma durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ölçeği puanları arasında anlamlı farklılık tespit edildi ($p>.05$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için alt testlerden Tukey testine bakıldığında haftada 1-2 egzersiz yapanlar ile haftada 5-6 egzersiz yapanlar arasında anlamlılığın olduğu görüldü. Haftada 1-2 defa egzersiz yapanlar haftada 5-6 egzersiz yapanlara göre akıllı telefon bağımlılığı puanları anlamlı bir şekilde daha yüksek bulundu.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Spor Liselerinde okuyan öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, ölçek puanları 10-60 arasında değişmekte olup ortalama puanlar ise 1-6 arasındadır. Testten elde edilen puan arttıkça bağımlılık riskide artmaktadır. Genel olarak çalışmaya katılan spor lisesi öğrencilerinin akıllı telefon bağımlılığı 3- “Kısmen Katılmıyorum” ile 4- “Kısmen Katılıyorum” aralığındadır. Ortalama değerler üzerinde akıllı telefon bağımlılığı puanları olduğu söylenebilir. Literatürde gençlerde akıllı telefon kullanımının yoğun bir şekilde olduğunu ifade eden çalışma sonuçları görülmektedir (Çakır ve Oğuz, 2017; Şar, 2013).

Çalışma bulgularında cinsiyet farklılıklarına göre kadınlar lehine anlamlı farklılıklar görüldü. Kadın katılımcıların erkeklere göre telefon bağımlılığı daha yüksek bulundu. Ölçek soruları madde madde bakıldığında, 1, 3, 4, 5, 6, 7. Sorularda kadınlar lehine yükseklik görüldü. Literatürde cinsiyet değişkenine göre akıllı telefon bağımlılığına ilişkin Çakır ve Oğuz (2017) kız öğrencilerin akıllı telefonu daha çok kullandığını belirtmiştir. Bu sonuç çalışmamızdaki bulgularla örtüşmektedir. Kızlar erkeklere göre daha fazla akıllı telefon kullanmaktadır.

Genç kuşak için önemli bir sorun olarak görülen (Gezgin ve diğ., 2018) akıllı telefon bağımlılığı üzerinde son zamanlarda oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda akıllı telefon bağımlılığı arttıkça kitap okuma sayısının düştüğü (Fazla ve diğ., 2019), rekreatif (Gedik, 2021), Kültürel, sanatsal (Eryılmaz ve Bal, 2019), faaliyetler arasında negatif yönde bir ilişki olduğu, görülmüştür.

Gedik (2021) akıllı telefon bağımlılığı ile serbest zaman ilişkisini incelediği çalışmada serbest zamanını iyi kullanamayan veya yönetemeyen bireylerin akıllı telefon bağımlılıkları riskinin daha fazla olduğunu, serbest zaman becerisi ne kadar düşük ise akıllı telefon bağımlılığının o kadar yüksek olduğunu bildirmiştir.

Lepp, Barkley ve Li (2017) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ise serbest zamanlarını etkin yönetebilen kişilerin, serbest zamanlarını iyi yönetemeyen kişilere oranla daha az akıllı telefon kullanımı ortaya koydukları ifade edilmiştir.

Çalışmamızdaki bulgularda haftalık düzenli egzersiz yapma durumlarına göre akıllı telefon bağımlılığı ölçeği puanları arasında anlamlı farklılık tespit edildi. Bu farklılığa göre haftada 1-2 defa egzersiz yapanların haftada 5-6 egzersiz yapanlara göre akıllı telefon bağımlılığı puanları anlamlı bir şekilde daha yüksek bulundu.

İlgili literatürde akıllı telefon bağımlılığı ya da internet bağımlılığı ile düzenli fiziksel etkinlikler arasında çalışmamızdaki bulguları destekleyen benzer sonuçların olduğu görüldü.

Muharremoğlu (2020) tarafından Ankara ilinde öğrenimine devam eden lise düzeyindeki öğrenciler ile meydana getirilen çalışmada, okul haricinde serbest vakitlerini spor aktiviteleri ile geçiren öğrencilerin, okul dışındaki serbest vakitlerini spor aktiviteleri yapmayan öğrencilere kıyasla akıllı telefon bağımlılık oranlarının daha az olduğunu bildirdi.

Sözbilir (2019) Rekreatif faaliyetlere (Doğa yürüyüşleri, serbest yürüyüşler, topla yapılan etkinlikler) katılan bireylerin Digital bağımlılıklarının düşük olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak gençlerde akıllı telefon bağımlılığını azaltmak için düzenli egzersiz yapma oranları sanatsal, sportif ve rekreatif faaliyetler artırılmalıdır. Gençlerin daha fazla sosyalleşmesi bu etkinliklerle sağlanabilir. Bu şekilde sanal ortamda fazla vakit geçirmesi ve akıllı telefon kullanma süreleri azaltılabilir.

KAYNAKÇA

Aldhaban, F., (2012). "Exploring the Adoption of Smartphone Technology: Literature Review", 2012 Proceedings of PICMET'12: Technology Management for Emerging Technologies.

Büyüköztürk, Ş. (2017). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

Çakır, Ö., Oğuz, E. (2017). Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2017; 13(1): 418-429.

Demirci, K., Orhan, H., Demirdas, A., Akpınar, A., & Sert, H. (2014). Validity and reliability of the Turkish version of the smartphone addiction scale in a younger population. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni (Bulletin of Clinical Psychopharmacology), 24(3), 226-34.

Erdoğanoglu, Y., Arslan, Ç., B. (2019). Gençlerde Akıllı Telefon Kullanımının Fiziksel Kapasite Üzerine Etkisi. Anatolian Journal of Psychiatry 2019; 20(5):499-505.

Eryılmaz, S., & Bal, H. (2019). Teknoloji Bağımlılığı İle Rekreatif Eğilimler Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(4), 1-18.

Fazla, S., Akcan, M., Danışmanlık, Ö. T. K., Sümer, O. N., & Gezgin, D. M. (2019). Lise Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları İle Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (7. Uluslararası Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Sempozyumu, Antalya).

Gedik, S. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığı: Rekreatif Faaliyetlere Katılım Davranışları ve Serbest Zaman Üzerine Bir Araştırma, (Yüksek Lisans Tezi Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rekreatif Yönetim A.B.D. Edirne).

Gezgin, D. M, Hamutoğlu, N. B, Samur, Y. & Yıldırım, İ. S. (2018). Genç Nesil Arasında Yaygınlaşan Bir Bağımlılık: Akıllı Telefon Bağımlılığının Cinsiyet, Akademik Başarı ve Mobil Oyun Oynama Değişkenleri Açısından İncelenmesi, Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama Dergisi, 8(2), 212-231.

[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437). (Erişim tarihi 15.01.2022).

Karasar N. Bilimsel Araştırma Yöntemleri, (36. Basım) Nobel Yayınevi, 2020.

- Kim D, Lee Y, Lee J, Nam JEK, Chung Y. Development of Korean Smartphone Addiction Proneness Scale for youth. PLoS One 2014; 9:1-8.
- Kwon M, Lee JY, Won WY, Park JW, Min JA, Hahn J, et al. Development and Validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS). PLoS ONE 2013; 8:e56936.
- Kwon, M., Kin, D.J., Cho, H., & Yang, S. (2013). The smartphone addiction scale: Development and validation of a short version for adolescents. PLoS One 2013; 8 (12):e83558. doi:10.1371/journal.pone.0083558.
- Lepp, A. Barkley, JE ve Li, J. (2017). Boş Zaman Cep Telefonu Kullanımıyla İlişkili Motivasyonlar ve Deneysel Sonuçlar: İki Bağımsız Çalışmanın Sonuçları, Boş Zaman Bilimleri Dergisi, 39(2), 144-162.
- Muharremoğlu, D. Z. (2020). Akıllı Telefon Bağımlılığı Envanteri-Kısa Formu'nun Türkçe'ye Uyarlanması ve Ankara'nın Pursaklar İlçesi'ndeki Liselerde Öğrenim Gören 10. Sınıf Öğrencilerinin Akıllı Telefon Kullanma Ve Bağımlılık Durumu (Tıpta Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara).
- Noyan, C. O., Enez-Darçın, A., Nurmedov, S., Yılmaz, O. ve Dilbaz, N. (2015). Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğinin Kısa Formunun üniversite öğrencilerinde Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 16, 73-81.
- Park N, Lee H. Social Implications of Smartphone Use: Korean College Students' Smartphone Use and Psychological Well-Being. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking 2012; 15:491-497.
- Sözbilir, A. (2019). Açık Hava Etkinliklerinin Dijital Bağımlılık Düzeyine Etkisinin İncelenmesi. (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Halk Eğitimi Ana Bilim Dalı, Halk Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul).
- Şar, A.H. (2013). Examination of loneliness and mobil phone addiction problem observed in teenagers from the some variables. The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, 6(2). 1207-1220.
- Şar, A.H. ve Işıklar, A. (2012). Problemlili mobil telefon kullanım ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. International Journal of Human Sciences [Online], 9(2), 264-275

Okul Müdürlerinin Karar Verme Stillerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi

Examination Of The Decision-Making Styles Of School Heads According To Teacher's Opinions

Fazlı GÜNER¹ Mehmet ÖZTORUN² İlhan MERİÇ³ Çetin ÖZCAN⁴

¹ Öğretmen; Şehit Hasan Yıldırım İmam Hatip Ortaokulu, Malatya, Türkiye (Corresponding Author)

² Öğretmen, Şehit Hasan Yıldırım İmam Hatip Ortaokulu, Malatya, Türkiye

³⁻⁴ Öğretmen, Yeşil Dilek İlkokulu, Malatya, Malatya, Türkiye

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, okul müdürlerinin karar verme stillerinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesidir. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın evreni, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Malatya ilinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Galip Demirel ortaokulu (80 öğretmen), Barguzu ortaokulu (40 öğretmen), Farabi ortaokulu (44 öğretmen), Recai Kutan ortaokulu (53 öğretmen), Cahide Nebioğlu ortaokulu (43 öğretmen), Abdulkadir eriş ortaokulu (50 öğretmen), Biruni Ortaokulu (31 öğretmen) ve Abdulhamihan Ortaokulunda (71 öğretmen) görev yapmakta olan toplam 412 öğretmendir. Araştırmanın örneklemini ise evren içerisinde rastgele örnekleme yöntemi ile ulaşılmış 200 öğretmendir. Araştırmanın veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla sorulmuş 6 soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise "Melbourne Karar Verme Ölçeği" bulunmaktadır. Araştırma verileri SPSS 24.0 istatistiksel veri değerlendirme programı ile yapılmıştır. Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık durumunun tespit edilmesi amacıyla t Testi ve ANOVA testi yapılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi p=0.05 olarak alınmıştır.

Araştırma sonucunda öğretmenlerin görüşlerine göre okul müdürlerinin dikkatli karar verme stilini kullandıkları, öğretmenlerin farklı kişisel özelliklerine göre bir ayırım yapmadan kararlarını objektif olarak alabildikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Okul Müdürü, Öğretmen

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the decision-making styles of school principals according to the opinions of teachers. The research is a descriptive study in the survey model, which is one of the quantitative research methods. The universe of the research is Galip Demirel secondary school (80 teachers), Barguzu secondary school (40 teachers), Farabi secondary school (44 teachers), Recai Kutan secondary school (53 teachers), Cahide Nebioğlu secondary school (43 teachers), Abdulkadir Access Secondary School (50 teachers), Biruni Secondary School (31 teachers) and Abdulhamihan Secondary School (71 teachers) are a total of 412 teachers. The sample of the research is 200 teachers who were reached from the universe by random sampling method. The data collection tool of the research consists of two parts. In the first part, there are 6 questions asked to determine the demographic characteristics of the teachers participating in the research. In the second part, there is the "Melbourne Decision-Making Scale". Research data were made with SPSS 24.0 statistical data evaluation program. In order to determine the statistical significance between the dependent and independent variables of the study, t-test and ANOVA test were performed. The level of significance in the study was taken as p=0.05.

As a result of the research, it was determined that school principals use careful decision-making style according to the opinions of the teachers, and that they can take their decisions objectively without making any distinctions based on their different personal characteristics.

Keywords: Education, School Principal, Teacher

1. GİRİŞ

Karar verme, insanların günlük yaşamlarında karşılaşmış oldukları problemleri çözmek adına yerine getirmeleri gereken bir görev olarak görülmektedir (Kıral, 2015). Türk Dil Kurumu Sözlüğünde karar, "Bir iş veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı", karar vermek ise karşılaşılan bir sorunu kesin bir yargıya bağlamak olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Bu tanımlardan hareketle karar vermenin eylemler bütününden oluşan bir süreci ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Karar verme stili, karar verme için genel bir model veya bireyin karar verme stilini algılamının ve ona yanıt vermenin tipik bir yoludur. Bireyler karar verme süreçlerinde dikkatli, kaçınma, erteleme ve panik gibi karar verme tarzlarını kullanırlar (Wang vd., 2019).

Bireyin karar verme stili, her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. Karar verme stilini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bireyin kişisel ve sosyal koşulları karar verme tarzını etkileyebilmektedir. Bireyin karar verme stili, yaş, cinsiyet gibi kişisel özelliklerinin yanında karşı karşıya kaldığı durum ve olaya göre de değişebilmektedir (Geisler ve Allwood, 2018).

Eğitim kurumu yöneticileri de günlük çalışma rutinleri içerisinde pek çok farklı durumla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durumlar karşısında okul müdürlerinin en uygun ve etkin kararı vermeleri gerekmektedir (Mulford, 2003). Değişimin doğası, okul yöneticilerinin hızı, belirlenen hedeflere ulaşma isteği ve zorunluluğu karar verme sorunlarını ortaya çıkarmaktadır (Yıldız, 2012). Yönetici, organizasyonun belirtilen hedeflerine ulaşmak için

kaynakların koordineli, verimli ve etkin kullanımı yoluyla kararlar alan ve süreci yöneten kişidir (Sarioğlu Uğur ve Uğur, 2014).

Sosyal ve kültürel yapılarda, ekonomilerde, teknolojilerde, bilimsel buluşlarda ve toplumsal gelişmede meydana gelen sürekli ve hızlı değişim ve gelişmeler nedeniyle okullar yeniden yapılandırılmakta ve bu eğitim kurumları ve eğitim yöneticileri yeni beklentiler yaratmaktadır (Parlar, 2012). Bu gelişmeler okul yöneticilerinin işini kolaylaştırıyor gibi görünse de yöneticilerin daha fazla sorumluluk almasını gerektiren durumları ortaya çıkarmaktadır. Bu artan sorumluluklar ve beraberinde artan sayıda karar verme durumu, öğrenciler, öğretmenler ve veliler üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu nedenle karar verici olarak yöneticilerin kendi karar verme tarzlarını belirlemeleri ve doğru, zamanında ve etkin kararlar almaları çok önemlidir (Karasel Ayda vd., 2018).

Bu çalışmada okul müdürlerinin karar verme stilleri öğretmen görüşlerine göre incelenmiştir. Çalışmada ele alınan karar verme stilleri; dikkatli karar verme, kaçınan karar verme, erteleyici karar verme ve panik karar verme stilleridir.

Dikkatli karar verme stili, kararın verilmesinden önce ilgili olan bilginin dikkatli bir şekilde aranması ve seçeneklerin de dikkatli bir biçimde değerlendirilmesi sonrasında seçim yapılmak suretiyle karar verilmesini ifade etmektedir. Kaçınan karar verme stilinde; karar vermeden kaçınmakta olan bireyler diğer insanların karar almasını beklemektedirler. Bu durum onlar için sorumluluğu başkasına devretmek anlamına gelmektedir. Bu şekilde karar alma davranışı sergilemekte olan bireyler değişime açık değildir, yeni fikirlere karşı daha az duyarlı olmaktadır. Sosyal ilişkilerde isteksiz ve kararsız davranan bu bireyler, risk almaktan hoşlanmazlar, insanlarla olan ilişkilerinde mesafeli olmaktadır. Tutarsız davranan kaçınan karar vericiler, sorunları ötelemeyi, bir sorun karşısında hızlı bir şekilde pes etmeyi tercih etmektedirler (Üngüren, 2011). Erteleyici karar verme stilini kullanan kişiler, karar verme sürecini geciktirir, kararları erteler veya kararları beklemeye alarak kararını sebepsiz yere ertelemeye çalışmaktadırlar. Panik karar verme stilini kullanan kişiler, kendilerini zaman baskısı altında hissettikleri için düşünmeden acele ederek çözüm bulmaya çalışmaktadırlar (Deniz, 2002).

Yapılan çalışmalarda okul müdürlerinin karar verme stillerinin farklılık gösterdiği ve okul müdürlerinin karar verme stillerinin kişisel özelliklerine göre farklılaştığı belirlenmiştir. Yıldız (2012), okul müdürlerinin en az tercih ettikleri karar verme stilinin Kendiliğinden Anlık Karar Verme Stili olduğunu belirlemiş, okul müdürlerinin karar verme stillerinde; Yaş, Mesleki Kıdem ve Yöneticilikteki kıdemlerinin etkili olduğunu tespit etmiştir. Ölçüm (2015) yaptığı araştırmada okul müdürlerinin en az kaçınan karar verme en çok da rasyonel karar verme stilini kullandıklarını ve okul müdürlerinin karar verme stillerinde cinsiyet, yaş, kıdem, medeni durum gibi demografik değişkenlerin etkili olduğunu belirlemiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; okul müdürlerinin karar verme stillerinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmalarda öğretmenlerin görüşlerinin alındığı çalışmalar oldukça az sayıda (Temur, 2012; Hariri ve vd., 2016), okul müdürlerinin karar verme stillerinin çoğunlukla okul müdürlerinin kendi görüşlerine göre belirlendiği görülmektedir. Okul müdürlerinin aldıkları kararlar, farklı bir anlatımla karar verme stilleri tüm eğitim paydaşlarını ilgilendirmektedir. Okul müdürlerinin aldıkları kararlardan en çok etkilenen grup olarak öğretmenlerin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Okul müdürlerinin karar verme stilleri hakkında kendi görüşleri önemli olmakla birlikte başkasının gözünden okul müdürlerinin karar verme stillerinin nasıl olduğunun belirlenmesi daha objektif bulguların ortaya çıkmasını sağlayabilecektir. Bu düşünceden hareketle araştırmada okul müdürlerinin karar verme stillerinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde çalışmada, öğretmenlerin görüşlerine göre okul müdürlerinin karar verme stilleri öğretmenlerin cinsiyet, medeni durum, branş, eğitim durumu, mesleki kıdem ve mevcut okuldaki görev süresi değişkenine göre istatistiksel olarak farklılaşma durumu incelenmiştir.

2. KARAR VERME

Karar verme, mevcut imkân ve koşullara göre amaca ulaşmak için gerçekleştirilebilecek çeşitli eylemler arasından uygun olanı seçmektir. Karar verme, çeşitli durumlarda seçim yapma ve seçim yapma ile ilgili bilişsel ve davranışsal çabaların toplamıdır (Avşaroğlu, 2007). Karar verme, insanlar için temeldir ve yaşamın her yönünü etkilemektedir. Araştırmalar, üretken ve başarılı insanların daha iyi kararlar aldıklarını ve olumlu sosyal hedeflere ulaştıklarını göstermektedir (Siebert, 2021).

Karar verme davranışı; bu davranış, bireyin karar vermeyi gerektiren bir durumun farkına varması ve kararı ne zaman ve nasıl vereceğini planlamasıyla başlamaktadır. Kararlar, kişisel ihtiyaç nesnesine yol açabilecek birçok seçenek olduğunda problem çözme eylemleri olarak ifade edilmektedir. Karar verme süreci, hedeflerin belirlenmesi ve problemlerin çözümüne yönelik alternatif yaklaşımların değerlendirilmesi gibi bilişsel süreçleri içermektedir (Abubakar vd., 2019).

Toplum içerisinde günlük faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde karşılaşılan alternatiflerin içinden seçim yapmak gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında toplumun ya da içerisinde bulunulan sosyal gurubun amaçlarına uygun olarak kaynakların verimli kullanılması, bireylerin yetenek ve becerilerine göre bir işe yönlendirilmesi, çıktılarının

örgüt yararını en üst düzeyde gözeterek tekrardan kaynak olarak dönüşümünün sağlanması için yapılması gereken seçimlerin sonucunda verilen kararlar planlamanın da temelini oluşturmaktadır. Alınan kararların toplum içindeki planlamaları zincirleme olarak etkileyeceğini göz önünde tutulduğunda karar verme davranışının önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Ejimbabo, 2015).

Hayatın her anında farklı önem derecelerinde kararların verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle karar verme ilk bakışta karmaşık bir süreç olarak görülmeyebilir. Ancak yapılan çalışmalarda bireylerin karar verme sürecinde kendilerini güçsüz hissettiklerini ve bu yüzden etkili bir karar vermek için gerekli olan faktörler üzerine düşünülmesinin yardımcı olunacağı gösterilmiştir (Lerner vd., 2014).

Karar verme sürecinin belirleyicilerini anlamının önemi, farklı alanlardaki araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bireysel farklılıklar analiz edilirken bireysel karar verme tarzlarının incelenmesine konu olmuştur (Taşdelen, 2001). Yönetim araştırmasında, karar verme kavramı bir seçimi ifade etmektedir. Karar verme kavramı, bireyin ulaşmak istediklerine ilişkin farklı yollar ve olanaklar arasında yapacağı seçimlerdir; zihinsel, duygusal ve fiziksel süreçler nedeniyle uygun görülen çareleri ve seçimleri ifade etmektedir. Bir yöneticinin bir sorun veya fırsatta yaptığı seçim bir "karar"dır ve durum yönetimin temeli olarak görülmektedir. Yöneticiler, organizasyonun amacına uygun alternatifler önermek ve seçmek için ellerindeki fırsatlardan ve araçlardan tam olarak yararlanmalıdır (Arend, 2020).

Kararsızlık ise, bir yöneticinin temel görevlerini yerine getirememesi olarak kabul edilen seçim yapamamak anlamına gelmektedir. İyi ya da kötü, doğru ya da yanlış kararlar vermek, temelde seçim yapmak demektir. "Karar verme" kavramı bir süreci ifade eder ve "karar" sürecin sonunda elde edilen sonuçtur. Yöneticiler, organizasyonun olanaklarına ve çıkarlarına dayalı olarak süreçte uygun alternatifler belirlemiş olsalar da, bu karar her zaman mükemmel değildir (Luck, 2009).

3. KARAR VERME STİLLERİ

Karar verme sürecinde bazı stiller kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Bu stiller bireyin kişilik özelliklerine göre şekillenmektedir. Bu stiller bilişsel ve davranışsal olarak gözlemlenebilir. Bireyler farklı karar verme stilleri kullanmaktadırlar. Karar verme stili; bir problem hakkında karar verirken kişinin yaklaşımı, tepkileri ve eylemleri olarak tanımlanabilir. Karar verme tarzını belirlerken; sosyal bağlam etkili olabileceği gibi, bireyin ailesine, arkadaşlarına ve çevreye karşı sorumluluk duygusu da etkili olabilir ve bu da aldığı kararları etkilemektedir (Del Campo vd., 2016).

Scott ve Bruce (1995), yaptığı sınıflandırmada karar vermeyi çeşitli alternatiflerin bütünü olarak görmekte, öğrenilmiş davranış olarak tanımlamaktadır. Ona göre karar verme beş biçimde olmaktadır;

- ✓ *Mantıklı karar verme:* Kişilerin kararlarını vermeden önce karar verecekleri konu ile ilgili araştırma ve incelemeler yaparak alternatifler arasından en uygununu seçmelerini ifade etmektedir.
- ✓ *Sezgisel karar verme:* Bireylerin karar alma sürecinde tecrübelerine dayanan sezgi ve hislerini kullanmaları ve kararlarını bu yolla almalarını ifade etmektedir.
- ✓ *Bağımlı karar verme:* Bu stilde bireyler kendi başlarına karar almaktan kaçınmakta, başkalarının yönlendirmesiyle karar almaktadırlar.
- ✓ *Çekingen karar verme:* Bu stil karar alıcılar, karar almaktan kaçınma eğilimi içerisinde olmaktadır.
- ✓ *Kendiliğinden karar verme:* Kendiliğinden karar veren bireyler o an yaşananlara göre kararını vermekte, başkasına bağlı hareket etmemektedirler.
- ✓ Dinklage (1967) ise bireylerin karar verme stillerini sekiz ayrı stilde olacağını belirtmiştir. Bunlar;
- ✓ *İçsel davrananlar:* Bu bireyler kararlarını alırken kendi istek ve duygularını öne çıkartmaktadırlar. Düşündükleri ilk kararı hayata geçirme meylindedirler.
- ✓ *Kaderciler:* Bu bireyler, alınan kararlardan ziyade hayata kaderin yön verdiğini düşünmektedirler.
- ✓ *Boyun Eğenler:* Bu stilde karar veren bireyler, kendilerinin düşüncesinden çok başkalarının düşüncesine göre onların karar vermelerini beklemektedirler.
- ✓ *Erteleyenler:* Erteleme eğiliminde olan bireyler alacakları kararları daha sonraki dönemlere atarak karar almayı geciktirmektedirler.
- ✓ *Kendine eziyet edenler:* Bu stilde karar alan bireyler karar alırken çok ince ayrıntılara kadar düşünmekte ve kararlarını bu düşüncelerden sonra almaktadırlar.
- ✓ *Plan yapanlar:* Bu tarz karar veren bireyler, kendilerini belirli bir hedefe götürecek seçimleri sistematik olarak inceleyerek, arzularını mevcut imkanlarla dengeleyerek doğru seçimi yapmaya çalışmaktadırlar.
- ✓ *Sezgisel davrananlar:* Bireyin karar verme yaklaşımı bazen mistik, bazen de bilinçaltı arzulara bağlıdır.

- ✓ *Donup kalanlar*: Bu gruptaki bireyler; bir karar vermeleri gerektiğini bilirler ama ertelemeseler bile yapacak gücü bulamazlar, plan yapamazlar ve seçeneklerini düşünmekten kaçınırlar.

Deniz'e göre ise (2004) karar verme stilleri; dikkatli, çekinik, erteleyici ve panik karar verme stili olmak üzere dörde ayrılmaktadır:

- ✓ Dikkatli karar verme stilinde, bir karar vermeden önce bilgi arayın ve alternatifleri dikkatlice değerlendirdikten sonra seçim yapılmaktadır.
- ✓ Çekingen karar vermede; birey karar vermekten kaçınır ve kararları başkalarına devretme eğilimindedir.
- ✓ Erteleyici karar vermede; bireyler sebepsiz yere kararları uzatır ve ertelemektedirler.
- ✓ Panik kararlar verirken, bir durumla karşılaştıklarında düşünmeden hemen çözüm bulma eğilimindedirler.

Karar verme stilleri üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin kendi kişilikleri ve kişisel becerileri ile birleştiğinde karar vermede farklılaştırılmış bir yaklaşım kullandıklarını göstermektedir. Bu, karar verme yöntemlerini kullandıklarını göstermektedir (Turpin ve Marais, 2004).

4. KARAR VERME SÜREÇLERİ

Karar verme, basitten karmaşığa tüm hayatımızda önemli bir rol oynayan zihinsel bir süreçtir. Bu süreç, yapılması kolay olmayan karmaşık bir süreci içermektedir. Kişi karar vermek istediği birçok seçeneğin zihnini tarar ve istenen sonuca ulaşmak için hangi seçeneğin en iyi yol olduğunu belirlemeye çalışmaktadırlar (Kılcan ve Seyhan, 2019).

Karar vericiler, her adımı uygulamak için bir dizi adım ve stratejiden oluşan bir süreci izleyerek kararlar almaktadırlar. Her karar bir dizi faaliyet içermektedir. Her karar bir sürecin sonucudur. İnsanlar belirli bir durumda karar verirken dört temel süreci kullanırlar: bir hedef belirlemek, bu hedefe ulaşmanın bir veya daha fazla yolunu düşünmek, fikirleri değerlendirmek ve hedefe ulaşmanın en iyi yolu olduğuna inanılan fikirleri uygulamaktır (Amiri, 2021).

Mincemoyer ve Perkins (2003) ise, kapsamlı bir karar verme literatür taramasıyla karar verme sürecinin faktörlerini şu şekilde belirlemiştir:

- ✓ Problemin tanımlanması,
- ✓ Alternatiflerin üretilmesi,
- ✓ Seçimlerin risk ve sonuçların belirlenmesi,
- ✓ Alternatifin seçilmesi, 5. Değerlendirme.

Mettas (2011) ise, farklı araştırmacılar tarafından elde edilen verilere dayanarak, uygun bir çözüm belirlemek için kullanılacak bir dizi adım belirledi. Tespit ettiği bu adımları deneysel çalışmaları sırasında kurguladığı senaryolar üzerinden açıklamıştır. Ona göre karar verme sürecinin adımları şu şekildedir:

- ✓ Problemi Belirleme
- ✓ Kriterleri Belirlemek
- ✓ Kriterlerin Ağırlığı
- ✓ Alternatif Üretmek
- ✓ Her Bir Alternatifi Her Bir Kritere Göre Derecelendirme
- ✓ En Uygun Kararı Hesaplamak

Karar vermeyi, demokratik vatandaşlık perspektifi ile ele alan Ochoa Becker (2012), karar verme sürecinin, bireylerin karmaşık sorunları nasıl çözeceklerini anlamalarını içeren karmaşık bir süreç olduğuna dikkat edilmelidir. Bireyler genellikle karmaşık ve tartışmalı konularda doğru ve güvenilir pozisyonları desteklemek için kanıt olarak kullandıkları bilgilerin önemini ve doğruluğunu değerlendirmelidir. Demokratik bir vatandaş olarak karar verme süreçlerinin adımların şu aşamalarla belirlenir:

- ✓ Konuyu belirlemek,
- ✓ Konuyla ilişkili bilgileri toplamak,
- ✓ Bilgilerin güvenilirliği için iddiaların doğruluğunu test etmek,
- ✓ Karara rehberlik etmesi gereken değerleri belirlemek ve seçmek,
- ✓ Desteği hak eden davranışlar ve kamu politikalarını güçlendirmek,
- ✓ Kamu kurumu için adayları seçmek,

- ✓ Bir durumu çözmek için gerekli olan davranışı seçmek.

Yukarıdaki karar verme süreci ve adımları incelendiğinde, bazı farklılıklar olsa da sürecin ortak bir temele dayandığı görülmektedir. Bu durumda araştırmacıların adım sayıları farklı olsa da karar verme sürecinin ortak adımları içerdiği söylenebilir (Demirtaş Nemli, 2018).

5. İYİ KARARIN NİTELİKLERİ

Karar verirken, kararın amacına ulaşması için özen gösterilmelidir. Hata oranını minimumda tutmak ve dikkatli olmak ve kayıpları azaltmak önemlidir. Politika yapıcılar iyi kararlar vermelidir.

Hedeflerinize ve hedeflerinize ulaşırsanız, iyi bir karar bir karardır. İyi bir karar için dört temel koşul vardır (İmrek, 2003):

- ✓ Kararlar geçerli olmalı Alınan kararlar doğru olmalıdır. Karar, problem çözücü nitelikte olmalıdır. Bireyi rahatsız eden problemin ortadan kalkması gerekir ki problem bir daha bireyin başına gelmesin. Karar verirken farklı referanslara başvurmak verimliliği arttıracaktır.
- ✓ Karar verme etkili olmalıdır Karar verme ve uygulama aşamalarında gerçekleşebilir. Tüm maliyetler "öngörülebilir" olmalıdır. Her kararın finansal ve psikolojik maliyetleri vardır. Kararın sonucuna göre tahminler yapılmalıdır. Rasyonel olmak demektir.
- ✓ Kararlar uygulanabilir olmalıdır Bir kararın uygulanabilirliği, kararın kalitesini (değerini) artırır veya azaltır. Karar vermenin gerçekliği, nitelikli karar verme, karar vermenin uygulanabilirliğini ve kabul edilebilirliğini arttıracaktır. Uygulanmayacak kararlar alınmamalıdır. Uygulama sırasında eksiklikler ve aksaklıklar görülebilmekte, kararların düzeltilmesi gerektiği hissedilebilmekte ancak bir karar verilmişse uygulanması gerekmektedir.
- ✓ Kararlar zamanında alınmalı Kararlar öngörülen süre içinde alınmalıdır. Hızlı değil, öngörülen sürede karar vermek ve zorunlu bir sebep olmadıkça kararı geciktirmemek önemlidir.

Kararın, iyi bir karar olarak nitelendirilebilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar (Alver, 2003):

- ✓ İyi bir karar belirlenmiş olan amaca ulaştıran karardır.
- ✓ Kararın sorun çözücü, rahatsız eden etkenleri ortadan kaldırması veya istekleri yerine getirici özellikte olması önemlidir
- ✓ İyi bir karar acele edilmeden ve geciktirilmeden alınmalıdır. En iyi karar zamanında verilen karardır.
- ✓ İyi bir karar minimum masrafla en iyi sonucu getiren karardır.
- ✓ İyi bir karar gerçekçidir.
- ✓ İyi bir karar zaman kaybetmeden uygulamaya konulan ve sonucu alınan karardır.

6. KARAR VERME SÜRECİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Örgütsel karar verme sürecinin önemi göz önüne alındığında, bu sürecin birçok faktörden etkilenebileceği görülmektedir (Rubin ve Linturi, 2001). Bu faktörler, bireyler ve gruplar, organizasyonun yapısı (yapısal faktörler) ve organizasyonun çevresi olarak ikiye ayrılmaktadır.

Bireysel faktörler: Bir veya daha fazla karar vericinin kişiliğini, değerlerini, algılarını, tepkilerini ve tutumlarını ifade etmektedir. Karar verme sürecini etkileyen en önemli faktör yöneticinin kendisidir. Bu süreçte bir yöneticiyi diğer yöneticilerden ayıran ve farklı çözümlere yönelten unsurlara kişiliği denmektedir. Yöneticinin aile geçmişi, eğitimi ve bilgisi, karar verme sürecinde insan faktörlerini oluşturan alt başlıklar olarak görülebilir (Kurt, 2003). Bireysel veya toplu olarak karar verme sürecini başlatan ve tamamlayan kişidir. Bireyin karar verme sürecindeki karar verme stili; karar verilecek konuyla ilgili bilgi düzeyini, problem çözme becerilerini, deneyimini, kişiliğini, inançlarını ve rollerini etkilemektedir (Yılmaz ve Talas, 2010). İnsanlar bir durumla karşılaştıklarında karar verdiklerinde, konu hakkında çok az şey biliyorlarsa, kişisel özellikleri verilen kararlar üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olabilmektedir. Tersine olsaydı, yani sorun hakkında yeterli bilgiye sahip olsaydı, kişisel özelliklerin etkisi daha da azalacaktır (Özer, 2012). Bu durumda kişisel özellikler; yöneticinin kültürel yapısı, psikolojik ve sosyal durumu ile doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda bir yöneticinin eğitiminden ve tecrübesinden edindiği bilgi düzeyi ve kültürel değerler de karar verme sürecini etkileyebilir. Diğer bir deyişle, karar verme davranışında, olayları algılama, motivasyon, olayları anlama gibi bireysel psikolojik özelliklerin yanı sıra kişilerarası ilişkiler ve etkileşimler de sorgulanmaktadır (Yılmaz ve Talas, 2010).

Örgütsel Faktörler: Organizasyon yapısı, organizasyonel politikalar, uygulanan prosedürler ve stratejiler, organizasyonel kurallar ve çalışma koşulları, karar verme sürecini etkileyen organizasyonel faktörlerdir. Karar

vericiler, sahip oldukları fırsatları ve çalışma koşullarını göz önünde bulundurarak karar vermelidir. Bazı durumlarda, karar verici her şeyi göz önünde bulundursa da, karar verme aşamasına gelindiğinde, organizasyonel politikalar, prosedürler veya organizasyonel kurallar karar verilmesini engelleyebilir (Güney, 2011). Bir organizasyondaki karar verme süreci, organizasyonun değerleri ve hedefleri ile yakından ilgilidir. Çünkü her örgütün kendine özgü değerleri, amaçları, uygulamaları ve kısacası kendine özgü örgüt kültürü bulunmaktadır. Karar verme sürecinde başarılı olmak için yöneticiler, örgütteki bireysel değerleri ve kültürü gözden geçirmeli ve örgüte uygun bir karar verme yöntemi seçmelidir. Örgüt kültürü dikkate alınmadan verilen kararlar genellikle örgütte kargaşa yaratır ve etkili olmamaktadır (Tekin ve Ehtiyar, 2010). Bir organizasyondaki dinamiklerin karar verme süreci üzerinde etkisi vardır. Bu dinamiklerde bir organizasyondaki iletişim, kontrol, bilgi ve belge sunumu, hiyerarşi ve iş bölümü gibi unsurlar hesaplanabilmektedir (Baştuğ, 2006).

Çevresel Faktörler: Örgütsel kararlar ve davranışlar, örgüt içindeki ve dışındaki birçok faktör arasındaki etkileşimi dikkate alan modeller aracılığıyla oluşturulmaktadır. Yöneticilerin karar verirken iç ve dış faktörler arasındaki ilişkiyi anlamaları ve bu modele göre hareket etmeleri gerekmektedir (Sağır, 2006). Kişisel faktörlerin yanı sıra, yöneticilerin veya bireylerin karar verme sürecinde diğer etkili faktörler çevresel faktörlerdir. Çevreden bahsederken, kendilerini değil, bireyi veya organizasyonu çevreleyen tüm faktörleri ifade etmektedir. Bu bağlamda, kişi ve kuruluşların çevresi "ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve maddi" olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve fiziksel ortamların tümü, karar verme sürecinde bireylerin ve yöneticilerin karar verme davranışları üzerinde etkiye sahiptir (Yılmaz ve Talas, 2010). Karar vericiler ve organizasyonlar çevrelerinin alt sistemleridir. Çevresel faktörler, bir organizasyonu etkileyen dış faktörlerdir. Karar verme süreci, çevredeki bir fırsatın veya ihtiyacın tanınmasıyla başlar ve kuruluşun çevresel faktörleri nihai kararın değerlendirilmesi için temel oluşturur. Çevresel faktörlerin sürecin başından sonuna kadar etkili olduğu söylenebilir (Harrison ve Pelletier, 2000: 464).

7. YÖNTEM

7.1. Araştırmanın Modeli

Okul müdürlerinin karar verme stillerinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi amacıyla yapılan araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Tarama modeli, geçmişte olan ya da halen var olan bir durumu mevcut durumdaki hali ile betimlemeyi amaçlayan çalışmalarda tarama modeli kullanılmakta, var olan durumun bağımlı ve bağımsız değişkenler ile derinlemesine incelemeyi sağlamaktadır (Karasar, 2010).

7.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Malatya ilinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Galip Demirel ortaokulu (80 öğretmen), Barguzu ortaokulu (40 öğretmen), Farabi ortaokulu (44 öğretmen), Recai Kutan ortaokulu (53 öğretmen), Cahide Nebioğlu ortaokulu (43 öğretmen), Abdulkadir eriş ortaokulu (50 öğretmen), Biruni Ortaokulu (31 öğretmen) ve Abdulhamihan Ortaokulunda (71 öğretmen) görev yapmakta olan toplam 412 öğretmendir. Araştırmanın örnekleme ise evren içerisinde rastgele örneklem yöntemi ile ulaşılmış 200 öğretmendir (Tablo 1).

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	105	52,5
	Erkek	95	47,5
Medeni Durum	Evli	173	86,5
	Bekâr	27	13,5
Branş	Türkçe	107	53,5
	Matematik	30	15,0
	Sosyal Bilgiler	13	6,5
	Fen Bilimleri	22	11,0
	Diğer	28	14,0
Eğitim Durumu	Lisans	148	74,0
	Yüksek lisans	51	25,5
	Doktora	1	,5
Mesleki Kıdem	5 Yıdan az	3	1,5
	6-10 yıl	37	18,5
	11-15 yıl	43	21,5
	16-20 yıl	45	22,5
	21 yıl ve üzeri	72	36,0
Mevcut Okuldaki Görev Süresi	5 Yıdan az	114	57,0
	6-10 yıl	62	31,0
	11-15 yıl	16	8,0
	16-20 yıl	4	2,0
	21 yıl ve üzeri	4	2,0
	Toplam	200	100,0

Araştırmaya katılan öğretmenlerden %52,5'i kadın, %86,5'i evli, %53,5'inin branşı Türkçe, %74'ü lisans mezunu, %36'sının mesleki kıdemi 21 yıl ve üzeri, %57'sinin ise mevcut okuldaki görev süresi 5 yıldan azdır.

7.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla sorulmuş 6 soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise “Melbourne Karar Verme Ölçeği” bulunmaktadır.

Melbourne Karar Verme Ölçeği iki kısma ayrılmaktadır. I. kısım: Karar vermede özsaygıyı (kendine güven) belirlemeyi amaçlamaktadır. II. Kısım ise 22 maddeden oluşmakta ve karar verme stillerini ölçmektedir. Dört alt faktörü bulunmaktadır (Deniz, 2004).

Dikkatli Karar Verme Stili: Bu faktör altı madde (2, 4, 6, 8, 12, 16) ile ifade edilmiştir.

Kaçıngan Karar Verme Stili: Bu faktör altı madde (3,9, 11, 14, 17, 19) ile ifade edilmiştir.

Erteleyici Karar Verme Stili: Bu faktör, beş madde (5, 7, 10, 18, 21) ile ifade edilmiştir.

Panik Karar Verme Stili: Bu faktör, beş madde (1, 13, 15, 20, 22) ile ifade edilmiştir.

Çalışmada da ölçeği Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,79 olarak bulunmuştur.

7.4. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS 24.0 istatistiksel veri değerlendirme programı ile yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veri setinin normallik durumunun belirlenmesi amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Araştırma veri setinin Normallik Analizi

	Ort.	ss.	Min-Max	Çarpıklık	Basıklık
Karar Vermede Özsaygı	1,98	0,22	1,00-6,00	0,049	0,603
Dikkatli Karar Verme	2,51	0,50	1,00-6,00	-0,945	0,075
Kaçıngan Karar Verme	1,38	0,38	1,00-6,00	1,049	1,469
Erteleyici Karar Verme	1,40	0,45	1,00-5,00	1,294	1,493
Panik Karar Verme	1,43	0,42	1,00-6,00	0,991	0,761

Yapılan çarpıklık ve basıklık analizi sonucunda Melbourne Karar Verme Ölçeği tüm alt boyutlarında çarpıklık ve basıklık değerlerinin -0,945 ile 1,493 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.500 ile +1.500 arasında olması dağılımın normal olduğunu ifade etmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Elde edilen değerler incelendiğinde dağılımın normal olduğu görülmüş ve veri setinin analizinde parametrik testler yapılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen veri setinin güvenilirlik analizi için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Araştırmaya katılanların demografik özelliklerinin dağılımını tespit etmek amacıyla yüzde ve frekans değerleri hesaplanmıştır. Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık durumunun tespit edilmesi amacıyla t Testi ve ANOVA testi yapılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi $p=0.05$ olarak alınmıştır.

8. BULGULAR

Araştırma sonucunda elde edilen okul müdürlerinin karar verme stillerine ilişkin öğretmenlerin Melbourne Karar Verme Ölçeğinde yer alan maddelere vermiş oldukları cevaplar, öğretmenlerin demografik özelliklerine göre ölçeğin alt boyutları arasındaki istatistiksel olarak anlamlılık durumu analiz edilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizi

	Cinsiyet	N	Ort.	Ss	t	p
Karar Vermede Özsaygı	Kadın	105	1,965	0,215	-,737	0,462
	Erkek	95	1,988	0,223		
Dikkatli Karar Verme	Kadın	105	2,491	0,458	-,487	0,627
	Erkek	95	2,525	0,538		
Kaçıngan Karar Verme	Kadın	105	1,348	0,350	-1,444	0,150
	Erkek	95	1,425	0,405		
Erteleyici Karar Verme	Kadın	105	1,387	0,448	-,345	0,731
	Erkek	95	1,408	0,443		
Panik Karar Verme	Kadın	105	1,461	0,399	1,024	0,309
	Erkek	95	1,400	0,442		

Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerini analiz etmek amacıyla yapılan analizde; karar verme stilleri alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Alt boyut puan ortalamalarına bakıldığında karar vermede öz saygı, dikkatli karar verme, kaçıngan karar verme ve etkileyici karar verme alt boyutlarında erkek öğretmenlerin ortalamalarının kadın öğretmenlere göre daha yüksek olduğu, sadece panik karar verme alt boyutunda kadın öğretmenlerin ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Öğretmenlerin medeni durumlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizi

	Medeni Durum	N	Ort	Ss	t	p
Karar Vermede Özsaygı	Evli	173	1,984	0,212	1,398	0,164
	Bekâr	27	1,921	0,251		
Dikkatli Karar Verme	Evli	173	2,520	0,492	0,916	0,361
	Bekâr	27	2,426	0,531		
Kaçınan Karar Verme	Evli	173	1,384	0,366	-0,072	0,943
	Bekâr	27	1,389	0,456		
Erteleyici Karar Verme	Evli	173	1,388	0,452	-0,688	0,492
	Bekâr	27	1,452	0,398		
Panik Karar Verme	Evli	173	1,402	0,405	-2,564	0,011
	Bekâr	27	1,622	0,475		

Öğretmenlerin medeni durumlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; karar verme alt boyutlarında sadece panik karar verme alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, diğer alt boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Karar vermede öz saygı ve dikkatli karar verme alt boyutunda evli öğretmenlerin ortalamaları daha yüksek iken, kaçınan karar verme, erteleyici karar verme ve panik karar verme alt boyutlarında bekâr öğretmenlerin alt boyut puanları daha yüksektir.

Tablo 5. Öğretmenlerin branşlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizi

	Branş	N	Ort	Ss	F	p
Karar Vermede Özsaygı	Türkçe	107	1,973	0,242	0,604	0,660
	Matematik	30	2,011	0,239		
	Sosyal Bilgiler	13	2,026	0,117		
	Fen Bilimleri	22	1,939	0,123		
	Diğer	28	1,953	0,197		
	Toplam	200	1,976	0,218		
Dikkatli Karar Verme	Türkçe	107	2,552	0,466	2,965	0,021
	Matematik	30	2,589	0,494		
	Sosyal Bilgiler	13	2,169	0,531		
	Fen Bilimleri	22	2,312	0,469		
	Diğer	28	2,559	0,551		
	Toplam	200	2,507	0,497		
Kaçınan Karar Verme	Türkçe	107	1,450	0,355	3,294	0,012
	Matematik	30	1,395	0,470		
	Sosyal Bilgiler	13	1,205	0,334		
	Fen Bilimleri	22	1,182	0,299		
	Diğer	28	1,363	0,366		
	Toplam	200	1,384	0,378		
Erteleyici Karar Verme	Türkçe	107	1,421	0,441	1,250	0,291
	Matematik	30	1,420	0,557		
	Sosyal Bilgiler	13	1,539	0,276		
	Fen Bilimleri	22	1,236	0,394		
	Diğer	28	1,343	0,414		
	Toplam	200	1,397	0,445		
Panik Karar Verme	Türkçe	107	1,527	0,409	3,974	0,004
	Matematik	30	1,413	0,455		
	Sosyal Bilgiler	13	1,215	0,404		
	Fen Bilimleri	22	1,236	0,267		
	Diğer	28	1,343	0,445		
	Toplam	200	1,432	0,420		

Öğretmenlerin branşlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; karar verme alt boyutlarından dikkatli karar verme, kaçınan karar verme ve pratik karar verme alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, karar vermede öz saygı ve etkileyici karar verme alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 6. Öğretmenlerin eğitim durumlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizi

		N	Ort	Ss	F	p
Karar Vermede Özsaygı	Lisans	148	1,989	0,228	1,182	0,309
	Yüksek lisans	51	1,935	0,188		
	Doktora	1	2,000	.		
	Toplam	200	1,976	0,218		
Dikkatli Karar Verme	Lisans	148	2,522	0,497	4,863	0,009
	Yüksek lisans	51	2,495	0,456		
	Doktora	1	1,000	.		
	Toplam	200	2,507	0,497		
Kaçınan Karar Verme	Lisans	148	1,369	0,365	10,171	0,000

	Yüksek lisans	51	1,398	0,350		
	Doktora	1	3,000	.		
	Toplam	200	1,384	0,378		
Erteleyici Karar Verme	Lisans	148	1,370	0,460	7,489	0,001
	Yüksek lisans	51	1,443	0,331		
	Doktora	1	3,000	.		
	Toplam	200	1,397	0,445		
Panik Karar Verme	Lisans	148	1,396	0,410	8,954	0,000
	Yüksek lisans	51	1,506	0,389		
	Doktora	1	3,000	.		
	Toplam	200	1,432	0,420		

Öğretmenlerin eğitim durumlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; öğretmenlerin eğitim durumu ile dikkatli karar verme, kaçınan karar verme, erteleyici karar verme ve panik karar verme alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilirken, karar vermede öz saygı alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 8. Öğretmenlerin kıdemlerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizi

		N	Ort	Ss	F	p
Karar Vermede Özsaygı	5 Yıldan az	3	2,167	0,335	1,575	0,182
	6-10 yıl	37	1,995	0,223		
	11-15 yıl	43	2,015	0,223		
	16-20 yıl	45	1,971	0,228		
	21 yıl ve üzeri	72	1,937	0,198		
	Toplam	200	1,976	0,218		
Dikkatli Karar Verme	5 Yıldan az	3	2,610	0,535	1,258	0,288
	6-10 yıl	37	2,551	0,556		
	11-15 yıl	43	2,558	0,350		
	16-20 yıl	45	2,581	0,443		
	21 yıl ve üzeri	72	2,404	0,561		
	Toplam	200	2,507	0,497		
Kaçınan Karar Verme	5 Yıldan az	3	1,167	0,165	3,277	0,013
	6-10 yıl	37	1,275	0,289		
	11-15 yıl	43	1,361	0,415		
	16-20 yıl	45	1,322	0,349		
	21 yıl ve üzeri	72	1,503	0,393		
	Toplam	200	1,384	0,378		
Erteleyici Karar Verme	5 Yıldan az	3	1,333	0,306	3,573	0,008
	6-10 yıl	37	1,232	0,348		
	11-15 yıl	43	1,377	0,479		
	16-20 yıl	45	1,329	0,367		
	21 yıl ve üzeri	72	1,539	0,484		
	Toplam	200	1,397	0,445		
Panik Karar Verme	5 Yıldan az	3	1,200	0,000	2,335	0,057
	6-10 yıl	37	1,260	0,439		
	11-15 yıl	43	1,498	0,381		
	16-20 yıl	45	1,476	0,380		
	21 yıl ve üzeri	72	1,464	0,446		
	Toplam	200	1,432	0,420		

Öğretmenlerin görev yapma sürelerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; öğretmenlerin kıdem süreleri ile kaçınan karar verme ve erteleyici karar verme alt boyunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunurken, karar vermede özsaygı, dikkatli karar verme ve panik karar verme alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 9. Öğretmenlerin Mevcut Okuldaki Görev Sürelerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizi

		N	Ort	Ss	F	p
Karar Vermede Özsaygı	5 Yıldan az	114	1,982	0,228	0,307	0,873
	6-10 yıl	62	1,978	0,228		
	11-15 yıl	16	1,927	0,136		
	16-20 yıl	4	2,000	0,139		
	21 yıl ve üzeri	4	1,918	0,165		
	Toplam	200	1,976	0,218		
Dikkatli Karar Verme	5 Yıldan az	114	2,578	0,431	5,327	0,000
	6-10 yıl	62	2,520	0,516		
	11-15 yıl	16	2,022	0,518		
	16-20 yıl	4	2,583	0,554		
	21 yıl ve üzeri	4	2,165	0,838		
	Toplam	200	2,507	0,497		
Kaçınan Karar Verme	5 Yıldan az	114	1,381	0,376	2,338	0,057

	6-10 yıl	62	1,406	0,340		
	11-15 yıl	16	1,188	0,271		
	16-20 yıl	4	1,625	0,459		
	21 yıl ve üzeri	4	1,708	0,886		
	Toplam	200	1,384	0,378		
Erteleyici Karar Verme	5 Yıldan az	114	1,430	0,449	1,417	0,230
	6-10 yıl	62	1,303	0,386		
	11-15 yıl	16	1,463	0,472		
	16-20 yıl	4	1,350	0,444		
	21 yıl ve üzeri	4	1,700	0,902		
	Toplam	200	1,397	0,445		
Panik Karar Verme	5 Yıldan az	114	1,474	0,417	1,255	0,289
	6-10 yıl	62	1,390	0,391		
	11-15 yıl	16	1,263	0,370		
	16-20 yıl	4	1,400	0,432		
	21 yıl ve üzeri	4	1,600	0,952		
	Toplam	200	1,432	0,420		

Öğretmenlerin mevcut okullarındaki görev yapma sürelerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; öğretmenlerin mevcut okullarındaki görev yapma süreleri ile dikkatli karar verme alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, karar vermede özsaygı, kaçınan karar verme, erteleyici karar verme ve panik karar verme alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

9. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada öğretmenlerin görüşlerine göre okul müdürlerinin karar verme stilleri incelenmiştir. Okul müdürlerini aldıkları kararlar, okul personelini, öğrencileri, velileri ve özellikle de öğretmenleri ilgilendirmektedir. Öğretmenler okul müdürleri tarafından alınan kararların uygulayıcısı olmaktadır ve okul müdürü tarafından alınan kararların uygulama sonuçlarını yakından takip edebilmektedirler. Bireylerin kararları algılama düzeyleri bireysel özelliklerine göre farklılaşmaktadır (Geisler ve Allwood, 2018). Araştırmada öğretmenlerin demografik özelliklerine okul müdürlerinin karar verme stili algılarının istatistiksel olarak farklılaşma durumu incelenmiştir.

Bireylerin Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerini analiz etmek amacıyla yapılan analizde; karar verme stilleri alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Temur (2012), öğretmenlerin algılarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerini belirlemek amacıyla yaptığı araştırmada, öğretmenlerin cinsiyetleri ile kaçınan karar verme alt boyut arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğunu, diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunmadığını tespit etmiştir. Tekin (2018), okul müdürlerinin karar verme stillerini tespit etmek amacıyla yapmış olduğu araştırmada, cinsiyet değişkeni ile dikkatli karar verme alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını, diğer alt boyutlarda ise istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunduğunu tespit etmiştir. Erkek öğretmenlerin cevapları, okul müdürlerinin dikkatli karar verme stilini kullandığında yoğunlaşırken, kadın öğretmenlerin cevapları ise okul müdürlerinin panik karar verme stilini kullandığında yoğunlaşmaktadır. Erkek ve kadın öğretmenlerin görüşlerindeki bu farklılık, öğretmenlerin okul müdürlerinin kararlarından olan beklentilerinin farklılaşmasından kaynaklanabilmektedir. Kadın öğretmenler okul müdürlerinin aldıkları kararlarda pozitif ayrımcılık bekleyebilirlerken, erkek öğretmenlerin bu tarz bir beklentilerinin olmaması ya da alınan kararların kendilerine yönelik olması gibi sebeplerle onların okul müdürlerinin kararlarını dikkatli karar verme stilinde alıyor olduğu kanısı oluşturabilmektedir.

Öğretmenlerin medeni durumlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; karar verme alt boyutlarında sadece panik karar verme alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, diğer alt boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Karar vermede öz saygı ve dikkatli karar verme alt boyutunda evli öğretmenlerin ortalamaları daha yüksek iken, kaçınan karar verme, erteleyici karar verme ve panik karar verme alt boyutlarında bekâr öğretmenlerin alt boyut puanları daha yüksektir. Tekin (2018) yapmış olduğu araştırmada medeni durum değişkeni ile karar verme stili alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir. Araştırmada evli ve bekâr öğretmenlerin okul müdürlerinin dikkatli karar verme stilini kullandığında yoğunlaştıkları görülmektedir. Bekâr öğretmenler, evli öğretmenlere göre daha az aile sorumluluğu duygusu yaşayabilmekte olmalarından dolayı, okul müdürü tarafından alınan kararlar konusunda beklentileri farklılaşabilmektedir. Buna karşın her iki guruptaki öğretmenlerin okul müdürlerinin karar alma stili olarak aynı cevapta yoğunlaşmaları okul müdürleri tarafından alınan kararlarda eli ve bekar olarak bir ayrımın yapılmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Öğretmenlerin branşlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; karar verme alt boyutlarından dikkatli karar verme, kaçınan karar verme ve pratik karar verme alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, karar vermede öz saygı ve etkileyici karar verme alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Yıldız (2012), ilköğretim okulu yöneticilerinin karar verme stillerini tespit etmek amacıyla yapmış olduğu araştırmada branş değişkeni ile karar verme stili alt boyutları arasında istatistiksel bir farklılık tespit etmiştir. Branş değişkenine göre öğretmenlerin görüşlerine bakıldığında okul müdürlerinin dikkatli karar verme stilini

kullandıkları şeklindeki algının yoğun olduğu görülmektedir. Buna göre okul müdürlerinin aldıkları kararlarda branş farklılıklarını dikkate almadan, her branşa gerektirdiği şekilde kararlar alıyor olduklarını belirtmek mümkündür.

Öğretmenlerin eğitim durumlarına göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; öğretmenlerin eğitim durumu ile dikkatli karar verme, kaçınan karar verme, erteleyici karar verme ve panik karar verme alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilirken, karar vermede öz saygı alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Tekin (2018) yapmış olduğu araştırmada eğitim durumu değişkeni ile karar verme stili alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir. Eğitim durumu değişkenine göre öğretmenlerin okul müdürlerinin dikkatli karar verme stilini yoğunlukla kullandıkları görülmektedir. Bu sonuca göre de okul müdürlerinin aldıkları kararlarda öğretmenlerin eğitim durumundaki farklılıkları göz önüne almadan objektif kararlar aldıkları söylenebilir.

Öğretmenlerin görev yapma sürelerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; öğretmenlerin kıdem süreleri ile kaçınan karar verme ve erteleyici karar verme alt boyunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunurken, karar vermede özsaygı, dikkatli karar verme ve panik karar verme alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Temur (2012), yaptığı araştırmada öğretmenlerin kıdemleri ile dikkatli karar verme ve kaçınan karar verme alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit ederken, diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunmadığını belirlemiştir. Yıldız (2012), yapmış olduğu araştırmada görev yapma süresi ile karar verme stili alt boyutları arasında istatistiksel bir farklılık tespit etmemiştir. Görev yapma sürelerine göre okul müdürleri en çok dikkatli karar verme stilini kullanmaktadırlar. Öğretmenlerin kıdemlerine göre bakıldığında 5 yıldan az kıdem süresi olan öğretmenlerin verdikleri cevapların ortalamasının en yüksek, 21 yıl ve üzeri kıdem süresi olan öğretmenlerin verdikleri cevapların ortalamasının daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre okul müdürlerinin göreve yeni başlamış olan öğretmenlere göre daha dikkati kararlar aldıkları şeklinde yorumlanabilmektedir.

Öğretmenlerin mevcut okullarındaki görev yapma sürelerine göre okul müdürlerinin karar verme stillerinin analizinde; öğretmenlerin mevcut okullarındaki görev yapma süreleri ile dikkatli karar verme alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken, karar vermede özsaygı, kaçınan karar verme, erteleyici karar verme ve panik karar verme alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Yıldız (2012), yapmış olduğu araştırmada yöneticilik kıdemi ile karar verme stili alt boyutları arasında istatistiksel bir farklılık tespit etmemiştir. Mevcut okuldaki görev süresi değişkeninde göre de okul müdürleri yoğunlukla dikkatli karar verme stilini kullanmaktadırlar. Bu sonuçlara göre okul müdürlerinin okul içerisinde kararlar alırken, okula yeni gelmiş öğretmen ile daha eski dönemlerde okula gelmiş olan öğretmen arasında bir ayrım yapmadan karar alıyor olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine göre okul müdürlerinin karar alma stilleri konusundaki görüşlerine göre, okul müdürleri yoğunlukla dikkatli karar verme stilini kullanmakta, öğretmenlerin evli/bekar olma, branş, eğitim durumu, mesleki kıdem ve mevcut okuldaki görev sürelerine göre farklı kararlar almamakta, karar alırken objektif davranabilmektedirler.

Okul müdürlerinin aldıkları kararlar, öğretmenler de dahil olmak üzere okul personeli, öğrenci ve velilere yansıtacak sonuçlar doğurmaktadır. Okulun hedeflerine ulaşacak şekilde eğitim ve öğretime yoğunlaşılması, alınan kararlar ile yanlış bir etkilenmenin gerçekleşmemesi için okul müdürlerinin karar alma becerilerini geliştirecek hizmet içi eğitimlerin verilmesi yararlı olabilecektir.

Okul müdürlerinin karar verme stilleri birçok faktöre göre şekillenebilmektedir. Okul müdürlerinin karar alma stillerinin; farklı eğitim kademelerinde, farklı bölgelerde bulunan okullarda görev yapmakta olan okul müdürlerinin karar verme stillerinin belirlenmesi amacıyla yapılacak yeni çalışmalar ile bu konuda yapılacak eğitim çalışmalarına veri elde edilmesi açısından yararlı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abubakar, A. M., Elrehail, H., Alatailat, M. A., Elçi, A. (2019). Knowledge management, decision-making style and organizational performance. *Journal of Innovation & Knowledge*, 4(2), 104-114.
- Alver, B. (2003). Çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların empatik becerileri, karar verme stratejileri ve psikolojik belirtileri arasındaki ilişkiler. Doktora Tezi. Erzurum Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Amiri, F., Overbeek, S., Wagenaar, G., Stettina, C. J. (2021). Reconciling agile frameworks with IT sourcing through an IT sourcing dimensions map and structured decision-making. *Information Systems and e-Business Management*, 19(4), 1113-1142.
- Arend, R. J. (2020). Strategic decision-making under ambiguity: a new problem space and a proposed optimization approach. *Business Research*, 13(3), 1231-1251.

- Avşaroğlu, S. (2007). Üniversite öğrencilerinin karar vermede özsaygı, karar verme ve stresle başa çıkma stillerinin benlik saygısı ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Baştuğ, İ., (2006), Karar verme sürecinde sezginin önemi ve Türk merkezi yönetimindeki geçerliliği. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Del Campo, C., Pauser, S., Steiner, E., Vetschera, R. (2016). Decision making styles and the use of heuristics in decision making. *Journal of Business Economics*, 86(4), 389-412.
- Demirtaş Nemli, B. (2018). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilişsel karar verme becerilerinin geliştirilmesine yönelik bir model uygulaması. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Deniz, E. (2004). Üniversite öğrencilerinin karar vermede öz saygı, karar verme stilleri ve problem çözme yöntemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(15), 25-35.
- Deniz, M. E. (2002). Üniversite öğrencilerinin karar verme stratejileri ve sosyal beceri düzeylerinin ta-baskın ben durumları ve bazı özlük niteliklerine göre karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dinklage, L. B. (1967): Adolescent choice and decision-making, monograph 2 a, studies of adolescents in secondary schools. Harvard School of Education. Publications Office: Cambridge.
- Ejimabo, N. O. (2015). An approach to understanding leadership decision making in organization. *European Scientific Journal*, 11(11), 1-24.
- Geisler, M., Allwood, C. M. (2018). Decision-making competence, social orientation, time style, and perceived stress. *Frontiers in psychology*, 9, 1-11.
- Güney, S., (2007), Yönetim ve organizasyon. 2. Baskı, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Harrison, E. F., Pelletier, M. A. (2000). The essence of management decision. *Management Decision*, 38(7), 462-470.
- Karasel Ayda, N., Kaşot, N., Güneyli, A. (2018). Approaches of school administrators toward teachers with different types of human nature: the cyprus case. *Behavioral Sciences*, 8(66), 1-19.
- Kılcan, B. & Seyhan, O. (2019). Sosyal bilgilerde beceri eğitimi, B. Kılcan, B. Akbaba & B. Aksoy (Eds.). Karar verme içinde (s.336-366). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Kıral, E. (2015). Yönetimde karar ve etik karar verme sorunsalı. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(2), 73-89.
- Kurt, Ü. (2003), Karar verme sürecinde yöneticilerin kişilik yapılarının etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual review of psychology*, 66, 799-823.
- Luck, C. (2009). Intuitive and rational approaches to decision making in education. Doctoral Dissertation, University of Hull, United Kingdom.
- Mettas, A. (2011). The development of decision making skills. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 7(1), 63-73.
- Mincemoyer, C., C., Perkins, D., F., (2003). Assessing decision-making skills of youth. *The Forum Journal.org*. 8(1), 1-9.
- Mulford, B. (2003). School Leaders: Challenging Roles And Impact On Teacher And School Effectiveness. Faculty of Education University of Tasmania.
- Ochoa Becker, A. S. (2007). Democratic education for social studies an issues-centered decision making curriculum. Newyork: Information Age.
- Özer, M. A. (2012). Örgütsel karar verme ve yönetim. *Türk İdare Dergisi*, 475, 147-170.
- Parlar, H. (2012). Bilgi toplumu, değişim ve yeni eğitim paradigması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 193-209.
- Rubin, A., Linturi, H. (2001). Transition in the Making. The Images of the Future in Education and Decision Making. *Futures*, 33(3- 4), 267-305.
- Sağır, C. (2006) Karar verme sürecini etkileyen faktörler ve karar verme sürecinde etğin önemi: uygulamalı bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Sarioğlu Uğur, S. Uğur, U. (2014). Yöneticilik ve liderlik ayrımında kişisel farklılıkların rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 122-136.
- Scott, S. G., Bruce, R. A. (1995). Decision-making style: The development and assessment of a new measure. *Educational and psychological measurement*, 55(5), 818-831.
- Siebert, J. U., Kunz, R. E., Rolf, P. (2021). Effects of decision training on individuals' decision-making proactivity. *European Journal of Operational Research*, 294(1), 264-282.
- Tabachnick, B. G. Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. (6. Baskı). Pearson.
- Taşdelen, A. (2001) Öğretmen adaylarının bazı psiko-sosyal değişkenlere göre karar verme stilleri, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 10, 40-52.
- Tekin, Ö. A., Ehtiyar, V. R., (2010). Yönetimde karar verme: batı Antalya bölgesindeki beş yıldızlı otellerde çalışan farklı departman yöneticilerinin karar verme stilleri üzerine bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3394-3414.
- Tekin, Y. F. (2018). Okul müdürlerinin karar verme stilleri ile iletişim becerileri arasındaki ilişki: karma bir uygulama (Aydın ili örneği). Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aydın.
- Temur, Ö. F. (2012). Öğretmen algılarına göre yöneticilerin karar verme stillerinin öğretmenlerin örgütsel bağlılığına etkisi (Rize İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Turpin, S. M., Marais, M. A. (2004). Decision-making: Theory and practice. *ORiON*, 20(2), 143-160.
- Türk Dil Kurumu Sözlük, (2022). Karar vermek, <https://sozluk.gov.tr/> (11.01.2022)
- Üngüren, E. (2011). Psikobiyolojik kişilik kuramı ekseninde yöneticilerin kişilik özellikleri, karar verme stilleri ve örgütsel sonuçlara yansımaları. Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wang, Y., Xu, F., Qin, F. (2019). The influence of enneagram on decision style: Mindfulness as mediator variable. *Open Journal of Social Sciences*, 7(4), 266-281.
- Yıldız, K. (2012). İlköğretim okulu yöneticilerinin karar verme stilleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 104-133.
- Yılmaz, M., Talas, M., (2010). Bilgi merkezinde karar verme süreci. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks (Zfwt)*, 2(1), 197-216

Frank Auerbach: Rembrandt'ın Hareket Halindeki Hayatının Mucizevi Ressamı

Frank Auerbach: Miraculous Painter Of Rembrandt's Life On The Move

Sevda KARASEYFİOĞLU PAÇALI¹

¹ Arş.Gör.Dr.; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Sivas, Türkiye

ÖZET

Görme, dünyaya gözlerin açılmasından itibaren çevreyi tanımada en önemli duyumsama yoludur. Bu duyumsama sanatın her alanında, akımlarında kendini gösterir. Sanattaki eklenmeler, bozulmalar, başkalaşimler ve yaklaşımlar sanatta olası/olması gereken süreci beraberinde getirir. Bu sürecin en önemli sebebi farklı bakışların, farklı görme şekillerinin olmasıdır. Sanat tarihi bu süreçlerle örülmüştür.

Bozulmuş sanatı olarak da adlandırılan Barok bu sürecin en önemli parçalarındandır. Üslupta ve resimde olan değişim, defarmasyonun ön planda olması, sade geri plan, insan merkezli çalışmalar, karanlıklılığın sorgulanmasına ek ışığın etkinliği, kalın fırça darbeleriyle oluşan kütleli boya kullanımı Barok sanatını en iyi şekilde tanımlar. Alışlagelen yaklaşımların (Rönesans zamanı) değişimi Barok ile otağa çıkan dışavurumcu tavırlar Barok sanatçıların ilerici bir bakışta olduğunu gösterir. Bu dışavurumcu değişimin en önemli sanatçılarından biri olan ışık ve boyayı etkili kullanan Rembrandt'dır.

Işığı ve boyayı özgürce işleyen boyayı kütleli kullanımına ek ışık kullanımındaki keskin biçimlendirmeleri ile resimlerinde Rembrandt ile eşleşen/buluşan Frank Auerbach 20.yüzyılın yaşayan ressamlarındandır.

Aralarında üç asır bulunan bu iki sanatçının resimlerinde kullandıkları tarzlar, teknikler, farklı dönem ve yılların sanatçıları olmalarına rağmen onları bir araya getiren bu iki sanatçının ışık ve boya ilişkisi üzerinden yaptıkları resimlerdir.

Anahtar Kelimeler: Işık, Boya, Rembrandt, Auerbach.

ABSTRACT

Sight is the most important way of sensing in recognizing the environment, starting from the opening of the eyes to the world. This sensation manifests itself in every field and movement of art. Additions, distortions, metamorphoses and approaches in art bring along the possible/necessary process in art. The most important reason for this process is that there are different perspectives and different ways of seeing. Art history is woven with these processes.

Baroque, also called the art of corruption, is one of the most important parts of this process. The change in style and painting, the foreground of deformation, the plain background, human-centered works, the effectiveness of light in addition to the questioning of darkism, the use of massive paint with thick brush strokes define Baroque art in the best way. The change of conventional approaches (Renaissance time) The expressionist attitudes that emerged with the Baroque show that Baroque artists have a progressive view. One of the most important artists of this expressionist change is Rembrandt, who effectively uses light and paint.

Frank Auerbach, who works with light and paint freely, is one of the living painters of the 20th century, who matched / meet with Rembrandt in her paintings with her sharp formations in the use of light in addition to the use of mass.

Although they are artists of different periods and years, the styles and techniques used by these two artists, who are three centuries apart, are the paintings made by these two artists based on the relationship between light and paint, which brings them together.

Keywords: Light, Paint, Rembrandt, Auerbach.

1. GİRİŞ

Işık görebilme ve görülenleri anlamlandırma sürecinin en önemli olgusudur. Işık, göz ve beyin görsel algının temel dayanaklarıdır. Işık cisimlerle buluştuğunda bunu göze yani görme sinirlerine ve daha sonra beyne iletir. Beyin bunu yorumlar ve algılama süreci başlar. Sonuç olarak ışık sayesinde algılama gerçekleşir. Algıdaki farklılıkların değişkenliği ışığın kaynağı ve az ya da çokluğu ile ilgilidir. Işık kelimesinin hem bilimsel hem de sanatsal tanımı vardır. Resim sanatı görmek ve bakmak üzerine kurulu bir sanat dalı ise ışığın üzerinden okunması gayet doğal olmakla beraber görme algısına hitap eden bir sanat pratiği olduğundan, ışığın varlığı bu anlamda oldukça önemli olmaktadır. Resmin en önemli yapı taşlarından biri ve karakterize yapısını oluşturan ışığa iki şekilde ihtiyaç duyulur. Birisi fiziki ışık; ki bu resmi gerçek varlığı ile görülmesini sağlar. Diğeri kurgusal ışıktır; ki bu da resmin içindeki kurgusal manzaranın görünmesini sağlar. Işıkların betimlemesi yalnızca plastik etki izlememizi güçlendirmekle kalmamakta, ama belli bir yüzeyin, üstüne düşen ışık karşısında gösterdiği tepkiye bağımlı olan malzeme karakterine ilişkin izlenimi edinmemizi de sağlamaktadır" Rudolf Arnheim (Kılıç, 2000:11).

Işık, bir resmin karakteristik yapı taşı olarak batı resminde Massaccio ile başlar. Sanatçılar çalışmalarında kullandıkları nesneyi, konuyu, durumu, duyguyu ışık ve boya ile yüzeylerde farklılıklar yaratarak aktarırlar. Işık, nesnenin plastik özelliklerini betimlemekle birlikte onun yapısal özelliklerini de yönlendirebilmektedir (Kılıç, 2000). Hem ışığın kullanımı hem ışığı yüzeye aktarma da sanatçının tarzına, dönemlere, akımlara, yıllara göre farklılıklar olabilir. Örneğin Leonardo da Vinci'nin "Mağara'da Meryem" çalışmasında ışığın geldiği yer bilinmemektedir. Buradaki ışık gerçek bir ışık değil idealize edilen bir ışıktır. Işık bu çalışmada figürlerin plastikliğini ve mekânın oluşumunu sağlamaktadır. Denilebilir ki ışık, resmin en temel elemanlarından biri ve resmi kuran bir prensiptir (Tunalı, 2011:49). Bu farklılığı yaratan kompozisyonun en önemli elemanlarından ışık ve boyanın kullanımınıdır. Bazı sanatçıların ışık ve boya kullanımını başlı başına bir konu olarak ele aldığı görülür (Eroğlu, 2019:50).

Bir sanatçı anlatmak istediğini yoğun bir şekilde boya kullanarak anlatırken, diğeri daha az boyayla, biri ışığı daha belirgin aktarmayı tercih ederken diğeri de ışığı belli belirsiz yüzeye aktarabilir. Bu sürecin olması da sanatçının

tercihi ile alakalıdır. Ayrıca sanatın bir güzel yanı zamanın farklılığına rağmen sanatçının hissettiklerini, aktarmak istediklerini seçtiği yolda, tavırda buluşturmasıdır. Bu duruma örnek oluşturacak dramatik ışığın ressamı (Krausse, 2005:42) olarak bilinen Rembrandt ile ışığı-boyayı istediği gibi kullanan Auerbach'ın resme kattıklarıyla aralarında üç asırda bulunsun ışık ve boyayı tarzlarına göre şekillendirme de o zaman farkı ortadan kalkmaktadır. İki sanatçının çalışmalarında ışık ve boya çerçevesindeki eşleşme ile zaman farkının ortadan kalkması sanatçıların çalışmalarında kendisini göstermektedir.

2. REMBRANDT VE AUERBACH

Rembrandt ismi geçtiğinde Barok, Barok kelimesi geçtiğinde Maniyerizm, Barok ve maniyerizm kelimeleri Rönesans'ı çağırır. Rönesans bir oluş, Maniyerizm ile Barok bir bozuluktur.

Sanat, “duyulabilir olan” şeklinde oluşarak ve bozularak gerçekleşir. Çünkü sanat formları değişmeye her daim açıktır. Değişmeye eğilimli olan olduğu gibi, bozulacaktır da... Metafizik ilk felsefe, fiziğin ise ikinci felsefe olduğu düşüncesinden hareket edersek, sanatın fiziksel formlara dair yanı üzerinde derinleşmek demek, sanatın doğrudan ikinci bir filozofi olduğunu da kabul etmek demektir (Eroğlu, 2018:22).

Her iki dönemin farklılığı olması gereken farklılık akımlara, üsluba, ifadeye yansır. Rönesans ve Barok, değişime açık zihniyetlerin bir arada olmasıdır. Oluş birleşme, bozulmuş ayrışmadır. Rönesans'ta elemanlar yatay ve dikeylerle bir yüzeye hizmet verirken, barok eğrinin peşinden gider ve derinliğe hizmet verir. Rönesans'ta formlar aydınlıktan, Barok'ta ise karanlıktan çıkar. Her iki dönemin sanatı formların görünmesini sağlar. Ancak Barok zamanın ilerisi durumu sanatçılarındaki görülür. Katman (Rönesans) filozofisi durağandır, Kıvrım (Barok) filozofisi hareketlidir. Kısacası Barok demek, ruh ve zihin meselelerini tane ulaştırmak için çok çabalamaktır (Eroğlu, 2018:22). Bu çabayı gösteren ve zamanın ilerisi yaratıcı sanatçılarından biri Rembrandt'tır.

Rembrandt Harmenszoon Van Rijn (1606-1699), Hollandalı ressam ve gravür sanatçısıdır. Rembrandt, onu ilk etkileyen Lucas van Leyden'in Flaman ekolüne sahip atölyesinde çalışmalar yapmıştır. Sonrasında altı ay kadar Amsterdam'lı Pieter Lastman'ın (1583-1633) atölyesine devam etmiştir. Bu hoca Roma ekolüne bağlı, yüksek Rönesans tarzı yanlısıdır. İtalya'ya hiç gitmeyen ve gitmeyi reddeden Rembrandt bu tarzı ve görüşü kabul etmemiştir. Bu atölyede fazla kalmamasına rağmen insan figürünün öne çıktığı, ayrıntıcı bir ressam olmayı bu hocanın yanında edinerek, plastik filozofik yanlarından en öne çıkan “ışıkçı ayrıntıcılık” özelliğine ulaşmıştır (Eroğlu, 2021:288).

Rembrandt, en çok otoportreleriyle tanınır ancak bir portre ressamı olarak yenilikçi ve yaratıcı olduğu kadar Hollanda Cumhuriyeti'nde tarihi anlatılara ilişkin resimler yapan birkaç sanatçıdan biridir (Farthing, 2017:224). Rembrandt'ın çalışmaları üç dönem içerisinde değerlendirilebilir. Bu üç dönem gençlik, olgunluk ve kapsayıcı ya da son dönem şeklinde adlandırılabilir. Bu dönemlerin ayrılmasında hayatın olumlu olumsuz etkileri her bireyi nasıl etkiliyorsa sanatçının da yaşamını oluşturan evlilik, ün, maddi kazanç ve kayıplar, eşinin, oğlunun ölümü, müsriflik gibi her an ve olaylar Rembrandt'ı etkilemiştir. Bu etkilenim çalışmalarında bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Örneğin 1635'te yaptığı “Saska ile Kendi Portresi” isimli çalışmasında (G.1) kullandığı renklerin kullanım yoğunluğu sanatçının zenginliği, şatafatı sevdiğinin göstergesidir (Grohn, 1978:10).

Görsel 1: Saska ile Kendi Portresi, Yağlıboya, 161x131 cm, 1635

<https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-r/rembrandt/rembrandt-genc-karisi-saskia-ile-1701/> (01.07.2021 tarihinde ulaşıldı).

Çalışmalarında ışık ve renk ile yarattığı duyguların izleyiciye geçtiği diğer önemli çalışmalardan bir diğeri “Samson’un Kör Edilmesi” adlı çalışmasıdır (G.2).

Görsel 2: Samson'un Kör Edilmesi, 272x205 cm, 1636

<https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-r/rembrandt/rembrandt-genc-karisi-saskia-ile-1701/> (01.07.2021 tarihinde ulaşıldı).

Rembrandt'ın, bu çalışmasında (G.2) dıştan içe doğru akan bir ışığın üzerinde yoğunlaştığı görülür. Olayın olduğu yer karanlıktır. Kompozisyon diyagonal bir çizgi hareketini izleyiciye kabul ettirir ve olayın ifade edilme durumunu güçlendirir (Eroğlu, 2021:291).

Rembrandt'ın çalışmalarında yarattığı ışık ve renk üzerindeki yetkinliğine ek hayatının son on yılına sığdırdığı yaklaşık yirmi kadar otoportrelerinin izleyiciye doğrudan hitap etme özelliğinin olmasıdır (Berger, 2017:168).

Rembrandt'ı diğer sanatçılardan ayıran diğer bir özellik ise renkleri sıcak, zengin, dünyevi bir üslupla kullanmış olmasıdır. Sanatçı erken dönem eserlerinde kullandığı parlak renkli resim üslubunu bırakarak karanlığı ve aydınlığı esas alarak kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Kısıtlamalardan kurtulan, kalın boya tabakalı resim üslubu kullanarak, ışığı üslubunun tanımlayıcı ögesi haline getirdi (Buchholz, 2007: 244). Karanlığı ve aydınlığı Rönesans döneminin durgunluğunun aksine hareketli kullanımı, çalışmalarında oluşturduğu etkileyici derinliği izleyiciye aktarması sanatçının hâlâ etkileyiciliği olmasının önemli sebeplerindedir.

Frank Helmut Auerbach (1931-), Türkiye'ye oldukça yabancı bir sanatçıdır. Alman sanatçı 1939 yılında Kindertransport adlı bir program kapsamında İngiltere'ye bilinçli bir şekilde gönderilir. O yıllarda on bin Yahudi çocuğun Nazi zulmünden kaçmak için bu yolu seçtiği söylenmektedir. Auerbach, Bunsard Scholl'da öğrenci olur. Sanatçı burada sanat ve tiyatro derslerine son derece yakın durur ve tiyatrodaki ilginç başarılar elde eder. Yaşamının içinde olan sahne sanatları ile resim arasında yaşadığı deneyimleri tuvallerine, gerek değerlendireceği kent manzaralarında gerekse portrelerinde kullanır. 1948-52 arasında S. Martin of Scholl Art'a 1952-55 arasında da Royal Collage of Art'ta eğitim alır. Sanatçı ayrıca öğretmenlik yapmaya başlar. İlk kişisel sergisini 1956'da Bazaar Galeri'de açar. 1986 Venedik Bienali'nde İngiltere'yi temsil eder ve Altın Aslanı Alman sanatçı Sigmar Polke ile paylaşırlar. 2001 yılında Auerbach ile ilgili “To The Studio” adlı bir film yapılmıştır. (Eroğlu, 2021, Frank Auerbach Üzerinden, 1.video)

Dışavurumcu bir ressam olarak gösterilmesine ve soyuttan yana şekil olan boya katmanlarına rağmen Auerbach geleneklere bağlı bir sanatçıdır. Çalışmalarında boya ve sürekli tekrarlamaların yarattığı birlikteliğin ve her boya eklemesi ile yarattığı katmanlarda farklı bir plastik tavra ulaştığı görülür. Buna dayanak olan Auerbach'ın Eski Ustalarla ve özellikle Rembrandt'la olan ilişkisi sergilerinde ve çalışmalarında görülmektedir. Rembrandt'ın çalışmalarının Auerbach için kalıcı bir hayranlık kaynağı ve onun pratiği üzerinde nasıl bir etki haline geldiğini ayrıntılı olarak keşfederek, bu süreçle derin bir bağlantı ortaya koyuyor. Auerbach, Rembrandt'ın ham gerçeği resmetme ve böylece konularının özüne nüfuz etme biçiminden büyülenmiştir(Ordavas, 2013).

Auerbach'ın diğer güçlü yanı sanat tarihi ile olan bağıdır. Bu güçlü yanını eşleştirme sergileri ile daha da güçlendirmiştir. 1944'te National'da sergilenen ve galeride yer alan Rembrandt'ın, Tiziano'nun, Rubens'in eserlerine doğrudan atıf yapacak şekilde çalışmalar yapmıştır. Örneğin 04 Ekim-01 Aralık 2013 Ordovas'ta, 12 Aralık-14 Mart 2014 tarihleri arasında Amsterdam Rich Museum'da ödünç alınan Rembrandt'ın resimleri ve gravürleriyle “Ham Gerçek Rembrandt ve Auerbach” adlı ortak bir organizasyona yöneliyor. İlk çağdaş sergisi olarak tarihte ve literatürdeki yerini alıyor. Ayrıca bu eşleştirme sergisini yapması Auerbach'ın sanat filozofik zihne

sahip bir sanatçı olduğunu gösteriyor. Çalışmalarında kullandığı katmanlar ve tavır bu durumu destekliyor (Eroğlu, 2021, Frank Auerbach Üzerinden, 2.video).

Aralarında üç asır olmasına rağmen aynı konuya iki sanatçının nasıl baktığının karşılaştırmalı olarak aktarılması metnin ve sanatçılarla oluşacak olan bağlamın güçlenmesine destek verecektir.

Dönemine ve geleceğe esin kaynağı oluşturan portre sanatçısı olarak Rembrandt portrelerinde, soylular ve burjuvaları resmetse de günlük yaşantıdan seçtiği insanları tercih edip onları gerçekçi bir üslup ile çalışmalarına aktarmak daha çok ilgisini çekerdi (Durucu, 2014). Portreci olarak dış görünüşten daha fazla modellerinin ruhunu arayan sanatçıya göre bir portre bir gözlem ile his ve hayalden oluşmuş bir biçimdir. Gerçeklik amaç değildir (Yetkin, 1968). Auerbach'ta da durum aynıdır. Portrelerinde sürekli oluşturduğu katmanlar görünüşün altında yatan derinliğe ulaşma düşüncesi bu durumu desteklemektedir. Auerbach'ın çalışmalarında yer alan modeller akrabalarından, arkadaşlarından ve yakın çevresinden oluşmaktadır. Bu da çalışmalarında bütünlüğün oluşumuna katkı sağladığından dolayı önemli bir durumdur (Hammer, 2016) .

Rembrandt'ın çalışmalarında kullandığı boya türleri kendisinin yapması onun iyi bir yağlıboya tekniğine sahip olmasına katkı sağlayan bir süreçtir. Kalın ve durağan boya türleri, çizgilerle, ince ve akıcı görünümü tuvale yansıtmada ulaşılmaz bir yeteneğe sahiptir. Rembrandt'ın Auerbach'ın resimde kendisini belli eden renk ve kendisini fark ettiren üslubu, boya uygulaması, boya uygulamalarından diğer uygulanan boyanın duyarlılaşması, çalışma yönteminin görülebilen izleridir. İnsan yaşamında çizgilerin oldu gibi renklerin de nitelikleri, işlevselliği ve etkileri belirleyici özellik taşıyor (Artut, 2001:160) .

Rembrandt'ta renk farklı bir yerden çıkıp geliyormuş hissi uyandırır. Çeşitli renkler şüphe yok ki ışık ve gölgenin eşit hareketleri ile aynıdır. Sonuç olarak üslubun renk zenginliği söz konusudur (Wölfflin, 2000:68). Rembrandt'ın görüntü alanı içindeki kullandığı ışık belli bir noktadır. Zayıf bir aydınlatma şeklindedir. Işıklı alanlardan gölgelere geçiş yumuşaktır. Anlatılmak istenen yerler ışıktır. Kısacası, kompozisyonun içinde yapılan aydınlatma görüntü boyutu içinde beliren, gölgelerle desteklenen, desteklenen durumu ışıkla güçlendiren alanlar oluşturur (Kılıç, 2000:18). Auerbach'ta ise çalışmalarının uzun süre devam etmesinden kaynaklı yoğunluğun oluşması, boya ekleme, kazıma ile istediği sonuca ulaşma ile yol alır. Silinen, üst üste eklenen, bindirilen boya türleri zaman ile birlikte dinamizm kazanır. Sonuç olarak ışıktaki değişimlerde çok farklıdır.

Görsel 3: Deposition, Rembrandt, 1640

Görsel 4: Study Deposition, Auerbach, 1961

Görsel 5: Frank Auerbach

Görsel 6: Dr. Ephraim Bueno, Rembrandt,

Görsel 5-6: Ordo vas, Rijksmuseum Of Rembrandt ve Auerbach ile Ortak Sergi

Rembrandt'ın Dr. Ephraim Bueno (1645-47) isimli eseri ve Auerbach'ın çalışması farklı çizimlerin ve her iki sanatçıda bulunan zengin bir yüzey yaratma amacını ve keşif boyutunu ortaya koyabilmesi için Auerbach'a gözlemleme fırsatı yaratıyor. Rembrandt'ın çalışmasına göre kendi çalışmasını birçok katmanların içinde ve tersten bir anlatım ile hacmini oluşturduğu bir portreyi izleyicinin karşısına çıkarıyor (Eroğlu, 2021). Auerbach'ın Rembrandt'ın çalışmalarını kendine özgü tavırla yeniden yorumlaması resimler arasındaki etkileşimi, alıntıyı gösterir. Sanatçılar, etkilendikleri çalışmaları yeni anlamlarla yeniden yaratırken, hem geçmişle bağını devam ettirir hem de etkilendiğinden yola çıkarak yeni eserler ortaya çıkarırlar. Böylelikle, sanat tarihinde yer alan başyapıtı sahiplenmiş olup, onun izleklerini sürdürürler (Aktulum, 2016:141).

Rembrandt her resminde iç içe geçen ve bu iç içe geçme ile gelişen aydınlık- karanlık ilişkisine dayanan bir zenginlik gözlemlenir. Çalışmalarında modellerinin dış görünüşünden öte modellerinin ruhunu arayan bir portre ressamı olarak Rembrandt'a göre bir portre gözlem ile his ve hayalden oluşmuş bir biçimdir. Gerçeklik amaç değildir (Yetkin, 1968:63). Auerbach'ta durum aynıdır. Sanatçı resmini yaptığı insanlarla ve yaşadığı, bulunduğu yerlerle yoğun ilişki kurmayı seviyor. Çünkü kurduğu bu ilişkiler sayesinde tuvalin, resmin yüzeyinde oluşan katmanlar arası ilişkilerin hayat ve resim arasında doğrudan bir ilişki olduğu çalışmalarında kendini gösteriyor (Eroğlu, 2021, Frank Auerbach Üzerinden, 1.video).

Rembrandt'ın eserleri ışıktan renge giderken, Auerbach'ta boya katmanlarını yoğun bir şekilde kullanmasından kaynaklı renkten ışığa giden bir tavır vardır. Bu da sanatçının resimde kendini belli eden renge verdiği önemi gösterir.

Rembrandt ve Auerbach'ı buluşturan nokta modeli aktarmak ya da canlandırmaktan ziyade zaman kavramını insanlar üzerinde betimlemeleridir. Sanatçılar arasında asırlar olmasına rağmen buluştukları bir yer vardır. İki sanatçının buluştuğu ortama, resimlerin kendi aralarındaki alışverişlerini gösteren, resimsel bir olguya karşı kullanılmasına resimlerarasılık denir (Aktulum, 2016:105).

3. BULGULAR

Güzel anlar, sorunlar, iniş ve çıkışlar ne olursa olsun Rembrandt'ın çalışmaları ışık, renk ve ifade aktarımı bakımından üstün ve kalıcı niteliktedir.

4 Ekim- 1 Aralık 2013 tarihleri arasında "Ham gerçek Rembrandt ve Auerbach" adlı sergi önce Ordo vas'ta, daha sonra Amsterdam Rijk Müze'de sergilenmiştir. Auerbach'ın ilk çağdaş sergisi olarak literatürdeki yerini almıştır. Auerbach'ın Rembrandt ile yaptığı eşleştirme sergisi, hem Rembrandt'a olan büyük hayranlığı hem de Frank Auerbach'ın felsefe ile harmanlanmış sanat aklına sahip bir örnek oluşturduğu gözlemlenmiştir. Çalışmalarında kullandığı boya, boya katmanları, sanatçının farklı sanat dalları ile ilgilenmesi, bunu çalışmalarına taşıması bu durumu güçlendiren olgulardır.

Auerbach'ın çalışmalarını yaparken yapma, bozma, kalın boyama, kazıma, silme gibi uygulamaların kendisinin sonuca ulaşmada karar verene kadar yaptıklarıdır. Karar verme sürecinde bu kadar yoğun boya katmanlarının olması dikkat çekiyor. Yeni yapma, yeniden yapma, üzerine boya eklemeleriyle çalışmasını yorumlaması her daim araştırma

içinde olduğunu gösterir. Bu da sanatçının kendisini çevrelediği enerjiyi yapısında bulundurması gerektiği sonucuna ulaştırır.

4. SONUÇ

Sanatçının ışık anlayışı ışığın fiziksel yapısı ile bir nesne üzerinde yarattığı etkiyle zihinde oluşturduğu arasındadır. Işığın yarattığı etki sonucu bu anlayış farklılığı nesnenin asıl tavrından uzaklaşmasıyla sanatçının çalışmasında evrilmeye devam eder. Bu evrilme sürecinde sanatçılar kullandıkları sanatsal malzeme olan boya ve ışık ile yüzeylerde farklılık yaratırlar. Resimde kullanılan nesneyi etkileyen malzemelerden biri olarak boya, sanatçıların kullanma tarzlarına göre dahi şekillenebilen bir malzemedir. Işığı da malzemeye katmak ve bunu yorumlamak önemlidir.

Sanatsal bir yaratım süreci olan resim sanatının en önemli iki kavramı ‘ışık’ ve ‘boya’ imgelerinin anlam, kavram ve sanatsal süreçte nasıl ve hangi tavırda kullanıldığı Rembrandt ve Auerbach çerçevesinde görsel olarak seçilen resimlerle göstermek amacıyla ile aktarılmıştır. Seçilen resimler ve sanatçıların özgümleri sonucunda, Rembrandt’ın ışık ve boyayı kullanma tekniği ile sanat tarihindeki yeri ve önemi büyük boyuttadır. Resim ile uğraşan kişilere de bu kullanım örnek teşkil etmelidir. Rembrandt’ın yüzyıllar geçmesine rağmen gündemde olması ve yeni dönem sanatçıların etkilemesi büyük bir duyumsamanın olduğunu gösterir. Auerbach’ın kalın boya kullanımı ile katmanların oluştuğu çalışmaları sanatçının Rembrandt’ı duyumsadığının bir göstergesidir. Bu duyumsamaya ek Auerbach’ın resimlerinde kullandığı boya katmanlarını yüklemeler, silmeler ve kazımlar gibi stiller sonucu kendisinin netleştirdiği sürece getirmesi, onun özgün yapısına da dayanmaktadır. Bu da sanatçıyı modern bağlamda önem kazanmasını sağlamakla beraber sanat gelişiminde ne denli önemli yerde olduğunu göstermektedir. Auerbach’ın ışık ve boya aralığında aktarılan çalışmaları sanatçının kendine göre yeniden resmettiği bir yapıttır. Bu da sanatçının çalışmalarında gerçeklik ve somutluk kavramlarının görülmesini sağlar.

Bu sonuçla resim sanatı ile ilgilenen, sanatçı aurasını kendisinde taşıyan kişi, çalışmalarını yaparken kullandığı malzeme ne olursa olsun, o malzeme ile deneyim ilişkisini kuralmalıdır. Bu işin içinde olan herkesin sanat tarihi ile bağı kuvvetli olmalıdır. Sanat tarihinin alt metinleri okunarak ve yaşanan an dikkate alınarak geçmiş ile olan bağı sıkı tutulmalıdır. Sürekli deneyimleme peşinde olunmalıdır. Deneyimleme, duyumlama ve duyumsama serüvenini yaşmalıdır. Bu nedendir ki sanat, hem zihinsel hem fiziksel hem de ruhsal olarak ortaya çıkmaktadır. Sanatçı olan bireyi yapay zekâdan ayıran nokta da budur.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2016). Resimsel Alıntı Resimlerarası Etkileşimler ve Aktarımlar, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Albers, J. (2020). Rengin Etkileşimi, (Çev.: Gamze Rastgeldi), İstanbul: Hayalperest Yayınevi
- Artut, K. (2001). Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Berger, J. (2017). Portreler, (Çev.: Beril Eyüboğlu), Metis Yayınları, İstanbul.
- Buchholz, L. E. (2007). Başvuru Kitapları: Sanat, NTV Yayınları, İstanbul.
- Farthing, S. (2017). Sanatın Tüm Öyküsü, (Çev.: Gizem Aldoğan ve Firdevs Candil Çulcu), Hayalperest Yayınları, İstanbul.
- Grohn, W., H.(1978). The Great Artsits: Rembrandt, (Çev.:J.Tanguy and R. Phillips), Fratelli Fabbri Editori, Milano Published by Funk& Wagnalls, Inc.
- Eroğlu, Ö. (2018). Rönesans ve Barok, Tekhne Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, Ö. (2019). Sanat 2, İzlekler Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, Ö. (2021). Sanat Sözlüğü, Tekhne Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, Ö. (2021). Görsel Sanatların Kuramsal Gelişimi, İzlekler Yayınları, İstanbul.
- Hammer, M. (2016). Kent Academic Reposition, The Burlington Magazine,Londra.
- Kılıç, L. (2003). Görüntü Estetiği, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Krausse, C., A. (2005). Rönesans’tan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü, (Çev.: Dilek Zaptcıoğlu), Literatür Yayıncılık, Türkiye.
- Ocvirk, O; Stinson, R.&Wigg,P., Bone, R., Cayton, D. (2013). Sanatın Temelleri, (Çev.: Nur Balkır Kuru, Ali Kuru), İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Rembrandt, (2001). Bir Portre Ressamının Yaşamı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Sanatın Büyük Ustaları 5 Rembrandt, (2016), İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Tunalı, İ. (2011). Felsefenin Işığında Modern Resim, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yetkin, K., S. (1968). Büyük Ressamlar, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Wölfflin, H. (2000). Sanat Tarihinin Temel Kavramları (Çev.: Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi.

İnternet Kaynakça

Durucu, Ş. (2014). <https://listelist.com/siyahin-mucidi-rembrandt/>, (30.01.2021 tarihinde ulaşıldı).

<https://www.youtube.com/watch?v=bFrJeaqj14>, (30.01.2021 tarihinde ulaşıldı).

Eroğlu, Ö. (2021). Frank Auerbach Üzerinden (1.Video) https://www.youtube.com/watch?v=1Xn81_F8Hfc, (02.02.2021 tarihinde ulaşıldı).

Eroğlu, Ö. (2021). Frank Auerbach Üzerinden (2.Video) <https://www.youtube.com/watch?v=GWH8scqJoqs>, (03.02.2021 tarihinde ulaşıldı).

<http://www.ft.com/intl/cms/s/2/623c7336-34ee-11e3-8148-00144feab7de.html>, (06.02.2021 tarihinde ulaşıldı).

<https://www.artlyst.com/news/paintings-by-frank-auerbach-and-rembrandt-move-to-the-rijksmuseum/>, (07.05.2021 tarihinde ulaşıldı).

Ordovas (2013), <https://www.ordovasart.com/exhibition/raw-truth-auerbach-rembrandt/>, (07.05.2021 tarihinde ulaşıldı).

Görsel Kaynakça

Görsel 1: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-r/rembrandt/rembrandt-genc-karisi-saskia-ile-1701/>, (01.07.2021 tarihinde ulaşıldı).

Görsel 2: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-r/rembrandt/rembrandt-genc-karisi-saskia-ile-1701/>, (01.07.2021 tarihinde ulaşıldı).

Görsel 3: <https://www.nationalgallery.co.uk>, (01.07.2021 tarihinde ulaşıldı).

Görsel 4: <https://tr.pinterest.com/milocamiloart/frank-auerbach-1931/>, (06.02.2021 tarihinde ulaşıldı).

Görsel 5-6 : <https://www.artlyst.com/news/ordovas-stages-joint-exhibition-with-rijksmuseum-of-rembrandt-and-auerbach/>, (06.02.2021 tarihinde ulaşıldı).

Mekanda Denge: Sanat Eserlerinin Yaşam Alanında Sunulması Örneği

Balance in Space: An Example of Presenting Artworks in Living Space

Cansın İlayda ÇETİN¹

¹ Dr.Öğr.Üyesi; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Nevşehir, Türkiye

ÖZET

Mimarlık yapmak, mesleğin temellerinden başlayarak ve ölçekli bir site modelinin üretilmesiyle doruğa ulaşan, bir mimarın zihnine ve çalışmasına benzersiz bir bakış açısı sunmaktadır. Çeşitli düzeydeki ihtiyaçlar göz önüne alınarak yaşanan yerin dekore edilmesi, neredeyse ilk çağlardan beri süregelen bir insan etkinliğidir. Bu ihtiyaçlar üzerinden düşünüldüğünde, mekanları kaplayan her bir öğenin bir işlevi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu işlev, yaşantıyı sürdürmek için gerekli temel ihtiyaçların yanında, manevi bir ihtiyaç olarak da varolabilir. Bu niteliğiyle de insanı insan yapan, psikolojisi üzerinde doğrudan etkide bulunan bir alternatif dünya oluşturur. Bu bakımdan, konu kapsamında, insanın tinsel ihtiyacına cevap veren, sanat eserlerinin yaşam alanındaki işlevi: “sanatsal işlev” ve “mekanda denge” olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Çeşitli boyutlarda ve renklere eserlerin bulunması ve malzeme farklılığı içerdiği açısından konuya uygun bir örnek olabileceği düşünüldüğünden araştırma konusu olarak seçilen yaşam alanı, yazarın kendi yaşadığı Ankara / Gölbaşı’nda bulunan evi olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, yaşam alanı içerisinde sergilenen sanat eserlerinin mimari prensipler ile ele alınarak tasarımda dengenin önemine örnek olması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç mekan tasarımı, İç mekanda sunum, Görsellik, Tasarım unsurları, Mekanda denge.

ABSTRACT

Doing architecture offers a unique perspective on the mind and work of an architect, starting from the foundations of the profession and culminating with the production of a scaled site model. Decorating the living place, taking into account the needs at various levels, is a human activity that has been going on since ancient times. Considering these needs, it can be easily said that each element covering the spaces has a function. This function can exist as a spiritual need as well as the basic needs necessary to sustain life. With this feature, it creates an alternative world that makes people human and has a direct impact on their psychology. In this respect, within the scope of the subject, the function of works of art in the field of life, which responds to the spiritual need of people, has been discussed and examined as "artistic function" and "balance in space". Since it is thought that it can be a suitable prefix for the subject in terms of the presence of works in various sizes and colors and the difference in materials, the living space chosen as the research subject was determined as the house of the author in Ankara / Gölbaşı, where he lived. It is aimed to be in the project exhibited on the architectural project in the works exhibited in the living area related to the study.

Keywords: Interior design, Interior presentation, Visuality, Design elements, Balance in space.

1. GİRİŞ

Bir iç mekanın sanatsal, kültürel ve işlevsel ölçütlere göre düzenlenmesi iç mimarlığın alanına girmektedir. 1970’lerde bazı önde gelen tasarım şirketlerinin, iç mekan tasarımı ve dekorasyon firmalarından olan farkını vurgulamak amacıyla iç mimarlık olarak tanımladığı bu alan 20. yüzyılın sosyal devinimi ve ihtiyaçları ile daha özelleşmiş nitelikler kazanmıştır. Fakat, sanat eserinin bir mekan için kurgulanması, beraberinde ele alınması kolay olmayan pek çok muğlaklığı da beraberinde getirmektedir. 18. yüzyılda güzel sanatlar anlayışının gelişmesiyle, varlık nedeni temel bir işlev değil salt estetik niteliği olan, kendine yeten sanat eseri kavramı oluşmuştur. Bu anlayış çerçevesinde eserin sadece kendisi için varolması, onun kendi dışındaki çevreyle kurduğu bağı gözardı etme eğilimiyle, o dönemde çeşitli tartışmaların yaşanmasının nedenidir. Bu anlayışa göre, bir mekanın dekore edilmesinde kullanılması eserlerin sanatsal niteliğini düşüren bir yaklaşımdır. Böylece dekoratiflik, yapıtın değerini indirgeyen olumsuz niteliğiyle sanat literatüründeki yerini almış olmaktadır. Neyin hangi şartlarda dekoratif olduğu ile ilgili keskin yargılar zaman içinde, hem kendine has nitelikleriyle bir sınıflandırmaya dahil olamayacak yapıtların değerlendirilmesinde yetersiz kalmış hem de kuramsal çalışmalarda kavramlarla ilgili karmaşaya neden olarak dilin anlatım olanaklarının zayıflamasına neden olmuştur (Bourriaud, 2005).

Ancak ne var ki, sanat nesnesinin yapısı itibariyle çevremizde bulunan diğer nesnelere farklı, kendine has özel bir niteliği vardır. İşlevselliğinin yanında estetik değerlerin de önemli olduğu tasarım nesnelere için de bu geçerlidir. Tüm bu nesnelere duyularımızla kavradığımız bir gerçek varlık alanı olmasının yanında; özel türden bir algıyla kavradığımız bir tinsel varlık alanı, bir anlam varlığı olma niteliğine sahiptir (Tunalı, 2002, s.58). Bu özel nitelik de insanda yarattığı hoş gitme duygusuyla, sanatsal işlevle yakından bağlantılıdır. Sanat eserlerinin bulunduğu mekanda içinde yaşayanına verdiği estetik tatmin duygusu sanat eserinin kendi öz nitelikleri ile ilgili olduğu kadar; alıcısının o eseri anlayabilme/takdir edebilme yeteneklerine de bağlıdır. Yani sanat yeteneği sadece yaratımında değil, onun takdirinde de gerekli olan bir özelliktir. Sanat eserini beğenme deneyimini yaşayan bir kimse, bir çeşit yaratıcı deneyimin de parçası haline gelir; sanat eserinden hoşlanarak, sanata etkin katılım sağlamış olur (Goldstein, 1970, s.3) Bu paralellikte yaşam alanında sunulan sanat eserinin tek başına sunulan sanat eserine kıyasla olumlu yönlerinden bahsetmek mümkündür.

Buna ek olarak sanat eserlerinin iç mekanda sergilenme şekilleri, mekanda algısal değişiklikler yaratmaktadır. Doğru konumda, doğru yükseklikte ve doğru fonda sergilenen ve yine doğru şekilde aydınlatılan eserler yaşam alanlarının kişiselliğini artırmakta, sanatsal seçimlerin gözler önüne serilmesine imkan yaratmaktadır. Bir mekana dahil olan elemanların birbirleri ile olan ilişkisi çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Bu yönler, içinde yaşayacak kişinin sosyal, sanatsal ve gündelik ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir (Bourriaud, 2005).

2. TASARIM ÖGESİ OLARAK MEKAN

Mekanda tasarım yapmak bir müziğin notalarına benzetilebilir. Her nota veya akor aynı anda çalınsaydı, ortaya çıkan çalışma müzik değil gürültü olurdu. Mimarlıkta da müzikteki gibi; tasarımda karmaşa oluşmaması için mekan iyi değerlendirilmelidir. Mekandaki tasarımsal öğeler uygun bir biçimde değerlendirildiğinde 'mekan' ortaya çıkmaktadır. Aynı şey müziğin oluşumundaki seslerin kullanımına benzemektedir. Sesler sessizlikle karşılaştırıldığında müzik ortaya çıkmaktadır. Ses ve sessizlik modelini değiştirmek, ritim ve melodi yaratmaktadır. Kısaca, sessizlik olmadan müzik var olamaz. Mekan da görsel olarak aynı işlevi yerine getirmektedir. Pozitif unsurlara nefes alacak alan sağlamaktadır. Göze bir tasarımda gezinme ve aradığı öğeleri keşfetme özgürlüğü vermektedir. Olumlu, yalnızca olumsuzun aksine görülmektedir. Boşluk olmadan tasarım olmaz ancak görsel gürültü var olmaktadır. Bu bağlamda mekan: kontrast, vurgu ve hiyerarşi oluşturabilir, drama ve gerilim yaratabilir ve eleman grupları arasında görsel dinlenme sağlayabilir (Juracek, 2002). Bunlara ek olarak mekânın daha önemli işlevlerinden biri, okunabilirliği ve okunabilirliği geliştirmektir. Büyük ölçekteki doluluk boşluk ilişkisi, mekânı daha davetkar hale getirmektedir. Küçük ölçekli boşluklar ise daha okunaklı hale getirmektedir. Mekân kalite ile ilişkilidir. Daha fazla alan, daha az öğe veya daha az nesne gerektirmektedir. Örneğin, üst düzey ve indirimli perakende mağazaları karşılaştırıldığında hangisinin içinde tipik olarak daha fazla alan bulunmakta ve hangisi ürünleri mevcut her bir alana paketlemektedir? Bu paralellikte cevap oluşturulabilecek bir diğer nokta ise mekânın, kaliteden başka ne gibi nitelikler taşıyabildiğidir. Bunlar; gelişmişlik, basitlik, lüks, temizlik, sadelik, açıklık olarak sınıflandırılabilir (Goldstein, H ve Goldstein, V, 1970).

Tasarım, nihayetinde bir şekiller düzenlemesidir ve bu, mekânın oluşturduğu şekilleri içermektedir. Alanı kullanmaktan çekinmemek gerekmektedir. Aksine onu kontrol altında önemli bir tasarım ögesi olarak görmek tasarım sürecinde farklı sonuçlar oluşmasına yol açabilmektedir.

3. MEKANDA TASARIM ÖGELERİ

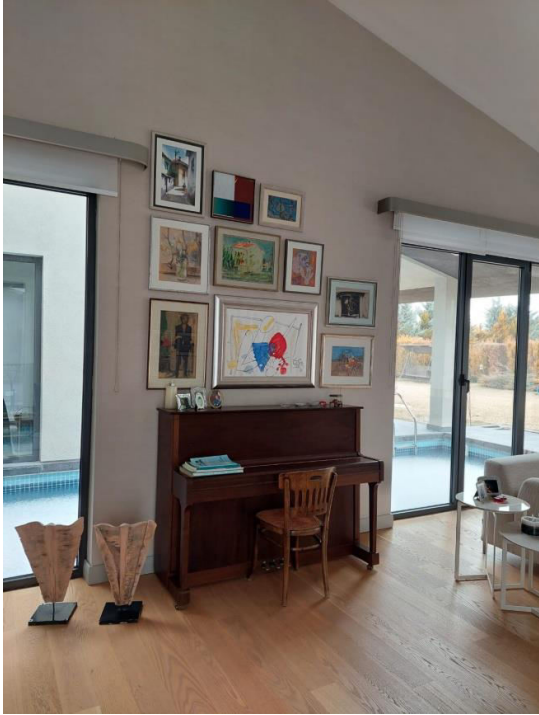
Mekan, nesnelere ve olayların meydana geldiği ve görece konum ve yöne sahip olduğu üç boyutlu alandır. Mimarlıkta olduğu gibi sanat eserinde de mekan çok önemlidir. Mimarlıkta, bir binanın dışı mekanda görüldüğü gibi görülürken, içi kapalı bir mekânın içinde olan kişi tarafından görülmektedir. Mekansal bir tasarım oluştururken bir takım unsurlar ön plana çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi nesnelere arasındaki dengeyi iyi sağlamaktır. Bu nedenle iç mekandaki tasarımın parçaları, bir denge hissi yaratmak için eşit olarak dağıtılmaktadır. Hem fiziksel hem de görsel denge kurmak önemlidir. Tasarım öğelerinde denge; simetrik/asimetrik denge, radyal denge, dikey denge ve yatay denge şeklinde bölümlenebilir. Mekânın değerlendirilmesi için yapılan örneklemeler, araştırma sınırlamasında seçilen konut ile ortaya konulacaktır (Bradley, 2018).

Görsel 1. Belirlenen iç mekanda konsol kısmı ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Görsel 1’de görülen mekanda kullanılmış olan resimler şöminenin ve televizyonun küteselliğine karşılık gözü yormayacak bir paralellikte yerleştirilmiştir. Mustafa Ayaz ve Tuncay Betil’e ait olan eserlerin sol tarafında tekrar televizyon hizasında yerleştirilmiş olan iki adet fotoğraf İlayda Çetin’e aittir. Sol tarafta ise, televizyon ve şöminenin mekansal hakimiyetine karşın Sıtkı Olçar, Mehmet Kutlu, Serap Akarcalı ve Kim Yong gibi sanatçıların çanakları yer almaktadır.

Bu örnek paralelinde söylenebilir ki; iç mekanda denge, formların bir araya getirilmesiyle oluşturulur. Form ise; bir nesnenin yapısını veya şeklini tanımlamaktadır. Form, bir sanat eserinin genel tasarımı için geçerlidir. Form, gözlerin hareketlerini yönlendirir. Form, büyüklük ve hacimden oluştuğu için ağırlığı ifade eder. Her tür biçimin kendi estetik etkisi vardır. Tüm görsel sanatlar biçimle ilgilidir. İyi mimari, dışa dönük formların içlerinde olup bitenler tarafından yönetilmesine izin vermektedir. Ev, bir ailenin yaşayabileceği bir yerdir, bu nedenle içerisi ailenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dikkatlice tasarlanmalıdır. Evin dış formu, iç formu açıkça ifade ediyorsa, ev iyi bir sanat eseri olur. Bir kilisenin, iyi bir sanat eseri olabilmesi için içeride bir ibadet yeri olduğunu dışarıdan ifade etmesi gerekmektedir. Bu nedenle formların kullanımı boyunca “form fonksiyonu takip eder” yol gösterici ilkedir (Lucas, 2016).

Görsel 2. Belirlenen iç mekanda salon ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Heykel ve mimarlık üç boyutlu formlarla ilgilenmektedir. Heykelin mekanla birebir ilgisi vardır. Mekanı gördükten sonra sanatçı tasarımını hazırlar, ya da bir iç mekana konumlandırılırken yine yerleştirildiği alanla ilgili bir kaygıyı yaşatır. Heykelin iç mekanda bir koleksiyoner evine yerleştirilmesi, yine ışığı, eşyaların arasındaki yeri ve kendini ifade edeceği alanı bulması önem taşımaktadır. İç mekanda kendini yok etmeden ve mekanla yarışmadan doğru yere yerleştirilmesi önemlidir. Görsel 2’de piyanonun üzerine yerleştirilen resimler, arada bırakılan boşluklar ve yatayda ve düşeydeki çizgilere dikkat edilerek yerleştirilmiş, binanın 7 metrelik yüksek tavanının eğrisel bir şekilde inme hali, duvarda asılan resimlere yön vermiştir. Ayrıca, Serap Akarcalı’ya ait olan zeminde görülen kaide üzerine oturtulmuş iki adet kuş soyutlaması vardır. Kuşların camın önüne yerleştirilmesi bilinçli bir tercih olarak, kuşun doğanın bir parçası olmasından referans alınmıştır. Resimler Adnan Turani, Turan Erol, Neslihan Yapar, Mustafa Ayaz, Ekrem Kadak, İsmail Altınok, Fatih Urunç, İsmail Ateş, Sait Günel’e aittir.

Buna ek olarak, mekanda çalışmalarını yerleştirirken ışığın gelme noktası, eşyaların nasıl yerleştirildiği ve hacmi, tenha ya da yoğun olması çalışmaların kendi dilini oluşturabilmesi için yerleştiği yer ayrı bir özen istemektedir. Bunun dışındaki bir yerleştirme eseri değersizleştirileceği gibi kendini anlatmasına engel olmaktadır. Bunun için hem sanat eserinin kendisine hem de bütündeki çerçeveye uygun bir yerleştirme düşünülmelidir. Bu yerleştirmeleri bazı formlara ayırmak mümkündür. Bunlar; düzenli formlar, düzensiz formlar, merkezi formlar, doğrusal formlar, radyal formlar, kümelenmiş formlar ve ızgara formlar olarak sınıflandırılmaktadır.

Düzenli formlar, parçaları birbiriyle tutarlı ve düzenli bir şekilde ilişkili olanlardır. Yaklaşık bir veya daha fazla eksende genellikle kararlı ve simetriklerdir. Düzensiz formlar, parçaları birbirinden farklı ve birbiriyle ilgisiz olanlardır. Genellikle asimetric ve dinamiklerdir. Merkezi formlar ise, baskın, merkezi ve ana bir form oluşturmak için kümelenmiş birkaç ikincil formdan oluşur. Doğrusal formlar, bir satırda veya bir çizgi boyunca bir dizi formda sıralı olarak düzenlenir. Bir formun boyutlarındaki orantılı bir değişiklikten veya bir dizi formun bir çizgi boyunca

düzenlenmesinden kaynaklanabilir (Ho, S, ve Snyder, L, 1990). Görsel 3’te görülen çalışma alanının arkasında yer alan duvar kütüphane ve resimler ile değerlendirilmiştir. Dikey formda yerleştirilen ve siyah beyaz tercih edilen resimler Ali Kotan ve Efgan Beyaz’a aittir.

Görsel 3. Belirlenen iç mekanda üst kat çalışma alanı ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Radyal formlar ise, merkezi biçimden dışı doğru radyal bir biçimde uzanan doğrusal biçimdeki bileşimlerdir. Görsel 4’te görülen resimler bütünü de merkezi bir biçimde konumlandırılmıştır. Mahmut Öztürk, Mustafa Ayaz, Adnan Turani, Mustafa Öztürk, Kayıhan Keskinok, Efgan Beyaz, İlayda Çetin, Şevki Demircan ve Serap Akarcalı’ya ait çalışmalar görülmektedir. Lourve Müzesi’nden alınmış olan reproduksiyon çalışma merkeze yerleştirilmiş olup, diğer resim ve seramiklerin konumlandırılması bu merkez etrafında gerçekleştirilmiştir.

Görsel 4. Belirlenen iç mekanda merdiven alt kısmı ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Grid formlar ise, ilişkileri 3 boyutlu gridler tarafından düzenlenen modüler formlardır. Bir ızgara, düzenli aralıklarla yerleştirilmiş paralel çizgilerin kesişen iki veya daha fazla kümesidir. Kare ızgara, uzamsal bir referans noktaları ve

çizgileri ağı oluşturur ve bu modüler çerçeve içinde herhangi bir sayıda form ve alan görsel olarak organize edilebilir.

Bunların yanı sıra şekil-zemin ilişkisi bir mekanda elemanları ortaya çıkarabilecek unsurlardan bir diğeridir. Mekanda en çok uygulanan gestalt ilkesi şekil-zemin ilkesidir. Bir tasarımındaki her şey biri ya da diğeri olarak görülecektir ve aralarındaki ilişki birbirini dışlamaktadır. Hiçbiri diğeriyle ilişkisi dışında algılanamaz ve birini değiştirmeden diğeri de değiştirmek imkansızdır. Benzer şekilde, şekil-zemin ilişkisi de tamamlayıcıdır. Figür ve zemin birbirini iyileştirebilir veya eksiltebilir ve ikisini birbiriyle ilişkili olarak düzenlemek tasarımın en önemli yönlerinden biridir. Tasarımın nasıl iletişim kurduğuna ve nasıl yorumlanacağına dair bir bağlam belirler (Hsu, 2020).

“Beyaz alan, pasif bir arka plan değil, aktif bir unsur olarak görülmelidir.” Jan Tschichold

Şekil-zemin ilişkisinin Jan Tschichold tarafından ima ettiği gibi, yalnızca içinde bir şey olduğunda alanınız olur. Pozitif öğelerin eklenmesinden önce mekan tanımsızdır. Mekanın var olabilmesi ve iletişimi başlamadan önce şekil-zemin ilişkisi kurulmalıdır.

Görsel 5. Belirlenen iç mekanda giriş bölümü ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Görsel 5'te görülen evin giriş kapısında dışarıdan içerinin görülmesine olanak veren cam kapının hemen arkasında Turhan Çetin'in bir kaide üzerinde metal heykeli yer almaktadır. Duvarda Fatih Urunç ve ikinci bölme cam kapının hemen arkasında hem dışarıdan hem içeriden kendisini ifade edecek bir şekilde zeminde kaide üzerine yerleştirilmiş olan diğeri bir heykel bulunmaktadır. Malzemelerin geçişi ve biçim, iç mekanda konumlanmış oturma ünitesi ile dengelenmiştir.

Mekarlarda yer alan sanat yapıtlarının alıcılara sağladığı bir estetik tatminden bahsetmek olasıdır. Söz konusu tatmin bu çalışmada sanatsal işlev adı altında incelenmektedir. Bu bağlamda bir nesnenin hoşaya gitmesi, buna ihtiyaç duyan kişinin estetik haz alma ihtiyacını karşılayarak, işlevini yerine getirmiş olur (Bradley, 2018).

Görsel 6. Belirlenen iç mekanda merdiven alt kısmı kütüphane ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Merdivenin boşluk kısmında yer alan kütüphane, İlayda Çetin'e ait olan, yanındaki 3 dikey fotoğraf ile özdeşleştirilmiş ve gri zeminin üzerinde ahşap kaideye bulunan kırmızı heykel mekanı tariflemiştir (Görsel 6).

Erinç, sanat eserlerinin işlevinin temelde iki grupta düşünülebileceğini belirtir. Bunlardan ilki sanat eserinin estetik bir nesne olarak alıcısında bir estetik kaygı yarattığı ve ikinci olarak da eserin alıcısı ile bir etkileşim sağlayabilmek için bir iletide, bir bildirimde bulunduğu. Estetik kaygı, eser ile alıcı arasında çift yönlü çalışan bir tedirginlik halidir. Alıcı kendi beğenisi üzerinde sürekli bir değişme ve gelişme gösterir ve böylelikle beğenme duygusu inceltmiş olur. İkinci işlevi olarak değindiği etkileşimde ise sanat eseri bir göstergeler bütünü olarak tanımlanmakta ve gösterdikleri üzerinden alıcısıyla kurduğu etkileşimle insanda güven ve mutluluk uyandırmaktadır (Erinç, 1995, s.40). Bu açılardan ele alındığında sanat eserlerinin günlük hayatımızda fiziksel ve tinsel açıdan önemli bir alan kapladığı açıktır.

Görsel 7. Belirlenen iç mekanda salona giriş kısmı ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Salonun giriş kısmındaki sol duvarda Hayati Misman'a ait bir resim ve onun altında yer alan Serap Akarcalı'ya ait metal heykel bulunmaktadır (Görsel 7).

Görsel 8. Belirlenen iç mekanda üst kat oturma alanı ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Görsel 8'de görülen üst kat yaşam alanında ise daha sadeliğe geçilmiş olup bir koltuğun arkasına sadece yatayda yerleştirilmiş İlayda Çetin'e ait iki adet fotoğraf çalışması görülmektedir. Çalışmalar koltuğun ve yatak örtüsünün renklerine denklik sağlamakta iken kırmızı koltuk zıtlık oluşturmaktadır. Diğer duvar ise o yalınlığa karşılık tekrar hareketli bir grup çalışmasıyla oluşturulmuştur. Mekan içinde denge bir duvara yoğunluk verirken diğer duvarı sade bir şekilde yerleştirme seçmiştir. Çalışmalar Efgan Beyaz, Tuncay Betil, Adnan Turani gibi sanatçılara aittir.

Görsel 9. Belirlenen iç mekanda yemek masası bölümü ve eserler.
(Kişisel Arşiv)

Yemek masasının arkasına uzun bir kütüphane yerleştirilirken içerisine iki heykel formunun konumlandığını görmekteyiz. Kitapların parçalı hareketine karşılık olarak hemen yanında tek parça büyük Kayıhan Keskinok'a ait

yağlıboya bir tablo bulunmaktadır. Altındaki dresuarda alt raflarda kitaplar yerleştirilmişken üst kısımda sadece Pınar Baklan, Kemal Uludağ gibi sanatçılara ait heykeller vardır (Görsel 9).

5. SONUÇ

Yapılan çalışma sonucu iç mekanda dengenin önemi vurgulanarak örnekler ışığında değerlendirilmiştir. Tipik olarak, tüm mimari, ister simetrik ister asimetrik olsun, tasarıma göre bir tür denge elde etmeyi amaçlar. Tasarım yapılırken belirli teoriler ve kanunlar dikkate alınmalıdır. Mimarının bir dengeye sahip olması gerekiyorsa, tasarımcıların her biri diğeriyle ilişkili olacak şekilde öğeleri senkronize etmeyi düşünmesi gerekir. Sonuçta, amaç bir tür sistem inşa etmektir. Denge, sadece fiziksel yapının yapısal ve estetik olarak sağlam olmasıyla ilgili değildir. Mimari denge, bir tasarımcı tüm insan duyuları için tasarım yapmayı başardığında elde edilir. Denge, öğeleri, nesnelere, renkleri, dokuları ve boşluk açısından görsel ağırlığı dağıtacak, yani simetri olacak şekilde yerleştirerek bir tasarım sağlamaktadır. Örneğin, merkeze yakın konumlandırılmış büyük bir şekil, kenara yakın küçük bir şekil ile dengelenebilir. Ayrıca, mimaride denge de asimetrik de olabilir. Tasarımcılar bunu başarmayı daha zor bulabilmektedirler. Bu daha ilgi çekici bir görünüm sunabilir, ancak doğru yapılmazsa, tüm bireysel parçaların iyi görünmesine neden olabilir, bir bütün olarak alan farklı görünebilir. Asimetrik mimari denge genellikle geçici olarak kabul edilirken, simetrik denge daha resmi görünmektedir.

Özetle, bir mekandaki sanat eserlerinin konumu, hem mekânın hem sanat eserinin niteliğine bağlı olarak değişmektedir. İnsanın yaşadığı çevrede oluşturduğu her tür nesne ve kavram bir ihtiyaç üzerine oluşmuştur. Bu gereklilik bunların bir işlevi olduğu anlamına da gelir. Sanat eserlerinin yaşanan mekânlarda, günümüz anlayışına uygun olarak yer alması, iç mekân tasarımının gelişimiyle daha sistemli bir yapı kazanmış, duvarları ve boşlukları doldurup çevresiyle ilişki kuran sanat yapıtı kavramını hemen her mekâna sokmuştur.

KAYNAKÇA

Bourriaud, N. (2005). İlişkisel Estetik, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Bradley, S. (2018). Design Fundamentals: Elements, Attributes, & Principles A Beginner's Guide to Graphic Communication. Erişim Linki: <https://www.smashingmagazine.com/2014/05/design-principles-space-figure-ground-relationship/>

Erinç, S. (1995). Resmin Eleştirisi Üzerine, Hil Yayın, İstanbul.

Goldstein, H ve Goldstein, V. (1970). Art in Everyday Life, The Macmillan Company, New York.

Ho, S ve Snyder, L. (1990). Balance in Architectural Design, Association for Computing Machinery, New York, volume 18, number 2.

Hsu, L. (2020). ‘The Art of Balance – In Architecture and Life’ Erişim Linki:

<https://www.sigarch.org/the-art-of-balance-in-architecture-and-life/>

James, G. ve G. Cahulogan. ‘Humanities Report’. Republic of the Philippines. Eastern Visayas State University, Tacloban City. Erişim Linki: <https://ejournals.ph/function/author.php?id=8366>

Juracek, J, A. (2002). Architectural Surface, Thames&Hudson, Hong Kong.

Lucas, D, S. (2016). ‘Elements and Principles of Design: Balance & Harmony’ Erişim Linki: <http://www.lucaseilers.com/2016/02/4438/>

Tunalı, İ. (2001). Estetik, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Türkiye’nin Küçükbaş Hayvan Varlığı ile Süt Üretimindeki Gelişmelerin Son Dönemlerindeki Trend Analizi

The Trend Analysis of the Developments of Ovine Presence and Its Milk Production in Turkey

Gönül SEVINÇ¹ Zeliha ŞAHİN² Mustafa hakkı AYDOĞDU³

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye (Corresponding Author)

² Yük.Zir.Müh., Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Doktora Öğrencisi

³ Doç.Dr., Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

ÖZET

Süt ve süt ürünleri her yaştaki bireylerin dengeli beslenebilmesi için tüketmesi gereken önemli bir gıda maddesidir. Küresel nüfus ve refah artışlarına bağlı olarak süt ve süt ürünlerine olan talep çeşitlenerek sürekli artışlar göstermektedir. Bu araştırmanın amacı Türkiye’nin küçükbaş hayvan varlığı ve süt üretiminin son dönemlerinde yaşanan değişimlerin değerlendirilmesinin yapılarak, 2025 yılına kadar olması muhtemel eğilimlerin belirlenmesidir. Araştırma da ikincil veriler kullanılarak Excel de trend analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre küçükbaş hayvan sayılarında artışın gelecek dönemlerde de devam etmesi beklenmekte olup, regresyon katsayısı %85 olarak belirlenmiştir. Süt üretim miktarı yıllara bağlı olarak sürekli artış göstermiş, bu artışın devam etmesi beklenmekte olup, regresyon katsayısı %93 olarak belirlenmiştir. Sağılan hayvan başına yıllık süt veriminde düzenli bir artış olup, bunun gelecekte de sürmesi beklenmekte ve regresyon katsayısı %82 olarak belirlenmiştir. Türkiye’de küçükbaş hayvan sütünde verim dünya ortalamasının altındadır. Küresel olarak küçükbaş hayvan sütünün önemi ve kullanım alanı çeşitlenerek artmaktadır. Bu durum kırsal kalkınma, istihdam, gıda güvenliği ve dış ticaret gibi konular açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir fırsat olup, ilave ve daha etkili kamusal politikalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Küçükbaş Hayvan Sayısı, Süt Üretim Miktarı, Süt Verimi

ABSTRACT

Milk and dairy products are important food items that should be consumed by individuals of all ages to have a balanced diet. Depending on the global population and welfare increases, the demand for milk and dairy products diversifies and increases continuously. The research aims to determine the possible trends until 2025 by evaluating the changes in Turkey's ovine livestock and milk production in the last period. Trend analysis was performed in Excel by using secondary data in the research. According to the results obtained, it is expected that the increase in the number of sheep and goats will continue in the future, and the regression coefficient has been determined as 85%. The amount of milk production has increased continuously over the years, and this increase is expected to continue, and the regression coefficient has been determined as 93%. There is a steady increase in the annual milk yield per milked animal, which is expected to continue in the future and the regression coefficient was determined as 82%. The yield in the ovine milk of Turkey is below the world average. Globally, the importance and usage area of ovine milk is increasing by diversifying. This is an important opportunity to be evaluated such as in terms of rural development, employment, food safety, foreign trade, therefore additional and more effective public policies are needed.

Keywords: Numbers of Ovine, Amount of Milk Production, Milk Yield

1. GİRİŞ

Beslenme ihtiyacı, insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için var olduğu andan itibaren karşılaması gereken en temel ve sürekli ihtiyaçtır. İnsanların sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürebilmesi için yeterli ve dengeli beslenmesi, ayrıca genetik yapısının ve yaşadığı çevresel koşullarının uyum içerisinde olması gerekmektedir (Akın, 2014; Sevinç, Cançelik, Palabıçak ve Sevinç, 2021). Beslenme; yaşamın sürdürülebilmesi, sağlığın korunması, büyüme ve gelişme için gerekli besinlerin yeterli ve dengeli bir şekilde alınarak vücudun bunları değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Karagözlü, Karagözlü, Karaca ve Eren, 2005). Yeterli ve dengeli beslenme beyin gelişimi için de önemli olup, ülke nüfusunun sağlıklı beslenmesi ile yaratıcı ve üretken beyinlerin yetişmesi dolayısıyla toplumların kalkınmasına da olanak sağlamaktadır.

İnsan vücudunun ihtiyacı olan besin maddeleri çeşitli bitkisel ve hayvansal gıda kaynaklarından elde edilmektedir. Gerekli besin maddelerini yeterli miktarlarda almak için tüketilmesi önerilen dört ana besin grubundan birisi de süt ve süt ürünleridir (Yücecan, 2008). Sıvı süt; su, yağlar, proteinler, laktoz, mineraller, vitaminler ve enzimler gibi maddelerden oluşmaktadır (Knips, 2005; Muehlhoff, Bennett ve McMahon 2013). Süt ve süt ürünleri, B₁₂ ve B₅ vitaminleri, riboflavin, selenyum, magnezyum, kalsiyum gibi tüm bireylerde, özellikle de çocukluk, ergenlik, yaşlılık ve hamilelik gibi dönemlerde, açlık ve dengesiz beslenmeyi azaltan, mikro besin elementleri içeren, kemik yapısını düzenleyen, önemli miktarda protein ve enerji sağlayan besin maddelerince zengin gıdalardır (Hill, 2017). Bundan dolayıdır ki, tüm yaş gruplarında, özellikle de yaşlılar, çocuklar ve hamile kadınlarda, yeterli miktarlarda kullanılması bireylerin gelişimlerine olumlu yönde katkı sağlamaktadır (IDFA, 2022; De Beer, 2012; Mert, Artık, Dellal ve Şireli, 2020).

Süt hayvanının türü, cinsi, yaşı ve beslenmesi ile birlikte laktasyon evresi, doğum sayısı, yetiştirme sistemi, bulunduğu fiziksel ortam ve mevsim gibi etkenler sütün rengini, aromasını ve bileşimini etkileyerek, çeşitli cins ve

kalitede sütünlerin üretilmesine olanak sağlamaktadır. İnek sütünün katı içeriğinin yaklaşık %3 ila 4'ünü yağ, %3,5'ini protein ve %5'ini laktoz oluşturur. Keçi sütü, inek sütüne benzer bir bileşime, koyun sütü ise, keçi ve inek sütünden daha yüksek yağ, protein ve laktoz içeriğine sahiptir (FAO, 2022a). Genel olarak bu üç süt karşılaştırıldığında, en fazla toplam kuru madde içeriğine sahip olan koyun sütü, aynı zamanda diğer süt bileşenleri açısından da keçi ve inek sütüne oranla daha yüksek değerlere sahiptir (Önür, 2015). FAO'nun 2020 yılı verilerine göre; dünya genelinde yaklaşık 1,7 milyar büyükbaş ve 2,4 milyar küçükbaş hayvan varlığı bulunmaktadır. Toplam çiğ süt üretimi 887 milyon ton olup bunun %2,32'si keçi ve %1,20'si ise koyun sütüdür (FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO, 2021; FAO, 2022b). Sütün beslenme açısından öneminden dolayı ülkelerin hayvan varlıklarının nüfuslarını besleyebilecek ölçüde et ve süt ürünlerinin üretilmesi için sürdürülebilir olması gerekmektedir.

Dünya genelinde 2019 yılı verilerine göre ortalama olarak kişi başına düşen yıllık süt ve süt ürünleri tüketimi 114,7 kg hesaplanmış olsa da tüketim miktarları bölgeler, ülkeler ve kıtalar arasında oldukça farklıdır. Ortaya çıkan bu farklılıklar çok büyük oranda ülkelerin gelir ve refah seviyesi, üretim ve tüketim ile ilgili kayıtlılık veya kayıt dışılık, hane halkı tüketimi ve yerleşik kültüre dayalı tüketim alışkanlıklarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Aydoğdu ve Şahin, 2022). FAO tahminlerine göre dünyada kişi başı süt tüketiminin en az olduğu kıta 42 kg ile Afrika, en yüksek olduğu yer ise 275 kg ile Avrupa'dır. Dünyada üretilen toplam sütün %47'si Asya kıtasında tüketilirken, kişi başı ortalama süt tüketimi ise 87 kg'dır (Ulusal Süt Konseyi, 2020; FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO, 2021; USDA, 2022). Türkiye'de TÜİK tarafından yayınlanan çiğ süt üretim miktarı ile aynı yıla ait nüfus sayısı açısından yapılan değerlendirmede, dış ticaret rakamları dikkate alınmadığında, 2019 yılı kişi başı yıllık süt tüketimi 276 kg/kişi süt eşdeğeridir (Ulusal Süt Konseyi, 2020).

Peynir üretiminde çoğunlukla inek sütü kullanılsa da koyun ve keçi sütü de peynir üretiminde kullanılmaktadır. Koyun sütünün yaygın kullanımının yanı sıra son dönemlerde keçi sütünün kullanım alanları daha hızlı çeşitlenerek artmaktadır. ABD'de bazı etnik gruplar, gurmeler ile sağlıklı gıda tüketenler arasında keçi peynirinin tüketim miktarı ayrı bir önem kazanmıştır (Ribeiro ve Ribeiro, 2010). Avrupa'da keçi sütünden yapılan peynir üretimi giderek önem kazanmakta olup, başta Fransa olmak üzere İspanya, İtalya, Portekiz ve Yunanistan gibi ülkelerde daha fazla yaygınlaşmıştır. Ülkemiz de süt keçisi yetiştiriciliği ile peynir üretiminde büyük bir potansiyele sahiptir (Kılıç, Uysal, Kavas, Kesenkaş ve Akbulut, 2002). Küçükbaş hayvanlardan elde edilen sütünler birçok ülkede özel ve yöresel peynirlerin yapımında kullanılmaktadır. Özellikle keçi sütünün insan sağlığı açısından sahip olduğu besin değerlerinin farkına varılması keçi peynirine olan ilgiyi de arttırmıştır (Çayır ve Güzeler, 2020). Teknolojik olarak küçükbaş hayvan sütününden pastörize ve sterilize içme sütü, yoğurt, ayran, kefir gibi fermente ürünler, peynir, dondurma ve diğer süt esaslı tatlı ve şekerlemeler üretilmektedir. Keçi sütü ayrıca atopik yapıdaki kişilerin kullanabileceği sabunlar, nemlendirici el ve yüz kremleri gibi kozmetik ürünlerin yapımında da kullanılmaktadır (Altun ve Sarıcı, 2017). Keçi sütü ve ürünlerinin düzenli bir şekilde tüketimiyle, bazı alerjik durumların tedavisi, sindirim ile ilgili hastalıklar, mide ülseri, egzama, varis ve astım hastalıklarının tedavisinde olumlu sonuçlar elde edildiği belirtilmiştir (Nalbant ve Yüceer, 2020). Küçükbaş hayvan sütü, özellikle de keçi sütü, daha az alerjen olması ve bir takım nispi özellikleri nedeniyle, anne sütüne inek sütüne oranla daha fazla benzerlik göstermektedir. Bu sütün proteinleri, inek sütü proteinlerine kıyasla, daha yüksek oranda sindirilebilir ve amino asitler içeriği bakımından zengindir. Bundan dolayı bebeklerin ve çocukların beslenmesinde anne sütünün verilemediği durumlarda, taze sağılmış çiğ olmamak ve işlem görerek, eksik olan demir, folat, vitamin B₁₂, C ve D içeriği bakımından zenginleştirilmesi ve yüksek elektrolit içeriğinin dengelenmesi kaydıyla alternatif olarak tercih edilebileceği belirtilmektedir (Önür, 2015; Altun ve Sarıcı, 2017). Dünyada üretilen sütün %3,5'lük kısmı küçükbaş hayvancılıktan elde edilmesine rağmen bazı kültürel, gastronomik, ekonomik, sosyolojik ve sağlıkla ilgili farklılıklara bağlı olarak koyun ve keçi sütü ayrı bir önem taşımaktadır.

FAO 2020 yılı verilerine göre dünyada en fazla koyun sayısına sahip olan ülkeler sırasıyla Çin, Hindistan, Avustralya, Nijerya, İran ve Etiyopya ve Türkiye'dir (FAO, 2022b). Koyun ve keçiler, kısa otlarla kolayca otlatabilen, verimi düşük ve kuru arazilere kolaylıkla adapte olabilen hayvan türleridir (DAKA, 2012). Diğer taraftan büyükbaş hayvanlara göre, özellikle koyunlar, metabolik ağırlık başına yarı yarıya daha az suya ihtiyaç duymaktadırlar. Buna bağlı olarak koyun sütü kuru madde açısından iki kat daha yoğun olup, yağ kuyruklu koyun ırkları ise kurak mevsimler için enerji de depolayabilmektedir (Rancourt, De Fois, Lavin, Tchakérian ve Vallerand, 2006). Türkiye küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve hayvansal üretim açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Sahip olduğu, iklim, bitki örtüsü ve topografya açısından, ülkemizin mera alanları daha çok koyun ve keçilerin yararlanabileceği niteliktedir (Cengiz, Karaca, Kor, Ertuğrul, Arık ve Gökdal, 2015). Küçükbaş hayvanlar, Türkiye'de yarı kurak alanlar ve yaylalarda yaşayan çiftçilerin gelirlerine de önemli katkı sağlamaktadırlar. Küçükbaş hayvanlar, doğal bitki örtüsünü kullanarak, et, süt, yün, kıl, tiftik, deri ve gübre gibi ticari değeri olan pazarlanabilir ürünlere dönüştürmektedirler (Kaya ve Yurtseven, 2019). Kırsal alanlarda kalkınmanın sağlanmasında, yoksulluğun azaltılmasında, istihdamın oluşturulmasında, meraların değerlendirilmesinde, gelir kaynakları yaratılmasında, yüksek katma değerli ürünler elde edilebilmesinde ve hane halkı tüketiminin sağlanmasında hayvancılığın ve süt üretiminin ayrı bir yeri vardır (Gülçubuk, 2018). Küçükbaş hayvancılık faaliyetleri, ülkemiz

genelinde, kültürel miras olarak da korumamız gereken, ekolojik ve ekonomik olarak daha düşük maliyetlerle sürdürülebilirliği mümkün olan bir hayvancılık faaliyeti türüdür.

TÜİK verilerine göre 2019 yılı küçükbaş hayvan sayısı yaklaşık olarak 48,5 milyon baştır. Sağılan küçükbaş hayvan sayısı 25,3 milyon baş olup, bunun yaklaşık 19,8 milyonu koyun 5,5 milyonu ise keçidir. TÜİK'in 2019 yılı süt üretim verilerine göre ise toplam süt üretimi yaklaşık 23 milyon ton olup bunun 2,1 milyon tonu küçükbaş hayvanlardan elde edilmiştir. Elde edilen toplam küçükbaş hayvan sütünün 1,5 milyon tonu koyu sütü 577 bin tonu ise keçi sütünden oluşmaktadır. Sağılan hayvan başına yıllık ortalama süt üretim miktarı koyunda 77 kg olup keçi de ise 105 kg'dır (TÜİK, 2021; HAYGEM, 2022a). FAO'nun 2019 yılı verilerine göre dünyada sağılan hayvan başına yıllık ortalama koyun sütü miktarı 79,75 kg olup keçi sütü miktarı ise 193 kg'dır (FAO, 2022b). Türkiye'de hayvan başına yıllık koyun ve keçi sütü verimi dünya ortalamasının altındadır. TÜİK Hayvansal Üretim İstatistiklerine göre Türkiye'de 2021 yılı toplam küçükbaş hayvan sayısı 57,5 milyon baş olup, 2020 yılına göre koyun sayısı %7,2 ve keçi sayısı ise %3 oranında artış göstermiştir (TÜİK, 2022).

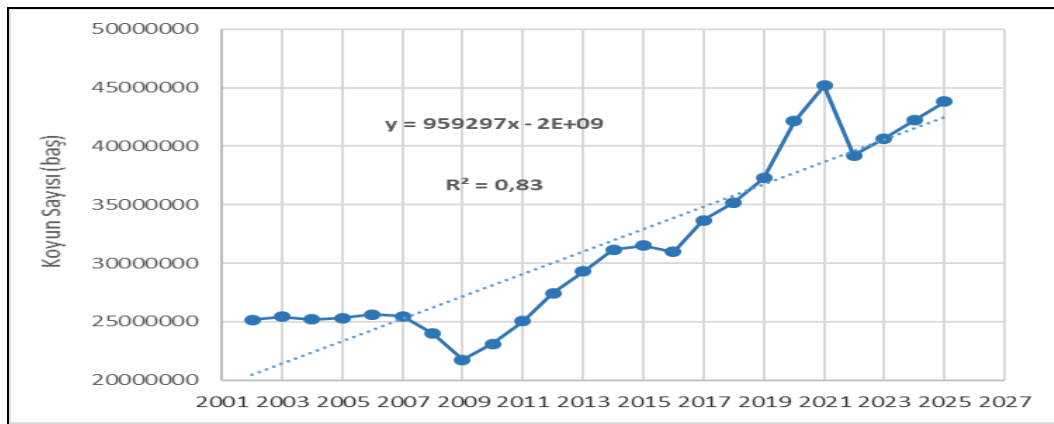
Bu araştırmanın amacı son dönemlerde Türkiye'deki küçükbaş hayvan (koyun ve keçi) sayısı, bunların süt üretim miktarı ve verimlerinde yaşanan değişimlerin analizlerinin yapılarak, 2025 yılına kadar olması muhtemel değişimlerin yorumlanmasıdır.

2. ARAŞTIRMANIN MATERYALİ ve YÖNTEMİ

Bu çalışmada kullanılan esas verilerin kaynağı ikincil veriler olup, çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Ulusal Süt Konseyi, Tarım ve Orman Bakanlığı, Uluslararası Süt Ürünleri Federasyonu verileriyle birlikte ilgili süt sektörü raporları ve diğer yapılan araştırmalardan, raporlardan ve çalışmalardan faydalanılmıştır. Bu çalışmalardan derlenen veriler ile Excel de trend analizi yapılmıştır. İlgili kurumlardan ve araştırmalardan elde edilen 2002 ile 2021 yılları arasındaki veriler kullanılarak, 2025 yılına kadar olan döneme projeksiyonları yapılmış ve bunların regresyon katsayıları belirlenmiştir.

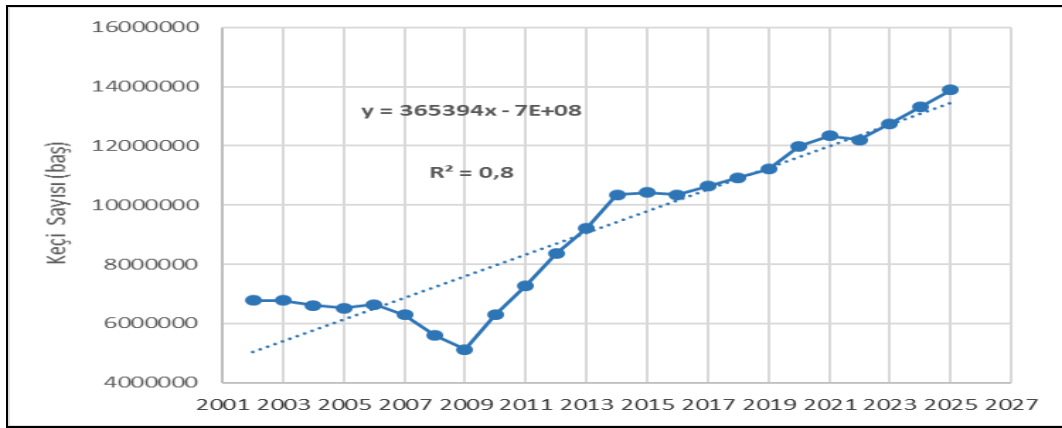
3. ARAŞTIRMA BULGULARI ve TARTIŞMA

Hayvan sayıları, doğum, ölüm, kesim, iklim değişikliği ve çevre şartları gibi nedenlerle dinamik veriler olup, hayvansal üretime ait veriler sürekli değişkenlik göstermektedir. Artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak için küresel olarak hayvansal üretimde artışlar yaşanmaktadır. Türkiye'de hayvan sayıları 2010 yılına kadar dalgalı bir seyirle artan ve azalan bir değişim göstermiştir. Bu değişimler pek çok nedene dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Artan yem fiyatları, mera alanlarının yetersizliği, kırsaldan kente göç ve yeterli olmayan kamusal destek ve teşvikler en önemli nedenler arasındadır. Araştırma döneminde mevcut olan kamusal verilerden 2002 ile 2021 yılları arasında ki 20 yıllık döneme ait sayılar kullanılmıştır. Koyun sayıları ve 2025 yılına kadar olması muhtemel değişimin grafiği Şekil 1'de, keçi sayıları Şekil 2'de ve toplam küçükbaş hayvan sayılarının değişimi ise Şekil 3'de yer almaktadır (TÜİK, 2022; HAYGEM, 2022a).

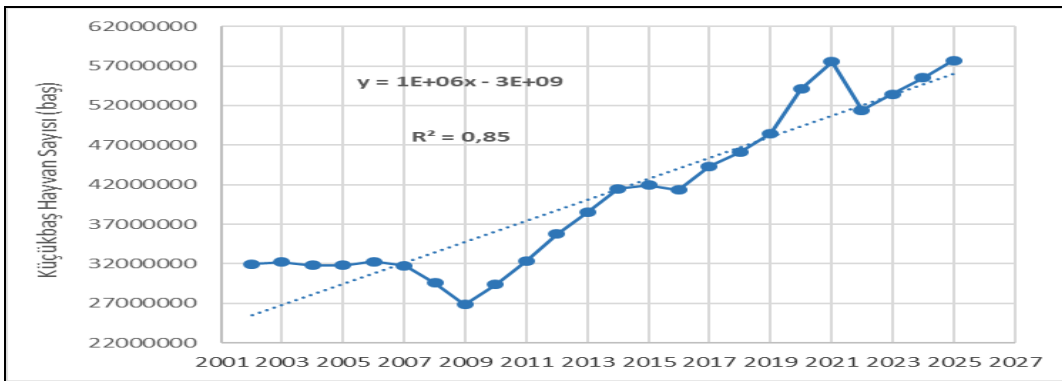
Şekil 1. Türkiye'de son dönemlerdeki koyun sayısı değişimi ve gelecek dönem eğilimleri

Araştırma dönemi başlangıcı olan 2002 yılında 25.17 milyon baş olan koyun varlığı 2021 yılında 45.18 milyona başa yükselmiştir. 20 yıllık dönemde toplam koyun sayısı %79.46 oranında bir artış göstermiştir. Mevcut verilerin kullanılmasıyla 2025 yılına kadar yapılan projeksiyona göre bu artışların devam etmesi öngörülmekte olup, regresyon katsayısı ise %83 olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. Türkiye'de son dönemlerdeki keçi sayısı değişimi ve gelecek dönem eğilimleri

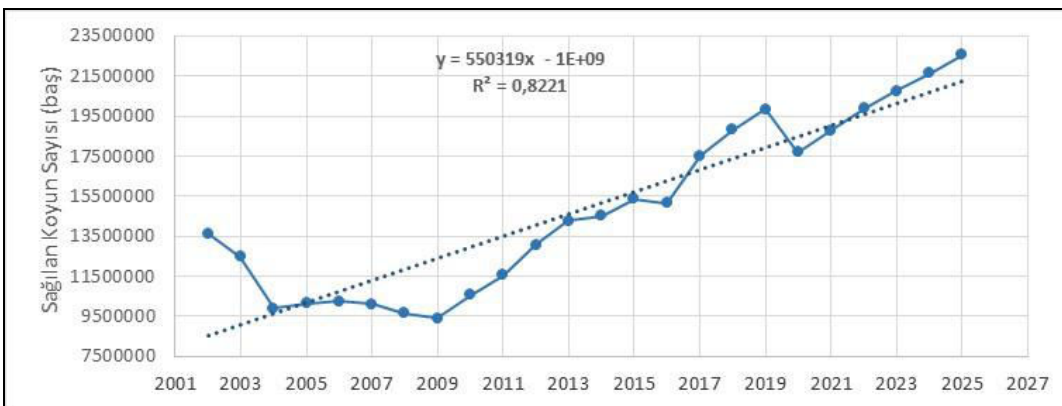
Araştırma dönemi başlangıcı olan 2002 yılında 6.78 milyon baş olan keçi varlığı 2021 yılında 12.34 milyona başa yükselmiştir. 20 yıllık dönemde toplam keçi sayısı %82.03 oranında bir artış göstermiştir. Mevcut verilerin kullanılmasıyla 2025 yılına kadar yapılan projeksiyona göre bu artışların devam etmesi öngörülmekte olup, regresyon katsayısı ise %80 olarak belirlenmiştir.

Şekil 3. Türkiye'de son dönemlerdeki toplam küçükbaş hayvan sayısı değişimi ve gelecek dönem eğilimleri

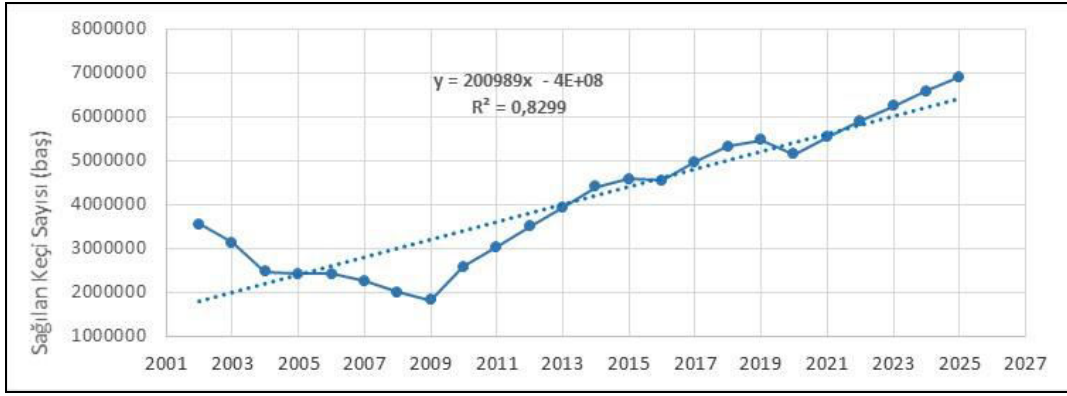
Araştırma dönemi başlangıcı olan 2002 yılında 31.95 milyon baş olan toplam küçükbaş hayvan varlığı 2021 yılında 57.52 milyona başa yükselmiştir. 20 yıllık dönemde toplam küçükbaş hayvan sayısı %80 oranında bir artış göstermiştir. Mevcut verilerin kullanılmasıyla 2025 yılına kadar yapılan projeksiyona göre bu artışların devam etmesi öngörülmekte olup, regresyon katsayısı ise %85 olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de araştırılan dönemde sağılan hayvanların toplam hayvan sayısı içindeki oranı %45.6'dır. Resmi kaynaklarda sağılan hayvan sayıları en son 2019 yılına aittir. Sağılan koyun sayıları ve 2025 yılına kadar olması muhtemel değişimin grafiği Şekil 4'de, sağılan keçi sayıları Şekil 5'de ve sağılan toplam küçükbaş hayvan sayılarının değişimi ise Şekil 6'da yer almaktadır (TÜİK, 2022; HAYGEM, 2022a).

Şekil 4. Türkiye'de son dönemlerdeki sağılan koyun sayısı değişimi ve gelecek dönem eğilimleri

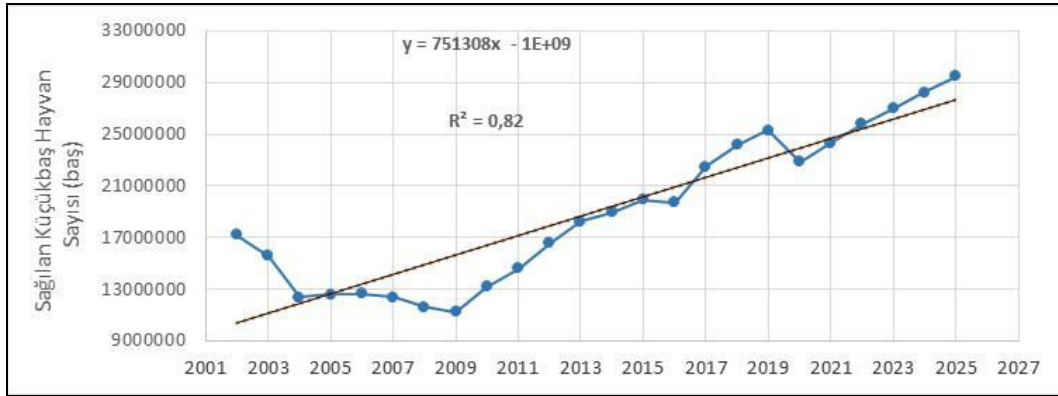
Bu araştırmanın başlangıç dönemi olan 2002 yılında merinos, yerli ve diğer ırklardan oluşan toplam sağılan koyun sayısı 13.64 milyon baş iken, 2019 yılı sonunda 19.84 milyona ulaşmıştır. 18 yıllık dönemde sağılan koyun sayısındaki artış oranı %45.46 olup, regresyon katsayısı %82.21 olarak belirlenmiştir. Sağılan koyun sayısındaki artışların gelecek dönemlerde devam etmesi beklenmektedir.

Şekil 5. Türkiye’de son dönemlerdeki sağılan keçi sayısı değişimi ve gelecek dönem eğilimleri

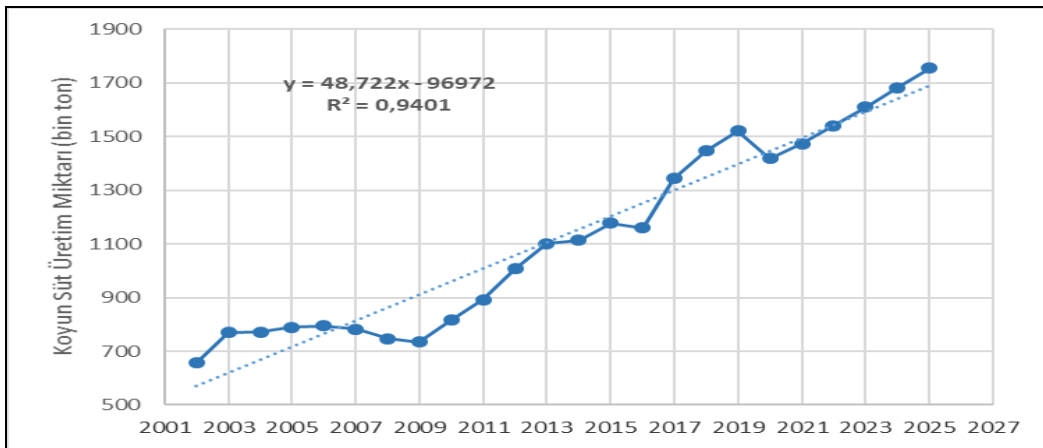
Türkiye’de 2002 yılında tiftik, kıl ve diğer ırklardan oluşan sağılan keçi sayılarının toplamı 3.55 milyon baş olup, 2019 yılında bu sayı 5.47 milyon başa yükselmiş olup, sayı artışının gelecek dönemlerde de olması beklenmektedir. Değişimin regresyon katsayısı %82.99 olarak ölçülmüştür.

2002 yılında Türkiye’nin toplam küçükbaş hayvan varlığının sayısı 17.19 milyon baş olup, 2019 yılında ise toplam küçükbaş hayvan sayısı 25.31 milyona ulaşmış olup, araştırılan dönemde toplam küçükbaş hayvan sayısı ise %27.6 oranında artış göstermiştir. Bu artışların gelecek dönemlerde de devam etmesi beklenmekte olup, regresyon kat sayısı %82 olarak belirlenmiştir.

Şekil 6. Türkiye’de son dönemlerdeki toplam sağılan küçükbaş hayvan sayısı değişimi ve gelecek dönem eğilimleri

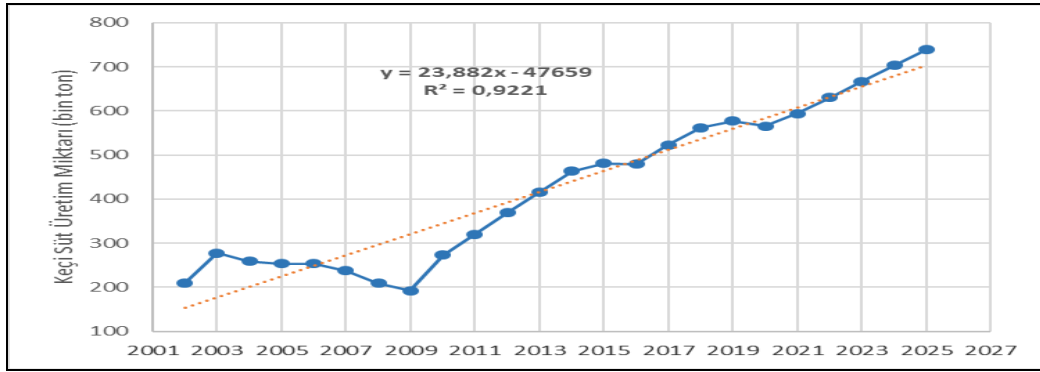
Süt üretim miktarı ve verimde hayvanın cinsi, yaşı, laktasyon dönemi, ağırlığı, beslenme, ahır, mera ve çevre şartları gibi faktörler etkili olmaktadır (HAYGEM, 2022b). Mera alanlarının ıslahı ve geliştirilmesinin yanı sıra, yem bitkilerinin ve üretici birliklerinin yaygınlaştırılması halinde hem hayvan sayılarında artışın ve hem de süt ve et verimliliğinin daha yüksek olması sağlanabilecektir (Cancelik et al., 2020; Aydoğdu vd., 2020a). Sağılan koyunlardan elde edilen süt miktarı ve 2025 yılına kadar olması muhtemel değişimin grafiği Şekil 7’de, sağılan keçi sütü üretim miktarı Şekil 8’de ve sağılan toplam küçükbaş hayvan süt üretim miktarı ise Şekil 9’da yer almaktadır (TÜİK, 2022; HAYGEM, 2022a).

Şekil 7. Türkiye de sağılan koyunlardan elde edilen süt üretim miktarı ve yıllara göre değişimi

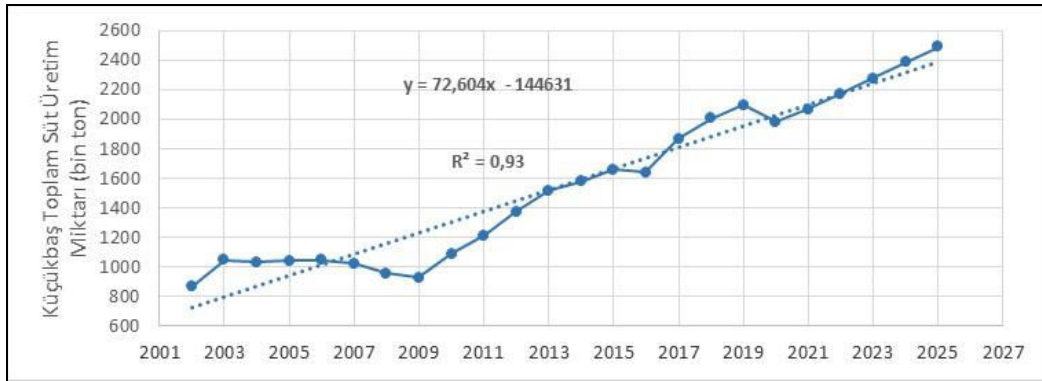
Araştırma dönemi başında sağılan koyunlardan elde edilen süt miktarı 657.4 bin ton iken, araştırma dönemi sonunda bu miktar hayvan sayılarında artışlarla birlikte 1521.5 bin tona yükselmiştir. Değişimin regresyon katsayısı %94.01’dir. Bu artışların gelecek dönemlerde de devam etmesi beklenmektedir. Araştırılan dönemler arasında koyun

süt üretim miktarı 2.31 kat artış göstermiştir. Araştırma dönemi başında sağılan hayvan başına ortalama verim 45 kg iken, araştırma dönemi sonunda 77 kg'a yükselmiş olup, hayvan başına verim %71.11 oranında artış göstermiştir.

Şekil 8. Türkiye de sağılan keçilerden elde edilen süt üretim miktarı ve yıllara göre değişimi

Araştırma dönemi başında sağılan keçilerden elde edilen süt miktarı 209.6 bin ton iken, araştırma dönemi sonunda bu miktar hayvan sayılarında artışlarla birlikte 577.2 bin tona yükselmiştir. Değişimin regresyon katsayısı %92.21'dir. Bu artışların gelecek dönemlerde de devam etmesi beklenmektedir. Araştırılan dönemler arasında keçi süt üretim miktarı 2.75 kat artış göstermiştir. Araştırma dönemi başında sağılan hayvan başına ortalama verim 59 kg iken, araştırma dönemi sonunda 105 kg'a yükselmiş olup, hayvan başına verim %78 oranında artış göstermiştir.

Şekil 9. Türkiye de sağılan küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt üretim miktarı ve yıllara göre değişimi

Araştırma dönemi başında sağılan küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarı 867.01 bin ton iken, araştırma dönemi sonunda bu miktar hayvan sayılarında artışlarla birlikte 2098.67 bin tona yükselmiştir. Değişimin regresyon katsayısı %93'dür. Bu artışların gelecek dönemlerde de devam etmesi beklenmektedir. Araştırılan dönemler arasında toplam küçükbaş süt üretim miktarı 2.42 kat artış göstermiştir. Bu artışlarda ırk ıslahı, ahır koşulları ve yem bitkileri kullanımı süt üretiminde verim üzerinde etkili olmuştur. Hayvancılıkta en önemli maliyetler arasında yem fiyatları ilk sırada olup, hayvancılığın yapıldığı bölgeye, mera durumuna, hayvan sayısına ve işletmeye bağlı olarak farklılıklar göstermekle birlikte, toplam maliyet içinde %70'lere kadar çıkabilmektedir (Aydoğdu ve Küçük, 2018; Aydoğdu et al., 2020b). Dolayısıyla mera alanları ve yem bitkilerine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan hayvancılık konusunda daha etkin yayım faaliyetleriyle ilave verimlilik artışı da sağlanabilecektir. Son dönemlerde yaşanan teknolojik gelişmeler nedeniyle, bilgiye ulaşım kolaylaşmıştır. Tarımsal yayım faaliyetlerinde eğitimler sadece sahada yüz yüze değil, çeşitli kitle iletişim kanalları yoluyla da verilebilir (Sert vd., 2020). Diğer taraftan verim ve dolayısıyla gelir artırıcı bir tarımsal yayım faaliyetlerine çiftçilerin de ödeme istekliliği mevcuttur (Aydoğdu, 2017).

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Son dönemlerde, dünya genelinde çatışmaların, küresel ısınma, iklim değişikliği ve aşırı olayların, ekonomik yavaşlamalar ve gerilemelerin sıklığı ve yoğunluğu artmakta olup, beslenme ve gıda güvenliğinin sağlanması da giderek zorlaşmaktadır. Gıda güvenliği konusu son yıllarda tüm ülkelerin gündeminde daha çok yer almaktadır. Diğer taraftan kırsal kalkınmanın sağlanması, buralarda yaşayanların kırsal kalkınma ve tarım politikaları destekleme araçları ile yeterli ve istikrarlı düzeyde desteklenmesi ile büyük ölçüde ilişkilidir. Türkiye küçükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından en elverişli ülkelerden birisidir. Endüstriyel hayvancılık ile üretilen inek sütüne nazaran, günümüzde sağlıklı ve lezzetli gıda ürünleri talebini karşılayabilecek süt ve süt ürünlerinin üretimi için küçükbaş hayvancılığın önemi gittikçe artmaktadır. Ancak küçükbaş hayvancılığın sürdürülebilmesi daha çok ekolojik koşulların üretime uygun şartlarda sürdürülebilir olmasına bağlıdır. Bu anlamda doğal bitki örtüsü ve meralar ayrı bir öneme sahiptir. Bitkisel üretimin yanında hayvancılığın da aynı önem derecesinde dikkate alınarak, meraların bitkisel üretim alanlarına kontrolsüzce dönüştürülmemesi için daha etkin önlemler alınmalıdır.

Araştırma bulguları ve analizlere göre Türkiye’de koyun ve keçi sayısı değişimleri ile ilgili yapılan projeksiyonlara göre artışların olacağı öngörülmekte olup, regresyon katsayısı %85 ve sağılan küçükbaş hayvan sayısında ise %82 olarak belirlenmiştir. Aynı dönem için yapılan analizde sağılan küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt üretim miktarı için ise regresyon katsayısı %93 olarak hesaplanmıştır. Küçükbaş hayvan sayılarında ve süt üretim miktarında gelecek dönemlerde de artışların olacağı analiz sonuçlarına bağlı olarak tahmin edilmektedir. Diğer taraftan ülkemizde ki küçükbaş hayvan başına süt verimi dünya ortalamasının altında olup, artırılması için ilave kamusal tedbirlere ihtiyaç vardır.

Küçükbaş hayvancılık için yetiştiricilik kültürüne sahip insan kaynağı da gerekmektedir. Ancak hayvancılık kırsal alanlarımızda gençler tarafından pek tercih edilmeyen bir faaliyettir. Dolayısıyla kırsaldaki gençlerin, kamu politikalarıyla daha fazla teşvik edilmesi ve özendirilmesi gerekmektedir. Sürü yönetimi, uygun otlatma, meraların kullanımı ve ıslahı konularında başta kamu olmak üzere, ilgili kurum ve kuruluşlarca eğitimler verilmesi önemli konular arasındadır. Ayrıca, süt ve süt ürünleri fiyat destekleme politikaları yanında yapısal politikalar yönünden de örgütlenme, pazarlama, insan kaynakları, hayvan yetiştiriciliği gibi teknik konularda da ilave ve etkili kamu desteği sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akın, G. (2014). “Geleneksel Mutfak Kültürünün Beslenme Açısından Önemi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(3): 32-43.
- Altun, D. & Sarıcı, S.Ü. (2017). “Keçi Sütü: Bebek Beslenmesinde İlk Tercih mi Olmalı?”, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 60: 22-33.
- Aydoğdu, M.H. (2017). “Evaluation of Farmers’ Willingness to Pay for Agricultural Extension Services in GAP-Harran Plain, Turkey”. Journal of Agricultural Science and Technology, 19(4):785-796.
- Aydoğdu, M.H., Aydoğdu, İ., Cevheri, A.C., Sevinç, M.R. & Küçük, N. (2020a). “Şanlıurfa’daki Yem Bitkileri Eken Çiftçilerin Sosyo-Ekonomik Profiline Analizi”, Journal of Ekonomi, 2(Özel Sayı):10-15.
- Aydoğdu M.H., Aydoğdu, İ. & Cevheri, C. (2020b). “Analysis of Factors Affecting the Production of Forage Crops of Farmers: GAP-Şanlıurfa Sampling of Turkey”, (Ed. Hasan Babacan & Yüksel Akay Unvan), Academic Studies in Economics and Administrative Sciences, ss. 142-155, Ivpe pub., Cetinje, Montenegro.
- Aydogdu, M.H. & Kucuk, N. (2018). “General Analysis of Recent Changes in Red Meat Consumption in Turkey”, IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF), 9(6-IV):1-8.
- Aydoğdu, M.H. & Şahin, Z. (2022). “Türkiye’de Son Dönemlerdeki Sığır Sayıları ve Süt Üretimiminin Trend Analizi”, International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, 8(38):150-156.
- Cancelik, M., Aydogdu, M.H. & Sevinc, M.R. (2020). A Research on the Activities and Problems of Agro-Based Producers and Breeder Associations in Sanliurfa, Turkey”. IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM), 22(1-III): 15-23.
- Cengiz, F., Karaca, S., Kor, A., Ertugrul, M., Arık, İ.Z. & Gökdal, Ö. (2015). “Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinde Değişimler ve Yeni Arayışlar”, Türkiye Ziraat Mühendisliği VIII. Teknik Kongresi, 12-16 Ocak 2015, TMMOB Ziraat Mühendisliği Odası, C:2, 809-837, Ankara.
- Çayır, M.S. & Güzeler, N. (2020). “İnek, Keçi Sütü ve Bunların Karışımlarından Üretilen Hatay Köy Peynirlerinin Bazı Kalite Özellikleri”, Ç.Ü Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 39(9): 27-34.
- DAKA, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. (2012). “Küçükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu”, <https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/Kucukbas%20Hayvancilik%20Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- De Beer, H. (2012). “Dairy Products and Physical Stature: A Systematic Review and Meta-Analysis of Controlled Trials”, Economics & Human Biology, 10(3): 299–309.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO. (2021). “The State of Food Security and Nutrition in The World”, <https://www.fao.org/3/cb4474en/cb4474en.pdf> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- FAO. (2022a). “Gateway to Dairy Production and Products”, <https://www.fao.org/dairy-production-products/products/milk-composition/en/> (Erişim tarihi: 08.01.2022).
- FAO. (2022b). “Crops and Livestock Products”, <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL> (Erişim tarihi: 02.01.2022).

- Gülçubuk, B. (2018). “Kırsal Kalkınmanın Ekonomik Dinamizmi Açısından Süt Hayvancılığı ve Buna Dayalı Üretim”, <https://www.tarimdanhaber.com/tarimsal-ekonomi/kirsalin-kalkinmasinda-hayvancilik-yatirimlari-h4256.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2022).
- HAYGEM, Hayvancılık Genel Müdürlüğü. (2022a). “Hayvancılık Verileri”, Ocak 2022. <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Hill, J.P. (2017). “Assessing the Overall Impact of the Dairy Sector”, (Ed. Nico van Belzen), Achieving Sustainable Production of Milk Volume 2: Safety, Quality and Sustainability, 291-316. Burleigh Dodds Science Publishing, Philadelphia, USA.
- IDFA, International Dairy Foods Association. (2022). “Importance of Milk in Diet”, <https://www.idfa.org/importance-of-milk-in-diet> (Erişim tarihi: 14.01.2022).
- Karagözlü, N., Karagözlü, C., Karaca, S. & Eren, S., (2005). “Üniversite Öğrencilerinde Süt ve Süt Ürünleri Tüketim Alışkanlıkları ve Beslenme Bilinçleri Üzerine Bir Araştırma: Celal Bayar Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Örneği”, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 2: 101-108.
- Kaya, Z. & Yurtseven, S. (2019). “Şanlıurfa Küçükbaş Hayvancılığının Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, 2. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 27-29 Eylül 2019, ss. 389-407, Kayseri.
- Kılıç S., Uysal H., Kavas G., Kesenkaş H. & Akbulut N. (2002). “Pilot Tesis Koşullarında Pastörize Keçi Sütünden Çimi Peyniri Üretimi”, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 39(3): 56-63.
- Knips, V. (2005). “Developing Countries and the Global Dairy Sector Part I Global Overview”, <https://www.fao.org/documents/card/en/c/7355dfe7-77bf-4abd-b2ca-9f0e68c2cef9/> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Mert, İ., Artık, N., Dellal, G. & Şireli, T. (2020). “Süt Kalitesi ve Süt-Sağlık İlişkisi”, Ulusal Süt Konseyi, Ankara.
- Muehlhoff, E, Bennett, A. & McMahon, D. (2013). “Milk and Dairy Products in Human Nutrition”, FAO pub., Rome.
- Nalbant, D. & Yüceer, Y.K. (2020). “İnek ve Keçi Sütü Kullanılarak Üretilen Probiyotik Fermente Süt Ürünlerinin Karakteristik Özellikleri”, Gıda, The Journal of Food, 45(2): 315-328.
- Önür, Z.Y. (2015). “Keçi ve Koyun Sütlerinin Kimyasal Bileşimleri”, GIDA, 40(6): 363-370.
- Rancourt, M., De Fois, N, Lavin, M.P., Tchakérian, E. & Vallerand, F. (2006). “Mediterranean Sheep and Goats Productions: An Uncertain Future”, Small Ruminant Research 62(3): 167-179.
- Ribeiro, A.C. & Ribeiro, S.D.A. (2010). “Specialty Products Made From Goat Milk”, Small Ruminant Research, 89(2-3): 225-233.
- Sert, M. Sevinç, M.R., Cañçelik, M. & Aydoğdu, M.H. (2020). “Tarımsal Yayımda Kitle İletişim Araçları ve Ziraat Fakültesi Öğretim Elemanlarının Tarım Temalı Televizyon Kanallarına Karşı Tutumları”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19(73): 425-435.
- Sevinç, G., Cañçelik, M., Palabıçak, M.A. & Sevinç, M.R. (2021). Şanlıurfa İlinde Tüketicilerin Köy Ürünleri ve Köy Ürünleri Satan İşletmelere Yönelik Tutumları”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20(78): 614-629.
- TÜİK, (2021). “Hayvansal Üretim İstatistikleri”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayvansal-Uretim-Istatistikleri-Aralik-2021-45593&dil=1> (Erişim Tarihi: 09.01.2022).
- TÜİK. (2022). “Hayvancılık Verileri”, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=101&locale=tr> (Erişim Tarihi: 14.01.2022).
- Ulusal Süt Konseyi. (2020). “Süt Raporu, Dünya ve Türkiye’de Süt Sektör İstatistikleri”, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/Sut-Sektor-Istatistikleri-2020.pdf> (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- USDA, United States Department of Agriculture. (2022). “Dairy Outlook”, <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/2022AOF-dairy-outlook.pdf> (Erişim Tarihi: 09.01.2022).
- Yücecan, S. (2008). “Optimal Beslenme”, Sağlık Bakanlığı Yayın No:726, Ankara.